ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ДВАДЕСЕТ ОСМА КЊИГА

ГОДИНА ОСМА

БЕОГРАД

Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића
(Маћедонска ул. бр. 40.)
1903.

ДЕЛО

КЊИГА 28. Јули, 1903. год. СВЕСКА 1.

ИСПОВЕСТИ

1.

За столом старим поднимљен на руку
Призивам прошлост, да садашњост бега —
Дивна је прошлост, у њезином звуку
Уморна душа налази ми свега.

Да прошлост дирам мисао ме гони
На веру лажну, којом сада дишем...
Прошлост!.. ах, реч та како слатко звони —
Сад о њој мислим и о њој ти пишем...

Изрећи: Прошлост, то за мене значи,
Пробудит' моћи, које душу гале, —
„Садашњост“ рећи, исто што и: „...плачи!..
...Ругобу спери, дижи идеале...!“

Ал' немој мислит' прошлост та да скрива
Незнану срећу и радости тајне,
Сребрну реку, где се све прелива,
И нижу слике милосне и бајне.

Не, за њу речи ове би се дале:
То беше поток са високе горе,
Што стреми плахо, да сићане вале
Слије и снесе у велико море.

Гудуре мрачне, гребени, врлети,
Које требаше са напором прећи
Пречише пута да се дође мети —
И ја ти морам сад са болом рећи:

Ту није море где се поток склâда,
То није бескрај, што диже човека —
Већ пуста, мрачна и препуна смрада,
Препуна кала баруштина нека...

...Садашњост то је!.. И мислећи на њу
Поимам светлост што нам зору значи,
И мрзим оне, крви сам им жудан,
Што желе мрака, светлост да помрачи...

Да, ја их мрзим; но сви смо ми такви,
Нисмо ни гори, а још мање бољи, —
Сваки би крви и свежега меса,
Девиза сваком: отми, лажи, кољи!..

Па кад је тако, а немамо моћи
Да то већ једном у гробљу почива, —
Ја пуштам живот нек се током креће,
Ал' дижем душу да ми прошлост снива...

Ив. М. Милићевић.

ХАЈНРИХ ХАЈНЕ

од

ДОБРОСАВА М. РУЖИЋА

(НАСТАВАК)

IV

Матилда Хајне

Хајне је био ожењен, али није имао деце. У свему оригиналан, он је био такав и у женидби. Његовој Матилди право је име Евжениjа Мират, рођена у једном селу у Нормандији, као ванбрачна кћи неког богаташа; а Хајне ју је прозвао Матилдом, сећајући се извесне Матилде, за коју у својим „путничким сликама из Италије“ вели: да сија као звезда на небу. Први чланак у одељку „купатило Лука“ почиње речима: „кад сам у Матилдину собу ушао, она је закопчавала последње дугме зелене хаљине за јахање“ и т. д. Хајне је њу видео први пут 1834 г. (Вајл[22] који је врло несигуран и пристрасан, вели да је то било 1832 г.), као свежу, веселу, и наивну девојку, која није знала за кокетерију и кинђурење. Сва јој је драж била у њеној лепоти, невиности, и у страсном темпераменту. Без икаква образовања,[23] право чедо природе, била је као од мермера резана; зубе је имала лепе, с тога се радо смејала, и глас јој је тада одјекивао као сребрно звоно, а рупице на образима правиле су је необично љупком. Очи је имала враголасте, могла се и њима смејати, али највећа драж њена били

[22]) Алекс. Вајл друг Хајнеов умро је у Паризу 1899, било му је тада 100 година.

[23]) Августу Левалду пише Хајне о својој жени: како она ништа не зна о његовим књижевним радовима, и како је једном сасвим наивно рекла: „људи веле да је мој Анри велики песник, зар то није смешно, да ја о томе ништа не знам.“

су: глас и уста. И Хајне се често са њом састајао и ћеретао на вратима једног обућарског дућана, који је држала њена тетка, а она ту послуживала. Веле, да је Хајне добио Матилду тек пошто је њеној тетки исплатио 3000 динара, и ступио је са њом у слободан брак не венчавши се, па ипак је тај дан прославио једним ручком на који је позвао и своје пријатеље, а после ручка одвео је своју милу женицу у свој стан. Кад је сутра дан Матилда у недоруху изашла пред свога срећног драгана, поздравила га је овим речима: „Ја сам ти све дала што једна часна девојка може дати човеку кога љуби; ако мислиш да си ме купио, ти се онда вараш, јер ја се нисам продала; зато знај, да ја тебе никад више оставити нећу, па ти мене љубио или не љубио, венчао се са мном или не венчао, злостављао или не злостављао. Ја тебе не остављам никад, никад, никад“.

Са Матилдом је Хајне живео у љубави, и ако је по некад — док је он био здрав — она била љубоморна на њ; а и како да не буде, кад је Хајне и животом и делима био непрестано љубавник. Матилда је по кадшто била љубоморна на његово писање, дрхтала би од узбуђења на оним местима где спомиње какву своју љубав. Извесно је знала, да код Хајнеа није било љубави само у речима. О томе Хајне нарочито спомиње у писму Левалду (3 маја 1836 г.) и тада јој је — вели — морао обећати, да у будуће неће метати, у својим књигама, никакве љубавне фразе, извесним идеалним личностима. Матилда је била страсна преко сваке мере, у извесним тренутцима љутње и раздражености бацала се на земљу плачући и вичући; а Хајне навикнут на то, само би се иронично осмејкивао, она, кад би видела да од тога нема вајде, наједанпут би устала и лудо се смејала, умиљавајући се, као да није ништа ни било. Често је давао ручкове пријатељима, и на то је много трошио. Лето је проводио махом крај мора, или ван града. Дуго је био нераздвојан друг са Теофилом Готје-ом и Алфонзом Роје-ом, и они су, баш као и он, били у дивљем браку са двема најлепшим и најљубазнијим женама; и њих тројица долазили су често са својим женама у кафану Монмантр, а лети у Монморанси.

Бивало је тренутака кад је и Хајне био суревњив на своју Матилду. То сведочи једно писмо, које јој је писао из Хамбурга 1843 г., „при свем том — јадикује он — моје је срце у бризи, ја сам моје сирото јагње оставио у Паризу, где тако

много курјакова има. Мислим непрестано на тебе, и не могу миран да будем, неопредељене и тешке бриге муче ме дан и ноћ." — „Ти си једина радост мога живота, не прави ме несрећним. Боже! Боже! већ 14 дана како нисам чуо да цвркућеш, а ја сам тако далеко од тебе. То је право прогонство". Лаубе-у пише једном приликом, како је срећан, и како је заљубљен у своју жену.

Хајнеову Матилду опевали су многи немачки и француски песници, и за ту цељ Хајне јој је спремио нарочити албум, у коме је на првом месту била његова једна песма (у илустрованом издању IV свесци стр. 120). Али ни у болести није Хајне своју Матилду заборављао, тада јој је спевао песме: „An die Engel", „Babylonische Sorgen", и „Ich war, o Lamm, als Hirt bestellt". Песма „An die Engel" нарочито је лепа, у тој песми вели: како му је она била и жена и дете, и кад он умре, она ће остати удовица и сироче. У овом свету оставља њу, која је верујући у његову моћ, безбрижно и мирно одмарала се на срцу његову. Па моли и преклиње анђеле да чују његово јецање, и да кад он оде у гроб, чувају жену коју је љубио. Ова је песма тако дивна да сузе натерује.

Пошто је седам година провео у дивљем браку, Хајне се најзад венчао са Матилдом 31 августа 1841 г. а на то га је — по признању његовом — нагонило оно чудовиште, Бернеова пријатељица г-ђа Вол.[24] и на тај му се начин осветила. Њој благодари што се оженио, али ће јој се за то осветити. „Кад сам из цркве изашао — говорио би Хајне у шали Матилди — направио сам тестаменат, моја је жена универзални наследник, но под једним условом, да се после моје смрти поново уда; — сигуран сам да ће бар један човек сваког дана моју смрт сажаљевати: „зашто је сиромах Хајне умро; да је још жив, она не би била моја жена". На ову шалу Матилда се само смејала.

Кад је 1844 г. понова ишао у Хамбург, повео је са собом и Матилду, али пошто се није могла слагати са његовом породицом, то се брзо вратила у Париз, и Хајне јој тада пише: „од како си отишла, ја ништа друго не радим до уздишем, нећу

[24] Још за живота Бернеова, Хајне је био са њим у завади, и нападали су један другог; ту је препирку Хајне наставио, после смрти Бернеове, са његовом пријатељицом Вол, и њеним мужем, са којим је имао и један двобој. Због тога двобоја, да би осигурао жени издржање у случају смрти, венчао се са њом.

више да се одвајам од тебе, осећам више но икад потребу да си ми пред очима“. — „Најважније што ти имам саопштити то је, да те, моја драга жено, до лудила љубим“.

Матилда је преживела Хајнеа, који ју је материјално осигурао, јер је добијала помоћ од његове породице, а и од издавача Кампеа годишњи ужитак од 6000 динара. Она му је била верна и одана до смрти. Умрла је у истом месецу и истог дана кад и Хајне, 27 година после њега, 17 фебруара 1883 године, у 68 години својој.

V

Хајне и музичари

Живећи у Паризу, Хајне је дуго година био референат за музику у Аугсбуршким „Општим Новинама“. Он није био музичар, али су ипак његови извештаји, — и ако су се односили више на личност — били врло интересантни, и радо су се читали. Хајне је био у познанству и пријатељству готово са свима тадањим књижевницима и уметницима који су живели у Паризу, као: Балзаком, Беранжеом, Димом оцем, Жилом Жаненом, Жорж Сандовом, Листом, Мајербером, Берлиозем, Шопеном, Миржеом, Росинијем, Мињеом, Тјером, Виктором Хигом, и осталима. Често је бивао гост код Ротшилда, а ишао је и на вечерње забаве код Лафајета. Од многих пријатеља и познаника, највећи му је пријатељ био славни композиста Мајербер, па ипак и са њим се свадио због једне ситнице: кад је се давао први пут у Паризу Мајерберов „Пророк“, Мајербер није случајно дао бесплатну карту његовој Матилди за прву представу; — и то је Хајнеа толико наљутило, да се није либио да свога најбољег пријатеља испецка својим вицевима и сатиром, као што је то урадио у једној песми „Festgedicht“. Као објашњење тој песми додао је епилог где вели: „Црнци мисле да се краљ животиња — лав, кад је болестан, лечи тиме, што поједе целог мајмуна са кожом и длаком. Ја нисам лав, ни краљ животиња, али сам ипак хтео да опробам мало црначки рецепат, написао сам песму и од тада ми је боље“. Па и доцније називао је његове арије „музиком трбобоље“, „музиком шуљева“, упоређивао их је и са „гроктањем свиња при клању“ и т. д.

Интересантно је познанство Хајнеово са ђенијалним музичарем Листом. Оно се датира од 1830 године, и то са скупова Сен-Симонистичких. Сен-Симон је био умро 19 маја 1825, и последње му речи беху: „религије не може нестати са земље, она се само мења“. И учење његово наставише да проповедају ученици његови, и међу њима најзнатнији је био Анфантен (Enfantin)[25] који је одушевљавао омладину и жене, проповедао је уништење наследног права, и еманципацију жена. Предавања су држата у улици Таранској, и привлачила су све виђеније и слободоумније људе у Паризу. Та нова „светска религија“ бројала је године 1831 преко 40.000 верних и међу њима су били Хајне и Лист! Првога је довео ка Сен-Симонистима — вели један његов биограф — социјализам, а другога религија. Али кад су Сен-Симонисте хтеле да примену у живот своје учење, а нарочито кад су прокламовали заједницу жена и људи, то се тада сви бољи и виђенији људи повукоше, и одвојише од њих, па то учинише — Хајне и Лист. И после осам година Лист пише Хајнеу: како је на тим скуповима из даљине посматрао славнога песника. Лично су се познали тек крајем 1832 г. и то опет с помоћу једног социјал-философа Пјера Симона Баланша, који је био песник и философ, па су се после често састајали код љубазнице Листове D'Agoult (у књижевности Daniel Stern, а по рођењу Beethmann, од ње је изашао један чланак у „Revue des deux Mondes“ 1 децембра 1844 године под насловом: Profession de foi politique de deux poètes: M. M. Freiligrath et Henri Heine) ту је долазила и лепа талијанска кнегиња Белђојозо, и чувена Жорж Санд. Састанци су били још и код Фердинанда Хилера, Морица Шлезингера, Хектора Берлиоза, и других. У салону кнегиње Белђојозо 1835[26] Хајне је први пут чуо Листа да свира, и у

[25] Овоме је Хајне посветио и своје дело о Немачкој, које је прво штампао у „Revue de deux Mondes“, и то као историју новије лепе литературе у Немачкој. На немачком језику у његовим скупљеним делима изашло је у два одељка: Немачка I (Историја религије и философије у Немачкој, и романтична школа): и Немачка II (исповести, елементарни духови, и романтична школа). Први је део штампан 1834 (III издање 1852): а други је део штампан тек 1853—54 године.

[26] „Од свију париских салона у којима се узгредно забављао, остао је веран само, колико лепој толико паметној Миланкињи принцези Белђојозо, где се поред осталих сусретао са Мињеом, Кузеном, Белинијем, а ређе са Мисеом. Мисе и Хајне били су безуспешно ривали, јер је из ове љубавне

„Флорентиским ноћима“ (H. H. Werke Bd. V стр. 99—100), које су те исте године и угледале света, налазимо утиске са тога вечера: „То беше на једној вечерњој забави у Chaussée D'Antoin, добро сам је упамтио. Била је сјајна вечерња забава, и ништа није оскудевало у обичајеним потребама друштвеног уживања: доста светлости да би био осветљен, доста огледала да би се могао посматрати, доста људи да би се могло гурати, доста шећерне воде и меда да би се расхладио. Почело се музиком. Франц Лист морао се натерати до фортепијана, и он гладећи навише своју косу преко ђенцијалног чела, даде нам једну од оних његових брињантних битака: дирке почеше да крволипте. Ако се не варам он је свирао једну пасажу из Палингенезије Баланшове, чије је идеје он пренео у музику, што је врло корисно за онога који дела овог славног књижевника није у оригиналу читао. Потом је свирао идење на губилиште (la marche au supplice) од Берлиоза, изредан комад који је овај млади музичар компоновао оног јутра кад је ишао на венчање. У целој сали побледела лица, таласање груди, дубоко дисање за време одмора, напослетку бурно одобравање. Жене су увек, кад им Лист што свира, као опијене, са лудом радошћу предадоше се после тога игрању“. Та је композиција била четврти комад из симфоније „Episode de la vie d'un artiste“.

Доцније је и са Листом покварио пријатељство, јер га у једном свом извештају доста шаљиво описује: „Јест, он је овде: велики агитатор, наш Франц Лист, похлепник за све могуће ордене, он је овде, хохенцолеранско-хехингенски дворски саветник, доктор философије, и чудотворни доктор музике, васкрсли „Rattenfänger von Hameln“, нови Фауст, за ким увек иде пудла у облику Белонија, благородни Франц Лист. Он је овде, модерни Амфијон, који са својим тоновима жица, ставља у покрет камење код келнске цркве, да се слубљује као некад зидови Тиве. Он је овде, модерни Омир, којега Немачка, Угарска и Француска, три највеће земље, оглашују као своје дете, док се о песника Илијаде грабило само седам паланки! Он је овде, Атила бич Божији за све Ерардове клавире, који дрхте кад чују вест о доласку његовом, и понова се под његовом руком мичу, крво-

борбе око срца талијанске патрпоткиње, Мина изашао као победилац“. (Види: Dr. Louis. P. Betz: Heine in Frankreich. Zürich. 1895 стр. 33). Међутим по једном писму Ж. Сандовом Листу од 18 августа 1836 г. не види се да је Хајне био занемарен.

лиште и јадикују, да би требало да се за њих заузме „друштво противу мучења животиња.“ Он је овде, луди, лепи, ружни загонетни, фатални, а притом детињасти малишан свог доба, циновски патицврк, бесни Роландо са мађарском почасном сабљом; бујно здрав, сутра опет врло болесни Франц Лист, чија нас мађична снага савлађује, чији нас ђеније одушевљава, ђенијални Ханс лудак, чије лудило нама памет помера, и коме ми свакако моралну услугу чинимо, износећи на јавност велике фуроре што их овде прави“ и т. д.

Хајне описујући стање у Немачкој после револуције, у песми „У октомбру 1849“ (Вд IV стр. 145) вели за Листа: „И Лист се опет појави, Франц живи, не лежи крвав на бојном пољу мађарском, ни Рус, ни Хрват није га убио. Последњи шанац слободе паде, Мађарска лежи у крви, витез Франц остаје неповређен, а и сабља његова лежи у орману. Франц живи, и као старац у кругу унучића причаће чудне ствари о мађарском рату: „тако сам лежао, и тако држао моју ђорду“.

Хајнеу су многи пребацивали за овакве испаде противу његових пријатеља, а он се опет чудио, како могу да му замерају тако штогод, кад он ни себе не штеди. Г-ђи Каролини Жобер која му је замерала што напада пријатеље, и после се не стиди да од њих помоћи тражи, сасвим је наивно одговорио: „како ми може то да прими за зло, зар ми нисмо пријатељи?“ „Па баш зато“ примети му она. „Гле, — рећи ће јој на то Хајне — зар ме они не познају? Живописно, уображење и виц, привлаче ме, то је моја природа.“

Хајне је познавао и Паганинија кад је овај 1828 давао концерте у Хамбургу. О њему пише такође у „Флорентинским Ноћима“[27] причајући прво о једном глувом сликару Лизеру, који је изнео праву физијономију вештакову, коме је у том послу „ђаво руку водио.“ Гледајући у вече како Паганини у сали свира Хајне га овако описује: „То беше Паганини у својој црној гали: црн фрак и црн прслук ужасно исечен, како је можда прописано ђаволском етикецијом на двору Прозерпинином; црне панталоне бојажљиво су се обавијале око танких ногу; дугачке руке изгледаху још дуже, кад у једној руци држи опружену виолину а у другој гудало, и додирујући њима готово до земље, клања-

[27] О овоме може читалац наћи и у „Вили“ за 1868 (стр. 139 и 158) под насловом. „Како постаје уметник“ у преводу Бранка Николајевића.

јући се необично пред публиком. У осталим савијањима његова тела било је ужасне дрвенчености, а у исто време нечег лудачки животињског, да нас при његовом клањању гони жеља за смејањем; али његово лице при јасном осветљењу орхестра изгледаше још блеђе, имађаше тада нечег молећег, нечег блесасто смиреног, што је нашу жељу за смејањем гушило ужасним саучешћем. Да ли је он те комплименте научио од каквог аутомата, или каквог пса? Је ли онај молећи поглед каквог смртно болног, или се иза тога крије подсмех каквог лукавог тврдице? Је ли то жив створ, који је у изумирању и хоће публику у вештачкој арени да увесељава дрхтавим трепероњем својим као борац који умире? Или је мртвац што је устао из гроба, вампир са виjолином, који ће да нам сиса ако не крв из срца, а оно свакако новац из кесе“.......

Напоменули смо, да Хајне није био музички образован, али је при свем том био седам година референат за музику у „Allgemeine Zeitung“ (од 1840—1847). Лист је казао за Хајнеа ово: „он је био музичар као песник.“ Хилер вели да Хајне није разумео музику ни теоријски ни практички, дуго година он је мислио да је „генерал бас“ „контра-бас.“ Али при свем том Хајне је волео музику, и радо се дружио са најзнатнијим представницима њеним, као што су: Черубини, Шопен, Талберг, Берлиоз, Мајербер, Онслов, Вагнер.

У осталом, не може се спорити, да Хајнеови музички извештаји нису били интересантни и духовити. Поред онога што смо навели, навешћемо још један извештај о концерту који је кнегиња Белђојозо приредила у корист талијанских бегунаца. На том концерту такмичили су се: Лист и Талберг, први је свирао своју „Мојсијеву фантазију“, други „Нијобу“, а слушало је најодабраније друштво париско.

„Признајем Вам — пише Хајне о том концерту — ма колико да Листа волем, то ипак његова музика не дејствује пријатно на моје расположење, тим мање што сам ја недељно дете, и виђам духове онде, где други људи само чују...... Памет ми још дрхће сећајући се концерта, кад сам Листа последњи пут слушао .... не знам шта, али смео бих се заклети да је варирао теме из Апокалипсa. У почетку нисам сасвим јасно ви-

[28] Кад је Вагнер 1839 године дошао у Париз као сиромах и непознат, нашао је потпоре код Хајнеа, па је и сиже са своју оперу „Fliegende Holländer“ узео из Хајнеових мемоара Шнабелевопског.

део четири мистичке животиње, чуо сам само њихове гласове, нарочито рикање лава и кликтање орла. Волове са књигом у руци видео сам лепо. Најбоље је свирао долину Јозафатову. Меће беху као при турниру, а као гледаоци беху васкрсли народ, мртвачки бледи и дрхтећи који се тискаху око огромног простора. Прво галопираше у том мећају Сатана, у црном оклопу на белцу белом као млеко, за њим лагано јаше Смрт на своме рићастом коњу. Напослетку излази Христос у златној опреми, на црном коњу, и са својим светим копљем пробада прво Сатану, затим Смрт, а гледаоци кличу од радости. Бурним одобравањем захваљиваху чилом Листу, који уморан оставља клавир, клањајући се пред дамама.“.....

Са пуно хумора Хајне прича како је најбољу критику о музици чуо у Марсељу за време ручка, од два трговачка путника, који су се препирали: који је већи мајстор, да ли Росини или Мајербер. Један је уздизао једног а други другог, но они нису доказивали само речима, већ је један трилирао лепе мелодије из „Роберта ђавола“, а други опет из „Севиљског берберина.“

О самој музици Хајне вели ово: „Шта је музика? Ово ме је питање пре но што сам заспао дуго занимало. То има са музиком чудновату сродност, хтео бих рећи она је чудо, и стоји између мисли и појава, као сутонска посредница стоји она између духа и материје, сродна је обоима, и опет од обоје различна; она је дух, али дух који потребује мере, она је материја која не потребује простора. Ми не знамо шта је музика, али знамо шта је добра музика, а још боље знамо шта је рђава музика, јер смо ово последње много више слушали. Музичка критика може се ослањати само на искуство, а не на синтезу, она треба музичка дела да класификује по њиховој сличности, и за мерило да узме утисак који је произвела на укупност“.

VI

Хајне као изгнаник у Паризу

Реакција, — која је била завладала не само у Немачкој но и у осталој Европи, ради сузбијања идеја француске револуције, а које је идеје Наполеон ширио по Европи заједно са својим победама; — тој реакцији није могао бити по вољи ни један слободоумнији човек, па ни Хајне, који је обожавао све што је узвишено, лепо и слободоумно. И Хајне, хтео не хтео,

морао је да бежи из Немачке. У том времену он је тужно јадиковао: „уморан сам и чезнем за одмором..... Кад бих само знао где ћу да склоним главу своју. У Немачкој је то немогуће, сваког часа може доћи полицај да ме продрма, ради уверења, да ли ја одиста спавам, а већ сама та помисао узнемирује ме“. У земљи где се свака слободнија мисао забрањивала, где се морало живети, радити и мислити све према прописима полицијским; у земљи, где је јавно мњење било под присмотром полицијском, где је шпионажа цветала, у тој земљи Хајнеу није било места, а нарочито кад је — како сам вели: — рођен да рђаво и преживело, апсурдно, лажно и смешно излаже вечитој подсмевци, што је такође једна црта његове природе која хоће узвишено да осећа, величанствено да обожава, а живо да слави. — „Заклињем се — вели — свима боговима неба и земље, да би десети део од онога, што они људи у Немачкој трпе, у Француској изазвало 36 револуција и 36 краљева изгубило би круне заједно са главама“.

Ма како да изгледа лако, ипак никоме није лако остављати своју отаџбину, земљу у којој је проведено детињство и младост, па живети у туђини и тећи нове другове и пријатеље. Отуда она туга Хајнеова на самртној постељи, и жеља да умре у својој отаџбини; па ипак кад је требало да изабере: борбу или покоравање, он је изабрао борбу, говорећи: „још у мојој колевци лежала је ‚маршрута‘ за цео живот“.

Како је било бедно стање у Немачкој, најбоље се види из овог примера: после атентата Сандовог на Коцебуа, злогласни Метерник једва је дочекао да на основу Карлсбадских закључака, (који су незаконито донети 1819 г. па им је тек 1824 г. следовала законита потврда, и које је закључке В. Хумболт називао „стидним и ненародним“) — уништи сваку слободоумну и националну тежњу; да укине слободну штампу; „буршеншафте“ и гимнастичка друштва да растури; а место тога постављајући озлоглашену Мајнцску комисију која ће да проналази демагошке смутње и бушкарања Тада се почеше да гањају најодличнији људи у земљи, као: Арнт, Јан; под присмотром беху Стајн, Гнајзенау, Шен и Шлајермахер. „Дотле је било дошло са пруском правичношћу — узвикује Трајчке — да је Ернст Мориц Арнт, овај највернији од верних, био принуђен да своју преписку закопава у подрум, и под патос своје собе“.

Хајне је био својевољни изгнаник, није хтео да живи онде где је слободна реч спутана, с тога је отишао у Париз (1 маја 1831 г. оставио је Немачку), али не да тамо беспослен седи, већ да ради. И он је радио доста и енергично, и друговн, који су остали у Немачкој да се боре противу реакције, имали су у њему вредна друга и помагача. Они су у штампи — колико је то могуће било — војевали противу реакције, викали на тиранију, и спремали народ на боље и срећније дане. Ти одушевљени млади људи, били су познати под именом **„младе Немачке“**. Чланови су били: Хајне, Лудвиг Винбарг, Теодор Мунт (1801 † 1861), Карл Гуцков (1811 † 1879), Хајнрих Лаубе (1806 † 1884) и Г. Кине. Прво Хајне, а доцније Гуцков, били су њени најзнатнији представници, од њих је Винбарг био најоригиналнији, а Лаубе је стајао под утицајем Хајнеовим.

Теодор Вел говорећи о младој Немачкој, не спомињући Кина, овако карактерише чланове младе Немачке:

Хајне је само јурио за лепотом и уживањем, кокетујући са слободом. У модерној немачкој литератури он је представник духовитости, а после њега долазе Берне и Винбарг. Хајне је био оглашен као краљ младе Немачке, али он је био краљ као Жером Наполеон: „весело, весело“, била је његова владалачка девиза. Он је светковао литерарне баханалије, сркао је нектар и амброзију поезије, и при том се толико опијао, да се његов хермелин вукао по прашини, а сјајна му круна спала с главе. Уз то живео је у својевољном изгнанству, док су остали трпели цензуру, забране, затвор и хиљаде других кињења. Хајне је био лакомислен а безобзиран до крајности, добром вицу и лепој досетци у стању је био да жртвује све, пријатеља, па и самог себе. Хајне је ступио на престо младе Немачке, али је и даље остао размажени љубимац муза, продужујући весело банчење, да је Гуцков био принуђен да прекине сваку везу између њега и младе Немачке, нарочито кад је Хајне написао ону књигу о Бернеу. И од тада је Гуцков био душа њена, он је био Молтке ове умне војске, која је ступила у борбу за велике политичке и социјалне идеје новога доба.

Овом друштву одушевљених младих људи, који су ослобађајући се од старе романтичне школе пошли другим путем, путем духовитости, — дао је име и лозинку Лудвиг Винбарг. Овај је и извикао Хајнеа за главу младе Немачке.

Међутим Теодор Мунт у младој Немачкој игра улогу „церемонимајстора." Не можемо а да овде не споменемо, како је у овој „периоди духа" врло виђену улогу играла Рахела Левин удата Варнхаген, „мала жена са великом душом" и која је у то доба на све виђеније људе имала огромна утицаја, она је управо подстицала и одушевљевала Хајнеа, она га је узносила и спремала за наследника Гетеовог у Немачкој. Имала је познанства са целом литерарном Немачком. И извесно под утицајем Рахеле Мунт је написао дело које је направило сензацију, а то је било: „Споменик Шарлоти Стиглиц." То је дирљива, трагична историја једне веома младе, лепе, и духовите жене, која је била удата за човека који је био песник, али није могао да продре, и заузме видно место за којим је жудео. Шарлота је волела са мужем да дели славу његову, и било јој је тешко, слушајући јадање и уздахе мужевљеве, мислила је дању и ноћу, како ће мужа свог уздигнути да буде међу првима, па је на послетку дошла до закључка, да је она сметња томе, — и једног дана удари се ножем посред срца. Ето тај је истинит догађај описао Мунт тако лепо и живо, да утисак који је са тим описом произведен, није могуће описати, вели један тадањи савременик. Узгред буди речено, Мунт је био ожењен са књижевницом Кларом Милер, познатом под именом Лујза Милбах, које је роман „Цар Јосиф и његов двор" преведен и на српски.

Лаубе је прави сељачки син, поносио се својим пореклом ишао је неустрашимо своме циљу, продирао је храбро свуда, куд је намеравао. Претераност била му је у природи. У литературу је — каже Вел — ускочио кроз прозор као какав пустолов, бесно и дрско. Куд би дошао, дизао је ларму, чуло се фијукање бича, звецкање мамуза, и прскање стакала прозорских, тада је он писао и ове речи: „што неће само собом да умре, мора се умлатити." Лаубе је био у овој литерарној војсци прави будалина Тале, био је чаркаш, готов да заметне кавгу. Лаубе је Хајнеа обожавао, и био му веран до смрти.

Карактеристично је и похвално, да нико од чланова младе Немачке није тражио части и одликовања, нити су марили за ордене, и титуле.

Противу чланова младе Немачке устао је, и са највећом жестином борио се Менцел, који је управ својим нападима тражио и изазвао ванредне мере противу њих. Тако је 1835 г. Са-

везна Скупштина Немачка донела одлуку да се писци издавачи, штампари, и растурачи списа **младе Немачке** којој припадају Хајне, Гуцков, Лаубе, Винбарг и Мунт, подвргну најстрожијим казнама, и да се растурање њихових дела спречава свима законским срествима. Како је тешка и велика била та забрана, нарочито за Хајнеа, који је тада био дужан преко 20.000 динара, — није нужно да се објашњава, нарочито кад се узме у обзир да је Хајне управо живео од књижевног рада (као дописник Аугсбуршких Општих Новина добијао је 3000 динара годишње). А међутим знаци његове болести већ су почеле да се јављају. Нужда и очајање, нагнало га је да потражи од француске владе помоћ, коју је и добио. У то доба он је јадиковао: „колика невоља! колика брига! живот је ипак непрестано мучење.“ За ту добијену потпору, Хајнеа су огорчено нападали његови противници. Хајне у политици није био сређен, волео је слободу, писао противу немачких владалаца, а одушевљавао се Наполеоном. Одибран прича како су у једној кафани на Монмартру, у друштву где је био и Хајне, препирали се Балзак и Ев. Сије о комунизму. Балзак је нападао, Сије је бранио, а Хајне је само ћутао, напослетку упиташе и њега за мишљење и он је отприлике одговорио овако: „Природа нам показује разноврсне контрасте, човек и жена .... контрасти су. Да каква ствар успе треба сложити будалу и паметног: два дисонаса праве хармонију. Ја нећу ни републику ни монархију. Хоћу и једно и друго а нећу ни једно. Као стална владавина мислим да може бити само монархија управљена републиканцима, или република управљана монархистима.“

Кад је 1848 г. букнула револуција у Паризу и проглашена Република, тада је у Тјеровом листу „Revue retrospective“ изашао списак лица која су примала издржање од пређашње владе из тајног фонда, и ту је Хајне био забележен да је примао 400 динара месечно. Ту потпору отпочео је давати прво Тјер, који се с Хајнеом упознао у салону кнегиње Белђојозо године 1836, не тражећи за то никаквих обавеза и услуга. Чим је о томе изашло на јавност, одмах изађе допис у аугсбуршким „Allg. Zeitung“, и редакција стави примедбу, да Хајне није плаћан за оно што је писао, већ за оно што није писао. Хајне је одмах протествовао противу двосмисленог држања редакције, која је за 20 година могла опазити, како у ономе што је штампала, тако и у ономе, што није штампала, да он није сервилан писац

чије се ћутање плаћа, он и не пориче да је примао помоћ коју француски народ даје хиљади странаца, који су се с ревношћу славно компромитовали у својој отаџбини за ствар револуције. А одсудно пориче да је са том помоћу ма какву обавезу дао, или да му се она тражила. Сам Гизо, који је као министар продужио давање те помоћи 1840 године, казао је кад су Хајнеа због тога нападали: „Ја нисам такав човек, који једном немачком песнику, што живи у изгнанству, не да парче хлеба.“ А. Дима отац, слушајући о тим нападима, казао је ове утешне речи: „Ако Немачка неће о Хајнеу ништа да зна, то ћемо ми њега радо адоптирати као нашег, али на жалост Хајне више воли Немачку, но што то она заслужује“.[29] Али поред свега тога, Хајнеа је јако заболела таква денунцијација, јер не само болест, него бол душе, огорчене, могао је да изазове и овакве речи: „ја нисам више божански двоножац, нисам више ‚најслободнији Немац после Гетеа‘, како ме је Руге назвао у здравим данима.... ја сам сад сиромах, смртно болан Јеврејин, изнурена слика невоље, један несрећан човек“. Хајне је примао помоћ од 1836 до 1848 године, дакле пуних 12 година. Вел извињава Хајнеа за ту помоћ, јер је то трибут који треба да се да̂ једном краљу у изгнанству.

Хајне није могао бити купљен, већ ни по томе, што он није никад престајао да воли слободу и мрзи тиране. Зар је могла бити продана она душа, која са песничким заносом говори немачком народу: О Отаџбино Немачка! драги Народе Немачки! ја сам твој Кунц фон дер Розен. Човек, коме је разбибрига дужност, и који би требало да те само у добру весели, он улази у тавницу твоју да ти ублажи јаде и невоље; ево под овом кабаницом носим ти моћни скиптар твој, и красну круну твоју, зар ме не познајеш, красни царе мој? Ако те не могу ослободити, хоћу бар да те потешим, хоћу да имаш бар кога уза се, који ће те разговарати, који те воли, и који нуди на услугу најбољу шалу и најбољу крв своју. Јер ти си, народе мој, прави цар, прави господар земље — твоја је воља суверена, и далеко легитимнија од онога пурпурнога, „тако нам је ћеф“, што се позива на неко божанско право, не имајући за то никаквих других доказа него приклапања којекаквих варалица;

[29] И данас на Сорбони у Паризу од немачких песника објашњују само Гетеа, Шилера, и Хајнеа.

твоја је воља, народе мој, једини прави извор свеколике моћи и власти.“..... уверавајући га да је он цар, и да ће бити „поносит и надмен, и милостив и неправедан, и благ и неблагодаран као и сви владаоци што су.“[30]

Хајне је дошао у Париз 1831 године у најбољим годинама, „за младости и лепоте своје“, и проживео је у њему 25 година. Хајне је пре В. Ига назвао Париз Француском: „Француска изгледа као башта, где се све најлепше цвеће бере, да се направи један свежањ, а тај је свежањ Париз..... Париз није само престоница Француске, већ целог цивилизованог света..... Ту је сакупљено све што је велико љубављу или мрзошћу, осећањем или мишљењем, срећом или вољом, будућношћу или прошлошћу“ и т. д. Може се замислити како је Хајне морао живети у Паризу, који је пружао сва задовољства и уживања што их природа и уметност даје. Појмљиво је, да се и Хајне млад, бујан, страстан, бацио свом снагом у вртлог веселог, раскалашног париског живота, где жене, а нарочито љубазнице играју од вајкада видну улогу у париском друштву. А да је Хајне скупо платио то своје раскошно уживање по Паризу, где је као лептир летео са цвета на цвет, срчући без одмора нектар заносне љубави, — доказ је томе и његова осмогодишња болест.

Познати немачки песник Грилпарцер, који је Хајнеа посетио 1836, ево како га описује кад га је посетио и куцао на врата која су била закључана: „кад почех грдити, отвори ми леп, округао, млад човек у собној хаљини, који ми као каквом старом познанику пружи руку. То беше сам Хајне, мислећи да сам ја Марки де Кистен. Кад му се казах, изгледаше веома радостан, и уведе ме у свој луди домазлук. Луди домазлук, јер он станује у две врло мале собе, са једном или двема гризетама, тада их беше две у соби, које се ваљаху по креветима, и једну од њих, не баш сувише лепу, представи ми као своју ‚малу‘.“ и т. д.

(Свршиће се)

---

[30] Идеје или књига Le Grand, у преводу Мите Ракића. Београд.

СТОЈАН МУТИКАША

РОМАН

НАПИСАО

СВЕТОЗАР ЋОРОВИЋ

(НАСТАВАК)

II.

Негдје усред вароши М......, управо код главне раскрснице, опкољена са двије стране великим, раскошно озиданим, двокатницама, стиснула се старинска, мала, тијесна магазица, са уским, на ћемер израђеним, вратима, кроз која лако, не сагнувши се, могу проћи само они људи, што им је Бог досудио, да се у висину не разрасту много више од једнога метра. Око каменитих вратних дирека висило је најмање тријестак мањих и већих разнобојних јаглука, чарапа, кошуља, гаћа, улара, силаха, опанака, џамадана, и сваковрсних коса и раоника, а над вратима висила су три-четири феса, нанизана на канафу, и двије плехане лампе, одавна зарђале. У магазу се једва могло ући од силних, мањих и већих, врећа, што су биле препуњене пиринчом, кахвом, шећером, јечмом, бибером, тамјаном, и од многих сандучића, из којих је провиривало до десет сорта свакаквих јексера, чивија и коњских потковица. Иза сандука црнили су се стари, ниски рафови, препуни ботана и разне мехке робе. Тек у једној ћоши, испод рафова, било је нешто више празна мјеста и ту је, крај овеће дрвене чекмеџе,

простртa широка шилта, на којој је, прекрштених нога, сједио један спођушан, средовјечан човјек, руменкаст, ситне, јајасте главе, са ванредно кукастим носем, испод кога су се жутили чађави, потстрижени бркови, и са широким устима, чија доња губица мало да није до носа дохватала. Тај човјек, кога су сви у вароши звали газда Симо, обучен је био доста просто: у старој антерији и закрпљеним чакширама, излизаним и замашћеним, те су, на неколико мјеста, нарочито испод паса, изгледале као калајисане. Чарапа није носио, него плитке, отворене кундуре, које је увијек свлачио кад је хтио прекрстити ноге на шилти; а на глави му се црнио никад некалупљени фес, са малом китом, сличном мишијему репу.

Газда Симо управо је вадио своје жућкасте бројанице, — дар једнога „јерусалимског" калуђера, који је недавно купио милостињу за „Немањића" манастире, — и почео да звецка њима, кад се на вратима појави отац Стојанов, водећи за руку сина, који се једнако устезао и застајкивао, бленући унаоколо по улицама.

— Добро јутро, — назва он, преклонивши се на вратима и из све снаге гурну малога у магазу, да умало није посрнуо и главом ударио у крило газда-Симино. Газда Симо прихвати малога, усправи га и пружи му руку, да пољуби.

— А је ли ово твој? — запита, а у гласу му нешто шишти, као у покварена писка.

— Божији и мој, — одговори отац Стојанов, сниженим и меким гласом, далеко друкчијим, него ли је код куће говорио. — И ја сам га дово̂, ко̂ што смо говорили, Богу и теби на аманет. Ево га виђи добро, па ако ти се свиди, прими га и научи ко̂ што те Бог учи. Удри и покарај и што ти драго. Моје кости, а твоје месо. Немој ми га жалит' и само га научи!

Газда Симо тресну бројаницама и зажмири малко, добро проматрајући малога. Затим се помаче са шилте, увуче ноге у кундуре и полако, као по јајима газећи, изађе пред магазу.

— Па хајде за мном! — зовну Стојана.

Стојан, блесасто гледајући у оца и влачећи ногу за ногом, изађе.

— Хајде мало пођи, да те видим! — заповиједи газда.

— Ђе?

— Не питај ђе, него хајде, кад газда вели! — брекну отац и престријели га погледом.

Стојан занијеми. Преплашено их погледа обојицу и, готово бјежећи, изађе из магазе.

— Брже иђе, биће добар! — кликну газда, гледајући за њим. — Ја, видиш, не узимам никаква момка, што га добро не опровам. А овђе је добар. Прва прова ваља!

Кад се Стојан врати, газда га узе за руку и уведе у магазу.

— Сад једи! Да видим како једеш! — рече, извадивши иза чекмеџе половицу сомуна, те му је пружи.

Стојан, опазивши сомун, поскочи и, готово, оте га газди из рука. Велике залогаје поче трпати у уста и несажвакане гутати, као да од три дана ништа окусио није.

— И овђе ваља! — опет ће газда. — Брже и једе. А које момче брже не једе, не ваља! Још само ако буде чистих рука, биће добар.

— Душе ми, газда, тога се не бој! — упаде отац Стојанов и испрси се. — Ту је кô злато. И ево ти кажем, а није да се фâлим, кад бих чуо за какву бруку од њега, да ти је и једну пару закинô, ја бих га ев' овом руком убио. И усахла ми да Бог да, ако га не бих заклô к'о јање.

— Не говори у силу Бога, не гријеши душе! — дочека газда Симо, звекћући бројаницама. — Како заклати, брате! Биће он добар и ја ћу га узет'!... Биће то чојек, прави чојек... А ако буде рђав, ја му нијесам крив, што ће га ђаво понијети!

Газда Симо помилова Стојана по образу и, узгред, га повуче за ухо, бива, да се зна, да му је он сада у мјесто оца и да он с њиме смије све, што хоће. Стојан стиште очи, изви вратом и, ухвативши се за ухо, умало не јаукну.

— Повуци, повуци добро! — подвикну му отац. — Не боли њега. Кад год не послуша, а ти повуци, па макар га откинô.

Стојан се покуњи и стаде у крај. Прислони се леђима уз рафове, па замишљено гледаше у земљу, не осврћући се на разговор оца и газда-Симе, који почели и кахву испијати и тужити се на зла времена. Тога часа он је завидио Милошу, који је сад, сигурно, пошао за овцама у шуму, па се игра са чобанчадима и разграђује тичија гнијезда...

— Ех, вријеме је, да ја полазим! — trже га након дуже почивке из мисли глас оца, који већ огрнуо струку и спремио се да иде. — А ти кô што сам ти казô и кô што сам знаш. Ако не послушаш што, газда ће мени поручит', па ето ме, да ти кости изломим.

И приступи му ближе, пруживши своју жуљаву, тврду руку, да је пољуби. Стојан је стиште, што је могао јаче и, гушећи се од плача, поче љубити. Сад је знао, да већ нема никога свога овдје и да ће остати сам, у туђему мјесту, у туђој кући. Наводнише му се очи и у оца. Човјеку лепо замигаше бркови, а нос му поче малко поигравати.

— Пази шта сам ти рекô, — осијече, савлађујући се, и једним кроком створи се изван магазе.

Газда Симо опет извуче ноге из кундура, прекрсти их, опет сједе на шилту и, не обзирући се на Стојана, гледаше на чаршију. Стојан је опет прибио се у малопрашњи крај и, са неким страхом, гледао у лице газдино, као да је хтио пребројати све оне ситне, модрикасте жилице на образу му, које се гранале на све стране и допирале готово до ушију. Једнако му се чинило, да то лице није баш као лице других људи и да сав газда Симо није обичан човјек, него некакав моћнији, јачи. Сјети се, како је отац мехко разговарао с њиме, како на селу чак ни са попом не разговара. И он се чисто препаде, кад, око подне, тај исти, моћни газда Симо окрену му се и погледа га.

— А јеси ли гладан? — запита.

Стојан слегну раменима.

— Па ајде да ручамо. Ајде и да те чељад виде и да пресвучеш те хаљине.

Пођоше.

Читавим путем Стојан је гледао преда се. Чинило му се, да сада читав свијет знаде, како је он слуга газда-Симин, и као да га свак гледа. Ради тога обузе га стид и осјећаше како му образи горе. И чисто му дође жеља, да се окрене, па да потрчи као јелен и побјегне за оцем опет у своје село.

Срећом кућа газдина није била далеко, те брже дођоше. Насред тијесне, ситно калдрмисане и цвијећем окићене, авлије дочека их једна жена, гојазна, прилично млада и љепушкаста. Рукаве загрнула до лаката и обнажила бијеле, дебеле мишице, са рупицама на лактима; кошуљу на прсима раздрљила, па јој се крупне дојке тресу и готово да испану; опасала се, преко старих шарених димија, масном бошчом, а повезала се по глави још масни јом марамом. Лице јој било црвено, — зној јој је цурио низ обле образе, — а водне очи чудно се ужагриле и поглед им је немирно прелијетао са предмета на предмет.

— Газдиницу у руке, магаре сељачко! — осијече газда, гурнувши Стојана према њој, па јој и сам приступи и помилова је по оној голини на прсима. — Ето, Анђо, доведох ти момче. Тражиш га одавно, па ето га...

Газдиница отра руку о бошчу, пошто је Стојан пољуби, мало се измакну и премјери га погледом.

— Хм, — прогунђа, узвивши два-три пута обрвама. — Хм...

И окрену се и пође у собу. Газда и Стојан пођоше за њом.

Соба је била мала, а згодна као кутијица. На обијељеним зидовима, објешено о простим јексерима, висило је некаквих хаљина, а на источноме зиду, у староме, ораховоме иконосу, златила се богата икона, пред којом је увијек горило сребрно кандило. Икона је била окићена свелим рузмарином и босиоком, а изнад ње, испод таваничних греда, жутило се неколико свелих дуња, које су мирисале и испуњавале читаву собу пријатним мирисом. Испод иконе црвенио се обојадисани, мали демирли-прозор, обрастао густом лозом, која се ширила уза зид, са друге стране. По соби је био прострт стар, широки ћилим, опкољен читавим низом јастука, испод

зида, да се може човјек наслонити на њих, кад сједне. Насред собе стајала је синија, више које је лебдио провидан дим, што се дизао из чорбе и из пилава.

— Ти стој, док ми ручамо, — рече газда Стојану, сједајући са газдиницом за синију. — Ако нам што треба, да нас послушаш... Што остане иза нас, ето ти па једи!

Стојан се укипи, прекрштених рука стаде код врата и укоченим, тупим погледом гледаше их обоје како једу и слушаше им разговор. Газда се тужио на слаби пазар данашњи, причајући узгред, како је отац довео Стојана, а газдиница је причала, како се поинадила са комшиницом Симаном, што јој је „само из пасјалука“ пребила пијевцу ногу.

— Сад треба да ти кажем, шта ћеш овђе радити, — поче газда, пошто је ручао и добро пстрао уста. — Ујутру имаш рано устати, наложити ватру, приставити кахвени шербетњак, очистити кундуре, омести авлију и донијети воде. Потом ћеш у магазу, па помести и уредити, док ја дођем. На подне ћеш доћ' овђе, па ћеш опет донијет' воде, опрати суда, обићи сву кућу да се није ђегођ лопов сакрио и тад легнути. Јеси ли чуо?

— Чуо сам, прошапта Стојан.

— Све то да радиш поштено и уредно и газдиницу да слушаш боље, него мене. Она се не смије потужит' на те. Ако се потужи, или те уфатим да не урадиш ко̂ што ваља, тешко теби! Јеси ли чуо?

— Чуо сам.

Газда махну руком.

— Сад хајде, па једи и преобуци се. Анђа ће ти дати хаљине.

Пошто је појео оно остатака од јела, газдиница се диже и пође пред њим. Изађоше у предсобље, па уза степенице на таван. Газдиница отвори некакав стар, дрвени сандук, препун рубља, извади кошуљу, гаће, шалваре са четири закрпе, тозлуке и антерију. Све су то носиле прве три слуге, па кад се хтјели дигнути, газда Симо, по обичају, скинуо им одијело, што им га је прије покројио.

— Ето, — рече, бацајући одијело пред њега, па опет застаде и добро га премјери.

— Колико ти је година? — запита, уштинувши га за образ.

— Петнајес', — одговори Стојан.

Газдиница га опет уштину и помилова по глави, па, оставивши га да се пресвлачи, сиђе газда Сими.

Стојан погледа у ново одијело, погледа у своје старо и поче се свлачити. Било му ипак драго, што ће скинути сељачко, а обући варошко, у коме ће, сигурно, изгледати и паметнији и важнији. Нарочито му се допадале, на новоме одијелу, три сјајне и ако неједнаке пуце, које изгледаху као златне, а драга му и антерија, сашивена од некакве гранате, плаве басме. Он све за час обуче и, обучен, задовољно погледа низа се. Затим стаде према једноме огледалцету и, раширивши руке око себе, окреташе се пред њим.

— Стојане! — зовну га газдиница баш кад се највише окретао.

Он слети низа степенице и стаде преда њу, укочивши се.

— Хајде у магазу! И газда је отишô, — рече му она.

Он послуша. Упути се магази. Сад је већ ишао мало друкчије. Руке је носио на широко, да му се боље види антерија чак и испод пазуха и једнако гледао у пуце на прсима, као да би тиме пажњу свега свијета да обрати на се. Због тага се сударио са једним шегрчетом и оно му опалило шамар и спотакнуо се преко некаква камена, те умало није пригризао језик.

У магази је затекао осим газде још и двојицу остаријих сељака. Прекрстили ноге на тлима према газди, запалили чибуке и разговарају.

— Па те молимо, газда Симо, кô оца рођенога, — вели први сељак, са големом модрицом испод десног ока, — да нам зајмиш триста и педесет гроша. Хајван ће нам се смакнути, ако му не узмемо пиће, а немамо ни гроша, ако нам ти не даш. Ишти што је право, само дај помози, да не заглавимо свеосве.

Газда Симо зазвекта бројаницама и полугласно поче пјевати „свјакоје диханије да хвалит Господа“...

— Шта је? — запита сељак. — Хоћеш ли нам дати?

— Немам ја паре за зајма, — одговори газда. — Треба и мени. И ја сам дужан...

— Ако знаш шта је невоља, помози! — упаде други сељак и подерану капу скиде с главе. — Помози, газда, па ће теби Бог. Кад нам скапа хајван, куд ћемо ми, јадници јадни? Ништа него да узмемо ђецу, па у воду да поскачемо.

Газда Симо поче да куцка босом ногом о кундуре и настави пјевање.

— Не уби, газда! Помози! — дочека сељак поново.

— Не могу.

— Погинућемо, ископаћемо се! Сад јали никад помози!

Газда одмахну руком и као замисли се мало. Крај од деснога брка стрпа у уста, па га поче грицкати, а бројанице окреташе око прста, играјући се с њима као дијете.

— А кад би ми вратили? — запита их.

— За годину дана. Најдаље за годину, — одговорише, готово у један глас.

Газда мало зажмири.

— А интерез? — запита, пажљиво гледајући обојицу.

— Ти реци, а ми ћемо платити... Невоља је, па узми колико хоћеш.

Газда Симо изви главом у страну, као да вели: „е, па нека буде!“... Дохвати, затим, једну овећу, дугуљасту кесу, отвори је и поче бројати, Сваки грош загледа, измјери га на длану и протра прстима, као да га чисти од прашине. Опет га загледа и предаде сељаку.

— Је ли триста и педесет гроша? — запита, пошто једва изброја.

— Јес'...

— Ех, сад ћете ви мени дати мало писма, — рече меким, готово болећивим гласом. — Треба да се зна за дуг... Ко зна кога ће од нас прије смрт ујагмити.

Оба сељака слегнуше раменима.

— Не бранимо, газда. Како хоћеш.

Газда Симо извуче иза леђа, из једнога рафа, пожутјели лист хартије, скушљан и, на једноме крају, нагорјео. Изнесе и стару, напуклу тинтарницу, са из-

блиједјелим мастилом и све то спусти на чекмеџу, поред себе...

— Ти знаш писати? — запита Стојана.

— Знам.

— Ходи амо.

Стојан приступи и седе поред чекмеџе. Узе зарђало перо, које се ваљда три пута годишње у руку узима, умочи га и, гледајући у газду, очекиваше, шта ће му рећи.

— Пиши, — поче газда, издигнувши глас. — Ми, Илија Глухић и Станко Мрчетић, тежаци из села Грахова, примили смо од Симе Вучибрка, трговца, пет стотина гроша...

Стојан застаде и зачуђено погледа по свима.

— Мени се чини триста и педесет, — рече.

Газда Симо љутито се помаче, избуљи очи и жестоко удари прстом по хартији.

— Пиши што ти ја кажем! — викну. — Не треба теби ништа да се чини.

Сељаци се згледнуше.

— Мени се чини, да ће бит' пуно пет стотина, — поче први, сниженим и покорним гласом.

— Ако је пуно, а ви дајте паре натраг, — љутну се газда Симо и баци бројанице на шилту крај себе. — Ја вас не молим да узмете.

И, не сачекавши одговора, настави диктирање:

— ...и ове паре вратићемо му за годину дана. Сваки дан мимо годину ако пређе, платићемо му по десет гроша и све судске трошкове, ако до суда дође.

Стојан написа и, по наредби газдиној, пустивши сељацима да прихвате за перо, потписа их обојицу. Тад се опет повуче у крај и поче се чешкати по глави.

— Што си се ту понурио, к'о да ти је неко оца објесио? — као нашали се газда. — Ајде, па нам наручи кахве. Кахвеџија је близу, трећа врата... Пријатељи дошли, па их треба частит'! Какви бисмо били пријатељи, кад не би кахве попили заједно...

Стојан изађе.

—

У вече, пошто је свршио све послове, и вечерао, оде да спава.

Свуче хаљине са себе и леже на некакво разгуљено и подерано ћебе, што му га газдиница дала, па затуривши руке под главу замишљено гледаше у мрак. Нешто му необично да спава сам. Других вечери спавали су око њега отац и мати, брат и сестра. И сјети их се свих. Као да их лијепо гледа како сједе око огњишта, погурени. Пуцкара ватра, пламен се повија и лиже велики котао, у коме се куха вечера. И као отац узео машице, па гурка у ватру и прича нешто, а мати метнула лакте на кољена, подупрла главу шакама, па тако слуша. И Стојану се даде на жао. Сузе му се отргоше из очију, zaњури главу под ћебе и пригушено јецаше. Уједанпут му сину у главу, да би могао побјећи и састати се с њима. Лијепо сад да устане, да одлети и свијех их изгрли и изљуби...

— А бабо? — запита сам себе и брже пусти хаљине које је већ прихватио.

Опет леже и — сјети се Милоша. Као да негдје иде с њиме, па се разговарају, а поп дошао и ружи их обојицу, казнећи их тиме, што, мјесто учења, морају читав дан попадији цијепати дрва и воду носити. Затим као Милош пошао у шуму, па зове и њега, да чувају овце и да се играју. И као да га из те игре трже газда Симо. Повуче га за ухо и вели: „пиши пет стотина гроша, к'о што ти ја кажем.“ А они сељаци стали, па га гледају тужно — жалостиво и кажу, да им је много. Затим сељака нестаде, а опет искрсну Милош са попом...

Поноћ се била приближила.

(Наставиће се)

РАЗВИТАК ФРАНЦУСКЕ ИСТОРИЈОГРАФИЈЕ У НОВОМЕ ВЕКУ

од

ДР. ЈОВАНА Б. ЈОВАНОВИЋА

Права историјографија и историске студије јављају се тек у доба Ренесанса. У Средњем Веку био се потпуно изгубио научан и критичан дух историчара Старога Века. У Средњем Веку није било идеје о историском расуђивању, ни трага о критичким рефлексијама, нити осећања за историску реалност. Принцип ауторитета, који је владао у области религије, пренесен је на све области духовног живота: свуда се више тежило за веровањем него ли за испитивањем, свуда је фантазија имала надмоћности над разумом. Није се правила разлика између идеалне и стварне, између поетске и историске истине. Историје о јунацима важиле су као права и истинита историја, и историја се свуда измешала с епском, новелистичком или легендарном поезијом. Спор историски развитак од неколико векова своћен је на какво једино велико дело или на једну једину личност, која је то створила. Готово се нико није устручавао да помоћу измишљених историја и докумената даје постојећим установама санкцију старости, која улева поштовање. Ни за кога није било од интереса, да ли је такво објашњење могуће: довољно је било, да је резултат одговарао постојећем праву, тадањим интересима и владајућој вери.[1]

Хуманизам је имао одлучан утицај на развитак историјографије: хуманисте су имитовали старе историчаре и својим делима са лепом литерарном формом, заменили су средњеве-

[1] H. v. Sybel: Über die Gesetze des historischen Wissens, стр, 16.

ковне компилације без икакве форме. Филолози, археолози и правници одали су се одушевљено изучавању споменика, институција и обичаја старога света, и то са таком заинтересованошћу, каква је неопходно потребна за праву науку. За тим се ово интересовање према античкој старини почело преносити и на Средњи Век, који је за људе у доба Ренесанса, услед великих промена на свима областима државног и духовног живота, изгледао као друга старина. Фактички је потребно за развијање историског осећања, да прошлост буде јасно разликована од садашњости, да би се из даљине могла објективно изучавати.

Развитак француског Ренесанса у 16 веку био је тесно скопчан са развитком италијанског Ренесанса. У Италији су два хуманиста: Флавијо Бјондо и Енеја Силвијо Пиколомини својом историском ерудицијом претходили осталима. Нарочито је важан Фл. Бјондо, који је унапред одредио, по своме мишљењу, каким путем треба да иде историска наука.[1]

У Италији је пажња непрестано остала на Старом Веку, док је у Немачкој био изучаван и Средњи Век упоредо са старим. Реформација је дала историским истраживањима у Немачкој нарочитога полета. Док је Средњи Век био за немачке научнике доба моћи немачке царевине, која је била директни наследник римски, за француске је научнике он био доба феудализма и варварства. Француски историчари крајем 15 века Гаген[2] и Жил[3] били су компилатори на форму средњевековних хроничара. Њихова је једина оригиналност у стилу: они су мешали са тадањим франц. језиком језик средњевековних латинских хроничара. Паоло Емилије, талијански хуманиста из Вероне, дао је французима пример, како ваља да пишу историју. Он је на захтев Луја XI саставио на латинском дело: De rebus gestis Francorum,[4] имитујући у стилу Тита Ливија.

[1] Његова су дела: Roma instaurata, у коме је опис свију споменика у Риму: Roma tiumphans, у коме анализује све институције старога Рима: Jtalia illustrata, где своја научна истраживања простире на целу Италију, и на послетку у делу Historiae ab inclinatione Romani imperii ad annum 1440, покушао је да оствари величанствен план који је триста година доцније остварио Гибон.

[2] Compendium super Francorum gestis I изд. 1495.

[3] Les très élegantes, très véridiques et copieuses annales des très preux, très nobles, très chrestiens et très excellens modérateurs des belliqueses Gaules. 1525.

[4] Најстарије, непотпуно, издање у Паризу 1517.

Ова је историја била за дуго време савременицима тако необична, да се за дуго нико није усудио да се мери с П. Емилијем. Тек је прво дело после његовог, Халенова Histoire générale des rois de France (1576), које је заменило хронике историјом. У ствари је Халеново дело само превод П. Емилија са допунама из хроника и општим политичким разматрањима. Тек у половини 16. века појавило се у Француској право интересовање за историју. Томе су разни узроци: утицај реформације, која је на све стране пробудила слободу мисли; политичке борбе које су нагнале све заинтересоване стране, да траже помоћи од историје и науке; развитак правних наука и велики правнички радови, који су потицали од учених људи, који су не само знали римско право, већ и законе Средњег Века. Отуда су најзнатнији историчари крајем 16 века били: или протестанти, или политичари са галиканским идејама и противници ултрамонтанских тенденција, или правници. Два брата Питу, Пјер и Франсоа, били су прешли у калвинску веру, по том су постали опет католици, и као такви доста млаки, али су били врло ватрени поборници галиканизма. Исто то важи и за Клода Вињија, који је написао Sommaire de l' Histoire des François са додатком: Traicte de l'estat et origine des anciens François (1579) и Histoire de la maison de Luxembourg (1607). Главно му је дело Bibliotkèque Historiale, општа историја подељена у синоптичке прегледе на форму Еусебијеве хронике. У овом делу изнео је Вињије критичке принципе и историјски скептицизам, необичан за доба у коме је писао. Протестанти су били још: Бонгар, издавач историчара крсташких ратова;[1] Ж. Скалиже оснивач хронологије, чије је дело Opus de emadatione temporum први пут штампано у Паризу 1583. Жан де Сер,[2] Ф. Хортман[3] и Жан Боден[4] били су се страсно ангажовали у партиској борби. Готово сви ови поменути историчари, и још неки други као: Паскије, Фоше, Лоазел, Ж. ди Тиле, Кател итд. били су правници. Сва њихова дела сведоче о њиховој необичној духовној активности. Скалиже је поставио основе методској хро-

[1] Gesta Dei per Francos, 1611.

[2] Jnventaire gènèrale de l' Histoire de France, jusqu'en 1442 (1597).

[3] Franco-Gallia, sive tractatus isagogicus de regimine regum Galliae et de iure successionis (1573).

[4] La République (1576).

нологији. Паскије је направио извод из историје институција,[1] Фоше је први подвргао непристрасној критици Les Antiquités Gauloises et Françoises, Боден и Ла Поплинијер тражили су, да поставе принципе историске методе и критике. У своме делу Metthodus ad facilem historiarum cognitionem (1566) износи Боден упуство, каква дела ваља читати да би се изучила историја, и како ваља васпитати сопствен историски суд. Прво препоручује опште оријентисање из каквога прегледног компедијума, па по том се тек ваља постепено све више и више удубљивати у специјалну историју. Нарочито наглашује, да су потребна помоћна знања из географије, топографије и хронологије. У једној глави (De historicorum delectu) показује каквих врста има историчара, нарочито што се тиче њихове поузданости и њиховог расуђивања, и том приликом показује своју необичну критичку увиђавност. У истој глави обраћа пажњу и на то, да каквоћа писца зависи од његовог личног положаја, од његове научне спреме и његовог односа према предмету о коме пише. За то се мора обратити пажња, да ли су историчари занети патриотизмом, а нарочито наглашује, да онај писац треба да ужива потпуно поверење, који говори добро о противницима, а износи мане пријатеља и сународника. Боден претпоставља оне историчаре, који износе факта према споменицима и на основу сопственог опажања, онима, који причају по чувењу. Најсигурније је средство да се утврди фактичност догађаја, кад се најпоузданији аутори упореде и кад се више извештаја потпуно слажу; само и при томе ваља имати на уму да се погрешни подаци и нетачна мишљења често понављају. Међутим, писца не треба одмах сматрати за непоуздана, ако има по какав погрешан и нетачан извештај, а тако исто не треба и извештаје иначе поузданог писца примати све без разлике. Све су ове критичке примедбе код Бодена без икаквог система, просто поређане једна за другом, у вези са примерима из старијих и новијих историчара. Најинтереснија је V глава (De recto historiarum judicio), где поставља Етнологију за мерило општег историског расуђивања. Он доводи историске догађаје и судбину народâ из различитог карактера, који је последица њихових етно-физичких особина (северни су народи ратоборнији, народи умерене

[1] Les Recherches de la France. Последње издање самога Паскија има 7 књига и штампано 1611.

зоне имају практички државнички таленат, јужни су народи склони размишљању), и за то кори оне историчаре, који суде о народима без обзира на њихове природне особине. Он у овоме иде толико далеко, да са тога гледишта дели историју у три епохе: 1. Прва се одликује тиме што на Истоку владају јужни народи са својим религиозно-философским духом, 2 друга епоха траје до Христовог рођења и у њој се истичу народи умерене зоне са својим државничким карактером, 3. трећа се епоха одликује појавом ратничких северних народа и развитком техничких способности и уметности.

У многоме је погледу Боден далеко одмакао од свога времена, а делом и од времена после себе.

Ла Поплиниjер у значајном делу Histoire des Histoire, avec l'idée de l'histoire accompli, plus le dessein de l'histoire nouvelle de François (1599) износи преглед развитка историске науке од почетка држава до 16 века, за тим се стара да дефинише задатке историчареве и карактер праве историје, показујући велику правилност у расуђивању, и на послетку одбацује, са доста великим критичким осећањем, басне о пореклу Франака, а немајући шта друго да постави место тога, правилно мисли, да је оправданије не знати порекло народа него ли га фалсификовати.

Сви ови покушаји, који дају доказа о необичној интелигенцији и ватреном одушевљењу за науком били су сувише рани за оно доба. Савремени су догађаји сувише утицали на страсти људи из 16 века, да ови нису могли судити непристрасно о прошлости. Они се нису интересовали Средњим Веком да би га могли разумети, већ да би могли оправдати и учврстити своје савремене политичке идеје. У осталом у оно је доба било мало објављено историских споменика, помоћне историске науке нису биле јако развијене, а критика није била тако јака, да би била у стању да реши сва питања. Ма да су Немци у ово доба у у погледу интелигенције, оригиналности и дубине погледа били нижи од Француза, ипак су корисно припремали земљиште за историска истраживања, публикујући од 1566 до 1610 осам збирака средњевековних историчара, док су Французи имали само две од Питу-а и Бонгара. Један је дански научник, Исак Понтанус, публиковао 1616 у Холандији прво озбиљно дело о почецима француске историје: Origines Francicae.

Међутим су Французи то доцније надокнадили; под владом Хенриха IV и Ришељеа Француска је ушла у периоду мира и развила правилну и плодну активност. Сад је отпочео систематски и методски рад: отпочето је издавање текстова и критиковања најмањих детаља. Карактеристика је 17 века у томе, што се више одликовао практичким напрецима у методском раду, него теоријама. У области историске науке Французи предузимају вођство над осталим народима. Сипион Дипле,[1] а нарочито Мезереј[2] наставили су били традиције П. Емилија и Ди Хелана, а у исто се време јавио читав низ радова, који су учинили веома озбиљне услуге историји. Бесли је у својој Histoire des Comtes de Poitou (публикована после његове смрти 1647) изнео први пример провинциске историје израђене солидно на основу дипломатских докумената. Међу издавачима текстова Бонгарс припада 16 и 17 веку, и после публикације његових збирака текстова и хроника наставља се публиковање готово без прекида. Међу издавачима текстова у 17 веку прво место заузима Андре Дишен (Duchesne), јер нико пре њега није дошао на идеју о једној методској и хронолошкој збирци свију извора за француску историју. Његова су издања: Historiae Normannorum scriptores antiqui ab a. 838 ad a. 1220 (1619), али је дело остало недовршено, и само једна свеска изишла; Historiae Francorum scriptores coetanei, ab gentis origine usque ad Philippi IV tempora (1636—48). Адриен Валоа основао је историску географију делом: Notitia Galliarum (1675), а у делу Gesta Francorum (1646—58) даје модел критике, која заслужује да и данас буде изучавана. Два брата де Сент-Март отпочели су издавати дело Gallia christiana (1656). Е. Бализ је са необичном активношћу и интелигенцијом скупљао и издавао текстове, али на жалост не сасвим савесно. Главно му је дело: Capitularia regum Francorum (1677) а сем тога Miscellaneorum libri VII (1678—1715), Vitae paparum Avenionsium (1693), Epistolae Innocentii III (1683), Historia tutelensis (1717). Напослетку Шарл ди Френ сијер ди Канж у свом делу Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis дао је први историчарима неопходне иструменте за научно познавање Средњега Века, објашњавајући, помоћу текстова, све термине, који су у старим документима употребља-

[1] Histoire générale de France, depuis Pcharamond (1621—43).

[2] Histoire de France (1643—65).

вани, и помоћу ових текстова, хронолошки распоређених, израдио је историју свију институција.[1]

Док су се у 16 веку историчари мешали у партиску борбу, служећи се науком као убојним оружјем, у 17 су веку сви лојални служитељи краља и државе, и одали су се научним студијама уз припомоћ краљевства, може се чак рећи, под његовим вођством. Готово су сви имали државне службе: Бонгар је био амбасадер, Дипен, Мезереј, два брата Валоа, два брата Сент-Март били су краљевски историјографи, Бализ је био Колберов библиотекар, а Дикањж благајник Француске у Амјену, био је у непрестаним везама с министрима Луја XIV, који му је хтео поверити, да уреди велику једну збирку француских историчара.

Поред монархиског утицаја био је од исто тако велике важности утицај цркве на историску науку. Као што су у ово доба биле утишане политичке борбе, тако је била утишана и религиска борба, пошто је по Тридентиском Сабору извршена делимична реформа у католичкој цркви, и пошто је престала опасност од анархије с једне стране од демократске Лиге, с друге стране од протестанске анархије аристократа. До душе, разне су тенденције цепале клир, али нису изазивале велике противности. Свештенство оба реда заједнички је вршило своје дужности према држави и краљевском ауторитету, и са једнаком трудољубивошћу неговало је науке и све интелектуалне радове. Наравно да у научном погледу није могло имати ону смелост при научном истраживању и при постављању теорија, као остали научници, али су имали метода, стрпељивости и држали се традиција, што је све допринело, да су могли отпочети велика и пространа предузећа. Њихова је још одлика правилност и обазривост у раду, а нарочито љубав према Средњем Веку, који је велика епока за цркву. Као што је у 16 веку тако рећи „пронађена“ класична старина тако је у Француској у 17 веку поново пронађен Средњи Век. Историја Средњег Века великим је делом историја католичке цркве; једно се од другога не може делити, и немогуће је упознати историју Средњег Века, а не познавати канонско право, теологију, у опште целокупан црквени живот. Природно је, да се та љубав, скопчана с толи-

[1] Прво издање Ди Кањжа је од 1673 у три књиге. Доцније су (1733) Бенедиктинци издали потпуније издање, а после њиховог било је још неколико раширених и попуњених издања, Дикањж је публиковао 1688 и Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis.

ким тешкоћама, које су потребне за такву студију, јавила код свештенства.

Све врсте калуђерских редова: језуити, жансенисти, бенедиктинци одали су се били овом послу, утркујући се међусобно у делатности и одушевљењу према послу. Први су отпочели језуити: Сирмон је публиковао Идација (1611) Флодоарда (1619) и прву колекцију црквених сабора: Concilia antiquae Galliae (1629). Денис Пето израдио је ваљано дело о хронологији: Opus de doctrina temporum (1627), а Филип Лаб је знаменит као издавач текстова. Сем своје Bibliotheca nova manuscsriptorum (1657), он је скупио материјал и отпочео публиковање једне од највећих општих збирака сабора, и отпочео је изводити план о збирци византиске историје делом De historiae Byzantinae scriptoribus publicandis protrepticon (1648). Такође је био језуит Даниел, чија је Histoire de France (1713) надмашила не само дотадање француске историје, него и већину доцнијих. У исто су доба у Анверсу отпочели језуити огромну збирку Acta Sanctorum, за коју је план дао још Херiберт де Розвеј,[1] а које се и данас још наставља. Ово огромно предузеће Боландово и његових сарадника од необичне је важности, не само због масе материјала, већ и због критичких радова, кoју иду уз текст.

Конгрегација ораторијанаца дала је научнике првога реда. Дела Р. Симона, и ако припадају више филологији него ли историји, показују први пример научне критике, примењене на црквену историју, Лекоент у својим „црквеним аналима"[2] (417—85) показао је плодне изгледе критици, изјављујући сумњу у аутентичност текстова, које је Средњи Век оставио у наслеђе Новоме. Лелонг је у делу Bibliotheque historique de la Erance (1719), која садржи каталог свију дела штампаних и у рукопису, која се баве француском историјом, дао историчарима врло користан репетиторијум.

Жансенисти су се бавили више писањем уџбеника за васпитање омладине, него ли правим научним радовима. Али су они дали једног великог научника: Ле Нен де Тилмона, који је први почео саветовати, да се до историске истине долази

[1] Прва збирка Vitae Sanctorum публикована јо у Келну 1570—75. Боландово је дело отпочето 1643, и још није сасвим довршено. Год. 1875 изишао је општи индекс за све свеске, које су дотле изишле.

[2] Annales Ecclesiastici (1665—83).

строгом анализом и компарацијом текстова, и његово је дело[1] врло добар упутник, који помаже да се човек нађе у маси конфузних и противуречених сведоџаба разних историка, у доба док још није дефинитивно створена етнографија, нумизматика и дипломатика.

Али је од свију ових редова најзнаменитији бенедиктински ред, пред чијим сјајним делима бледе радови свију осталих редова. Овај ред је и при свом постанку имао одредбу, да се бави науком, па се одавао науци неуморно, са неисцрпном ерудицијом, тако да су изрази „бенедиктинска наука“ и „бенедиктински рад“ прешли били у пословицу. Ма да велики део ове славе припада бенедиктинцима из Средњега Века, опет највећи део славе припада конгрегацији св. Мавра, која је основана 1627 г. и чије је главно седиште био стари манастир Сен Жермен де Пре. Не могу се побројати небројени историски радови бенедиктинаца од почетка 17 века до краја 18. Довољно је поменути имена Ренара, Марлота, Лик д' Ажерија, Мабилона[2] који је написао историју свога реда и постао творац дипломатике делом De re diplomatica libri VI (1681), Монфокона, који је поставио принципе грчке епиграфије[3] и показао сву корист, коју може имати историја од старих споменика, Мартена и Дирана, Филибиана. Мартен је сувише рано отпочео са изучавањем обичаја, историје и религије Гала.[4] Незадовољни да публикују најбоља издања које су ранији бенедиктинци дотле израдили и да попуне глосар Ди Канжов и Мабилонову дипломатику, предузели су били да издају нове велике збирке које су још и данас основа за све наше студије о Средњем Веку: Gallia christiana (публикација је отпочета 1715, и до XIII свеске издали су је бенедиктинци), L' Art de vérifier le dates, Receuil des Historieus des Gaules et de la France (отпочео је Буке, а

[1] Histoire des Empereurs et des autres princes qui ont régné durant les six premiers siècle de l' Eglise, justifiée par des citations des écrivacns originaux (1690—1788). Ово је дело пандан делу Mémoires pour servir à l' histoire ecclésiactique de six premiers siècles (1693—1712).

[2] Мабилонова су дела сем Дипломатике још ова: Annales ordinis S. Benedicti ad a. 1157. (1703—39), Acta Sanctorum ordinis S. Benedicti (500—1100), 9 св. 1663—1701. Museum Jtalicum (1687—89), Vetera Analecta (1675—85).

[3] Paleographia Graeca (1708).

[4] La Religion des Gaulois (1727), Histoire des Gaules et des conquêtes des Gaulois (1752—54).

доцније, после 20 свеске предузела Академија), Histoire litteraire de la France и колекцију провинциских историја (Лангедока, Бургунда, Бретање, Лорена). Изузимајући једино дело, L' Art de vérifier les dates, ни једну збирку нису могли бенедиктинци да заврше, али су на њима радили са тако необичном активношћу, за којом далеко изостају научници наших дана. Истина је да су имали и повољне услове: живели су у тишини својих манастира, далеко од светске вреве, радили су у групама под управом најбољих и највреднијих међу њима, и потпуно су се апсорбовали у свој посао. У том њиховом послу за дивљење су њихове интелектуалне особине, велика ерудиција и солидност у расуђивању.

(Наставиће се)

НА ИСТОК!

ВЕЧЕ У КАИРУ...

Јењала врућина, прошло доба дана.
Море тихо пљуска, вјетрић лако пирка.
Запало је сунце иза Мокатана,
Па сада бруји галама и свирка.
То ропче смјерно пред ханумом свира.
И тихо ноћ је пала врх Каира.

Далеко, далеко, куда сунце пада
И страсно јури у загрљај мора,
Ханумо красна, позови ме сада,
Да веслом режем до твога чадо̀ра,
Што га китиш златом и камењем драгим
И дахом ти благим.

Позови ме тамо. Страст ме обузела,
Хоћу груди пуне, хоћу лице твоје,
Хоћу да се свијам око вита тјела,
Да те љубим хоћу, кад славуј запоје,
Хоћу да дадем у те часе касне
Пољупце, чедо, медене и страсне...

Нијемо море полегло је веће,
А благи мјесец сјајне звјезде дира.
Ја ко̂ да гледам сунце моје среће,
Гдје тужно поје и тужније свира.
А срце дршће, стрепи, нема мира.
И тихо ноћ је пала врх Каира...

МОЈЕ СРЦЕ ЧЕЗНЕ...

Моје срце чезне и за нечим гине.
За чим? Срце не зна већ од давних дана;
Ал' канда би хтјело, да се тамо вине
До коралног мора или до Ливана.
Пут Истока тамо, гдје царују страсти,
Да струне и свене у вечитој сласти.

О ти, срце моје, за што чезнеш тако?
Да ли бјесниш тол'ко од среће и мала?
Или мислиш можда, да ми није лако
Избјећи од страсти и заносних зала?
Ил' ти ваљда знадеш, да не можеш спасти
Оног, који срећу налази у страсти?!

Ја не трпим мома испод јоргована
Са шебојем жутим сред пунијех груди,
Не ја желим гонце отуд са Ливана,
Да ме пјесмом мири, да ме пјесмом буди,
Да гине уз мене с плахе страсти своје
Уз мирисне кедре и дуге алоје.

О тамо бих, тамо, пут онијех страна,
Да умрем од страсти уз Ливанке младе,
Да уживам тамо крај Арбистана
На обали цвјетној красне Шехерзаде.
Тамо бих да кренем, пут онијех страна,
Гдје се чате суре из светог Корана.

Влад. Ћоровић

ГУЛИВЕРОВО ПУТОВАЊЕ У ЛИЛИПУТ

(СВРШЕТАК)

ПЕТА ГЛАВА

Изванредним ратним лукавством писац предупређује непријатељски упад. — Добива велику титулу. — Царско изасланство из Блефуска долази да моли за мир. — Пожар у двору царичину. — Писац срећно успева да га угаси.

Царевина Блефуско[1] јесте острво северо-источно од Лилипута, од кога је одвојена само каналом, широким осам стотина корака. Ја је још не бејах видео, а кад дознадох за тај намеравани упад, нарочито избегавах да се појављујем на тој страни, бојећи се да ме нека њихова лађа не опази; јер они још ништа не знађаху о мени, пошто сваки саобраћај између ових царевина беше смртном казном забрањен за време рата, и сва пристаништа беху, по царевој заповести, затворена. — Саопштих његову величанству план који сам смислио како да отмем непријатељу целу флоту, која се, по уверавању наших ухода, налазила укотвена у пристаништу, готова да заплови првим повољним ветром. Распитујући код најискуснијих бродара о дубини канала, који су они често мерили, дознадох да је у средини дубок седамдесет глумглуфа, што је по европском мерењу шест стопа, а на осталим местима највише педесет глумглуфа.

Прошетам се северо-источном обалом, спрођу Блефуска, па легнувши иза једног брдашца, извадим свој мали дурбин, и станем посматрати непријатељску укотвену флоту, састављену

[1] Француска.

из педесет ратних и мноштва трговачких бродова. Онда се вратим кући, и издам заповест (за што сам био опуномоћен) да се награди мноштво врло јаких конопаца и гвоздених полуга; конопци бејаху дебели од прилике као наши конци, а гвоздене полуге као игле за шивење. Утростручим конопце да би били јачи, а из истог разлога и гвоздене полуге увијем по три уједно. савијајући им врхове у куку. Педесет таквих кукица учврстим за толико конопаца, па се вратим на северо-источну обалу, и скинувши са себе капут, обућу и чарапе, загазим у море.

Ишао сам што сам брже могао, а у средини сам и пливао, док опет не напипам дно. За непуно пола сата стигнем до флоте. Непријатељи се беху тако поплашили кад су ме видели, да сви поскакаше с лађа, и отпливаше на обалу; овде их се окупи око тридесет хиљада. Ја онда извадим своје конопце, сваком кукицом закачим по једну лађу, па све крајеве свежем уједно. Док сам ја ово радио, непријатељи су избацили на мене неколико хиљада стрела, од којих ми многе попадаше на руке и лице, што ми не само задаваше ужасне болове, него ми и у раду сметаше. Највише сам се бојао за очи, које бих несумњиво изгубио, да случајно не дођох на једну срећну мисао.

У једном тајном џепу, који, као што сам поменуо, комисија није претресла, налазиле су се, између осталих ситница, и једне наочари. Извадим их, и добро учврстим на нос, па тако наоружан смело наставим свој посао, уз пркос непријатељским стрелама, које често падаху и одбијаху се од мојих наочара не могући им ништа друго учинити осем што их мало затресу.

Кад сам позакачињао све кукице, скупим крајеве од конопаца у једну руку, па повучем; али се ниједна лађа не макну, јер их лењери врло чврсто држаху. Оставим конопце, па џепним ножићем посечем лењере, добивши за то време преко двеста стрела по лицу и рукама. Затим поново повучем узице, које кукицама беху закачене за лађе, и сасвим лако повезем за собом педесет највећих ратних бродова непријатељских.

Блефусканци, који и не слућаху шта смерам, у први мах занемише од чуда. Они су видели да сечем лењере, и мишљаху да ћу само отиснути лађе на воду, или их лупати једну о другу; али кад видеше да се цела флота креће у реду, и да је ја вучем, крикнуше тако болно и очајно да се то једва даје описати. — Кад сам измакао изван домашаја стрела, зауставим се мало, да повадим оне што се беху начичкале по лицу и ру-

кама. Тад скидох наочаре, и почекавши један сат да плима мало усахне, кренем се преко канала с мојим пртљагом, и стигнем здрав и читав у царско-лилипутанско државно пристаниште.

Цар и цео његов двор стајаху на обали, чекајући шта ће бити од овог великог предузећа. Видели су да се лађе крећу напред; али не могаху мене опазити, јер сам до прсију био у води. Кад дођох на средину канала, они се још више узнемирише, јер сам био до гуше у води. Цар мишљаше да сам се зацело удавио, и да флота долази у непријатељској намери. Али их ускоро ослободим од тог страха: јер како канал биваше све плићи и плићи, за кратко време приближим се толико да су ме могли чути, па подигнувши у вис узице, којима сам везао флоту, гласно усклкнем: Живело његово величанство, моћни цар од Лилипута! Овај ме је велики владалац примио при доласку веомо ласкавим речима, и одмах ме произвео за нардака, што је код њих највећа почасна титула.

Његово величанство жељаше да другом којом приликом покушам пренети у његова пристаништа и остале непријатељеве лађе; он као да не мишљаше ништа мање него да целу царевину Блефуско претвори у покрајину којом би управљао преко каквог вице-краља, и да уништи прогнане дебљекрајце, па да он постане једини владалац у свету. Али се ја усудим да га одвратим од те намере, поткрепљујући своје мишљење многим аргументима, изведеним из политичких и правних начела, па отворено изјавим да „ја нећу да будем оруђе у подјармљивању једног слободног и ваљаног народа.“ Кад је та ствар дошла пред савет, најмудрији међу министрима били су мог мишљења. — Ова отворена и дрска изјава моја беше тако супротна плановима и политици његова величанства, да ми никад не могаше опростити. Он је врло лукаво помену у савету, и неки од мудријих као да су били мога мишљења, бар се тако чинило по њихову ћутању; али други, који кришом беху моји непријатељи, не могаху се уздржати од неких израза који су нишанили на мене.

Од тог времена разви се интрига од стране његова величанства и неколико министара, која је била управљена против мене, и која се обелоданила кроз непуна два месеца, за мало се не свршивши мојом потпуном пропашћу. Тако мало вреде услуге учињене владаоцима, ако се само ма кад устежемо кулучити њиховим страстима.

На три недеље после оног предузећа дође свечано изасланство из Блефуска, са понизним понудама за мир, који се ускоро и закључи, са условима врло повољним за нашег цара, али којима ја нећу досађивати читаоцу. Било је шест изасланика, са преко пет стотина пратиоца, и њихов долазак беше врло величанствен, сходан величини њихова господара и важности посла њихова.

Кад се преговори свршише, у чему сам им ја учинио неколико лепих услуга својим угледом који сам на двору имао, или се бар чинило да имам, њихове екселенције, чувши већ тајно како сам био њихов велики пријатељ, свечано ме посете. Они почеше многим комплиментима о мојој храбрости и доброти, позваше ме у своју земљу у име њихова господара, и замолише ме да и њима покажем неколико примера своје огромне снаге, о којој су чули тако много чуда.

Пошто им то учиним по вољи, занимајући их неко време на њихово бескрајно задовољство и изненађење, умолим их да изволе изјавити моје понизно поштовање цару господару њихову, чије су сјајне врлине чувене у целом свету, и коме бих желео лично да се поклоним, пре него што се вратим у своју земљу.

Према томе, првом приликом кад сам имао част видети цара, замолим га за допуст да могу ићи на подворење цару од Блефуска, што ми је он изволео одобрити, али, као што сам опазио, врло хладно. Нисам могао разазнати узрока томе, док ми један није шануо да су „Флимнап и Болголам мој разговор с изасланством представили цару као знак издајничких и антидинастичких намера“, о чему моје срце зацело и не слућаше. И тек сам тада добио мало појма о дворовима и министрима.

Нисам напоменуо да су посланици говорили са мном преко тумача, јер се језици обеју царевина разликују међу собом као два ма која у Европи, и свака народност хвали се старином, лепотом и снагом свога језика, не кријући презирање према оном суседном. Чак је наш цар, користећи се надмоћношћу коју је стекао оном отмицом флоте, натерао да не само преговори него и њихова акредитивна писма буду на лилипутанском језику. — Ипак се мора признати да због живог трговачког и путничког саобраћаја, као и због обичаја обеју царевина да се младо племство и богаташки синови шиљу у иностранство, како би се могли образовати пролазећи свет, и упознајући људе и

обичаје, — да је због тога, велим, ретко било важније личности, или трговца, или бродара који би живели у приморју а да не знају оба језика. Ово сам увидео тек после три недеље, кад сам отишао на поклоњење цару блефусканском, што ми је доцније много користило, кад ме је злоба мојих непријатеља хтела да упропасти. Уосталом, ја ћу то већ испричати кад дође на ред.

Ако се читалац сећа, неки од услова, под којима сам пуштен на слободу, унижавали су ме до слуге, и само крајња нужда натерала ме је да на њих пристанем. Али како сам сад као нардак био у врло великом чину, такве су се услуге сматрале као испод мога достојанства, и цар их (то му морам признати) никако и не спомињаше. Међутим, ускоро добих прилику да учиним значајну услугу његовом величанству.

Једне поноћи пробуди ме изненада вика коју неколико стотина људи беше подигло пред мојим вратима. Реч бургум непрестано се чујаше кроз ову грају. Неколико господина са двора царева пробише се кроз светину, и замолише ме да одмах одем до палате где је у царичиним одајама избио пожар, и то погрешком једне даме која је била заспала читајући неки роман блефускански. Таки скочим, и упутим се палати, пазећи да не настанем кога, у чему ме и месечина прилично помагаше. Кад одох тамо, они већ беху наместили лествице, и изобиље ведарâ набавили: само вода беше доста далеко. Ведра беху велика од прилике као обичан напрстак, и ови добри мали људи доношаху их колико су год могли брже: али пожар никако да попусти. Ја бих га лако могао угушити мојим капутом, али, на несрећу, бејах га у хитњи заборавио код куће, и дотрчао само у кожном прслуку. Ствар се чинила очајна и безнадежна, и ова прекрасна палата била би зацело плен пожара, да ми случајно није пала на ум једна срећна мисао. Ја се управо чудим мојој тадашњој присебности, која ми иначе није најјача страна.

Баш те вечери бејах пио доста глимигрим (у Блефуску се зове флунек, али је код нас, кажу, бољи), вино изванредног укуса, и јаког дујуретичног дејства. Почнем дакле мокрити врло обилно, и тако вешто упућивати воду на згодна места, да сам за три минута пожар потпуно угасио, и сачувао од пропасти ову величанствену грађевину, коју су столећа подигнула.

Међутим, беше већ прилично одјутрило, те се вратим кући и не сачекавши цареве захвалности; јер ма да сам му оним учинио велику услугу, ипак нисам знао како ће му се свидети

начин на који сам то урадио. По уставу ове царевине, ко би год мокрио у околу палате, сматра се да је крив за увреду величанства, и казни се смрћу, па ма каква био положаја или сталежа. Мало сам дахнуо душом кад ми је његово величанство јавило по гласнику да ће порадити код министра правде, како бих добио потпуно помиловање. Кришом су ми пак дошаптавали како се царица тако ужаснула од оног мог поступка, да се повукла у најсупротније одељење палате, и тврдо одлучила да никад више не ступи у оне одаје које сам ја окаљао тако гадном и тако непристојном радњом; а у своме поверљивијем кругу чак се клела да ће ми се и осветити.

ШЕСТА ГЛАВА

О народу лилипутанском: науке, закони и обичаји њихови: начин васпитања њихове деце. — Пишчев начин живљења у овој земљи. — Спасавање части једне велике даме.

Сплетке и оговарања нису ништа необично на дворовима, те ми није ни потребно да се задржавам на клеветама које су измишљали моји завидљивци, да би царицу што више раздражили против мене. С тога ћу прећи на други један предмет. И ако намеравам да опис ове царевине задржим за нарочито дело, ипак ћу радозналу читаоцу и овом приликом радо пружити неколико општих примедаба. Обична висина урођеника нешто је мања од шест палаца, и у тачној је сразмери са свима осталим животињама, биљкама и дрвећем: највећи коњи и волови нпр. високи су четири до пет палаца, а овце палац до палац и по; њихове гуске велике су као врапци, и тако редом све до најситнијих ствари, које су за мене биле невидљиве. Али природа је прилагодила очи у лилипутанаца да могу видети што год треба: вид им је врло оштар, али не на великом растојању. Да бисте видели како им је оштар вид за блиске предмете, поменућу само да сам с великим задовољством гледао куварицу кад чупа шеву која је мања него мушица; и младе девојке кад удевају, невидљиви свилени конац у тако исто невидљиву иглу.

О њиховој учености овде ћу говорити само мало. Главно је да код њих, већ неколико столећа, цвета наука у свима гранама својим. Врло им је чудноват начин писања; јер они не пишу ни с лева на десно, као европљани, ни с десна на лево,

као Арабљани, ни одозгор доле, као Кинези, него од једног ћошка до другог, као наше даме.

Своје мртве закопавају с главом окренутом на доле, јер код њих постоји веровање да ће се на крају једанаест хиљада месеци сви понова дићи из гроба, па како ће се земља (о којој они мисле да је равна) онда тумбе окренути, то ће и они, при свом васкрсавању, већ готови стајати на ногама. Учењаци, истина, мисле да је ова доктрина апсурдна, али обичај и даље траје, из обзира према народу.

У овој царевини има врло особених закона и уредаба, и кад они не би били потпуно супротни онима у мојој драгој отаџбини, ја бих покушао да кажем штогод у њихово оправдање. Само се пожелети може њихово тачно испуњавање. Први који ћу поменути односи се на тужиоце.

Кривице против државе казне се овде најстрожије: али ако оптужено лице истрагом јасно покаже своју невиност, онда се тужилац одмах казни гадном смрћу, а из његовог имања невино лице добива четвороструку накнаду за дангубу и претрпљени страх, за тегобе затворске и за све трошкове које је сносило при одбрани: ако би оно имање било недовољно, круна драговољно накнађује недостатак. Цар му, осим тога, подари какав јаван знак свога благовољења, а по целом се граду објави да је невин.

Они сматрају обману као већу кривицу од крађе, и ретко кад да за њу не казне смрћу, јер држе да пажљивост и опрезност с најобичнијим разумом може сачувати човеково имање од лопова, али часност нема никакве заштите против опака лукавства.

Ко год може довољно да докаже да је тридесет и седам месеци добро проучавао земаљске законе, тај има право на извесне повластице, сходне његову чину и сталежу, са сразмерном сумом новца из нарочито за то установљеног фонда; у исто време добива и титулу snilpall, или доктор, која му се додаје имену, али не прелази на потомство.

Овај је народ сматрао као велику политичку погрешку, кад сам им причао да се наши закони ослањају само на казне, и да од награда нема код нас ни помена. У том се смислу и слика Правде, по њиховим судовима, представља са шест очију, два напред, два позади и по једно са сваке стране, у знак обазривости; и с торбом злата у десној руци, а с мачем у левој, као више наклоњена да награђује него да казни.

При бирању лицâ за државну службу, они више гледају на добар карактер него на велике способности, јер пошто се већ мора управљати човечанством, они мисле да је и обичан људски разум довољан за једну или другу службу, и да Провиђење није никад намеравало да од управљања јавним пословима начини тајну, коју би разумевало неколико узвишених духова што се само по два три роде у једноме веку; али претпостављају да би сваки човек, кад би хтео, могао бити искрен, поштен, умерен и томе подобно; ове пак врлине, потпомогнуте и добром намером, довољне су да сваки буде способан за службу својој отаџбини, изузев случајеве где је претходно потребна извесна студија. — С друге стране, они мисле да се недостатак у поштењу тако лепо допуњује високим духовним способностима да никад државни положаји не могу бити у опаснијим рукама него код таких људи, и напослетку, погрешке почињене из незнања а у часној намери, никад не могу бити тако кобне по опште добро као смишљена практика човека чије су склоности скроз порочне, и који има велике способности да своја недела извршује, умножава и брани.

Тако исто ко год не признаје да има Бога, не може да добије државну службу. Јер пошто се владаоци представљају као заступници Божји, Лилипутанци мисле да ништа не може бити луђе него да владалац држи такве људе у служби који не признају силу у чије име он влада.

Што се тиче ових закона и уредаба, напомињем да ту подразумевам само првобитно уређење, а не и најгори квареж у који је доцније запао овај народ због ниске природе људске. Тако н. пр. онај срамни обичај да се велики положаји задобијају играњем на конопцу, или докази благовољења и одликовања[1] скакањем преко штапа и пужењем испод њега, примећујем читаоцу да га је увео тек деда данашњег цара.

Њихови појмови о узајамним дужностима родитеља и деце сасвим су различни од наших. Јер пошто се веза мушког са женским оснива на великом природном закону, коме је циљ раширење и одржање врсте, тврде тобож Лилипутанци да човека и жену, каогод и животиње, сједињава побуда телесне пожуде, и да се нежност за своје младунце даје извести из истог начела. Из тог разлога, они уопште не признају да дете

[1] Алузија на владаоце који претерано дају ордене.

дугује захвалност своме оцу, што га је створио, или својој мајци, што га је родила. Ово, пре свега, и по себи није никакво доброчинство, ако се узму у обзир безбројне патње у животу, нити је пак то била намера родитеља, чије су мисли за време њихове љубавне борбе сасвим другим стварима биле заузете. Према томе, мисле, да су родитељи последњи којима се сме поверити васпитање њихове деце. С тога код њих у сваком граду има јавних завода где сви родитељи, осем нижег сталежа, морају слати своју децу на васпитање, чим напуне дванаест месеци.

Ове су школе различите, према положају родитеља и према полу деце. Дечаци се у главном уче начелима части, поштења, храбрости, скромности, спокојства, побожности и родољубља. Родитељи их смеју походити само двапут годишње, а посета им никако не сме бити дужа од једнога часа; при састанку и растанку, смеју љубити своју децу, али професор, који у оваким приликама увек присуствује, забрањује да им шапућу, или да их зову нежним именима, или да им доносе играчке и посластице. — Заводи за девојчице врло су слични заводима за дечаке. Тамо је младим девојкама плашљивост и будалаштина тако исто стидна као и младим људима, а осем пристојности и чистоте, сав остали накит презиру. Ако се деси да их каква служавка из завода забавља страшним и бесмисленим причама, или другим лудоријама које су код наших служавака у обичају, они је одмах јавно шибају трипут око града, држе је једну годину у затвору, па је пошљу у вечно прогонство, у најпустији крај ове земље. — Кад девојчице напуне дванаест година, оне су тамо већ одрасле за удају, те их родитељи или тутори воде из завода кући, при чему млада дама и њене другарице ретко кад буду без суза.

Ко год има деце у овим заводима, дужан је осем плаћања за храну и издржавање, предавати управитељу и један део својих прихода, што се оставља за децу. Јер Лилипутанци мисле да ништа не може бити неправедније, него да људи који су ради задовољења своје похоте производили децу на свет, доцније држави остављају терет своје забаве.

Сељаци и радници задржавају своју децу код куће, јер како је њихов једини посао да ору и обрађују земљу, то је и за државу од споредне важности, хоће ли они бити просвећени или не.

Овде је може бити место да укратко опишем своју послугу и свој начин живљења у овој земљи, за свога бављења од де-

вет месеци и тринаест дана. Имајући наклоности за механичке послове, а будући и невољом натеран, направим ја себи не баш рђав сто и столицу, употребивши за то неколико највећих топола из царскога парка. — Две стотине жена беху се дале на посао да сашију за мене гаће, кошуље и рубље за постељу, бирајући најјаче платно које се могло добавити, и преклапајући га по неколико пута. Да би ми ове шваље могле узети меру, ја сам био легао на земљу, и једна ми је стала на врат а друга на колено с једним јаким растегнутим конопцем, који обе држаху за крајеве, док је трећа једним аршином мерила дужину конопца. После ми измере и десни палац, и онда им више ништа не треба. Јер они с помоћу математичких формула израчунају да кад се дата дужина десног палца помножи са два, добија се обим руке у зглавку; кад се то опет удвостручи, добија се обим врата; а кад се обим врата удвостручи онда се зна колики је појас. У осталом, у томе им је доста помогла и моја стара кошуља, коју сам им као мустру простро био по земљи.

Триста кројача који ми прављаху одело поступаху готово на исти начин; али они се беху друкчије досетили како да ми узму меру. Пошто сам клекнуо на колена, усправише једне лествице од земље па до мог врата; на ове лествице један се од њих успужа, и спусти одозго неки висак од моје јаке до земље, што таман одговараше дужини мога капута; а струк и руке мерио сам са̂м. Кад ми је довршено одело, које је прављено код моје куће (јер и у највећој њиховој кући не би могло да стане), оно је личило на оне радове од крпчића што их праве наше даме, само што је ово било све од једне боје.

Има сам триста кувара, који су ми готовили јело, и живели са својом породицом у малим згодним кућицама, сагра-ђеним око мога стана. Сваки је спремао по две чиније. Ја сам узимао по двадесет служитеља у руке, и намештао их на сто, док се стотина других налажаше доле на земљи, неки с чинијама јела, а неки с бурадима вина и другог пића, што све они горњи служитељи вуцијаху конопцима, као што ми у Европи извлачимо кофе из бунара. Једна чинија њихова јела беше обичан залогај, а буре њихова пића, један добар гутљај. Једанпут сам добио толики говеђи бут да сам га морао на три залогаја расподелити; али то је већ реткост. Моја ме послуга с чуђењем гледаше како га једем заједно с коскама. Њихове гуске

и ћурке јео сам обично на један залогај, и признајем да су много боље од наших; а крилца сам могао узети по двадесет и тридесет на врх од ножа.

Једнога дена његово величанство, коме беху описали мој начин живљења, саопшти ми жељу да он и његов двор, са младим принчевима и принцезама, могу имати срећу (као што се он благоволео изразити) да ручају са мном. Они дакле дођу и ја их наместим спроћу мене на сто, где већ стајаху њихове владалачке столице. Гарда се намести иза њих. Флимнап, лорд благајник, такође беше у њиховој пратњи, са својом белом палицом, и чешће бих приметио како ме попреко погледа. Али ја сам се правио као да то не примећујем, и јео сам више него обично, на част моје драге отаџбине и на дивљење целог двора. Из неколико разлога морам веровати да је ова царска посета дала Флимнапу згодну прилику да ме опањка код свог господара. Овај је министар увек био мој тајни непријатељ, ма да се према мени понашао с неком удварачком љубазношћу, која је била необична за његов натмурени карактер. Он је представљао цару како је рђаво стање његових финансија, како су зајам закључили с великим процентом, како ће државни папири пасти на девет процената испод номиналне вредности; како је његово величанство потрошило око мене готово милијун и по спруга (њихов највећи златан новац); и, у опште, како ће бити паметно да ме се цар опрости првом згодном приликом. — Свакога сам дана примао сличне почасне посете од различних чланова племства.

Осећам се обавезан да се на овом месту заложим за добар глас једне даме која је због мене морала невино трпети. У једно време лорд благајник постаде на једанпут љубоморан на своју жену, јер му неки зли језици из чисте злобе беху набрбљали да је њена екселенција страсно наклоњена мојој личности. На двору причаху неко време као велику новост да ме је она једанпут кришом походила. Ја овим свечано изјављујем да је то најгнуснија лаж, која нема никаква повода, осем што је њена екселенција изволела да ме почаствује сасвим невиним доказима свога отвореног срдачног пријатељства. Истина она је често долазила к мени, али увек јавно, и никад без трију других дама, обично њене сестре, њене госпођице кћери и једне интимније познанице. А ово су чиниле и многе друге даме са двора, и ја позивам за сведока сву моју послугу, па нека кажу

да ли су икад видели каква кола пред мојим вратима а да не знају ко је у њима. У таквим приликама, чим ми послужитељ јави, ја обично одмах изиђем до врата, и, пошто им се учтиво поклоним, узмем врло пажљиво кола и коње у руке, па их наместим на сто, где сам свуд унаоколо учврстио једну покретну ограду, читавих пет палаца високу, да се не би ко случајно стропоштао доле. Често сам имао наједанпут по четвора кола с коњима, и то пуна гостију. И док сам се ја, седећи на столици, занимао с једним друштвом (добро нагнувши лице према њима) дотле је послуга возала остале по мом столу; и много сам пута по подне врло пријатно провео у овим разговорима. — Ја позивам господина лорда благајника или његове обе пришипетље (ја ћу им казати имена, па нека чине што им је драго) Клустрила и Друнла да докажу да је ма ко икада дошао к мени инкогнито, изузев државног секретара, господина Релдрезала, који је то чинио по изричној заповести његова величанства, као што сам то отоич испричао. Не бих се задржавао тако дуго око ове околности, кад ту не бих био метнут на коцку глас једне високе даме, а о свом властитом и да не говорим. Истина, ја сам тада имао част да будем нардак, што није био ни сам лорд благајник; јер цео свет зна да је он само један глумглум, а то је за један чин ниже, од прилике као код нас маркиз према херцогу; али признајем да је он био од већег утицаја него ја. Ово лажно клеветање, о чему сам дознао доцније једним случајем који се не може износити на јавност, побуди лорда благајника да неко време буде осоран према својој жени, а још осорнији према мени. И ма да се после уверио о безразложности своје сумње, и измирио са својом женом, ипак сам ја код њега био потпуно изигран. Тако исто, приметих како мој углед брзо ишчежаваше и код цара, који се уопште и сувише повођаше за овим својим љубимцем.

СЕДМА ГЛАВА

Писац, дочувши да ће га оптужити за велеиздају, бежи у Блефуско. — Његов дочек тамо.

Пре него што почнем описивати како сам напустио ову царевину, згодно је може бити да изнесем читаоцу једну тајну интригу која се протезала нека два месеца, и била управљена против мене. Дотле ми је био потпуно непознат живот на дво-

ровима, јер сам из њих био искључен због свога ниског положаја и порекла. Истина, доста сам слушао и читао о ћудима великих владалаца и министара, али се никад нисам надао да ћу наћи страшне последице од тога у тако удаљеној земљи којом се управља, као што сам ја мислио, по начелима сасвим друкчијим него у Европи.

Баш кад сам се припремао да идем на подворење цару од Блефуска, једна угледна личност на двору (којој сам учинио врло велике услуге кад је била пала у немилост код његова величанства) дође к мени ноћу, са највећом тајношћу, у затвореним носилима, и, не јављајући свога имена, затражи да је примим. Носиоци буду отпуштени, а ја метнем носила заједно с његових превасходством у џеп од капута, и наредим једном повериљивом служитељу да каже да сам ја нерасположен, и да сам отишао на спавање. Онда затворим врата на кући, наместим носила по обичају на сто, и седнем поред њега.

Пошто измењасмо обичне поздраве, примећујући код његова превасходства брижно лице, упитам га за узрок. „Ја вас молим", рече он, „да ме стрпељиво саслушате о једној ствари која се у велико тиче ваше части и вашег живота". Његов говор, који сам после одмах прибележио, састојао се у овоме:

„Ви морате знати" поче он „да се ради вас држало у последње време неколико седница у савету врло тајно, и да се цар пре два дана коначно решио. — Знате добро да вам је Скирес Болголам (галбет или царски адмирал) био смртни непријатељ још откако сте стали на наше земљиште. Шта га је у почетку побудило на то, не знам; али му се мржња повећала после вашег великог успеха против Блефуска, којим је његова адмиралска слава јако бачена у засенак. Сад је овај лорд у друштву с Флимнапом, лордом благајником, с првим коморником Лалконом и председником касације Балмуфом, спремио против вас оптужбу за велеиздају и друге велике преступе."

Овај ме предговор беше тако узбудио, пошто сам био свестан о својим заслугама и својој невиности, да га хтедох прекинути; али ме он замоли да будем миран, и настави овако-

„Из захвалности за доброту коју сте ми учинили, ја сам се обавестио о целој тој ствари, и добавио копију оне оптужбе, мећући тако главу у торбу да бих вам само вратио услугу.

„Оптужба против Квинбуса Флестрина, брдочовека. „§ 1. И ако је једним законом, изданим за владе ње-

говог императорског величанства Калин Дефар Плуна прописано да се сваки ко буде пустио воду у опсегу царске палате, оптужи и казни за велеиздају, ипак је речени Квинбус Флестрин, с отвореним вређањем реченог закона, под изговором да гаси букнули пожар у стану многољубљене и пресветле супруге његова величанства, на злобан, издајнички и гнусан начин, речени, у горепоменутом у опсегу горепоменуте царске палате постојећем стању букнули пожар пуштањем своје мокраће угасио, с повредом за овај случај предвиђеног закона итд., према кривици итд.

„§ 2. Да када је речени Квинбус Флестрин царску блефусканску флоту пренео у наше пристаниште, и затим добио налог од његова величанства да похвата и остале лађе речене царевине Блефуска, па да се ово царство претвори у једну покрајину којом би управљао какав вице-краљ, и у којој би били уништени и сатрвени не само сви у изгнанство одбегли дебљекрајци, него и сви урођеници ове царевине који се не би одрекли дебљекрајске јереси, — тада он, речени Флестрин, као сраман издајник његовог преузвишеног и пресветлог императорског величанства, замолио је да га извине што не може учинити ову услугу, под изговором да не може угушивати свест и уништавати слободу и живот једном невином народу.

„§ 3. Да када су извесни изасланици дошли са двора блефусканског, да моле за мир на двору нашег императора, онда је речени Флестрин ишао на руку реченим посланицима, помагао их, храбрио и забављао, ма да је знао да су то слуге владаоца који је до скоро био отворен непријатељ његову величанству, и водио крвав рат против реченог величанства.

„§ 4. Да се речени Квинбус Флестрин, супротно дужности верна поданика, спрема сад да путује на двор блефускански, за које је добио само усмено допуштење од његовог царског величанства, и под изговором реченог допуштења, срамно и издајнички намерава да се крене на речено путовање, и тамо да помогне, подстакне и охрабри цара од Блефуска, који је тако скоро био непријатељ и у рату стајао са његовим горепоменутим величанством.“

„Има још неколико параграфа“, настави мој племенити пријатељ, „али ови су најважнији“.

„Мора се признати да је његово величанство, у неколико дебата о овој тужби, дало више знакова о својој великој бла-

гости, јер често навођаше услуге које сте му учинили, и труђаше се да блажије представи ваше кривице. Благајник опет и адмирал наваљиваху да вас на најмучнији и најгнуснији начин казне смрћу, потпаливши вашу кућу кад спавате; док би генерал присуствовао са двадесет хиљада људи наоружаних отровним стрелама, којима би вас гађали по лицу и рукама. Или да се неколицини ваших слугу изда тајна заповест да каквим отровним соком попрскају ваше кошуље и постељу, што би убрзо учинило да сами раскидате своје рођено месо, и да умрете у најгорим мукама. Генерал такође беше овог мишљења, тако да је неко време већина била против вас; али његово величанство решено да вам, ако је икако могуће, поштеди живот, придоби најпосле коморника на своју страну. Затим цар затражи мишљење Релдрезала, главног секретара за тајне послове, који вам се увек показивао као веран пријатељ, и који је овом приликом потпуно оправдао ваше добро мишљење о њему. Он говораше како су ваше кривице истина тешке, али да ипак има места милости, тој најпохвалнијој врлини владалачкој, због чега је његово величанство с правом тако славно. Даље, како је пријатељство између вас и њега тако добро познато свету да ће га високо уважени савет сматрати можда као пристрасног; али при свем том, покоравајући се заповести коју је примио, он ће своје мишљење изнети слободно и отворено. Ако би његово величанство, с обзиром на ваше услуге и према својој познатој благости, хтело поштедити ваш живот, и само наредити да вам ископају оба ока, његово је понизно мишљење да би се тиме правда у неколико задовољила, а цео би свет живо одобравао благост цареву, као и лепо и племенито понашање оних који имају част да буду његови саветници. За тим говораше како губитак ваших очију неће бити никаква сметња вашој телесној снази, којом ви можете увек бити корисни његову величанству; како ће слепило само повећати вашу храброст скривајући од вас опасности; како вам је страховање за очи била главна сметња при превожењу флоте; и како ће за вас бити довољно да гледате очима министара, пошто и код највећих владалаца не бива друкчије.

„Овај је предлог у целом савету наишао на отпор. Адмирал Болголам се не могаше уздржати, већ, бесно скочивши, стаде говорити да се он чуди како се секретар сме усудити да саветује одржање живота једног издајника. По његову мишљењу,

услуге које сте учинили, биле би према свима истинским начелима политике, само отежавајућа околност за вас; јер као год што сте били кадри да пожар у стану њена величанства угасите пуштањем своје мокраће (што он само с гнушањем може поменути), тако можете други пут на исти начин направити поплаву, да бисте потопили цео двор; и иста она снага коју сте употребили да пренесете непријатељску флоту, може вам првом приликом послужити да је услед ма каквог незадовољства вратите натраг. Он из много разлога верује да сте ви у дубини своје душе дебељекрајац, а пошто се издајство зачне прво у души, па се тек онда обелодани у поступцима, то вас он због тога оптужује као издајника, и остаје при томе да се казните смрћу.

„Лорд благајник беше истог мишљења. Он показиваше до какве су оскудице доведени приходи царске благајне трошковима око вашег издржавања, да ће наскоро већ постати несносни; затим како предлог секретарев о вашем ослепљењу, далеко од тога да ово зло олакша, само би га још повећао, као што се то јасно види при ослепљавању извесних птица, које после тога постану прождрљивије, и брже се угоје. Па, вели, пошто су његово свето величанство и савет, као ваше судије, потпуно убеђени о вашој кривици, онда је то довољан разлог да вас осуде на смрт и без формалних доказа, које изискује законски текст.

„Али његово величанство цар, одлучно противан смртној казни, изволи најмилостивије рећи да, ако савет сматра губитак ваших очију као сувише малу казну, њој се може додати још једна.

„Онда ваш пријатељ, секретар, понизно замоли да га опет саслушају, па као одговор примедби благајниковој односно великих трошкова које подноси његово величанство око вашег издржавања, — напомену да његова екселенција, која сама управља царским приходима, лако може избећи ову опасност поступним смањивањем вашег оброка. На тај начин, ви бисте због оскудне хране, ослабили и изнемогли, изгубили бисте апетит, и за мало месеца угинули. Нити би тада смрад од ваше лешине био тако опасан, кад бисте се смањили више од половине. Одмах после ваше смрти, пет до шест хиљада поданика царевих могли би скидати месо с ваших костију, изводити га колима и закопавати га по удаљеним крајевима, како би се

зараза избегла. Костур би се онда оставио као споменик коме ће се потомство дивити.

„И тако, великим пријатељством секретаревим, ово је питање споразумно решено. Свима је било строго наређено да намеру о вашем поступном убијању глађу држе у тајности, а једногласна одлука о вашем ослепљивању заведена је у књиге. Једини је адмирал Болголам гласао против ове одлуке, који је, по подбадању царичину, непрестано наваљивао да се казните смрћу, јер вам се она била заклела на вечно непријатељство због оног вашег гадног поступка.

„Кроз три дана доћи ће ваш пријатељ, секретар, и, као што му је наређено, прочитаће вам оптужбу. Онда ће вас упозорити на велику благост и милост цареву, због које сте осуђени само на губитак очију, и додаће како његово величанство и не сумња да ћете ви то с послушношћу и благодарношћу отрпети. Двадесет лекара царевих надгледаће овај посао, који ће се извршити на тај начин што ћете ви лећи, а они ће вам бацати оштре стреле у очи.

„Ја остављам вашој увиђавности какве ћете мере предузети, а да бих избегао сумњу ја се морам одмах вратити, онако исто тајно као што сам и дошао“.

Његово превасходство оде, а ја остадох са страхом и зебњом у души.

Овај цар и његови министри (на супрот обичајима ранијих времена, као што су ме уверавали) беху уобичајили да кад год двор донесе одлуку о каквој свирепој казни, било ради задовољења владаочеве освете, било због злобе каква штићеника, цар увек држи по један говор пред сакупљеним саветом, у коме указује на своју велику благост и нежност као особине које му цео свет признаје и хвали. Говор се одмах објави по целој царевини, и ништа не изазиваше већи страх и ужас код народа него ове похвале о благости царевој; јер се беше приметило да у колико су ове похвале опширније и изразитије у толико је казна нечовечнија и жртва невинија. Али, што се тиче мене, морам признати да будући увек далеко од двора и дворског живота, било због свог ниског порекла, или недовољног васпитања, ја сам тако рђаво знао расуђивати о овим стварима да никако не могох увидети благост и нежност моје пресуде, него сам чак сматрао, можда незналички, да је пре строга него блага.

Каткад помишљах да изиђем пред суд; јер ма да не бих могао побити факта наведена у тужби, ипак сам се надао да ћу се моћи оправдати. Али претурвиши у свом животу већ неколико парница преко главе, које се увек свршаваху онако како је то судијама било по вољи, не смедох се поуздати у тако опасну одлуку, у онако критичном положају и пред онако моћним непријатељима. — Једанпут сам се пак решавао на отпор, јер, пошто сам био слободан, цела сила овога царства мучно да би ме могла савладати; а ја бих камењем лако могао порушити престоницу. Али сећајући се своје заклетве цару, па онда милости које ми је он указивао и високе титуле нардака коју ми је он подарио, убрзо напустих ову гадну намеру. Јер ја, знате, још не бејах научио ону удворичку захвалност, како бих могао себе убедити да ме садашња царева свирепост ослобођава од свију прошлих обавеза.

Најпосле останем при једној одлуци која ми свакако може навући прекор, и то не неправедан; јер ја признајем да за одржање својих очију, па дакле и своје слободе, имам да захвалим једино својој неразумности и оскудици у искуству. Да сам ја тада познавао карактер владалаца и министара, који сам после проучавао на свима дворовима, и да сам знао њихово поступање према далеко безазленијим оптуженицима него што сам ја, онда бих најдраговољније и с радошћу примио тако лаку казну. Али гоњен младалачком необузданошћу, и имајући царево одобрење да могу ићи блефусканском цару, улучим ову прилику, док још нису протекла три дана, те пошљем једно писмо своме пријатељу, секретару, јављајући му да ово јутро путујем у Блефуско, према одобрењу које сам добио. Нисам чекао никакав одговор, него се одмах кренем на ону страну острва где је била наша флота.

Дохватим један велики ратни брод, свежем га једном узицом, па дигнувши ленгер, свучем се и метнем одело на брод, заједно с покривачем који сам био понео испод мишке. Час газећи, час пливајући, и вукући за собом натоварени брод, стигнем најпосле у блефусканско пристаниште, где ме народ одавно очекиваше. Дадоше ми два пратиоца, да ме одведу у главни град, који је био истог имена. Ја сам их носио у рукама док нисмо дошли на двеста корака испред градских врата, и онда их замолим да јаве мој долазак једном секретару, и да му кажу како чекам на заповест његова величанства.

После једног сата добијем одговор да његово величанство у пратњи своје породице и великих дворских чиновника излази да ме дочека. Ја се примакох још сто корака. Цар и његови пратиоци сиђоше с коња, а царица и даме с кола, и ја не могох приметити да су ма у ком страху или бојазни. Легох на земљу да њихова величанства пољубим у руку. Онда испричам цару како сам дошао према свом обећању, а по одобрењу свога господара, цара, да бих имао част видети једног тако моћног монарха, и да бих му понудио сваку услугу која би била у мојој власти, а слаже се с дужностима које имам према свом цару. О немилости у коју бејах пао, не поменух му ни речи; јер дотле никаквог званичног извештаја нисам имао о томе, а није се ни могло логички замислити да ће лилипутански император открити ову тајну, докле год сам изван његове власти; али, као што ће се убрзо видети, ја сам се у томе јако варао.

Нећу досађивати читаоцу појединостима мога дочека на двору, који је потпуно одговарао раскоши и достојанству једног тако великог владаоца; нити ћу пак спомињати тешкоће које сам претрпео због немања стана и постеље, будући принуђен да спавам на земљи, увијен само у свој покривач.

ОСМА ГЛАВА

Срећним случајем писац налази сректва да напусти Блефуско; и после неколико тешкоћа, враћа се здрав и читав у своју отаџбину.

Три дана после свог доласка, шетајући се из радозналости по североисточној обали острва, приметим на пола миља у мору нешто што је личило на изврнут чамац. Скинем ципеле и чарапе, и, газећи две до три стотине корака, опазих како плима све више приближује онај предмет, који се сад лепо распознаваше да је чамац, — по свој прилици растављен од неке лађе за време буре. Одмах се вратим у град, и замолим његово величанство да ми позајми двадесет највећих бродова који су му остали после губитка флоте, и до три тисуће бродара под заповедништвом његова вице-адмирала.

Флота отплови унаоколо, а ја ударим најпречим путем до обале где сам чамац први пут опазио. Плима га сад беше још ближе дотерала. Лађари су били сви снабдевени конопцима, које претходно бејах удвостручио, да би били јачи. Кад лађе дођоше

ја се свукох и стадох газити све док се не приближих на сто корака испред чамца, после чега сам био принуђен да пливајући до њега дођем.

Лађари ми бацише један крај од конопца који ја покушах завезати за једну рупу на предњем делу чамца, а други за један ратни брод; али увидех да ми је труд узалудан, јер, немајући подлоге под ногама, нисам могао ни радити. У овој невољи, морао сам пливајући терати чамац напред, колико год сам могао једном руком. Потпомогнут мало и плимом, дотерам с чамцем до таквог плићака, да сам могао додирнути дно ногом. Застанем неколико минута, па станем поново гурати, док најпосле не нађем на тако плитко дно да ми је вода била до груди. Најтежи део посла тиме сам био свршио, па узмем конопце, који беху натоварени на једној лађи, те их учврстим прво за чамац па онда за девет великих бродова. Ветар беше повољан те бродови добро вуцијаху, а и ја сам гурајући помагао, док не дођосмо четрдесет корака испред обале. Кад наступи осека, могло се сувим прилазити чамцу. Уз припомоћ две хиљаде људи, и много чекрка и котурача, преврнем чамац на полеђину, при чему опазих да, на моју срећу није много оштећен.

Нећу досађивати читаоцу сметњама које сам имао савладати док сам с помоћу весала што сам их пуних десет дана градио, упловио с чамцем у царско блефусканско пристаниште; а тамо се већ силан свет био слегао да види највећу лађу на свету. — Цару рекох да ми је овај чамац само моја добра срећа подарила, како бих се докопао неког места одакле се могу вратити у своју отаџбину; и замолим његово величанство, да нареди да ми се изда све што ми је за пут потребно, заједно с његовим одобрењем да могу отпутовати; нашто он после кратког устезања пристаде.

За све ово време чудио сам се како да не чујем на двору ни за какву вест од нашег цара. Али су ми доцније тајно саопштили да његово величанство, и не слутећи да знам штогод о његовим намерама, мишљаше да ћу се одмах по испуњењу обећане посете вратити наград, и беше у великом нестрпљењу што се моја посета тако отегла. Напослетку, после дужег саветовања са благајником и осталим завереницима, пошље једну високу личност са преписом моје оптужбе.

Изасланик беше добио упутства да представи блефусканском монарху велику благост свога господара, који се задовољио

да ме казни само губитком очију; да сам ја побегао испред суда и ако се не вратим кроз два сата, да ћу бити лишен титуле нардака, и оглашен за издајника. Посланик даље додаде да у интересу држања мира и пријатељства између обеју царевина, његов господар очекује да ће његов брат из Блефуска хтети наредити да ме везаних руку и ногу спроведу, како би ме казнили као издајника.

Три дана је император од Блефуска лупао главу и саветовао се, док му није послао одговор, пун љубазности и извињавања. Рекао му је да, што се тиче жеље да ме пошљу везанога, његов брат зна добро да је то немогуће; да, и ако сам га лишио флоте, он ми је ипак обавезан за многе услуге које сам му учинио при уговарању мира, даље, како ће се оба императора ускоро умирити, јер сам ја нашао неку грдно велику лађу на обали, која је кадра да ме превезе преко мора, и која ће се по његовој заповести потпуно опремити, с мојом помоћи и управљањем; и он се нада да ће се кроз неколико недеља обе царевине опростити тога несносног терета.

С овим одговором врати се посланик у Лилипут, и његово величанство исприча ми све шта је било; нудећи ми у исто време (али с најстрожијом поверљивошћу) своју милостиву заштиту, ако и даље хтеднем остати у његовој служби. Али ма да сам му искрено веровао, бејах се одлучио да никад више не поклањам вере владаоцима и министрима, кад је год то могуће избећи. Због тога, са свим дужним признањем за његове добре намере, ја га понизно замолим да ме извини. „Кад ми је“, рекох, „зла или добра судбина већ дала у руке лађу, ја сам одлучио да се бацим на океан, боље него да будем повод раздору између два тако моћна владара“. На цару нисам могао приметити да му је ово било непријатно. Шта више другом сам приликом опазио да је врло радостан због ове моје одлуке, а тако исто и већина његових министара.

Ова опажања покренуше ме да с одласком мало више пожурим. Двор, пак, једва чекајући да ме се опрости, искрено ме помагаше у томе. Пет стотина радника живо се дадоше на посао да направе два једрила за мој чамац, пресавијајући, по мом упутству, на тридесет ката њихово најдебље платно. Ја сам се пак за то време мучио око грађења конопаца и узица, упредајући по двадесет или тридесет уједно. Један велики камен који после дугог тражења нађох случајно на обали, служио ми

је место котве. А лој, који су месари његовог императорског величанства скинули од три стотине закланих крава, понео сам да ми послужи за мазање чамца и друге сврхе. Невероватне сам муке имао око обарања највећег дрвећа за крму и катарку, које су цареви дунђери из петних жила глачали и рендовали.

Кад после месец дана припремање беше готово, јавим његову величанству да очекујем његове заповести, и желим да се опростим. Цар и његова породица изиђоше из двора, и ја се испружих потрбушке на земљу, да му пољубим руку коју ми најмилостивије пружи: тако учини и царица и младе принцезе по крви. Његово величанство поклони ми педесет кеса злата, од којих је у свакој било по две стотине спруга, као и своју слику у природној величини, коју ја одмах увијем у џепну мараму, да се не би штогод покварила.

Чамац бејах снабдео са пет стотина закланих волова и трпста оваца, са сразмерном количином хлеба и пића, и толико зготовљена јела колико се може добити од четири стотине крава. Осим тога био сам понео десет живих крава и два бика, и исто толико оваца и овнова, да их пренесем у своју отаџбину те да тамо раширим овај сој. А као храну сам им донео у лађу добар завежљај сена, и један пун џак кукуруза. Рад сам био понети и туце урођеника, али ми цар то никако не допушташе. И не само што су ми због тога све џепове марљиво претресли, него сам морао дати и часну реч његовом величанству да му нећу однети ни једног поданика, па ни оног који би то нарочито желео.

Пошто сам све спремио како сам најбоље могао, разапнем једрила 24 септембра 1701 год., у шест часова изјутра. Теран југоисточним ветром пловио сам неких дванаест морских миља на север, кад око шест часова у вече опазим једно мало острво, миљу и по на северозапад. Окренем се на ту страну, спустим котву на једном крају тог острва које као да не беше насељено. Ту се мало поткрепим и проспавам. Спавао сам врло добро, од прилике шест часова, јер на два сата после мог буђења, дан беше свануо. Ноћ је била ведра. Доручковао сам још пре сунчева изласка, и дигнувши ленгер, наставим пловити као и прошлог дана, управљајући се по свом џепном компасу. Намера ми је била да се, ако могнем, дохватим једног од оних острва која, по мом рачуну, лежаху североисточно од земље Вен-Димена. Целог овог дана не опазих ништа; али сутра дан, око три после

подне, када сам, мислим, седамдесет и две морске миље био далеко од Блефуска, угледам један брод који пловљаше на југо-исток; ја сам пак пловио право на исток. Довикивах му, али не добих одговора; но ипак приметих да му се приближујем. Завеслах што сам боље могао, и после пола сата они ме приметише, истакоше заставу и опалише топ.

Није лако исказати радост која ме обузе при неочекиваној нади да ћу још једном видети моју љубљену отаџбину и драгу децу коју сам оставио у њој.

Брод спусти котву, и ја га достигох између 5 и 6 часова увече, 26. септембра; и срце закуца у грудима мојим кад опазих енглеску заставу. Помећем краве и овце у џеп, па се с оно мало заостале хране попнем у лађу. Ово је била једна енглеска трговачка лађа, која се Тихим Океаном враћала из Јапана. Капетан, г. Џон Бидл из Детфорда, беше врло образован и одличан бродар. Сад смо били на 30 степена јужне ширине. На лађи је било око педесет људи, а међу њима и један мој стари друг неки Петар Виљем, који ме је врло похвално представио капетану. Овај се господин понашао према мени врло љубазно, и замоли ме да му кажем одакле сад идем, и куда сам науман. Ја му укратко испричам, али он мишљаше да сам сулуд, и да су ми опасности кроз које сам пролазио, помутиле мозак. Ја онда извадим из џепа своја говеда и овце, што га је жестоко зачудило, и потпуно убедило о истинитости мога говора. После му покажем и златан новац који ми је дао силни император од Блефуска, као и слику његова величанства у природној величини, и многе друге реткости из ове земље. Дадох му две кесе од по двеста спруга, и обећах да ћу му кад стигнемо у Енглеску, поклонити једну краву и овцу. — Ја нећу да узнемирујем читаоца појединостима са свог пута, који је већином био повољан. У Енглеску приспесмо 13. априла, 1702 године. Имао сам само један непријатан случај, — што ми мишеви на лађи беху однели једну овцу; и тек сам после нашао у једној рупи њене коске, које беху добро оглодане. Осталу стоку донесем здраву и читаву у своју земљу, и пустим је да пасе на једној отави код Гренвича, где јој је мека трава особито пријала, ма да сам се увек бојао да не буде обратно. Ја их ни на лађи, по свој прилици, не бих могао одржати у животу, да ми капетан није дао свој најбољи пексимит, који стуцан као прашина и поквашен, беше њихова стална храна. За време свога кратког борав-

љења у Енглеској стекао сам знатну суму новаца показивањем своје стоке многим знатним и обичним личностима. И пре но што ћу почети своје друго путовање, продао сам их за 600 фунти штерлинга. При свом последњем повратку запазио сам да се овај сој доста раширио, а нарочито овце, које ће, надам се, бити врло корисне индустрији вуне, због своје фине длаке.

Остао сам два месеца код жене и деце, јер ненасита жеља да видим туђе земље и народе, није ми допустила да дуже останем. Оставим жени хиљаду и пет стотина фуната, и наместим је у једној доброј кући у Редрифу, коју сам само за њу купио. Остатак имања понесем са собом, у новцу или као робу, надајући се да ћу штогод зарадити.

Мој најстарији стриц, Џон, беше ми оставио једно имање близу Епинга, од тридесет фуната годишњег прихода, а имао сам и гостионицу „Црни бик“ у Фетрлену, која је доносила исто толико прихода; тако да се нисам морао бојати да ће моја породица пасти кадгод на терет општине. Мој син Џони, назван тако по своме стрицу Џону, иђаше тада у школу, и беше окретно дете. А моја кћи, Бети (која је сад удата, и има децу) плећаше тада прву чарапу.

Опростим се са женом и децом уз много суза са обе стране па се укрцам на палубу „Авантуре“, једног трговачког брода од 300 тона, који са капетаном Џоном Николом из Ливрпула, полазаше у Сурат.

О БРАЧНИМ ПАРНИЦАМА

или

УЗРОЦИ УНИШТАЈА И РАЗВОДА БРАКА

с погледом

НА ДОМАЋЕ ЗАКОНОДАВСТВО

(наставак)

С. У речима: „и венчањем средством свештеника по пропису православне цркве (брак се) свршује: почем се она (два лица разнога пола) пред два или три сведока изјасне...“ (juris divini et humani communicatio: божественныя и человѣческія правды общеніе: услед узајамног пристанка, изјављеног пред свештеником и црквом да буду супружници) дефиниција брака нашег грађанског закона (§ 60.) предвиђа и остала два основна елемента хришћанског брака: правни и религиозни. Да се упознамо изближе са суштином свакога од њих посебице.

1. Брак, по природи својој, као заједница морално-разумних створења, захтева да заснивање његово буде акт слободне воље човекове, да потиче из слободног пристанка његовог; па пошто се закључује између две личности, то разуме се пристанак на брак мора бити изјављен свагда од обе стране, узајамно. Без слободног узајамног пристанка брачна заједница ставила би човека у такав положај, који не би одговарао моралним особинама и слободи његове природе. То је, дакле, један од главних услова за закључивање брака.

Овај услов у начелу, премда истина не код свих народа, нити свагда у довољној мери, био је признават и у дохришћанском добу. По смислу Мојсејевих закона брак је таква морална заједница, која се могла и требала да закључује само по уза-

јамном, добровољном пристанку брачних страна.[1] Код римљана у класичном и доцнијем праву такође је сагласност воље брачних страна (consensus nuptialis) поред одобрења оних под чијом су влашћу,[2] била услов за ступање у брак.[3] С тога ни умоболни од рођења, нити они, што су доцније постали умоболни, нису могли ступати у брак;[4] насиље при закључивању брака у опште није било допуштено;[5] отмица жене ради закључивања брака с њом (raptus) спадала је у број тежих преступа, који се казне смрћу.[6] Код понеких културних народа дохришћанског пери-

[1] Књ. I. гл. 24, 57, 58.

[2] Салковски Карл, Институције с историјом римског приватног права. Београд 1894. стр. 159. Код римљана „ово одобрење је логична последица породичне организације. Оно је атрибут очинске власти. Њега законодавац тражи у интересу породице. Ни један акт, који се тиче породице не сме се вршити без знања и одобрења pater-a familias, а брак његове деце није од мале важности. Њиме се његова породица или увећава или смањује, према томе је ли реч о браку сина или кћери. Доследно томе, одобрење даје само отац или онај, који је pater familias: мати га не даје никад. Оно је нужно ма колико било старо лице које ступа у брак. Без њега је брак ништав.“ Живко М. Милосављевић, Римско приватно право. Београд 1899. стр. 188. Но ма да је очинска власт код римљана као што видимо имала готово неограничен утицај на сваки акт породичног живота и ма да изгледа да услед тога брак код њих као да никако није ни могао бити закључен без воље и пристанка очевог, ипак била би без икаквог основа претпоставка, да је отац удешавао бракове своје деце искључиво по својој жељи и по свом личном избору. Несумњиво је, на пример, да је кћи по римском праву свагда стајала у већој завпсности од очинске власти, но син; па ипак и она се могла удати против очеве воље, ако би јој он изабрао некога, који би био „нравомъ недостоинъ и житіемъ срамлен“; међутим, деси ли се да она никакав протест не изјави, онда се то сматрало као да пристаје на избор очев. Па кад је кћи заузимала такав положај онда у толико пре могао је у том погледу син бити слободан. Види Кормчая, Зак. град. грань 1. гл. 6; гр. 4. гл. 22 и 23. Родитељско одобрење тражи и наш грађански закон (т. в. § 69), Само он то чини из других разлога. „Данас се тиме иде с једне стране на то, да се заштити лице, које намерава ступити у брак, од пренагљености, лакомислености и претеране страсти, а с друге у њему се огледа и поштовање родитеља“ в. Ж. Милосављевић ib.

[3] L. 30. Dig. 50.17. Nuptias non concubitus, sed consensus facit. „Бракъ не тѣмъ составляется еже спати мужеви съ женою, но брачнымъ совѣщаніемъ ихъ.“ „Не бываетъ бракъ, аще не совѣщаютъ собравшеся имущіи власть на хотящихъ женитися или посягати.“ Кормчая, Зак. град. гр. 4. гл. 3. 17. — 11. Cod. V., 17,

[4] L. 16. § 2. Dig. de ritu nupt. 23. 2.

[5] L. 22. Dig. de ritu nuptiarum 23. 2.

[6] L. 5. § 2. Dig. ad legem Juliam de vi publica 48. 6.

јода (као на пр. код Грка) овај захтев није се истина свагда у довољној мери ценио, што је за некултурне народе била већ обична појава, коју у неколико готово можемо и сада запазити. Но то се може објаснити: с једне стране деспотизмом власти породичног старешине, услед чега, у дохришћанском добу нарочито остали чланови породице нису могли потпуно слободно решавати питања своје личне будућности; с друге стране, објашњава се и обичајем, који је владао код неких народа, да се још у детињству, и то понегда врло рано, врше заручења, а при таквом обичају слободни узајамни пристанак између брачних страна, по себи се разуме, није могао имати силе нити у опште каквог особитог значења.

Хришћанство је овај услов — слободан узајамни пристанак брачних страна — признало за један од главних услова при закључивању брака, што потпуно одговара основним принципима хришћанског моралног учења, његовом високом гледишту на достојанство и слободу сваког људског створења и специјално — оном високом, тајанственом значењу брачне заједнице. Ово своје признање црква је изразила тиме, што је од своје стране сматрала за потребно, да у црквени обред закључивања брака унесе изјаву пристанка од стране лица, што у брак ступају, као један од важнијих момената. „Къ совершенію же извѣщеній, гласи пропис црквени, іерей никакоже да приступитъ, донелѣже извѣстно извѣщенъ будетъ о волномъ соизволеніи обоихъ въ супружество совокупитися хотящихъ: и сего ради самъ собою обоихъ добрѣ да вопроситъ, и отъ нихъ о семъ да извѣстится“.[1] Поред изјаве од обе стране, правила црквена захтевају још и то, да се венчање врши „при двоихъ

[1] Кормчая, чланак „О тайнѣ супружества“, издање 1898. л. фкг. Овај чланак узет је из чувеног требника кијевског митрополита Петра Могиле (1646. г. ч. I стр. 359—396.), а он га је са извесним изменама позајмио из римског требника (Rituale Romanum) издатог 1615. године за време папе Павла V. У Требнику Петра Могиле формула закључивања тајне брака, коју изговарају сами супружници, пропраћа се овим речима: „Зри, іерею, и опасно съхрани: аще единъ отъ новобрачныхъ предреченная обѣтовная словеса безъ нихже законный бракъ съставитися никакоже можетъ, не изречетъ, да никакоже дерзнеши вѣнчати я, но абіе престани, има же въ своя си отъити повели.“ Оваква напомена била би врло умесна, примећује професор Павлов, и у данашњем Требнику, јер зборници закона, вели он, могу парохијским свештеницима, а нарочито сеоским, бити и непознати, док Требник сваки од њих мора имати. Павловъ А. С. 50-я глава Кормчей книги стр. 8—10 и 88.

или тріехъ свидѣтелѣхъ",[1] јер без тога брак је незаконит и нема вредности (вся прочая супружества... не законна, паче же беззаконна и ни что же суть). У овом смислу говори, дакле, и § 60. а то понавља и одредба § 88. грађ. закона, која гласи: „Брак не може законо закључен бити без узајамног и не принуђеног сагласија сачетавајућих се лица; зато родитељи и сви други децу и млађе ступити у брак против своје воље да не принуђавају, које се нарочито под одговором строгим забрањује."

По своме принципу, по природном облику закључивања, по самом смислу црквених прописа, које је, као што видимо, у свему усвојио и наш законодавац, брак, дакле, у погледу свога постанка представља однос, који садржи у себи правни моменат. То је, између осталога, заједница личности, која се заснива на њиховој узајамној жељи и на њиховом пред сведоцима слободно изјављеном узајамном пристанку да ступе у међусобне полне односе. Боље речено, изјавом супружника пред свештеником и сведоцима констатује се, „да они, као што лепо каже Савињи,[2] схватају смисао хришћанског брака и да обоје пристају да у том смислу заједнички живот проводе." На тај начин, брак, по принципу своме и облику закључивања, носи на себи обележје правних односа, који се заснивају на споразуму, на узајамно изјављеној вољи. Ова изјава воље, имајући за циљ заснивање правног односа, није ништа друго до правни посао, који опет, пошто је двостран т. ј. зависи од сагласности воља два лица, представља уговор у правном смислу.

Сваки правни посао, у овом случају, дакле, споразум или уговор два лица разнога пола, садржи у себи у главноме два момента: а) унутрашњу одлуку поједине воље и б) израз те воље; јер воља, која ствара споразум, као правни посао, невидљива је, и њено биће не може се знати све дотле, док се год она спољашњим знацима не изрази. Но у сваком споразуму претпоставља се у исто време и потпуна подударност између оба ова момента, те ако се изјава с унутрашњом одлуком воље не слаже, онда недостаје воље, а без ње нема ни споразума. Ово све важи и у погледу закључивања брака.[3] Отуда брак не могу закључити по нашем закону:

[1] Кормчая л. фкв.

[2] System des heutigen Römischen Rechts III. Bd. Seite 320.

[3] „Брак, који би само привидно био закључен нема вредности". l. 30 D. de ritu nupt. 23. 2.

1. Сва она лица, којима недостаје могућност воље, као прве претпоставке за споразум или правни посао. Овамо спадају:

а) недорасла и дорасла деца[1] или малолетници и то мушка лица до навршене 15., а женска до навршене 13. године, која се сматрају као потпуно неспособна,[2] и преко тих година — мушка до навршене 17. женска пак до навршене 15. године — као условно неспособна, у колико им се према закону[3] разрешењем од надлежног Архијереја може признати способност за ступање у брак.

b) Душевни немоћници или лица, код којих су духовне моћи поремећене толико, да она нису кадра да се служе својом интелигенцом, немају своје свесне слободне воље. Наш закон за душевне немоћнике у погледу закључивања брака сматра само луде и бесомучне[4], но осим ових могу се у душевно неспособна уврстити и сва она лица, која би тренутно била лишена слободне воље и разума на пр. услед делириума, месечарства, сомнабулизма, хипнотизма и пијанства у таквом степену, у коме се свест изгуби, јер за време докле траје несвесност — траје и неспособност душевна.[5]

[1] В. § 37. грађ. закона.

[2] „Ако момак 15 или девојка 13 годину у време венчања навршила није“ — брак се уништава. § 93. т. 2. грађ. зак.

[3] § 69. т. б. грађ. зак. У брак законо ступити и венчани бити не могу: „ако младожења није навршио 17. а девојка 15. годину, осим случаја разрешења од надлежног Архијереја учињеног.“ При давању разрешења, према одлуци Архијерејског Сабора од 2. октобра 1892. год. СБр. 34., Архијереји су дужни „да воде рачуна о телесном развићу оних лица, која нису пунолетна за брак и да разрешавање чине у крајној нужди према своме благоразумију“. Зборник стр. 214. Архијереју је ово право диспензације признато у опште за све случајеве где је незаконитост брака мање важности. Чл. 217. закона о црквеним властима гласи: „Ако би се у парници за уништење брака сазнало, да је брак незаконито закључен, али је та незаконитост мање важности и могла би се отклонити благословом архијерејским, епархијски ће епископ претходно донети архипастирску одлуку. Ако епископ благословом оснажи брак, сматраће се као законит и нема места парници“.

[4] тач. д § 69. и тач. 3. § 93. грађ. зак.

[5] А. Ђорђевић, Систем приватног (грађанског) права I књ. 2. половина стр. 77. „Нека законодавства поред поремећења душевних моћи уврштују у узроке за неспособности за правну радњу још и идиотизам и крајњу умну неразвијеност (imbecilitas). Оба ова стања представљају закржљалост можданих функција, слествено и умну неразвијеност. И доиста, ова су лица такође неспособна за практички живот, јер немају јасних или ни-

c) Злочинци на робију или заточење осуђени, за време казне,[1] јер им наш законодавац не признаје у опште право да могу „с ким какав уговор правити док су на робији или заточењу".[2] Са тог истог разлога, што им, дакле, недостаје или боље рећи што им је законом одузета моћ пуноправног располагања својом вољом, они не могу ни брак закључивати и

d) Они, који су „због браколомства међусобног, и свом супругу о глави радења осуђени".[3] У овом случају наш законодавац означеним лицима само у погледу закључивања брака и то опет само са извесним лицем ради општег друштвеног интереса[4] одриче способност располагања вољом, без чега, као што знамо, не може бити ни споразума или уговора.

2. Сва она лица, код којих се изјава с правом њиховом вољом не подудара. Ово може бити или ненамерно т. ј. онај, који изјављује вољу може и не знати да та изјава његова стоји у супротности с његовом правом вољом или ако би и знао за то он нема довољно снаге да се одупре сили, која му изјаву изнуђава, у ком случају се сматра такође да недостаје воље. Такав недостатак воље у погледу закључивања брака по нашем закону представља:

a) Заблуда о идентичности лица (error in persona)

каквих идеја и појмова, те по томе не могу ни да цене обичне последице својих радња и поступака. — Наш грађ. законик не помиње изречно и те душевне немоћи; али из § 151. грађ. зак. и чл. 139. зак. о старатељству (...или иначе (душевно) немоћна...) даје се закључити да су и та лица неспособна" ib. I књ. 1. пол. стр. 285. Односно овога питања о душевној неспособности у опште, сасвим умесно напомиње поменути писац: „наш законодавац греши што се упушта у побројавање врста душевних болесника". Кад стручњаци тврде да су веома различна стања душевне немоћи, онда треба њима оставити, да они у сваком конкретном случају над душевно неспособним изврше преглед и даду своју стручну оцену. У овом случају, у погледу брака, они имају у задатку, према одредбама нашега закона, нарочито да цене и констатују степен душевне неспособности у времену закључивања брака, јер законитост његова зависи поглавито од момента појаве душевне неспособности односно да ли је дотично лице у времену венчања могло имати своје свесне слободне воље или не.

[1] т. з. § 69. у вези с § 78. и т. 7. § 93. грађ. зак.

[2] § 17. крив. закона.

[3] т. к. § 69 у вези с § 81. и т. 10. § 93. грађ. зак.

[4] Матић Дим. Објасњење грађанског законика за Књажество Србско I део стр. 119.

с којим се брак закључује или као што гласи т. ж § 69. „ако је преваром друго лице подметнуто“. Па пошто у сваком случају преваре постоји заблуда, јер превара без заблуде не може се ни замислити,[1] а заблуда искључује бине воље, као битни захтев за егзистенцију споразума или правног посла[2] (уговора), то се са тог разлога као неминовна последица јавља и уништај брака у случају „ако је друго лице подметнуто, и невина страна докаже, да знати није могла, и да је одмах како је дознала тужила се“.[3]

b) Насиље, којим се ограничава слобода воље у извршиоца радње, услед чега споразум, који би тим начином био изазват — правно не постоји, јер праве воље сасвим недостаје. На том само основу не могу по нашем закону у брак ступити: „отмицом натерани, ако ослобођени нису, или ако су заплашени и страхом нагнани.“[4] Споразум у свима овим случајевима не одговара стварности: он је силом (физичком или психичком) изнуђен, те као такав, доводећи привидну вољу у противречност са стварном вољом, нема правне вредности. С тога се и уништава брак „ако је закључен са девојком отетом или неослобођеном или неодољивим страхом приморапом“.[5]

Полазећи са тога гледишта: да узајамни пристанак супружника сачињава битни елеменат при закључивању брака, неке романисте изједначиле су брак са обичним уговором, урвршћујући га час у консесуалне час у реалне уговоре.[6] Па на том истом основу почело се још одавно развијати учење на Западу да је брак обичан грађански уговор (bürgerlicher Vertrag).[7] А то би другим речима значило да брак као год и сваки други уговор, по општем појму и прописима о уговорима, допушта стављање разних услова по вољи уговорних страна, и у слу-

[1] А. Ђорђевић I књ. 2. половина стр. 90.

[2] ib. стр. 84.

[3] т. 6. § 93. у вези с § 77. грађ. зак.

[4] тач. е. § 69. грађ. зак.

[5] тач. 5. § 93. у вези с § 76. грађ. зак.

[6] Ж. Милосављевић. Римско приватно право I стр. 195.

[7] Ово гледиште је врло распрострањено. Њега је се држао између осталих и Кант (в. Metaphisische Anfangsgründe der Rechtslehre § 24. Ausg. v. Kirchmann III. S. 88.). Но Хегел је већ називао га простим и суровим (roh), а Тренделенбург ако не суровим а оно слабим и неоснованим гледиштем. (В. Hegel Grundl. d. Philos. d. Rechts, 2. A. 1840. § 161. и Trendelenburg, Naturrecht 2. A. S. 282.).

чају кад ти услови не би били испуњени, трајност брака, као и сваког другог уговора, не би могла бити силом изнуђавана, насупрот интересу и заједничкој жељи странака. Међутим такво гледиште на брак, учење да је он обичан уговор не одговара не само хришћанском моралном учењу о браку, већ се противи шта више и самом појму уговора.

У уговору свака уговорна страна обично тражи само своје, заступа и тражи само своја права и интересе. Отуда ако би се потпуно сложили с тим гледиштем да је брак један обичан уговор, ми би тиме негирали његову моралну садржину. По природи својој, као што смо већ видели, брак је потпуно самопожртвовање две личности једне другој узајамно, самопожртвовање, које потиче из њихове узајамне љубави, а такав појам брака ни у колико се не слаже с појмом обичног уговора. Уговор у основи својој претпоставља разлику, подвојеност па шта више и супротност интереса, који се помоћу њега доводе у склад или ако би се интереси и подударали, уговор претпоставља неповерење једне уговорне стране према другој; иначе, при потпуној подударности интереса и при потпуном узајамном поверењу с обе стране сваки уговор би био излишан и не би имао никаквог смисла. Па пошто се сагласност или погодба, која се постиже обичним уговором, изазива: или неком неподударношћу интереса или неповерењем људи једних према другима, то као такав он је свагда егоистичан. Он се оснива свагда на начелу обостраног уступања по могућности једнаких по својој вредности услуга и радњи. Закон, који управља уговорним односима јесте управо закон награде, који се манифестује у захтевању труда за труд, добити за добит, продукта за продукт и т. д. Циљ уговора налази се свагда ван самог уговора, јер у сваком уговору видимо однос лица према ствари или према лицу поводом ствари. Закључујући међу собом уговор људи тим начином обезбеђују своја лична права; они у уговору траже поуздано средство за заступање и одбрану својих специјалних интереса. Уговорне стране стоје једна према другој тако рећи у приправности, будно чувају она своја права и интересе, што су уговором обележени, и ако једна страна доиста цени и поштује права и интересе друге стране, то бива у толико и дотле, у колико и докле она друга страна према првој тако коректно држање не нарушава. Обичан грађански уговор, дакле, заснива међу људима односе, који су свагда чисто условни

како у погледу своје садржине тако и у погледу свога трајања. И предмет и време уговора могу бити врло разнолики, што зависи од воље самих уговорача. Осим тога, један закључени уговор може у свако доба бити замењен другим, новим, уговором. Једном речи, онај однос, што се на обичном уговору заснива, **ствара** сам човек по својој индивидуалној вољи.

Брак, међутим, као стање, које је опште познато, стоји у сваком погледу више од обичног уговора, јер као такво т. ј. унапред јасно обележено стање, он не зависи искључиво од индивидуалне воље човечје, као сваки други уговор. Закон брака налази своју основу у самој природи људских створења, те по томе он, као извесно, опште познато стање, постоји, дакле, и пре одлуке индивидуалне воље дотичних лица која ступају у брак. Однос, који је обичним уговором заснован, у свему и готово искључиво зависи од индивидуалне воље човекове, он се, као што смо казали, **ствара** том вољом. — Што се тиче пак брачног стања, од индивидуалне воље човечје зависи једино то: хоће ли се у то стање ступити или не. Осим тога, докле један обичан грађански уговор, у основи својој, претпоставља или разлику интереса или неповерење уговорача једних према другима, — брак, на против, претпоставља потпуну солидарност интереса и потпуно узајамно поверење између две личности. У браку се однос не исцрпљује појмом о својини или имовини, брачна заједница нема ничега заједничког са уговором о куповини, продаји, промени или најму. У овој заједници једна личност предаје се другој потпуице и искључиво; оно што спада у права личности не представља неку замењујућу вредност, не продаје се нити купује, не подлежи у опште неком условном или уговорном процењивању, одмеравању и прорачунавању. Основним законом под чију се заштиту стављају муж и жена ступајући у брачну заједницу јавља се обострана, потпуна, безусловна оданост и самопожртвовање. Потчињавајући се томе закону брак има у задатку не спољашњи неки циљ, који би био одвојен од њега; његов основни циљ лежи у њему самом или боље речено он сам себи служи за циљ пошто се најглавнија задаћа брачне заједнице састоји у узајамном моралном усавршавању, у узајамном помагању супружника. Према томе, брак као одређено стање стоји, дакле, више сваке поједине одлуке индивидуалне воље човечје, он се јавља као израз непромењивог објективног закона, који налази свој корен у самој

природи људској. У погледу личности и њиховог броја, у погледу предмета или саме садржине, као и свога циља, брачни односи не могу имати ничега што би се условљавало или одређивало личном вољом. „Јер брак нити може ма од кога или ма од колико њих бити закључен, нити добровољно бити раскинут; њему недостаје нарочито слободно располагање странака у погледу објекта или предмета споразума што сачињава битни моменат у појму обичног уговора. Истина да ли ће извесна лица једно с другим брак закључити или не, зависи од њихове воље, али садржина и моћ или снажност тога брачног уговора не зависи од њихове воље: у погледу супрушких обавеза, у колико се тиче обима и трајања тих обавеза она не могу чинити никакве погодбе, јер ту влада више закон, коме дотична лица своје воље морају потчињавати“.[1]

Из свега до сада изложеног излази, да брак, ма да има уговорну основу, није уговор у обичном смислу. По своме предмету и циљу он се битно разликује од свих других уговора. Његов предмет нису ни радње ни права од стварне или новчане вредности, већ животни однос вишег ранга, који се само заснива уговором. То је, дакле, уговор особите врсте, који не трпи нити може позитивно одређивати ни завршни рок[2] ни раскидни или разрешни (т. зв. резолутивни) услов.[3] „Муж и жена, гласи § 855. грађ. зак., не могу поравнање учинити т. ј. да у браку живе или да се раставе, јер раставити се не зависи од њихове воље: но то само надлежним духовним судом пресудити се може.“ У овом смислу говори и § 103 кад вели: „на развод брака не могу супружници уговора чинити, нити се на уништење и разводење ни привремено сагласити могу.“ Све то показује, дакле, да се брак не може уврстити у обичне уговоре. Он се само заснива на уговору, постаје тим начином,[4] а по природи својој представља једно фактично стање, коме закон даје извесне правне последице.[5]

(Наставиће се)

[1] Schnitzer, S. 25.

[2] А. Ђорђевић. op. cit. стр. 120.

[3] ib. стр. 111.

[4] Е. Н. М. Неодољива мржња као бракоразводни узрок по аустријском грађанском законику. Задар 1902. стр. 7.

[5] У осталом, ово питање да ли је брак уговор или није, као што сасвим умесно напомиње Ритнер, нема управо никаквог смисла. „Уговор, вели

ПОРОДИЦА ПОЛАЊЕЦКИХ

РОМАН

ХЕНРИКА СЈЕНКИЈЕВИЋА

У 3 КЊИГЕ

ПРЕВОД С ПОЉСКОГА

ДРУГА КЊИГА

(НАСТАВАК)

IV.

Кад је Полањецки дошао код Плавицких застао је тамо Гонтовскога. Обојица се поздравише очевидно хладно и без пријатности. Тога дана није на целом свету било несрећнијега човека од Гонтовскога. Стари Плавицки је терао шалу с њим као и обично, и готово више него обично, јер је био необично расположен, због своје рођаке, од које се надао знатном наслеђу. Марину је стешњавало његово присуство и она се узалуд ста-

он, није никакав правни однос, већ извесан начин, којим правни однос постаје и то тако генералне природе да се он може јављати у свима областима права, као: у Међународном, државном и приватном праву, па и у свакој овој области опет код врло разноликих правних односа. Старија доктрина знала је само за облигаторне уговоре, тако да је њен уговор био идентичан појам са облигацијом. Са тог гледишта полазећи, разуме се, да је могла бити оспоравана уговорна природа брака, јер се појам брака, у смислу облигаторног односа, не уклапао. Дамо ли пак појму уговора право значење, онда не може бити питање: је ли брак уговор? већ постаје ли брак уговором? А ово последње може се допустити не нарушавајући ни најмање тиме природу брачног односа.“ Rittner S. 161.

рала да то прикрије тиме што се упорно старала да буде према њему љубазна и добра. Најзад и Полањецки се чинио као да га не види. Очевидно је било да Гонтовски није ништа казао Плавицкому о оном, и да му је сад било много стало до тога да Полањецки не спомиње ништа о његовом сукобу с Машком.

То је Полањецки разумео одмах, као што је разумео и надмоћност, коју му даје ћутање над „мејом", јер је хтео ту надмоћност да употреби у корист Машкову. Ћутао је неко време, али није никако могао да се отараси воље: да некако на други начин казни Гонтовскога. Зато је целога вечера забављао толико Марину, како није ни једном од смрти Литкине, а Марини је то било очевидно мило. Они оставише Гонтовскога потпуно старому Плавицкому, те у поверљиву разговору ходаху тамо амо по соби; затим се посадише под оном истом палмом, под којом је Плавицки видео Емилију по повратку с погреба, и ту се разговараху баш о њој и њеном скором ступању у милосрдне сестре. Гонтовском се овда онда учинило да се тако разговарају само вереници и одмах је осећао то што мора осећати душа не у чистилишту јер у чистилишту душа има још надања, него као онаква, која прелази капију на којој пише: „Lasciate ogni speranza".[1] Гледајући их тако једно поред другога њему дође у главу: како је лако Полањецки могао купити ту шуму са земљом да би макар и један део имања у Кремјењу могао задржати за Марину, и то по њеној вољи и са њеним знањем. И на саму помисао: колико се, у таквом случају, залетео са оним испадом против Машка, дизала му се коса на глави. А Плавицки слушајући његове полуприсебне а потпуно неразложне одговоре, све се лепше забављао на рачун овог „паланчанина", који на плочанику градском губи и оно мало памети. Пан Плавицки сматрао се већ за „човека из престонице".

Али наступи час кад се Марина забављала око спреме чаја у другој соби, а Плавицки отишао у свој кабинет по цигаре, те њих двојица остадоше сами. Полањецки се одмах обрати Гонтовскому речима:

— После чаја да идемо заједно; имам с вама да проговорим неколико речи по оном вашем спору са г. Машком.

— С драге воље — одговори мргодно Гонтовски, разумевши по том да је Полањецки Машков секундант.

[1] Не надајте се ничему више.

Међутим ваљало је још дуго остати при чају и после њега, јер пан Плавицки није волео да леже рано, те позва Гонтовскога на партију шаха. Док су они играли Марина поново заседе с Полањецким — разговараху веома срдачно на већу муку јадног „меје“.

— Мора да вам је драг долазак Гонтовскога, пошто вас он опомиње на Кремјењ — рече наједаред Полањецки.

Преко лица Марининa прелете изненађење, да Полањецки први помиње Кремјењ. Она је држала да ће по неизречену уговору тај посао покрити вечито ћутање. А после мало одговори:

— Ја већ више и не мислим о Кремјењу.

Говорећи то обилазила је истину, јер из дубине своје душе жалила је за местом, у којем се однеговала и радила неколико година, и за уништеним надама. Али је држала да јој такав говор налаже како обавеза тако и осећаји према Полањецком, који су бивали сваким даном све јачи. Мало после додаде:

— Кремјењ је био повод нашој завади и ја бих хтела сад да смо у миру, и то за навек у миру.

Уз те речи она му погледа у очи тако умиљато, како то уме свако женско, нарочито кад отпочиње волети.

Полањецки пак помисли:

— Нема речи, она је необично добра.

А гласно рече:

— Ви бисте имали против мене чаробно оружје, мене добротом може човек водити и у ватру и у воду.

Она му одговори:

— А ја нећу тамо да вас водим.

И као знак да неће стаде махати својом лепом црном главом. Гледајући у њено насмејано лице и нешто овећа уста говорио је Полањецки у својој души:

— Волео ја њу или не, тек ни једна ме тако не привлачи к себи као менгелима.

Дотле га се није никад јаче коснула, нити му се допала, чак ни онда, кад није ни мало сумњао да је воли, и кад се борио с тим осећајем.

Кад им се учинило да је већ крајње време стадоше се праштати, и за минут беху заједно на улици.

Полањецки, који се није никад умео да сачува од бујности задржа одмах бедног „меју“ и упита га мал' те не изазивачки:

— Знате ли ви да сам храстову гору у Кремјењу купио ја?

— Знао сам — одговори Гонтовски, — казао ми је то ваш агенат, онај што прича да је пореклом Татарин... не знам како му беше име! Био је код мене у Јалбрикову и казао ми да сте то ви.

— А што сте онда напали на г. Машка а не на мене?

На то му Гонтовски одговори:

— Немојте ме тако притискивати уза зид, јер то не волим. Ја сам оном господину направио посла, а не вама, зато што ви немате ништа да дајете пану Плавицкому, а онај има да плаћа за Кремјењ толико колико се обавезао, а кад опустоши Кремјењ, од чега ће? Хтели сте да знате зашто, ето за то.

Полањецки је у себи морао признати да Гонтовски има потпуно право, те одмах окрете разговор с другог краја:

— Господин Машко молио ме да му будем секундантом у двобоју с вама, ето зато сам се умешао у ту ствар. Као секундант доћиђу к вама сутра, а сад као приватан човек и рођак пана Плавицког, и ако далеки, могу да вам кажем ово: нисте могли гору услугу учинити Плавицкому, и ако и он и Марина остану без хлеба, биће вам веома захвални. Ето то је!

Гонтовски га погледа разрогачено.

— Без хлеба?... Мени да буду захвални?...

— Да — понови Полањецки. — Слушајте добро. Без обзира на то какав ће бити ресултат ове распре..... околности су такве да може бити најкобнијих последица. То вам кажем на часну реч, тиме сте потпуно упропастили Плавицкога и одузели сте и њему и ћерци средство за живот.

Ако Гонтовски одиста није волео да га доводе у теснац, сад је било прилике то да покаже. Али он сиромах беше потпуно збуњен и стаде, зијајући потпуно пренеражен, не умеде да нађе одговора, и тек после неколико тренутака отпоче:

— Што? На који начин? Верујте ви да до тога неће доћи ма им ја морао Јалбриково дати.

Али га Полањецки прекиде.

— Господине Гонтовски, не вреди трошити речи! Ја ваше имање знам од детињства. Шта је Јалбриково? Шта ви имате у њему?

То је била истина. Јалбриково је било сеоце од девет влока (270 ара), а Гонтовски је, како то већ бива, наследио на њему дуга, поврх ушију — те му руке клонуше као одсечене.

Паде му ипак на ум да можда ствари и не стоје тако, као што Полањецки тврди, те се ухвати за ту мисао као дављеник за сламку, и рече:

— Не разумем шта ви то велите. Тако ми Бога, волео бих сам да претрпим какву штету, него да то снађе Плавицке, а и то знајте: да бих врло радо заврнуо шију господину Машку; али ако треба, ако ваља рад Плавицкових, онда пре нека ми се руке осуше! Одмах после онога с г. Машком био сам код г. Јамиша, који је сад овде у заседању, и казао сам му све потанко. Право да вам кажем, рекао ми је да сам учинио глупост и карао ме! Кад би се тицало моје коже, баш ми не би било ни бриге! На бих ни прстом мрднуо; али кад је ту друго нешто, онда ћу урадити оно што ми г. Јамиш каже, па ма ме сто јада снашло. Господин Јамиш седи, као и ја, у Саском Хотелу.

У том се и растану и Гонтовски оде у свој стан, кунући успут и Машка и себе и Полањецкога. Осећао је да мора бити онако, како је Полањецки говорио: да се случила нека несрећа, која се не може поправити, и да је нанео много јада оној истој госпођици Марини, за коју би дао све до последње капи крви. Осећао је и то: ако је дотле и било каквог зрачка наде, да га је овим уништио. Плавицки ће му затворити врата своја. Марина ће поћи за Полањецкога, мањ' да је он сам не усхте. Али ко не би њу хтео? И одмах кукавном Гонтовском изиђе јасно пред очи: кад би она имала да бира између њега и Полањецкога, да би он дошао на друго место. — „Па шта имам ја? — говорио је у себи — онај злехуди Јалбриков и ништа више; ни науке, ни новаца! Свако зна по нешто, само ја не знам ништа. Сваки ти нешто вреди, само ја ништа. Овај Полањецки има и науку и новце; а што је ја волим, то је само и за моју и за њену несрећу, кад сам таква будала, да јој тиме шкодим у место да помогнем.“

И Полањецки је мислио успут о Гонтовском исто тако, и уопште није имао према њему ни мрве саучешћа. Код куће застане Машка, који га је чекао читав сахат и који му после здрављања рече:

— Други ће ми сведок бити Кресовски.

Полањецки се мало намршти и одговори:

— Виђао сам се с Гонтовским.

— Па шта?

— Будала.

— То је на првом месту. Јеси ли говорио с њим што у моје име?

— У твоје име нисам ништа. Говорио сам му као рођак Плавицков; да му је учинио најгору услугу што може бити.

— Ниси му дао никаква објашњења?

— Никаква. Слушај Машко, теби је стало по што по то до потпуног задовољења — а мени је сасвим све једно да обојица једно другог у чело погодите. Према оном, што сам ја казао Гонтовскому, он је готов да пристане на све твоје услове. Срећом је ишао одборнику Јамишу, а тај је човек разборит и погодан и сам држи да је Гонтовски будаласто урадио, те ће га радо посаветовати.

— Добро, дај ми перо и парче хартије — рече Машко.

— Ето на столу.

Машко седе, стаде писати, а кад би готов, пружи Полањецкому исписан листић.

Полањецки прочита ово што иде:

„Овим признајем да сам напао на господина Машка будући пијан, у стању, у којем нисам умео размислити о том што говорим. Сад пак, трезан, у присуству мојих сведока и сведока г. Машкових, као и личности, које су биле присутне кад сам напао на г. Машка признајем свој поступак као грубијански и неразуман, и у највећем сажаљењу и понизности обраћам се увиђавности и доброти г. Машка, молећи га за опроштај и признајући овако јавно: да је такво понашање било и јесте у свему далеко изнад суда људи, који су као ја“.

— Гонтовски ово ваља да прочита гласно и да потпише.

— То је ђаволски немилосрдно. Он на то неће никад пристати.

— Да ли признајеш да је та хуља допустио себи нешто нечувено на мој рачун?

— Признајем.

— Знаш ли шта мене може стати та авантура?

— Не могу знати.

— Знај то, а могу ти оволико рећи: оне су се тамо горко већ покајале што су ствар довеле довде, и раде су ма каквој

мојој непријатности за коју би се пред светом изговарале за раскид одношаја. То је поуздано. Пропао сам, скоро без икакве наде.

— До ђавола.

— Сад разумеш да ово што мене притиска мора на ком било да се сломије, и да ми Гонтовски мора ма на који начин платити за увреду.

Полањецки маче раменима:

— Нећу га ни ја жалити. Нек буде тако.

— Сутра у девет биће Кресовски код тебе.

— Добро.

— Онда до виђења. Али ако се сутра видиш са Плавицким, реци му да је у Риму умрла његова рођака, Плошовска, од које се надао неком наслеђу. Тестаменат је ту у регента Подвујнога, и сутра ће се отворити.

— Добро. Зна Плавицки о том, јер је она умрла пре пет дана.

Полањецки остаде сам. Подуже је размишљао о својем примању, не знајући на који ће га начин извући од банкротиранога Машка, и то га је узнемиривало. Одмах му је пало на памет како се то његово примање не може потпуно наплатити из Кремјења, те да ће и опет као и пре остати поверилац Кремјења. Кремјењ није био ништа бољи дужник од Машка, што га није ни мало могло утешити, али је за сад морао при том остати.

Доцније му дође нешто друго на памет. Стаде се сећати Литке, госпође Емилије, Марије, и би му за чудо како је тај свет женски чисто осећајни, којему је главни интерес у вољењу, у срећи ближњих, сасвим друкчији од мушкога света, који је сав прожет утакмицом, борбом, пун черупања, срдбе, дуела, напора за тековином имања и умора. И у том тренутку дознаде, што давно није осећао, а то је: ако на свету има одмора, среће, мира, то их ваља тражити у женском, које заволи. Тај је осећај био потпуно супротан његовој философији последњих дана, с тога га баци мало у бригу. Али сравњујући и даље та два света, није могао да сазна да тај женски свет, који воли, има својега основа и својега разлога за постојање.

Да је Полањецки био колико толико познат са Светим Писмом, то би му зацело пале на памет оне речи: „Али је Марија добри дијел изабрала“...

V

Сутрадан Кресовски је био задоцнио за читав сахат. То је био, по познатој код нас одредби, један од оних који надзиравају ваздух, то јест човек, који није ништа радио. Имао је доста познато презиме и упропастио прилично имање. На основу тога двога он се држао, живео је, бивао свуда и признаван за ваљана човека. Како повелики број титула живи од таквог заната, то је тајна великих градова; тек доста то да је положај Кресовскога не само био познат и признат, него је он био и особито цењен као човек на којега се у тако деликатним пословима може ослонити. Биран је за судију у судовима части, а у двобојима за сведока. Виши новчани свет радо га позивао на ручкове и вечере, на свадбе, крштења и сличне светковине, јер је имао патрицијску ћелавост и веома пољску физиономију, те је био украс столу.

У самој ствари то је био човек, који је био сит људи, мало јехтичав, а лако раздражљив, али је у њега било довољно хумора, који му је давао могућности да види смешну страну и у ситницама, чиме је унеколико опомињао на Букацкога, и да се нашали на рачун своје раздражљивости. Допуштао је и другима да се с њим нашале, али с мером. А кад би се та мера прешла, у часу би се променио и био сувише досадан, те су га сматрали за доста опасна. Причало се о њему: да је у неколико случајева имао одважности и тамо где би многи клонуо, и да је у опште умео „држати на себе.“ Није ценио ништа и никога сем своје одиста племићске физиономије, није пазио ни на време него је редовно и свуда задоцњавао.

Кад је ушао код Полањецкога одмах по поздраву стао је тумачити своје задоцнење, па рече:

— Јесте ли приметили то, кад је човеку веома стало до хитње, и кад до те хитње много стоји, онда вам се испречи по каква ситница, па ни маћи. Слуга тражи шешир, нема шешира, тражи каљаче, нема каљача, тражи новчану кесу, нема новчане кесе. Јел'те!

— Дешава се — рече Полањецки.

— Али сам ја и то питање решио. Кад ми тако по нешто нема, седнем, смејем се и кажем гласно: „Особито волим кад што изгубим; тада човек тражи, оживи нешто, креће се, и тако му пролази време; то је веома здраво и пријатно.“ Па, шта мислите, онда одједаред нађе се оно што се затурило.

— Могли бисте узети патенат на тај проналазак. Него да видимо шта ћемо с Машком — одговори Полањецки.

— Ваља нам ћи до Јамиша. Машко ми је послао свој хирограф, који је написао за Гонтовскога. Он неће да промени ни једне речи, али то не може остати, јер је и сувише оштро, то се не може примити... Разумем већ да нас чека двобој, ништа друго; другога излаза не видим.

— Гонтовски ће се у свему ослонити на господина Јамиша и све ће учинити што му рекне он; он је љут на Гонтовскога, а сам је иначе, благ, тих, добар, ко зна да он не прими и ово.

— Господин Јамиш је једна будала, али хајдмо, већ је доцне — рече Кресовски.

Изиђоше. За мало па санке стадоше пред Саским Хотелом. Јамиш је чекао на њих, али их је примио у спаваћој хаљини, јер је био нешто слаб.

Кресовски гледећи на његово лице интелигентно, али измучено, убрано, помисли:

— Овај је одиста готов да пристане на све.

— Седите, господо — рече Јамиш. — Дошао сам на три дана само, али и ако се не осећам добро, те ми се не остаје даље, рад сам остати, јер може бити да ћемо решити добро ову ствар. Верујте ми да сам одмах дао добру лекцију оном мом горолому.

Ту стаде мицати раменима, а затим се обрати Полањецкому и запита га.

— Шта раде Плавицкови? Нисам још био код њих, а тугујем за мојом красном Марином.

— Госпођица Марина је здрава — одговори Полањецки.

— А старац?...

— Умрла му пре неколико дана једна рођака веома богата, те изгледа да ће имати да се нешто наследи. Он ми је јуче о том говорио; али чујем да је она завештала све за добротворне циљеве... Тестаменат ће се отворити данас или сутра...

— Да је Бог научио да бар што остави Марини! Али да пређемо на ствар. Господо, није потребно да вам говорим да је наша дужност да ствар изведемо што је могуће повољније.

Кресовски се поклони. Досадни су му били ти уводи, које је већ толико пута слушао у својем животу, те прекиде:

— То нам лежи на срцу.

— И надао сам се тому — одговори добродушни Јамиш. — Ја сам признајем да господин Гонтовски није имао никаквога права да поступи онако, како је поступио; признајем да је право да буде кажњен за то, те ћу га склонити на све, чак и знатне уступке, који ће дати г. Машку потребна задовољења.

Кресовски извади из пазуха свијутак хартије и даде га смејући се господину Јамишу:

— Господин Машко не тражи ништа више него да г. Гонтовски прочита ово што је овде написано пред својим и његовим сведоцима, као и пред Машковим млађима, пред којима је увреда нанесена, а за тим да својеручно потпише своје часно име и да му врати.

Јамиш нађе међу хартијама своје наочаре, натаче их на очи, и поче читати. У колико је даље читао, лице му се све више зајапуривало, но наједаред побледе, стаде дисати тешко, а затим ни Кресовски ни Полањецки не хтедоше веровати очима да је то онај Јамиш, који је мало пре био готов на све уступке.

— Господо — рече Јамиш испрекиданим гласом — истина је Гонтовски урадио као смушеник, али је он племић, и ето шта ја у његово име одговарам г. Машку.

То рекавши исцепа ону хартију на четири комада и баци је на тле.

То није нико очекивао. Кресовски стаде мислити да то Јамиш није учинио да би само олакшао своју улогу као сведока, те му се лице поче купити као у раздраженог пса, али је Полањецки заволео био Јамиша, те му се допаде овај његов гнев.

— Господине одборниче — рече Полањецки гласно — господину Машку учињена је увреда тако нечувена, да он не може на мање пристати, али смо и ја и господин Кресовски предвиђали шта ћете ви одговорити, и то само повећава вашу и иначе велику цену у нашим очима.

Јамиш седе, но како је имао мало сипње, дахну тешко неколико пута, затим се умири и рече:

— Могао бих вам учинити једну молбу у име Гонтовскога, али сасвим у другим изразима; али како ће на крају крајева бити само губљење времена, онда да говоримо о задовољењу с оружјем у руци. За који часак доћи ће и г. Вилковски, други сведок Гонтовскога, а ако бисте могли причекати, могли бисмо одмах услове одредити.

— То се зове ићи право мети — рече Кресовски, који се одмах сложи с г. Јамишем.

— Али се иде што се, на жалост, не може никако друкчије — одговори Јамиш.

Полањецки погледа на часовник.

— Ја морам у једанаест бити у својој канцеларији, али, ако дозволите, господине одборниче, доћи ћу овамо око једног часа по подне да прегледам услове и да их потпишем.

— Добро. Ја вам опет унапред кажем да знам да се не могу услови удесити тако да се људи тому смеју, али рачунам исто тако да и г. Кресовски и ви, г. Полањецки, нећете терати до крајности.

— Не, не; можете бити уверени, господине, да не мислим бити сувише ревностан на рачун туђе коже.

Кад је то рекао Полањецки изађе и оде својој канцеларији, где га одиста чекало неколико врло важних послова, о којима је сам морао решавати, како није било ту Бигјела. У подне потписа услове, који су били потешки, али не сувише оштри, затим оде на обед где се надао наћи Машка.

Али је Машко вероватно морао бити код Краславских, а уместо њега први на кога је наишао био је Плавицки, одевен као и обично веома брижљиво, утегнут као што ваља, свеж, али туробан као ноћ.

— А шта ви ту, драги течо, чините? — упита га Полањецки.

— Нешто ми нису све козе код куће. Нећу ручати дома, да не бацам у бригу Марину — одговори Плавицки. — Морам куда било. Крилце од пилета, кашичица компота — то је све што ми треба. Седи, ако не нађеш веселијега друштва.

— Па шта је? — упита Полањецки.

— Пропадају старе традиције — ето то је!

— Охо! То није за вас баш најстрашније.

Плавицки га погледа мргодно и свечано, па рече:

— Данас се отварао тестаменат.

— Па шта?

— Шта? Сад причају по Варшави: „Сетила се и најдаљих рођака!“ Красно се сетила. Оставила је и Марини, али знаш колико? Четири стотине рубаља доживотно. И то ти је милијунарка! Тако се што оставља слушкињи, а не рођаци.

— А вама?

— А мени ништа. Управитељу имања оставила петнаест тисућа рубаља, а мене ни да је поменула.

— Шта да се ради?

— Гину старе традиције! Колико их је некада долазило до имања наслеђем, и зашто? Јер је било међу рођацима љубави и солидарности.

— Ја и сад знам таквих којима је припало доста хиљада по завештању.

— Да. Има и таквих, има! Има таквих доста, али ја не долазим у ред истих.

Плавицки наслони главу на руке, и из његових уста изађе нешто налик на монолог:

— Тако ти се то нађе увек за по кога понешто и понеко....

Ту добоко уздахну и мало после додаде:

— А мени нико и ништа....

Полањецкому пак изненада паде на памет несташна мисао: да разведри мало пана Плавицкога, те рече:

— Та, она је умрла у Риму, и завештање што је овде писано је Бог те пита кад, а како сам слушао, имала је она и сасвим други и друкчији завештај. Ко зна да једнога дана из Рима не бахне какав кодицил завештања, и мој ти теча хоп! па милијунар.

— Тај не ће бахнути! — одговори Плавицки.

Али су га речи Полањецкове ипак мало покренуле, почео је погледати у њега, почео се усправљати, као да је столица, у којој је седео горела, најзад му рече:

— И ти држиш да је то могуће?

А Полањецки му одговори шеретски озбиљно.

— Не видим зашто то не би могло бити.

— Кад би Провиђење хтело....

— И то може бити.

Плавицки се обазре по сали, били су сами; наједаред одгурну столицу и рече показујући на прслук:

— Момче, ходи амо.....

Полањецки наже главу, коју Плавицки двапута цмокну, а затим додаде узбуђено:

— Дао си ми снаге, подигао си ме.... Нека буде како Бог хоће, али си ме оснажио. Сад ћу ти признати да сам јој писао. Ништа више, до само да се сети да смо ми овде у животу. Питао сам је кад ће изаћи рок једном имању што се даје под

најам. Нисам имао намере да ја узмем то имање, али сам јој скренуо пажњу.... Нека те сам Бог награди зато што си ме оснажио. Можда је тај тестаменат направљен пре мојега писма, па је она после отишла у Рим, путем је мора бити мислила о мојем писму, па и о нама — и, велим, може лако бити.... Сам Бог нека ти плати.

Мало још па му лице дође сасвим ведро, он спусти руку Полањецкоме на колено, цокну језиком и повика:

— Знаш шта, момче? Можда си у добри час рекао! А кад би ми попили боцу Мутон-Ротшилда, у част оном кодицилу, шта велиш, а?

— Бога ми не могу — рече Полањецки, који се поче мало стидети своје измишљотине — не могу и нећу да пијем.

— Мораш.

— Часну реч дајем, не могу. Имам триста послова, те нећу да загревам главу ни за што на свету.

— Тврдоглави јарац, прави јарац! Онда ћу ја сам да попијем за срећна часа.

Нареди да му се донесе, а затим запита:

— А каква ти то имаш посла?

— Разнолика. Одмах после ручка морам бити код професора Васковског.

— А ко ти је тај Васковски?

— Ах, да — учини Полањецки — и тај је наследио од брата, који је био рудар, и то знатно наслеђе. Али он све дели невољнима.

— Раздаје беднима, а посећује најбоље рестаурације, такви ми се филантропи допадају! Кад бих ја хтео шта давати невољнима, себи бих све украо.

— Он је био дуго болестан и лекар му је препоручио здраву храну, али он и ту једе само оно што мање кошта. Живи у једном ћумезу, гаји птице, а има две велике собе, и знате ли, течо, ко у њима ноћива? Деца, коју скупи по улицама.

— Мени се одмах учинило да му фали четврта.

Ту се пан Плавицки куцну по челу.

Полањецки не нађе Васковског, али, пошто се састао с Машком, око пет часова по подне отиде до Марине, јер му је ипак криво било за ону шалу, коју је правио са Плавицким. „Онај ће матори да потегне подоста вина на рачун оног коди-

цила, а они, као и ја, живе на другом спрату. Не треба да та шала траје дуже“.

Марину застаде у шеширу. Спремала се да оде до Бигјелових, али га је задржала, а како ни он сам није дошао на дуже, то остаде.

— Честитам вам наслеђе — рече јој.

— И ја сам му рада — одговори Марина — јер је то нешто сигурно, а у овом новом положају то је важна ствар. У осталом волела бих да сам најбогатија на свету.

— А зашто?

— А сећате ли се како сте једном говорили: да би сте желели толико да имате да отворите фабрику, а да се оканете шпекулације. Ја сам то упамтила, а како сваки треба да има нешто за чим жуди, то бих и ја хтела да имам много, много новаца.

Мислећи да је може бити казала што сувише много и сувише отворено, поче поправљати наборе своје сукње, јер јој је то дало прилике да обори очи.

— Ја сам дошао још да се вама извиним — рече Полањецки. — Данас о ручку напричао сам вазда којекаквих глупости господину Плавицкому: да је покојна Плошовска може бити променила своје завештање и преписала њему сву имовину. Он ту моју шалу узе озбиљно. Ја не бих хтео да се он вара, тако ви допустите да одем одмах до њега да му то разјасним.

Марина удари у смех.

— Ја сам му то и говорила, и он ме жестоко изгрди. Видите ли шта сте урадили. Имате се заиста зашто извињавати.

— Зато и молим да ми опростите.

Дохвати је за руку и осу пљусак пољубаца по њој, а она му је не отрже него само шалећи се, али ипак узбуђено, рече:

— А, нисте добри, господин Сташо; а, нисте добри!

То вече до самога сна осећао је Полањецки на уснама топлину руке Маринине: није му падао на ум ни Машко, ни Гонтовски, него је веома упорно понављао:

— Време је да се то прекине....

VI

Кресовски и доктор са кутијом, у којој су били пиштољи, сеђаху у једним колима, а Полањецки и Машко у другим —

а иђаху на Бјелану. Дан је био светао и мразовит. По смрзлу снегу обртали су се са шкрипом точкови, коњи се пушили и по њима се хватало иње. С дрва се спуштали ледењаци.

— Ала је ово мраз! — рече Машко. — Замрзнуће нам се прсти на обарачу.

— Особито је згодно сад скидати бунду.

— Молим вас само немојте отезати. Реци, молим те, Кресовскому да одмах приступа ствари.

Машко стаде трти овлажене наочаре.

— Чим стигнемо на место сунце ће се почети дизати и биће силно бљештање снега.

— То ће брзо бити готово. Кад је Кресовски стигао на време, оне друге нећемо дуго чекати, јер су они навикли да рано устају.

— Знаш ли шта ме сад занима? — рече Машко. — Има у свету један чинилац на којега нико у својим плановима и својим пословима не рачуна, а који може све да омете, измени, поквари — то је људска глупост. Замисли да сам десет пута паметнији него што сам, да ме не тиште послови господина Машка, него да сам, рецимо, какав велики политичар, какав Бизмарк или Кавур, коме ваља да добије какво имање за извођење својих планова, и који рачуна са сваким својим кораком, сваком речју, па? Долази тако нека стока ни за шта неурачунљива и право у чело. То је нешто тек славно! Он мене може убити или не убити, све је једно, тек омете посао у коме ми протекао век.

— А ко на то може рачунати; то је тако исто као кад би пао цреп коме на главу.

— То и јесте што човека љути.

— А што се тиче тога да те убије, буди спокојан.

Машко се умири, поново избриса наочаре и поче говорити:

— Мој драги, видим да од изласка мало обраћаш пажњу на ме, а сад хоћеш да ме окуражиш. То је и природно. Што се мене тиче могу и ја тебе утишати и дати ти реч: да вас нећу застидети. Што сам мало узнемирен то је проста ствар, то стоји доле на срцу; али знаш ли зашто? То што долази услед тешкоћа у животу, пуцање на самога себе, то није ништа! Нека и мени и њему даду оружја и муниције, па да нас оставе у шуми, по дана бих пуцао на ту луду и пола дана стајао пред његовим пуцњем. Али сам ја већ имао један двобој у животу

и знам шта је то. Човеку је досадна она комедија, она припрема, па сведоци, па мисао да ће сад сви упрти очи у тебе да виде и да се забаве тим како ћеш се држати. То ти је просто излазак на позорницу и питање самољубља, ништа више. За нервозне људе то је прави пут. Али ја нисам сувише нервозан. Разумем и то да у том погледу стојим високо над својим противником, јер сам се више навикао на људе него он. У таквог је магарца мање уображења, и неће никад моћи на пример да замисли, како ће изгледати, кад се извали као клада, па кад стане трулити и т. д. Али ћу ја ипак умети да владам собом. А уз то да ти и ово кажем. Философија је философија, али у овом случају ствар обара и темпераменат и страсти. Мени овај двобој ништа не доноси, ничим ми не помаже, напротив, може ме заплести само. Али га ипак не могу да одбијем. Толико ми се на души накупило, тако тога магарца мрзим, тако ми дође воља да га смрвим, изгазим, да у том тренутку престајем мислити. А и у овом буди сигуран: чим видим ону луду главу, заборавићу на узнемиреност, заборавићу на комедију, видећу само њега.

— То прилично разумем — рече Полањецки.

Машкове јагодице већ су биле помодреле од мраза, од чега је изгледао пре јогунаст него ружан.

У том стигоше на место. У исто време чу се шкрипа кола што су довезла Гонтовског, Јамиша и Вилковског, који сишавши с кола стадоше се клањати својим противницима, а у седам часова, заједно с лекарем одоше у шумицу, на место које је још пре једног дана Кресовски пронашао.

Кочијаши гледајући на ових седам врскапута, што су тако одбијали од белине снежне, стадоше се запиткивати:

— Шта ли ће то бити?

— Зар ми је то првина? — одговори други.

— Паметан свет нека се поштује, будале нека се туку.

Господа пак шљапајући тешким каљачама а уз облак од паре из ноздрва ишли су другом крају шумице.

Успут Јамиш противно правилима, која важе у таквим случајевима, приђе Полањецком и поче говорити:

— Ја бих радо пристао да се мој Гонтовски извини г. Машку, али под оним условима је немогуће.

— И ја сам предлагао Машку да ублажи оно што је написао, али он није хтео.

— Онда нема другог излаза. Све је то врло глупо, али нема другог излаза!

Полањецки не одговори ништа и иђаху ћутећи. Јамиш опет поче:

— Али сам слушао да Марина Плавицкова има нешто у завештању.

— Има, али мало.

— А матори?

— Љут је што му није све оставила.

Јамиш се куцну рукавицом по челу па рече:

— Том Плавицком заиста фали нешто ту.

Затим се окрете око себе и рече:

— Куд тако далеко идемо?

— Сад ћемо бити на месту.

Одоше још даље. Сунце се издигло над шумарком. Од дрвета падале су по снегу шарене слике, али је све више светлости продирало у шуму. Навրх дрвета шћућурене вране и чавке стресаху као прах сух снег, који је без шума падао на земљу, правећи под дрветима мале шиљате купице. Свуда је била велика тишина и мир. Људи су је само прекидали зато да би могли један на другога пуцати.

Стадоше на крај шумарка, где је било светлости. Кратку беседу господина Јамиша о том како је мирно решење ствари куд и камо боље него решење оружјем саслушаше Машко и Гонтовски с ушима у постави од колира; а кад Кресовски напуни пиштоље, изабраше сваки свој, скидоше бунде, и стадоше један према другоме с пиштољима подигнутим у вис.

Гонтовски је дисао брзо, био је црвен као рак, а бркови су му били у леденицама. С лица и целога држања његовога могло му се опазити да га све ово стаје силна усиљавања, да га одржава стид и сила воље, а кад би се оставило природном решењу спора, то би он полетео на противника и изударао га кундаком од пиштоља, ако не то а оно бар песницом. А Машко, који се мало час чинио да га не види, гледао га је погледом пуним мрзости, огорчености и срџбе. Образи су му пламтели. Али је владао собом боље од Гонтовскога, и у дугачком капуту, са шеширом на глави, са дугим обрадинама изгледао је сувише као уштапљен и пре налик на глумца, који игра улогу џентлмена у дуелу.

— Свалиће мeју као пса — помисли Полањецки.

Зачу се команда и два пуцња се раздадоше кроз шумску тишину, а затим се Машко обрте Кресовскому и рече хладно:

— Молим, напуните пиштоље.

Али у исти мах се пред његовим ногама показа на снегу кап крви.

— Ви сте рањени — рече лекар и брзо притрча.

— Може бити... Напуните, молим вас...

У том се тренутку поведе. Олово му окрзнуло чашицу у колену.

Двобој се прекиде. Али Гонтовски стајаше још неколико тренутака на месту с разрогаченим очима, изненађен оним што се догодило.

Чим се мало прибрао, по наговору Јамишеву, приђе Машку и рече колико неспретно толико искрено:

— Сад признајем да нисам имао права изазивати вас, и поричем све што сам говорио и молим за опроштај. А што сте рањени то ни мало није била моја воља.

А кад је мало после одлазио с Јамишом и Вилковским говорио им је:

— Тако ми Бога то је сасвим случајно било. Такви су ти то пиштољи; ја сам гађао високо над главом.

Тога дана Машко није отворио уста. Кад га је лекар запитао да ли му је од ране јако тешко, само је махао главом у знак да није.

Бигјел тек што се био вратио из Пруске с пуном торбом уговора, и кад дознаде о свему, рече Полањецкому:

— Машко је додуше интелигентан човек, али сваки ти од нас има по какву бубицу... Он, на пример, подузетан човек, пуне руке лепа посла, могао би имати још каквих доходака, да буде сигуран човек! Је ли! Али он воли да се разбацује, да исцрпљује кредит до последњег новчића, да купује племићска имања, да се прави ељпки поседник, лорд, Бог те пита још шта, само да није оно што је. И чудо је то и у толико чудније, у колико је опште. Често мислим да живот сам по себи није лоша ствар, али га сви себи кваримо неравнотежом у глави, и по некаквим сатанским уображавањем, по каквом бубицом у глави. Разумем да човек жели да има више него што има, и да значи више него што је, али да не тера у том преко мере. Машку ја први

признајем да има и духа и одлучности: али кад му се узме све скупа, Бог и душа, код њега није све у реду ту.

Бигјел неколико пута куцну у чело прстом.

Дотле је Машко трпео са стегнутим зубима, јер његова рана, и ако није била опасна по живот, била је тежа. У вече му два пута припадало тешко, док је Полањецки био код њега. После је настала ослабелост, од које му попусти сасвим она душевна јачина, којом се држао преко дан. Кад га доктор прегледао и отишао, рече:

— Ала ти и ја имам срећу!

— Немој мислити о том — одговори му Полањецки — само ћеш повећати грозницу.

Машко пак настави:

— Оборен, рањен, упропашћен — све наједанпут.

— Понављам ти да сад није време да се о том мисли.

Машко се подупре лактом о узглавље, јекну од бола, и рече:

— Остави ме на миру! То је мој последњи час кад могу ћаскати с човеком од реда. Кроз једну или две седмице ја ћу бити онај од којега ће се све честито клонити... Шта ми је стало од грознице да се чувам. У овако потпуној пропасти има сад нешто што се теже сноси, што кад се то деси човеку, онда ће која било стока од реда, какво било ђубре важно рећи: „Одавно сам ја то предвиђао“. „Знао сам још напред да ће тако бити“. Да! Сви они све знају напред још... па и кад човека случајно гром погоди у стању су да од њега направе глупака или луду.

Полањецком у тај пар падоше на ум речи Бигјелове, а Машко баш као да је знао, па на њих одговори:

— А мислиш ли ти да ја нисам размишљао о том: да сувише брзо јурим, да сам подигао и сувише много шума, да сам хтео бити више него што сам, да сам сувише био дигао нос... То ми нико неће признати, али знај ти о том шта сам ја себи говорио... Ја сам само говорио себи: тако треба, то је једини пут да се издигнем на површину, и шта? Можда су околности криве, може бити уопште живот иде наопако, али да није ни бескрајно глупе и непредвиђене и несрачуњене авантуре испливао бих, баш за то што сам био овакав какав сам... Да сам био скроман човек, не бих могао добити г-цу Краславску... Код нас

треба човек да се и сувише нешто прави, и ако је мене ђаво понео, није због моје надутости, него због оне луде.

— Та откуд ти можеш напред знати да неће ништа бити од твојег венчања.

— Драги мој, не знаш ти ту врсту женскиња. Оне су пристале на г. Машка, зато што се није нашло ништа боље.... Нека ми и сенка падне на моје имање, мој положај, моје околности, ринуће ме без милосрђа, а на мене ће бацати дрвље и камење, само да себе оперу пред светом..... Шта знаш ти о њима? Госпођица Краславска није Плавицкова!

Настаде тренутак ћутања, па Машко настави још слабијим гласом:

— Она би ми могла помоћи.... Рад ње бих окренуо другим, далеко мирнијим путем.... На тај начин Кремјењ би био очуван; одмах би се скинула рента Плавицкога с њега.... Искобељао бих се.... А после, знаш ли да сам се био заљубио у њу као ђаче какво.... Ето, тако само дошло.... Не знам откуда.... Али се она волела на тебе срдити, него мене волети.... Сад то разумем.... Томе нема помоћи....

Полањецки, којему није био по вољи овај разговор, прекиде га и рече са нешто нетрпљивости:

— Чудо ми је како човек твоје енергије сматра све као изгубљено, кад то још није. Што се тиче госпођице Плавицкове, то припада већ прошлости; ти си сам преко тога превукао крст, запросивши госпођицу Красловскову. А што се тиче овога сада, нападнут си, истина је, те си се тукао; рањен си, али ћеш за пет шест дана бити на ногама; а у осталом, те ти даме још ни чим нису показале да желе кидати с тобом. Док о том не видиш црно на бело, немаш права да о том говориш. Слаб си, и пре времена читаш себи опело. Али ја ћу ти друго нешто рећи. Ваља да оне дознаду шта је било. Жѐлиш ли да сутра изјутра одем к њима? После нека чине шта хоће, али ваља да дознаду истину из уста сведока са двобоја, а не од какве трчилаже.

Машко се мало размисли и рече:

— И иначе сам хтео писати вереници, али ако ти одеш, биће још боље. Немам наде да ће она остати при речи, али ипак ваља одржати реч. Захваљујем ти. Ти ћеш умети ствар представити што се може лепше.... Само немој ни речи о каквим пословима.... Ту продају шуме мораш свести скоро на нулу,

као да ти нисам могао одрећи тражњу.... Хвала ти искрено. Кажи им да ме је Гонтовски молио да му опростим.

— Имаш ли кога да седи код тебе?

— Мој слуга и његова жена. Доћи ће лекар и повести собом својега фелчера.... Ово ми досађује, али се не осећам ружно.

— Онда до виђења.

— У здрављу. Хвала ти. Ти си....

— Лако спавао!

И Полањецки изађе. Путем је мислио о Машку и мислио веома гневан. „Тај није романтичар, ни дај Боже, али он ти у неку руку на то излази.... Госпођица Плавицкова! Њу волео... другим би се путем упутио.... она би га могла усрећити.... ето то је већ порез плаћен романтизму, уз то још лажним новцем, јер одмах после месец дана проси ону тамо лутку — због новаца. Можда сам глуп, али то не разумем и не верујем у искреност обмане, која се тако брзо преболи.... Кад бих ја неку волео и дознао да сам обманут, не бих се одмах после месец дана женио с другом. Нека би ме Бог убио, ако бих то учинио! Ипак је у праву кад вели да је друго Марина а друго Краславска.... Ту не треба ни мислити, сасвим, сасвим су разлике!...

И та му мисао би ипак веома пријатна. Кад се вратио дома затече писмо од Букацкога из Италије и Марининy карту пуну узнемирености и питања поводом вести о двобоју. Она је молила да јој се сутра рано прати хабер: шта је било, како се свршило, а нарочито да ли је све с тим свршено и да нема каквих других опасности.

Под упливом мисли „да је то друкчија девојка, него Красловска“, Полањецки искреније отписа, него што је хтео, и дајући одговор слузи својем, рече му да се сутра до девет часова однесе. После тога узе да прочита писмо Букацкога, при чему је још од самога почетка стао мицати раменима.

Букацки је писао ово:

„Нека ти Сакја Муни ниспошље благословену Нирвану. Сем тога нареди Кинланеру да ми оне три тисуће рубаља не шаље у Флоренцију, него нек задржи код себе до моје даље наредбе. Ово се дана решавам да размишљам о том како да се одлучим на вегетеријанство. Ако ми та мисао не буде досадна, ако се намера приведе у дело, а оно не буде превазилазило моје силе, то ћу престати да будем звере месојед, и живот ће

ме јефтиније стати. У том је цела ствар. Што се тиче тебе, молим те буди само спокојан, јер живот не вреди те муке.

„Знаш шта! Пронашао сам чега ради Словени више воле синтезу, него анализу. Зато што су лештине, а анализовање је ствар, која захтева много труда. Синтезовати се може и после ручка, кад запалиш цигару. У осталом право и имају што су леништине. У Флоренцији је доста топло, а нарочито у Лунг-Арно. Шетам се и правим синтезу школе флорентинске. Познао сам овде једног даровитог акварелисту, који је такође Словенин, живи од вештине, али тврди да је вештина свињарија, која је поникла из градске жеље за раскоши и од сувишка новаца, које једни гомилају на рачун других. Једном речи: по његовом је то подлост и неправда! Напао ме је као пса тврдећи: да је то сасвим недоследност код мене, који сам неки вајни будиста, а овамо се заносим вештинама; али сам ја њега опет напао још жешће и одговорио му: да је сматрати доследност за нешто лепше од недоследности знак градског опскурантисма, градских предрасуда и подлости. Он се лепо запањи и ућута. Наговарам га да се обеси, он неће. — Кажи ми да ли си ти потпуно убеђен да се земља окреће око сунца, и да то све не буде лук и вода само. Мени је у осталом то све једно и исто! У Варшави ми жао било оног девојчета што је умрло. И овде често о њему мислим. Како је то глупо! Шта ради г-ђа Емилија? Свакоме је на овом свету унапред одређена улога, а њој је пала у део улога са крилима и патњама. На што је она била пуна врлина? Иначе би провела век много веселије. А што се тиче тебе, човече, учини ми једну љубав. Молим те и преклињем свим на свету не жени се. Упамти: ако се ожениш, ако будеш имао сина, ако будеш радио, да му оставиш имања, учинићеш то само зато, да ти буде оно што сам ја, јер сам ја красно момче али сам страшно неодлучан, или без одзива. Буди здраво, жарка енергијо, буди здраво, трговачка радњо, ортаче у шпекулацији, пролазни обличе, радњо по поруџбини, шпијаоче новаца, будући тато, одгајивачу деце и брига! Поздрави ми Васковскога. И он је синтетичар. Нека ти Сакја Муни отвори очи да би могао познати: е је на сунцу топло, а у сенци хладно, и да је лепше лежати него стајати.

Твој **Букацки**.

— Сметењак! — помисли Полањецки.

Затим стаде зборити као за се:

— Све ти је то извештачено; све је то варање себе самога каквим крајностима: али кад се на то човек навикне прелази му то у природу; тада му ђаво однесе рачуне, енергију, а душа му се отеже као труп. Може човек да се стрмоглави у опасну провалију, у какву је Машко, или онаку у какву Букацки. У оба се случаја иде под лед. Па шта ту до беса! Мора бити ипак неког нормалног живота, ваља имати само мало мозга у глави. Бигјелу овом није лоше на свету. Има жену, коју воли, децу, коју воли, ради и дан ноћ, али у души веома је привезан за околину и своје чело, у које свира при светлости месечевој, ударајући главом у таван. Но може човек рећи да је постао материјалиста. Не. У њега се то некако једно с другим сплеће. И добро му је.

(Наставиће се)

БАСНА

— ХЕНРИК СЈЕНКИЈЕВИЋ —

Лети грабљива орлушина, лети, лети, и седе на стење, крај соколова гнезда, па поче кликтати соколу:

— У име мојих права чуј ме!

— Шта хоћеш? — пита соко.

— Хоћу да те убијем и прождерем — вели орлушина.

— А шта ћеш тиме добити?

— Пхи, ала си глуп и неваспитан! Та тесно ми је у родноме гнезду, па хоћу да узмем твоје, да бих имао где сместити своје млађе синове; затим, имам своју орлушинску политику којој ти сметаш; и напослетку кликћеш друкче, и не волиш ме.

— Што се мога гласа тиче, кликћем како ми је Бог рекао, а што се тиче мојих осећаја, што да те волим?

— Оставимо то. Ја само знам да имам право да убијем и прождерем свакога, који ме не воли.

— Дакле кад бих те волео, ти ме не би убијао?

— Ех! — рече орлушина. — Кад би ме волео, уступио би ми драговољно своје гнездо, а тако исто би ме драговољно пустио да те прождерем, да бих се ја могао мало заокруглити и одебљати.

— У сваком дакле случају ја бих погинуо?

— Разуме се. Само би ти смрт из пожртвовања донела већу славу.

Кратко ћутање.

— Што има бити, бити ће... — проговори најзад соко. — Него ми реци, драги мој, ко ти ули такве мисли?

На то орлушина диже главу и одговори поносно:

— Грмаљу, ни то не знаш да сам ја две године провео на васпитању у зоолошкој башти у Берлину!

— Тааако!... вели соко. — Е, онда се уздам још једино у Бога, а, малчице, и у... себе.

Врање, 1902.

Л. К.

ПРЕГЛЕД ПОЉОПРИВРЕДНЕ НАСТАВЕ У ЕВРОПИ И АМЕРИЦИ

ПО СТРАНИМ ПИСЦИМА

од

ЈОВ. БАДЕМЛИЈЋА

Савремено живо интересовање о пољопривредном напретку, који се, из дана у дан, све јаче истиче са својега економског значаја, изазвало је, не само пољопривреднике и државне економе него и законодавство у свију културних народа, да му помогну и достојно изиђу у пресрет, ради општега добра.

Тој необично разгранатој врсти народне привреде, на којој је већим делом заснована и фабричка индуструја, учињен је епохалан преображај у другој половини минула века, када се у прво пошло попут њена поузданијега напредовања утрвенијим и краћим путем, који је, под заштитом позитивних наука, води поуздану успеху и одређеним циљевима. На овоме путу, пољопривреда се кретала са другом, дотле непознатом, снагом, која је на сваком кораку истицала веома интересне појаве у њеној области, који су поступно и посамице добијали изразито обележје научних проблема.

У тој мени препорођаја пољске привреде најживље се истичу они моменти њена новијег развијања, који нам се приказују у побудама пољопривредне практике. Јер све дотле, догод је ова била заснована на муклој емпирији, није ни могло бити стварних побуда у тој грани људске привреде, које би упућивале њена посленика у савршенију послу и напреднијој привреди.

Тако исто, док је — са једне стране, на унапређивање пољске привреде утицало прикупљање, коришћење и распро-

стирање постигнутих успеха у области испитивања природних наука и практичнога искуства, дотле је — с друге стране, тому задатку много допринело и правилно схватање у заштити сталешких интереса, које је нашло јака ослонца у прегаошком настојању Пољопривредних Друштава и Земљорадничких Задруга.

Агрикултурна хемија, биљна и животињска физиологија а уз ове и машинска техника, извршиле су необична и неочекивана напредна дела у току друге половине минула века, која су учинила, у укупну пољопривредном газдинству, прави револуционарни прекрет. Са установом агрикултурно-хемијских општих станица, путујућим учитељима и заснивањем Земљорадничких Задруга, живо настојање у битној измени пољских послова и култура у опште, правилно цењење велика значаја непрекидно напредујуће мелиорације и т. д., — не могу се никако друкше разумети него као логичне последице или ресултати колективисања или уједињена тежења општу добру попут трајна напретка рационалне пољске привреде.

Попут заједнице, која је доцније постигнута у јакој спони између Пољопривредних Школа, друштава и општих станица, била је осигурана на здравој основи узајмица и потпомагање између пољопривредних научних центара и практична живота — и то је много допринело јачу угибању тадашњег укоченог бирократизма.

У најснажније покретаче трајнога пољопривредног напредовања ранијега доба, неоспорно се свукуд урвшћују добро уређена и управљана Пољопривредна Друштва, јер нарочито у овима могу пољопривредници, са безобзирном искреношћу и потпуно слободно, расправљати текућа питања о свима напрецима и практичким искуствима. У заједници индустријалаца, трговаца и занатлија, таква би тенденција била противна, косила би се са интересима појединаца, јер су ови, по природи својега занимања и привреде, више упућени: да, више или мање, ћутке размишљају о погодним успесима њихова посамита напора и пословања, истражујући путеве и начине да свој промет и конјуктуру смотрено заштите од других. Јер у њих под речју „трговинска тајна“ испољено је необично велико значење, од чега пољопривредник нема узрока да се плаши, угод друге врсте потрошње својих производа.

Културни значај овога питања најбоље се огледа у народно економном билансу, који, непосредно или посредно, потиче из

таква извора сваке године у облику разноврсних намирница и посебитих облика богаства, чиме су престављене стварне вредности и оним општенародним добрима, која, у другом реду, улазе у калкулацију биланса државнога богаства једне земље.

У свима земљама, где је народ са својим Преставништвом и Владом дубоко прожет и искрено предан био правилно схваћеној и одређеној економској политици, томе становитом циљу, који га води најпоузданијом стазом културном напредовању, — тамо је, уз све друге корисне установе, поклоњена достојна пажња и томе питању, да се, према општенародним и државним захтевима, утврди правилно обележје јавне школске наставе. Јер, после дуга искуства, јаком се дошло до правилна цењења њена снажнога утицаја на развијање свију врста привреднога занимања у друштвеној заједници.

У карактеристику таква пресудна и објективна погледа на значај школске наставе у опште и пољопривредне напосе, читаоци ће наћи у овом спису необичну потврду: да је пољопривредној настави далеко раније признат био достојан значај, пре но што је посамице успела да добије квалификоване јавне заступнике и вође на школским катедрама; много раније но што је хемија и физиологија научно објаснила производњу биља и животиња а тако исто и бактеорологија техничку производњу ферментисаних продуката пољопривредних сировина.

У завршетку предњих побуда, које смо изнели више у њихову колективисаном значењу, морамо изаћи пред јавност са овим списом и са посамитим побудама у погледу на неоспоран значај пољопривредне наставе у нашој лепој Отаџбини, којој мајка природа није укратила ни једну погодбу у обележју еминентно пољопривредне земље — а која, уз то, са нашега неправилна цењења њенога природног богаства и необичне погодности, стоји у велику привредном назатку — само из оскудице у стручним пољопривредницима и вишој пољопривредној настави!

Истина, и ако се до сада у више прилика чуо гласовит поклич у погледу стручне пољопривредне наставе, он је ипак био од тренутна значаја у јавности само за то, што је, зар, потицао из малена кола школованих пољопривредника, испред којих је, у наточ њихова патриотског прегаоштва, увек стајала испречена читава фаланга бирократских камералиста и других неподобних преставника народних, који су се у јавном

позиву искључиво предавали једностраном академском (sic!) расправљању грађанских права и слобода и у томе заносу увек заборављали или недоспели да се осврну и на то важно питање омиљене им тезе: са каквом се поузданости долази до правилно схваћених права и слобода грађанских и чиме се оне укорењују, уз релативно богаство и привреду држављана једне земље? —

Пружајући овај спис широј публици која се интересује, не само пољопривредним напретком своје Отаџбине него и јавном наставом у опште, ми се надамо: да ће она у њему наћи веома интересне и поучне мотиве за правилно схватање значаја пољопривредне наставе, који јој је данас неоспорно признат и на форуму alma mater свију културних народа и држава; до каква је ступња доспела та најновија грана јавне наставе у своме систематском и методском развијању; каква се научна и материјална срества залажу у корист њена напредовања и распрострања и, напоследак, каквога удела имају на томе културном пољу напосе држава, друштва, удружења и т. д.

I

ОБЕЛЕЖЈЕ ПОЉОПРИВРЕДНЕ НАСТАВЕ

У историји пољопривредне наставе истичу се одвојено два изразита обележја: емпиријско и научно. У почетним ступњима њене појаве и развијања на универзитетима и другим школама, находимо је спојену са камералним наукама, од којих се почела поступно издвајати у оделиту наставну дисциплину, која је била основана на чистој емпирији: све дотле решавани су пољопривредни проблеми са фискалне основе и аподиктички, па је с тога и ранији метод пољопривредне наставе био више догматичан.

Али кад су хемија и физиологија, након друге половине минула века, ушле у расправљање основних питања пољске привреде у опште, која се непосредно односе и имају неоспорну везу са рационалном производњом културнога биља и животиња, — потекар је она на свима школама добила изразито обележје у настави, као научна дисциплина. До тога ступња развијања могла је доћи пољска привреда у школској настави само попут строго научних метода,

којима се поменуте две ексактне науке служе у својим областима истраживања и поређења, који су, у доцнијој пољопривредној настави и њеним методима, изазвали необичан прекрет ослободивши пољску привреду насвакад од властита утицаја голе емпирије.

Но како је питање о културном значају пољске привреде у опште неједнако цењено било у појединим државама европским, чија је сва економска и финансијска прошлост, поглавито тада, била основана на пољској привреди, — хроничари пољопривредне наставе оставили су нам исцрпне податке о њој, који су у другој половини минула века обилато послужили саставу читаве литературе опште пољопривредне наставе. Она је добила необично велики значај, не само за модерну пољску привреду и њену наставу него и за само новије пољопривредно законодавство у свима културним државама; с тога не требамо се ни најмање чудити ни таквој појави у њој, што нам се јавља у последњим двема деценијама у европској књижевности регистрована и срећена у засебним списима писаца и научника модерне пољске привреде, који су њено развијање описали хронолошким редом од почетка па до наших дана, како у Европи тако и у Америци.

Служећи се подацима страних писаца, чија ћемо имена и списе унети и у наш рад, који потиче из тих ауторитативних извора, — држаћемо се утврђена хронолошког реда у опису развијања пољопривредне наставе, почињући понајпре отуда, камо јој је био први зачетак и колевка, поступно напредовање до њена модернога ступња развијања.

II

РАЗВИЈАЊЕ ПОЉОПРИВРЕДНЕ НАСТАВЕ У НЕМАЧКОЈ

1. Установљавање економских катедара на Универзитетима

У списима најстаријега хроничара пољопривредне наставе у Немачкој, професора Gasser-a[1] на Универзитету у Хали, помиње се као најпрослављенији пољопривредни писац старога века века неки Columella, за којега вели Gasser да је први

[1] Gasser, Einleitung zu den ökonomischen, Polizei-und Kameralwissenschaften, Halle 1729.

скренуо пажњу својих савременика епохалним списом „De re rustica“, у чијем предговору изречно напомиње: „како је, вели, прешна потреба, да се у пољској привреди јаче распростре стварно познавање и како се за све друго стручно школовање находе потребни наставници а само за земљорадњу нема наставника и ученика!

Овај значајан приговор, вели Gasser, управљен тадашњој јавној настави камералног обележја, остао је након Columella потпуно оправдан кроз дуги период времена, пуних 150 година, и, после таква прекорнога немара, јаком се истиче родољубиви владалац немачки Краљ Фридрих Вилхем I, који беше предузео све властите мере, да се пољопривредна радиност, која је за човечанство толико значајна, успостави на научну основу и да се за њу створе потребни школски центри. Након такве владалачке одлучности он је убрзо затим, 24 јула 1727 г., поставио Gasser-а за професора економије на Униварзитету у Хали, а 10 октобра те исте године био је постављен и професор Dithmar за ту катедру на Универзитету у Франкфурту на Одри.

Тај почетни потицај, вели Hermann Settegast[1], био је снажна полуга доцнијем установљавању сличних катедара на већим Универзитетима и другим вишим школама у Немачкој: 1730 у Ринтели-у, 1742 у Лајпциг-у, 1745 на Karolinum-у у Брауншвајгу, 1752 на Theresianum-у у Бечу, 1763 на Универзитету у Ерфурт-у, 1766 у Прагу, 1770 у Гетингену, Ерлангену и Килу, 1771 у Линцу. —

Након тога, 9 априла 1774, неки Casimir Medicus предложио је био тадашњем председнику „Економског Друштва“ у Лаутерн-у, подизање „Економске Школе“, на што је ускора затим, 11 априла, и Влада дала свој пристанак. У 1777 год. Карло Теодор потврдио је уредбу тога завода и својим декретом од 23 јуна 1779, дао јој назив „Камералне Велике Школе“. Али већ 9 августа 1784 била је спојена са Хајделбершким Универзитетом, камо су њене катедре прихватили професори философског факултета.

Противно овому наставном правцу установио је Ландграф Лудвик, 23 априла 1777 г., на Университету у Гисен-у засебни „Економски факултет“, у нарочиту смеру „да са академском наставом државних наука што тешње споји више практичких

[1] Hermann Settegast, Erlebtes und Erstrebtes. Berlin 1892.

знања и жива искуства". Уз то је поред Schletwein-а, који је раније био постављен за наставника политике, камералних и финансијских наука, постављен био и Breidenstein за професора Пољске привреде.

У томе веку, а на име 1791 г., била је у Немачкој најдоцније установљена катедра Економије на Универзитету у Јени, коју је заузео проф. Stumpf, камо је његовим прегаоштим настојањем ускора био установљен „Економско-Камерални Институт", о чијој је хроници он сâм писао 1794 г.

У овом првом периоду развијања више пољопривредне наставе јавио се уједно и зачетак универзитетске наставе с обележјем пољопривредног школовања. По Dithmar-у[2], тадашњи професори економских катедра на Универзитетима имали су укупно да обрађују и предају пољску привреду, полицијске и камералне предмете и њихов је најглавнији задатак био: да спреме кадар управних чиновника, упознавајући своје слушаоце не само са „основама пољске привреде него и полиције, уз познавање посамитих врста званичних службености и управе добара и, најпосле, да могу корисно служити са правилним разумевањем у управи и регулисању градова".

Овакав поглед у постицању пољопривредне наставе на катедрама универзитетским понајпре се изразито опазио у списима и јавним предавањима Gasser-овим, а нарочито из његова приступног предавања у „collegio oeconomico-camerali", на коме је похвално истакао и назоре Краљеве у томе смеру. Из тога неки немачки хроничари закључују, да је Краљ Фридрих Виљем I, заснивањем економске катедре на Универзитету у Хали, тежио и за тим — да се постигне напредније газдинство на „аристократским пољским добрима", дакле да је уз то ишао на руку и надао се истинитом унапређивању обилатије пољопривредне радиности.

Али така надања нису се могла никако испунити. Јер за постизавање поменута циља тада је веома недостајало способних професора за економске катедре, на којима би требала да буде заступљена пољска привреда са стручним школовањем њених представника. Gasser је био правник, припадао је још пре 1723 г. колегији правнога факултета на Универзитету у Хали, те је

[2] Dithmar, Einleitung in die ökonomischen, Polizei- und Kameralwissenschaften. Frankfurt a. d. O. 1755.

и после тога као и раније, уз друге правничке предмете, држао поглавито предавања и о Пандектима; с тога је и за његову нову „економску катедру„ преостајало веома мало времена а, бој се, толико исто и снаге. Тим истим трагом морао је поћи и његов заменик Joh. Friedr. Stiebritz. Он је опет припадао колегији философскога факултета и читао је свакога семестра расправе (publice) из економских предмета, док његова сва друга предавања на том Универзитету обухватала су Метафизику и Логику, основе еврејског језика, велике и мале пророке и т. д.

У доцнијем периоду XVIII века, када су се истакли други преставници економских катедара на немачким Универзитетима уз предањију специјалну спрему у пољској привреди, ипак је још заостао на свима Универзитетима камералистички поглед наставе, као искључно владајући; с тога су се и професори економских катедара морали кретати у веома узану наставном програму, колико је угод потребно било да се у њихових слушалаца пробуди живља тежња и наклоност пољској привреди и да се уз то поузданије спреме у потребним знањима и наукама за управну службу.

Већ само по томе обележју економских катедара, које је много допринело корисним установама државним у Немачкој у другој половини XVIII века, — оне су потекар добиле тако велики значај, да је већ 1817 г. установљен био одељит „факултет државних наука“ на Универзитету у Тибингену и у њему подигнута катедра за пољску привреду и шумарство. Тај факултет постоји и данас, док је међутим „економски факултет“ у Гисену доцније понова затворен и катедра пољске привреде спојена са философским факултетом.

Катедре пољске привреде, које су поглавито намењене биле камералним курсевима, изузетно Тибингена, постоје и данас на Хајделбершком Универзитету а тако исто и на Универзитету у Гисен-у, камо су оне, према најновијем преустројству, потпуније снабдевене са потребним научним средствима[1].

На овом последњем Универзитету најпре се зналачки истакао знаменити немачки пољопривредник, проф. Albrecht Thaer d. J., својим необичним настојањем и реформаторским делањем,

[1] Schlettwein, Grundverfassung der neu errichteten ökonomiscken Fakultät auf der Universität Giessen. 1778.

које је имало изразито обележје поглавито у томе смеру, „што ће и за школовање будућих управних чиновника бити од велика значаја, ако пољопривредна настава буде потпомогнута и допуњена обилатијим угледним и опитним срествима, као и практичном вежбом“.

2. Установљавање пољопривредних Академија

Сви европски хроничари пољопривредне наставе слажу се у томе, да је први епохални прекрет у пољопривредној настави и њену развијању учињен попут одређења правца и метода реформаторским постицајем самога Albrecht-a Thaer-a. Јер он беше први уочио потребу, да се опште пољопривредно газдинство покрене и упути стручном школовању, којем циљу није могло одвести ексклузивно камералистичко школовање тадашње универзитетске омладине, која је искључно предана била тој привреди.

Угод тому већ беху 1798 год. публиковане прве свеске Thaer-ова списа „Einleitung zur Kenntnis der englischen Landwirtschaft“, камо је он опширно изнео био своје назоре о установљењу Пољопривредне Академије, тражећи одсудно за такав виши завод таква значајна помоћна средства, која могу подићи пољску привреду теорски и практички на ступањ већега савршенства, поглавито уз пространо и велико привредно газдинство од најмање 4000 немачких јутара земље, чији би се ареал могао употребити уметним парцелисањем за најглавније послове газдинства и послужио као угледно добро.

Одмах, након поменутих захтева, приликом установљавања пољопривредне Академије у Проскави било је уступљено том заводу пространо пољско добро за наставне циљеве; но Thaer је сам и тада показао веома убедљивим фактима, да се и на мањим просторима могу успешно извести основне замисли његова схватања.

То се ускора утврдило у ново подигнутом пољопривредном заводу у Цел-у (Celle), који је био отворен 1802 г., чије школско опитно поље није било веће од 128 каленбершких јутара земље, а уз то је почео тако нагло напредовати, да је управо у његову необичном успеху лежала главна побуда што је Thaer, ускора за тим, био позван у Пруску.

Ареал ритарскога добра „Möglin-a“ у Пруској, на кому је Thaer 1806 г. засновао „Königliche Academische Lehranstalt des Landbaues“, имао је истина нешто више, али ипак био је мањи за 1044 јутара зиратне земље од првашњега, — па је и уз то Thaer-овим настојањем постигнут био огроман успех. Јер је и ту могао потпуно да оправда оне своје реформаторске погледе у пољопривредној настави и да са њима становито утврди истакнуто начело: „да живи примери у огледима и потпуна снага очигледне наставе најпоузданије ујамчавају успех школовања а не мртве књиге и гола предавања са катедара“. —

У такоме правилном цењењу непосредна огледања, личнога трагања погодбених прилика у свима практичним поступцима и лична познавања од стране ученика, — огледа се карактерна особина наставнога метода и његовог напредног развијања, који се мора понајпре признати Thaer-ову прегаоштву и његову реформаторском методу у пољопривредној настави.

У 1 свесци својега списа „Grundsätze der rationellen Landwirtschaft“, — вели Thaer — „Неминовно је потребно, да очигледно престављање свију предмета и руковање са њима, како у појединостима тако и у свима погодбеним приликама, мора бити спојено са обуком, како би се попут такве наставе подигао дубљи, прегледнији и истрајнији утисак, а уз то могла извести и из свакога главнијег правила искуствена потврда или расветљен оглед“. — Из ових мисли можемо лако разумети, да је он спајање пољопривредне наставе са Универзитетима ценио као мање подесну меру, у колико се то зар односило на школовање спремних пољопривредника за практични привредни живот; с тога видимо да је и настојао, да се такву циљу намењени заводи могу најсигурније одржати и оправдати само заснивањем на каквом већем пољском добру.

Када је за тим Меглин-ски Институт 1810 г. био понова спојен са Берлинским Университетом и Thaer био у њему постављен за ванреднога професора, на мах се опазила, после неколико година, његова одлучност да избегне такав незгодан положај, те је угод томе 1819 г. морао напустити своју професуру.

У погледу на незнатну удаљеност Меглин-а од Берлина поменуто спајање могло је бити донекле и оправдано, али се ипак косило са начелним схватањем Thaer-овим.

Било је, истина, једно време, на што ћемо мало доцније доћи, када се претпостављало, да се такав исти циљ у олакшаницју извођењу огледања привредних објеката и поступака, може тако исто добро постићи а у многим односима и још боље на други начин и то на Универзитету, — да „велико пољско добро" није дакле ни толико потребно успешној и стручној пољопривредној настави, у колико би се то оделито односило на смештај виших пољопривредних завода. Зашто је пак Thaer схватао такав захтев као неминовно потребан, признати се мора, да је он имао за њ и оправданих разлога у оно време и да је био у праву да се толико залаже. Да су однекуд још тада постојале тако упрошћене привредне предузетности, као што је у пример садашња развита култура кромпира, уз помоћ савремених окопача и загртача (Pferdehacken), онда би се она више приказивала очигледном наставом а не само методима, него би се поглавито имала у виду привредна и финансијска могућност јаче развијене обраде. Сада, напротив, када су рационална култура и многоврсне предузетности интензивнога газдинства постале уопште распрострањене, морао је и тај разлог из минула времена изгубити своју вредност и пресудни значај у неминовном смештању виших пољопривредних завода на што већем пољском добру.

Необични успеси у Меглин-у беху осмелили истакнуте штићенике пољопривредне наставе у многим њиховим разноврсним поступцима. Након тому беху установљене Пољопривредне Академије, од чести па већим пољским добрима која беху и нешто удаљена од научних центара или, пак, у близини Универзитета. Но и у овом последњем случају оне су имале изразито обележје самосталних и потпуно аутономних завода, чији је однос према обližњем Универзитету свакад остајао само привидан и слободан и чије је карактеристично обележје било изражено у битној вези са неким, више или мање, пространим пољским добром, које је управа школска држала под закуп и властито обрађивала у разним културама по утврђеном наснову угледна газдинства.

Први такав виши пољопривредни завод, после онога у Меглин-у код Берлина, била је Хонајмска Академија, која је била установљена 1818 г., чијем је гласу и угледу ускора много допринео био професор Schwerz, те и данас ужива достојно уважење са својега необично велика успеха и обилатих научних

радова. Затим је 1822 г. установљен био виши пољопривредни завод „Scheissheim“ под управом Schönleutner-овом, који је доцније, 1852 г., био премештен у Вајхенстепан, камо и данас постоји у вези са пиварском школом и одликује се великим бројем слушалаца. Пољопривредна Академија у Таранту установљена је 1829 г. под Schweitzer-ом и у 1868 г. потекар затворена, онаким истим поводом као и Академија у Меглин-у 1862 године. Приватна Пољопривредна Академија код Регенвалд-а у Поморанији, коју беше засновао неки Karl Sprengel 1742 г. истрајала је само до измака 1858/59 школ. године.

Уз поменуте стручне заводе постојале су у Немачкој: Академија Eldena од 1835—1877 и Академија Proskau од 1847 до 1881 г. Академија Poppelsdorf, која је била тако исто установљена 1847 г. и доцније допуњена једним одсеком културне технике, развијала се уз тесну везу са оближњим Универзитетом у Бону све до наших дана. Последња на реду била је Академија у Валдави (Waldau) код Кенигсберга, од 1858 г., која је цигло 10 година радила и за тим затворена.

Сем ових школа била је установљена Академија Söttingen-Weende 1851 г., која је била тесно спојена са тамошњим Универзитетом. Тако исто имао је оделито обележје F. G. Schulze-ов пољопривредни завод, који је био подигнут 1826 г. у Јени и након његова повратка из Елдена 1839 г. понова отворен. Ово је био приватан завод са специјалним наставним уређењем, који је само у толико био у вези са Јенским Универзитетом, у колико је то било могуће за такве прилике. Schulze је тада био и сâм редован професор државних наука на Јенском Универзитету, те су, угод тому, уза њ и други професори држали своја предавања у његову „Пољопривредном Институту“. Слушаоци овога Института иматрикулисали су се на Универзитету и добијали су уз то право да и на њему походе предавања.

Вредно је нарочито поменути на овом месту, да је проф. Schulze полагао необично велику вредност на везу пољопривредног школовања са Универзитетима и са пуно разлога нашао је у тој спони најпоузданију заштиту његовим правилно схваћеним смеровима, који су унакрсно управљени били главному циљу: „да академска омладина, уз темељну стручну спрему, уједно постигне и могуће побуде и тежње у свима идеалима људскога интересовања у животу“. За практичку вежбу и поуку Schulze-овом Институту

стављено је било на расположење оближње државно добро „Zwätzen". —

Не бисмо истина могли порећи да су пољопривредне Академије врло много користиле развијању пољопривредне наставе и поступном јачању пољопривреднога газдинства у опште, али не треба уз то признање губити из вида, да су и тадашњи владајући назори у почетну заснивању таквих завода били једнострано схваћени и да су попут тому напретци општега научног упознавања били врло ретко правилно цењени са катедара академских.

Тај факат утврђује се најбоље оном изоштреном борбом, коју је 1840 г. изазвао Justus von Liebig својим реформаторским списом „Хемија у њеној примени на Агрикултуру и Физиологију"[1] и онакав начин којим је предусретнуто знаменито дело Schleiden-ово „Физиологија биља и теорија биљне производње"[2].

Оба ова аутора створили су, после Thaer-a, друго епохално доба у пољској привреди и њеној настави; они су били заставници и вођи у њиховим научним дисциплинама попут крчења нова правца у пољској привреди, ма да су оба били њој туђини, те су угод тому неке њихове расправе показале, уз многа ново постигнута и веома цењена открића, и некоје погрешне претпоставке[3].

Уз једнострану осуду неколико таких претпоставака противници нису умели објективно да цене језгру истакнуте истине и да попут ове пођу напреднијем развијању пољопривредне стручности. Једини изузетак учинио је у томе погледу Settegast са својим доцнијим изјавама, али томе се не треба чудити, јер је он поцрпео своје природњачко школовање на Берлинском Универзитету са катедре Mitscherlich-ове и Magnus-ове!

Отуда видимо да је Schleiden био на праву путу, када је своје пољопривредне слушаоце упућивао основном изучавању природних наука, чему је он највише тежио да се што јаче утврди, но што се о томе тада мислило на већини пољопривредних завода. То исто упазио је и Liebig на његову

[1] Jus. v. Liebig, Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agrikultur und Physiologie 1840.

[2] Schleiden, Physiologie der Pflanzen und die Theorie der Pflanzenkultur.

[3] K. v. Bümker, Die moderne Landwirtschaftwissenschaft und ihre Vertretung an den Universitäten, Berlin 1897.

реформаторском путу, „да неправилно схватање његове науке (хемије) поглавито потиче из слабе и површне природњачке спреме савремених му пољопривредника“. С тога је био и принуђен да у једном његовом свечаном говору (Академској годишњици 1861 г.) отворено изјави: „да су се пољопривредне Академије већ по себи преживеле и да захтеви пољопривредника неоспорно одговарају потреби да стручна пољопривредна настава иде упоредо уз општа предавања из природних наука и народне економије, као што је такав распоред удешен на Универзитетима, са или без специјалне примене, и, по томе дакле, да и само пољоприредно школовање мора бити пренесено на Универзитете“.

(Наставиће се)

ХРОНИКА

О ТРУСОВИМА У СОЛУНУ[1]

од 15. септембра 1902. до 1. јуна 1903. године.

Јуна (22) 1902. године задесио је Солун врло јак трус. Детаљан и врло савестан опис овога труса саопштио је мој колега, г. П. Јанковић, суплент солунске гимназије, у „Делу“ за август прошле године. Он је описао и друге, слабије потресе који су се ређали после овога најјачега[2].

Августа прошле године г. Јанковић већ није био више у Солуну. Премештен службом из Скопља у Солун, сматрао сам за дужност да продужим посао свога колеге. Записке своје о трусовима, који су се десили у Солуну од 15. септембра 1902. год. до 1. јуна о. г., износим на овоме месту.

У времену од 15. септембра до 4. новембра имам забележена два, једва осетна и кратка труса (26. сент. и 16. окт.)

Међутим ноћу између 4. и 5. новембра 1902. у Солуну се јавио трус, који се, по својој интензивности, врло много приближује јунскоме трусу.

[1] О трусовима у новембру прошле године реферисао сам на зборовима „Срп. Геолошког Друштва“ 10. новембра и 10. децембра 1902.

[2] Г. Јанковић је изнео на томе месту и своје мишљење о узроцима постанка солунских трусова, њиховом епицентру, њиховим особинама и т. д. Проф. Хернес, са универзитета у Грацу, који је после првог труса дошао у Солун и чинио заједно са г. Јанковићем испитивања, усвојио је сва гледишта г. Јанковића. Он је поднео извештај Бечкој Академији Наука, која га је и послала у Солун. (Седница академијина од 4. децембра п. г. 1902.).

Најјачи потрес био је у 12 h. 58 m. Њему је претходио један много слабији потрес, по уверавању мојих колега, у 10 h. 44 m. у вече. Ја га нисам осетио, и ако сам био још за столом.

1. Трус у 12 h. 58. m. састојао се из два удара који су дошли непосредно један за другим и од којих је други био нешто мало јачи. Целокупно његово трајање било је, према мојој одредби, 4—5". Дејство му је било: колебање и крцкање постеље, шкрипање врата, трескарање прозора, крцкање зидова; опште буђење људи. У својој кући нисам опазио да падају предмети са полица и ормана, али су у школи, у једноме разреду, две књиге пале са прозора на клупу, а две су поремећене са места на коме су се налазиле поређане на другим књигама. Нисам ни од других, које сам питао, чуо да су опазили падање појединих предмета. — Овај је трус био праћен потмулом подземном тутњавом.

2. Други, много слабији од првога и једва осетан потрес јавио се у 1 h. 20 m. Дејство његово: слабо њихање постеље: буђење малога броја људи. Овај сам потрес јасно осетио, јер сам целе ноћи био будан, али ме многи уверавају да га нису осетили. Трајање: 1—2".

3. У 4 h. 47 m. био је трећи потрес, јачи од другога, али много слабији од првог, најјачег. Дејство: мало јаче њихање постеље, врло слабо шкрипање врата и трескарање прозора. Трајање 2—3".

4. У 5 h. 14 m. се осетио понова слаб, једва осетан потрес. Трајање, јачина и дејство као код онога у 1 h. 20 m. Ни овај потрес нису многи осетили.

5. Најзад, у 6 h. 19 m. појавио се последњи, али готово најдужи потрес те ноћи. Он је био слабији нешто мало од првога, али опет дужи од њега. Учинило ми се, да су се код њега могла разликовати три удара један за другим, по интензивности једнаки. Дејство: колебање и крцкање постеље, шкрипање врата и трескарање прозора, крцкање зидова, али све нешто слабије него код првог; опште буђење људи. Трајање око 10". Подземна тутњава овога се пута није осетила.

Сви су ови потреси долазили, по мојој првој одредби још те ноћи, са северо-истока и ишли ка југо-западу. Према правцу у којем су пале књиге у поменутом разреду,[1] правац прости-

[1] Ученици овога разреда, упућени и раније у неколико у посматрању трусова, забележили су тачно место на којем су нашли књиге које су пале.

рања овога труса је ИИС (15°) — 33 Ј и рачунам да ће то бити тачна одредба.

Штетних последица од ових потреса није било никаквих.

Према својој интензивности први би потрес (у 12 h. 58 m.) дошао на шесто место у Роси-Фореловој скали, последњи на пето, а остали на нижа.

6. 5. новембра у 2 h. 15 m. по подне осетио се понова трус у облику врло слабог колебања.

Пре него што бих прешао на ређање трусова који су се доцније дешавали и који су, по правилу, били много слабији и краћи од овога првог, изнећу податке које сам добио о распрострањењу његовом у солунском вилајету. За ове податке имам да захвалим управитељима наших школа, који су ми на постављена питања савесно и брзо одговорили. Из ових података се види да се трус од 4. и 5. новембра осетио у Кукушу и Дојрану, а у Ђевђелији, Водену и Јенице-Вардару не.[1]

Из Кукуша сам добио од г. Ј. Јовићевића, учитеља, овај извештај: „Ноћу између 4. и 5. новембра осетио се први потрес у 8 h. 30 m. по турском (1 h. 30 m. по европском) у јутру. Није било љуљања, већ је потрес долазио оздо. Учинило ми се као да постеља скаче у висину. Врата су шкрипала, прозори се тресли. Дувао је силан ветар. Други се потрес осетио у 12 h. по турском (6 h. 30 m. по европском) у јутру, много слабији од првог“.

Извештај г. Спасоја Илића, учитеља из Дојрана, гласи: Ноћу између 4. и 5. новембра осетио се трус у Дојрану, на свима железничким станицама од Дојрана до Солуна (Дојран, Саламанлик, Сарицол, Килиндар) и свуда у околини. — Било је два потреса, од којих је први био у 1 h. 32 m., други у 6 h. 55 m.[2] Први је трајао 2½—3″, врло јак, али опет без штетних после-

а сећају се добро где су стајале. Поремећене књиге на другом крају оставили су недирнуте до мога доласка. У оба случаја правци пада и поремећаја били су потпуно паралелни.

[1] За места у којима нема наших школа немам никаквих података, јер нисам имао људи на које бих се обратио за њих. Од сеоских учитеља пак врло је тешко добивати овакве извештаје.

[2] Ово је по железничком времену (источно-европско), дакле по средње-европском времену у 12 h. 32 m. и 5 h. 55 m. Ја сам бележио време по свом часовнику, који показује солунско време, а ово се разликује од железничког средње-европског за 20 m.: отуда разлика између времена појаве труса у Солуну и Дојрану око 26 m. (у самој ствари 6 m.).

дица; други у почетку врло слаб и таласаст, а на завршетку врло јак; све су се зграде врло јако тресле, али је ипак прошло без икаквих штета; трајао је 3". (Ове је податке г. Илић добио од г. Соларевића, шефа железн. станице у Дојрану).

Од интереса је посматрати атмосферско стање тих дана у Солуну и околини. 5. новембра, када сам писао извештај Геолошком Друштву, јавио сам, по својим посматрањима, о атмосферском стању ово:

„Температура доста ниска. Трећи је дан како траје јак ветар у правцу ка СИС. Јутрос, око 6 часова, од прилике у оно време кад се десио последњи јак потрес, ветар као да је достигао максимум интензивности. У опште од јуче (4. новембра) по подне јачина ветра је непрестано све до јутрос расла. Јутрос у 8 часова почео је да опада и сада се тек врло мало осећа (5. новембра, 10 h. вече). Море је данас релативно тихо и мирно. Данас у 4 часа по подне почела је да сипи киша. Кретање барометарскога притиска не знам тачно“.

Тачно стање у атмосфери од 1. до 7. новембра сазнао сам из недељних извештаја метеоролошке станице у бугарској солунској гимназији.[1] Ево га:[2]

Новембар	Средњи атмосферски притисак сведен на нулу	Средња температура (Celsius)	Максимум	Минимум	Температура мора	Правац ветра	Брзина у секунди	Атмосферски талог по квадр. метру
1.	766,0	8,0	11,5	5,5	18,9	NEN	8	—
2.	768,0	6,6	7,9	5,5	18,4	E	9	11
3.	**762**,0	7,4	11,0	4,3	17,4	NEN	3	—
4.	**764**,20	7,1	8,2	5,4	16,4	**ENE**	**23**	—
5.	767,0	5,1	7,4	3,5	15,4	**ENE**	**23**	2,8
6.	770,6	5,3	6,0	4,0	15,4	E	11	7,0

[1] Бугарска гимназија је имала, све до њена затварања после познатих динамитских атентата у Солуну, доста добро уређену метеоролошку станицу. Извештаји њени објављивани су недељно у солунском листу „Journal de Salonique“. Из тога листа су и ови подаци извађени. Наша гимназија у Солуну, на жалост, нема такве станице, а појмљиво је од колике би користи она била.

[2] Без намере да изводим какве закључке, ја напомињем, да атмосферско стање за време солунског труса од 4. и 5. новембра иде врло много у прилог

Трусови који су се после 5. новембра дешавали у Солуну били су, као што је поменуто, и ређи и слабији. Овде износим цео њихов преглед, по хронолошком реду, до 1. јуна 1903.

Новембар 10. У 12 h. 30 m. у јутру. Слаб. Дејство: љуљање постеље. Трајање 2—3".

У 10 h. 39 m. у вече. Врло слаб, моментан.

„ 11. У 1 h. 43 m. по подне. Врло слаб, трајао прилично дуго (3—4"). Кад се овај трус осетио, био сам у хемијском кабинету, у школи. У целој згради био сам са̂м, јер ученици нису били још пуштени унутра. Припремао сам огледе за час и стаклена када, која је стајала преда мном на столу, била је готово пуна воде. Осетио сам у један мах неко слабо љуљање пода, а у исто време ми је пало у очи, да се вода у кади таласа. И ако сам рачунао, да ће то, можда, бити какав случајан потрес, ипак сам, ради сваке сигурности, забележио време. После једног часа известио ме један од колега, који је у то доба био код своје куће, да је тачно у то време и сам осетио слаб трус. — Према колебању воде и овај је потрес ишао у правцу СИ—ЈЗ.

„ У 10 h. 42 м. у вече. Слаб, тренутан.

„ 12. У 1 h. 33 m. у јутру. Слаб, трајање око 2".

„ У 3 h. 5 m. у јутру. Слаб, тренутан.

„ 15. У 5 h. 55 m. у јутру. Слаб; трајао до 2". Дејство: лагано трескарање прозора и нихање постеље.

„ 22. У 1 h. 42 m. у јутру. Слаб, таласаст. Трајао до 3".

„ У 3 h. 26 m. у јутру. Слаб, таласаст. Дејство: нихање постеље, које је осетно дуго трајало, те трајање овога труса ценим на 6—7".

Децембар. Није се осетио ни један трус.

Јануар 1903. 14. У 11 h. 45 m. пре подне. Прилично јак. Осетио га приличан број људи.

мишљењу, по коме између трусова и атмосферских појава постоји извесна узрочна веза. Обраћам пажњу нарочито на необично нагло и јако рашћење брзине ветра, на правац ветра који се подудара са правцем простирања труса и на колебање атмосферскога притиска.

Фебруар 8. (Кукуш). У 10 h. по турском (око 4 h. по европском) по подне. (Извештај г. Ј. Јовићевића).

„ 21. (Кукуш). У 2 h. 30 m. по турском (око 8 h. 30 m. по европском) пре подне. (Изв. г. Ј. Јовићевића).

„ 24. У 2 h. 55 m. по подне. Слаб; трајање 1".

„ У 2 h. 35 m. по подне. Слаб; трајање 1".

Март. Овога месеца није се осетио ни један трус.

Април 9. (Забележио г. проф. Мил. Добросављевић). Овога дана се десило, у размаку од непуна два часа, неколико потреса.

У 12 h. 40 m. Слаб. Састојао се из три-четири удара, једва приметна. Трајао врло кратко време.

У 1 h. 38 m. по подне. Врло слаб; трајао врло кратко време.

У 1 h. 45 m. по подне. Прилично јак. Састојао се из 4—5 доста јаких удара. Изгледа да је правац простирања био ИСИ—ЗЈЗ. Осетила се мала подземна тутњава и крцкање зидова. Обешени предмети су се приметно љуљали.

30—40 секунада за овим осетио се слаб трус који се састојао из 3—4 једва приметних удара.

У 2 h. 5 m. Слаб, али јачи од прва два и последњег. Трајање кратко; истога правца.

„ 10. У 3 h. 52 m. по подне. Врло слаб; тренутан.

Мај. И овога се месеца није осетио ни један трус.

Влад. К. Петковић.

—

О ЛЕЧИШТИМА ЗА НЕРВОЗНЕ[1]

Овакав наслов изазваће у гдекојег читаоца чуђење. Тек што су у Германији основана јавна лечишта за туберкулозне, ево где се тамо подижу и лечишта ове врсте.

Многима је непознато, да мисао о заводима, којима ове радове намењујемо, није од јуче но од пре 10 година она постоји у Германији. Још године 1891 Dr. Бенда писаше „о јав-

[1] в. Jahrbuch für Naturwissenschaft. Dr. Max Wildermann 1901.

ним лекарницама за нервозу“, што, као да, не изазва нити побуди шире кругове, док Dr. V. Krafft из Ебинга, не изађе са једним званичним извешћем исте године, али тек 1895 и јавно; доказујући: каква би то благодет била за средњу класу света, ако би се установило лечиште за нервне болеснике са умереним трошковима. Dr. Лудвиг 1895 тражаше да се подигну „домови за изнемогле“ у којима би били смештени не само они сиротани, излечени и пуштени из луднице, него и они тако звани нервозни људи, људи који су бригом, прекомерним напрезањима или нездравим начином живота телесно и душевно изнемоглим постали. Те исте године и у том истом смислу писаше о том питању и Dr. Eulenburg; но тек 1896 године, пође за руком Dr. Möbius-у, да изазове и заинтересује шире кругове, својом брошурицом „о начину како да се лече нервно оболели и о подизању лечишта за то“. У њој препоручиваше заводе за сиромашне нервно оболеле, и као главан лек рад.

Од тог доба покрет у јавноме мнењу заталаса све редове и кругове грађанства. Виђенији психијатри и лекари за нервозу посветише већу пажњу овом питању, и оно већ године 1897 и 98 појави се на дневном реду на скупу лекара за душевне и нервне болести у провинцији на Рајни.

На овом скупу психијатра беху изабрани Dr. Перети из Графенберга (Peretti) и Dr. Хофман из Дизелдорфа, да спреме извешће о овом питању за потоњи састанак, који се и одржа 10 јуна 1899 године у Бону. Из овог њиховог извешћа у Бону износимо пред читаоце кратак преглед о овом питању, важном како у здравственом тако и економном погледу.

Претходно је требало расправити питање: јесу ли потребна нервозна лечишта? Имамо доста знатан број нервозних лечишта, која су добро посећена, што је доказ њихове потребе. Безбројне нервне болести, обичним лекарским лечењем код куће, не могу се поправити ни излечити, већ оне траже да се болесник удали од свог позива, породице и стручно лечи у заводу. Нема сумње да за такве случајеве постојећи заводи одговарају циљу са највише успеха. Но, оно „али“ тиче се питања: камо новаца?

Постојећи заводи, лечишта само су за богаташе и имућнија лица удешени. На жалост прохтеви новијег живота нагомилавају број нервних болесника, не само у круговима имућних и богаташа, но ова врста болесника налази се у ве-

лико раширена и код „малих“ чиновника, трговачког реда, па и код раденичког сталежа. „Неврастенија, Хипохондрија, Хистерија, наметнуте идеје“ (Zwangsideen) и т. д. вели Dr. Перети, „нису привилегије богаташа“.

За сиромашне нервно оболеле за данас доста је рђаво. Домови за душевно оболеле за њих су затворени, једно због врло строгих законских прописа, ко се сме примити у лудницу, а после и зато, што су за њих неподесни, јер су удешавани за сасвим друге прилике. Општа болница није такође место за такве болеснике, нити се могу они подчињавати оном реду, нити им се по правилу тамо може обратити она пажња и оно саучешће, а не могу ту наћи ни сретстава за лечење. Отуда долази то, да управа болнице, кад често мора ове досадне болеснике да приме, гледа, да их се отпуштањем што пре ослободи. Услед оваквих неприлика и околности, велики број нервно оболелих (свију врста) остаје неизлечен, неспособан за рад, и тако се увећава број неспособне радне снаге што је важан губитак за општност.

Ово мишљење потврдише и подаци чињени од стране Dr. Хофмана, ради остварења једног лечишта за нервно оболеле на Рајни. У тој намери обрати се он свима већим болницама, и појединим лекарима за извешће. На жалост од свију не доби одговора; јер од 76 завода, одговорише му само 36 и само три лекара. Лекари рачунаху да су од нервозе лечила око 600 лица, којима је потребовало лечење у заводу, а у 36 болница године 1898 лечено је таквих болесника око 1760. А према постојећим приликама од ових 1760 болесника једва да се једна половина сад налази по болницама. Са обзиром на све околности рачунао је Dr. Хофман, само из своје праксе, број лица (ове болести), која су потребовала лечење и негу заводску, и вели да је лечио од нервозе свега 433, од којих су били 284 мушки а 149 женских лица; примећујући, да и ово бројање његово само је мали део од великог броја нервозних болесника, које је лечио а није прибележио. Може се тек замислити, до које би се висине овај број попео за целу немачку царевину, кад би се тачни подаци о томе прибавили и водили.

Кад се, дакле, са сигурношћу може да одговори на питање о потреби оваквих завода изнето је на дневни ред друго питање: за коју врсту нервних болести? Један део ових болести напред смо поменули, а то су неке врсте Неврасте-

није, Хистерије, Хипохондрије, Наметнуте идеје (Zwangsideen) и др. Даље амо спадају тако звани „случајеви на граници“ (Gränzfälle) између нервозности и душевног оболења, којих има од чести и у горе наведеним болестима, и које се испољавају час у форми слабог памћења, час у лакој меланхолији, или лаком, тренутном лудилу. С правом вели Dr. Хофман да у лечиштима за нервне болести мора као правило важити: „Никако не сме примљен бити потпуно душевно оболели болесник“.

Па није мали број и оних болесника са тако званим органским оболевањима нервног система којима би било места у оваквим лечиштима, као што су: последице капље, даље после тако зване Kinderlähmung (узетост) као и при почецима Gehirnerweichung (млитављење мозга), Rückenmarksleidende болесници са напредујућом Muskelschwund, после Ишијаса, Bleilähmung и т. д.; према приликама све то са добрим успехом на овим лечиштима дало би се излечити. А највећи број нервних болесника јесте тако звана Unfallhypochondrie, за коју врсту, нема сумње, потребно је заводско систематично лечење.

Треће питање што је у Бону расправљано јесте: где да се подигну лечишта за нервно оболеле? Да се прикључе заводима за душевне болести, треба имати на уму предрасуде које постоје о њима. Истина, да би ова лечишта поступно од своје стране допринела, да савладају те предрасуде, но у почетку било би доста тешко. Међутим, за руковање и управљање оваквим заводом и њиховим болесницима, са којима се има прилично посла и тешкоћа, потребан је нарочито школован и искусан лекар, те се не да ни помислити, да и ову службу може вршити лекар за душевно оболеле, који је иначе врло оптерећен. Dr. v. Strümpel вели: У набавци подесног лекара за ова лечишта јесте највећа тешкоћа.

Да се придодају општим болницама такође је нецелисходно. Нема увек простора за ова лечишта, где би се земљораднички послови обављали; а и правила о раду и поредку у заводу за овако разнородне циљеве не дају се прописати.

Пре би се могли прикључити Универзитетима, вели, Dr. Хофман, бар би послужили корисно за образовање младих лекара у овим врстама болести, што би се одавали дубљем студирању њиховом, и са тако проширеним знањем имала би се очекивати корист и за саме болеснике.

У последњој линији, препоручује он, место за ова лечишта засебно, и у шумовитом пределу, да није удаљено од вароши, да има доста земље за обрађавање, вртарства и земљорадње, како би се одговорило захтевима и принципима Dr. Möbius-а, кога напред поменусмо, и који сву вредност ових завода своди на организацију рада.

Dr. Grohmann, најчувенији управник оваквог завода у Швајцарској, зна из свог искуства лепе последице од столарства, јер болесник, рендишући даску, радује се, што види плод свога труда. Сем грађевинарства, воћарства са каламљењем, пчеларства, свиларства, може се са коришћу радити и занати као: тапецирање, мобелирање, цртање, па и штампање.

Овако лечиште не треба да прима више од 100 болесника, и у њему да буде мира и спокојства, јер су и то такође главни услови за лечење. Ту се не сме ништа радити са лупом и ларманьем, па чак певање и музика мора бити у што удаљенијим и ограниченијим локалима. Да се свако алкохолно пиће из овог завода има да искључи, о томе су сви сложни.

И најзад четврто, и најтеже питање: од куда новац да се набави за подизање ових лечишта?

Dr. Peretti, на ово питање, овако одговара:

„На првом месту, цело питање о подизању нервозних лечишта јесте питање о трошку; оно је решено чим се новчани извори нађу“. У свом извешћу прилазећи овом питању о трошку ближе, вели: Кад се има већ подигнута зграда, његови обртни трошкови не би задавали велике бриге и тешкоће. Болесничке касе, осигуравајућа друштва, и рад ових болесника у заводу, донео би приличну суму за његово издржавање. Dr. Möbius наводи за пример један такав завод у Дрезди, у ком се дневно плаћа 2·50 марака, и то му је доста за своје издржавање. Међутим, ова такса за средњу класу има се сматрати као доста висока.

Тешкоћа ове нужде своди се на питање: одкуда новаца за подигнуће једне прописно удешене зграде? И на ово питање Dr. Peretti покушао је да изнесе своје погледе о могућности и изгледу за остварење њено овако:

Од државе, на коју најпре морамо да помислимо, сада у овом времену с правом не можемо помоћи очекивати. Већ и с тога не, што се код нас у опште нега болесника не сматра за државну ствар, но то спада више у дужност округа, среза и

општине. Не може се очекивати, да држава чини издатке новчане, за нешто ново, још неопробано и неутврђено.

Али позив и апеловање на округе, срезове и општине такође су несигурни, пошто они плаћају окружни болнички прирез, а свака општина и бесплатно лечење сиромашним грађанима, те би новим прирезом још већма за оваква лечишта била оптерећени. Шта остаје?

Ништа друго, до апела на приватна доброчинства и дарежљивост која су сјајне резултате показала приликом остварења лечишта за туберкулозне.

На сваки начин ваља имати на уму ту околност, да туберкулозна беда распрострањена и очевидна у све слојеве друштва својим страхом од заразе претећим гласом проговорила је где треба: те се отворила кеса и срце, а мање опасна и скромна нервозна болест нема те моћи утицања на добровољне прилоге и дарежљивост. Добро ћемо учинити, дакле, ако дарежљивост и добровољне прилоге не рачунамо у нешто сигурно за њихово остварење.

Много већем учешћу можемо се надати од еснафа, од чланова извесних удружења, јер њихова је дужност, да оболелом члану и неспособноме за рад, од тога дана па за 14 недеља дају издржање и лекове. Слично овоме вреди и за раденичке болесничке касе, нарочито за инвалидска и осигуравајућа друштва: пошто сва она налазе рачуна да свога оболелога члана од нервозне болести шаљу благовремено у лечишта на лечење, како би се што пре опоравио и за рад оспособио.

И тако при закључку свог извештаја Dr. Peretti изјављује наду, да овим сложним дејствовањем разних каса и појединих добротвора и добровољних прилога ствар о подизању лечишта за нервозне, за сиромашне, није неостварљива и немогућна у блиској будућности.

Бон.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Gabriel-Louis Saroy. **Les nationalités en Autriche-Hongrie.** Autour de Trieste: Italiens, Slaves et Allemands. Paris, impr. Leve, 1902, 8⁰, стр. 43.

Каогод што странац у Француској не може да суди тачно и сигурно о политичким приликама ове земље, тражећи само обавештења у Паризу, исто тако случај је са Бечом о Аустро-Угарској, ако не још више, јер у њој не живи само један народ, као у Француској, већ толико различитих народности, подељених на неколико религија, говорећи десетак језика и међу којима је национални антагонизам тако велики и у моментима силан, да изазива често до отворених судара и бојева. Писац предње књиге држао се овога оправданога мишљења, и није се само задржао у Бечу, који, у осталом, сматра за немачки центар, кад је пошао у Аустро-Угарску да проучи њене народности и сва она горећа питања, која су тамо на дневноме реду. Не. Да опипа било свих тих нација и да дозна право стање ствари de visu и на лицу места, он се потрудио да посети још Пешту, Праг, Љубљану, Загреб и Трст, и пошто је саслушао свачији глас, свачије звоно, он покушава тек да да̂ једну верну слику у виду извештаја, својих успомена, утисака и проучавања о националноме проблему у Аустро-Угарској, који не престаје занимати све мисаоне кругове у Европи.

Ова публикација чини један део тога извештаја, који писац подноси са своје културне мисије; један, можда, најмањи његов део, али за нас најинтересантнији и најпоучнији, пошто је у њему реч о оној упорној и јуначкој борби, коју воде наша браћа Словенци са Италијанима и Немцима на националноме терену у Аустрији.

И како је та борба у нас, на жалост, довољно непозната, то доносимо, у изводу, најглавније резултате и закључке пишчеве из оба одељка на које је подељена његова књига.

У првоме делу писац слика живим бојама борбу Словенаца са Италијанима, излажући нарочито политичко-националну акцију обе народности у крајевима где се додирују, а специјално где се осећа највећи судар међу њима — у Трсту. Износи њихову снагу, свакога посебице, и њихову ватрену а често жучну борбу; средства, којима се служе у тој борби, и у каквом се правцу и облику креће њихова пропаганда. Писац после дугих излагања и занимљивих појединости из те њихове борбе констатује, да Словенци свуда у провинцији напредују, па и у самом Трсту, који је данас у италијанским рукама и где је центар италијанске интелигенције и богаства. Његов је закључак, да ће Италијанци, вероватно, и поред њихове веће културе и богаства, и овде постепено изгубити терен испод ногу, као што су га већ изгубили у Далмацији. Тај неуспех италијански писац овако објашњава: њихова акција, пре свега, није тако добро организована као словеначка, и, што је главно, а то није за презирање, за успех национални у Аустро-Угарској Словенци имају у њиховој радњи противу Италијанаца потпору државних органа и власти. После, и поред све њихове јужњачке природе и познатога меридионалног темперамента, немају онога словенског одушевљења и издржљивости, коју манифестују и уносе у борбу Словенци. Најпосле, са цифрама у руци, показује напредак словеначкога покрета, који је тако рећи пре два деценијума био у повоју, да не кажемо мртвим сном спавао. Успех словеначки огроман је нарочито на јужним странама, у Истрији, Горици и на територији Трста.

У другоме делу ове своје књиге писац нам даје слику, исто тако интересантну и поучну, оне борбе, коју води немачки елеменат са словенским и италијанским на политичко-националноме терену у истим крајевима. Трст је од увек био једно пристаниште и најкраћи излаз за њ на исток, на које је германство бацало своје погледе. И онда, када је Бизмарк истиснуо Аустрију из немачке конфедерације, а и после француско-пруског рата, којом је приликом остварено немачко уједињење, а Хабсбуршка династија била је упућена да тражи накнаде за свој изгубљени утицај на Истоку и ка Солуну, Трст, и ако је у рукама Аустрије, није престајао да буде жељена мета којој пангерманисте теже и природно пристаниште њихове расе, које ће их везивати најкраћим путем са европским и удаљеним истоком. Отуда и видимо у свима оним публикацијама, где је реч о евенту-

алном распаду Аустрије, да ће Трст припасти германству. И зато је борба, коју води словенски елеменат са немачким много тежа и спорија, и требаће још много упорнога и смишљенога рада, па да наша браћа Словенци и над њима триумфују. Немачки је елеменат одлично организован, поред потпоре државних власти на свима линијама, па било то противу Словенаца или противу Италијана. После, тај елеменат потпомаже у разним облицима пангерманска пропаганда, која је у овим земљама захватила дубоке слојеве народне. Па ипак писац предвиђа, ма и у далекој будућности, крајњи успех словенском елементу, чијој се жилавости и патриотскоме одушевљењу диви.

Биће још од интереса да забележимо да, по пишчеву мишљењу, највећа заслуга за буђење словенске свести међу Словенцима, који у мало што не утопуше у италијанско и германско море, припада Французима и Наполеону I-ом за време њихове управе у т. зв. Илирским областима, који су први признали словеначки језик као народни и увели га у њихове школе.

Литература о националном питању у Аустро-Угарској, обогаћена је, као што виде наши читаоци, још једном озбиљном, непристрасном и са разумевањем и зналачки написаном књигом која би требала с правом да заузме место и у нашим библиотекама поред скорашњих одличних публикација којима су писци Ch. Benoist, A. Leroy-Beaulieu, Ch. Loiseau и Chéradame.

Ова је књига оштампана из познатог париског повременог листа Des Questions diplomatiques et coloniales (књ. XIII, 1902.), где смо је ми прегледали.

Н. С. П.

E. Castani Lovatelli, **Ricerche Archeologiche.** Roma, Loeschen, 1903. 8^0, стр. 229.

Грофица Ерзилија Кастани Лователи (рођ. 1840) једна је врло учена и оштроумна жена и елегантна списатељка. Њена дела (Thanatos 1888, Antichi Monumenti Jllustrati 1889, Miscellanea Archeologica 1891 и Attraverso il mondo antico 1901 и др.) баве се о класичном старинству, а понајвише о грчкој и римској Археологији. На том пољу грофица ради двојако: она истражује, или обрађује интересантне теме за шири круг читалаца. Њене научне списе јако цене у Италији; то се може видети већ по томе, што је она, једина од жена, удостојена чланством Крањ. Академије de Lincei.

Ricerche Archeologiche су њена најновија књига. Она садржи тринаест чланака, од којих су неки археолошке садржине, а остали говоре о питањима из других области класичне науке, и од којих су неки самосталне расправе, док су други управо популарни есеји. Једно услед оваког састава, нешто пак по квалитету тих радова, ова је збирка као неко огледало у ком се доста јасно види симпатична књижевничка физиономија њеног аутора. Нашим читаоцима који знају талијански, она се препоручује особито оним мање стручним чланцима. Ми смо уверени да ће их они прочитати са задовољством, јер су врло занимљиви. У једном се — да наведемо који пример — говори о старогрчкој игри „котабу". Она се састојала у томе, да се вином из чаше погоди на извесној даљини једна белега, обично мала статуа, утврђена на каквом суду. Циљ је играчу био да сазна да ли га драга воли. Котаб је био код старих Грка врло омиљен, тако да готово ни једна гозба није могла бити без њега. У класичној литератури има лепих места на којима се он помиње. Један чланак опет посвећен је чувеним вртовима неких римских богаташа уопште и Лукуловим напосе. Прекрасни су били ти вртови, пуни свакојаког цвећа и дрвећа, украшени рибњацима, вештачким пећинама, чесмама, испресецани алејама, стазама за пешаке и стазама за носила, поточићима, са стакларама за нежно биље, џбуњем искресаним у облику животиња, пирамида и других предмета и т. д. У тај опис уплетени су неки догађаји који су у вези с Лукуловим баштама. По смрти Лукуловој оне су постале својином Валерија Азијатика, који их је још више улепшао. Лепота њихова њега је главе стала, јер су оне толико замакле за око царици Месалини, да га је она нагнала на самоубиство, да би му их могла отети. Ту је она после прославила своју свадбу с неким Силијем, код жива мужа! и ту је с новим мужем приредила једне бесне баханалије. Ти су јој нечувени ексцеси ускорили смрт. Од тада Лукулови вртови припадају римским царевима. Можда је најинтересантнији есеј о новинарству код Римљана. Из њега се може видети не само да су Римљани већ у последње доба републике имали новина, које се обично сматрају за проналазак новијих времена, него још и да су те новине биле врло сличне данашњима. Оне су објављивале нове законе и указе о постављањима, унапређењима, отпуштањима, саопштавале су догађаје по свету, ратове, победе, поразе, имале су рубрику за дневне новости, где су налазиле помена свадбе и разводи бракова, рођења и погреби, парнице, крађе, пожари, „несрећни случајеви" и т. д., доносиле су уметничку хронику, у којој се говорило о амфитеатру, позоришту и т. д.

И код Римљана новине су читане врло радо и биле су распрострте по целом њиховом царству. Цензура и репортери такође датирају већ од тог доба. Дабогме да не треба нарочито поменути, како римске новине нису штампане; оне су преписивањем умножаване. Вредно је и о другим разликама између класичног и модерног новинарства сазнати коју.

И с формалне стране Ricerche Archeologiche су лепа књига. Г-ђа Лователи је написала ове чланке финим и отменим стилом, који краси и остале њене списе.

Z.

Antoine Granger. **Ballades et poèmes d' après poètes ètrangers.** Genève, Librairie Stapelmohr, 1903, на 16-ни, цена дин. 3,50.

Са нарочитим задовољством објављујемо појаву предње књиге, на чијим смо страницама нашли први пут у француском преводу на једнога српског лирског песника. Догађај, сам по себи, није обичан, да би се један наш књижевни хроничар смео оглушити о своју дужност.

Српска лепа књижевност слабо је или није готово ни мало позната у Француза. То ће изгледати многима мало чудновато, кад се зна да у нас Срба има доста образованих људи, који одлично владају францускиим језиком, и који би са свога литерарнога укуса и познавања књижевних производа, требали да обрате пажњу на превођење на стране језике одличних ствари из наше лепе књижевности.

Са уметничком приповетком стојимо још којекако: Лазаревићева На бунару, Јанкова Сељанка и Чини, Змајовина Видосава Бранковић и неколико омањих приповедака и слика Матавуљевих у једном илустрованом париском недељном листу — то је све од наше приповетке у француском преводу. Наравно, овде не може бити речи о производима наше усмене књижевности, народним песмама и приповеткама, које су, на против, много превођене на француски, у богатим и одлично пробраним збиркама, у ваљану преводу и од добрих и познатих преводилаца.

Из драмске књижевности, у колико је нама познато, преведена је на француски Костићева Гордана од женевца Шарла Пиге-а, Трифковићева комедија Француско-пруски рат, у преводу Косте

Кумануди, и неколико одломака из Балканске Царице од кнеза-песника Николе, у преводу Халперина-Каминског.

Али што се тиче српске лирске поезије, она је била до последњих дана готово непозната у Француза, пошто о и сувише слободноме преводу у прози Пуцићеве оде Хелвецији од Луја Лежера (у лозанској Bibliothèque Universelle) не може бити говора. Пре неколико недеља, дакле, угледала је света у Женеви предња збирка страних песника у којој налазимо, у одличну преводу, и српскога младог песника и нашег сарадника г. Јована Дучића.

Ова збирка Балада и песама, како ју је назвао њен преводилац Г. Гранже, један од виђенијих швајцарских песника, познат нарочито са својих добрих превода из страних књижевности, — јесте нека врста антологије страних песника, која нас подсећа мало, по замисли, на Лепе туђинке заборављеног Владе Јовановића, само у бољем преводу и избору. Међу страним песницима, које је преводилац пресадио у француску књижевност, налазе се најодличнији представници из енглеске и америчке књижевности, немачке, италијанске, руске, и т. д. са лепим избором њихових песама. Међу њима налазимо: Шилера, Уланда, Пруца, Гете-а, Биргера, Хајне-а, Надсона, Толстоја, Тургуњева, Аранија, Ада Негри, Кардичија, и, као што видите, у отменоме, одабраноме и ласкавоме друштву — нашега Дучића.

Од његових песама преводилац је донео три: једну из Јадранских сонета, која је угледала света у првој књизи Дучићевих Пјесама, а која је, као што ће бити познато нашим читаоцима, била привукла недавно на се нарочиту пажњу српске књижевне критике и била предмет многих дискусија.

Друге две песме, које су биле штампане у Срп. Књиж. Гласнику, носе назив: Падање лишћа и Поноћ, испеване у симболистичком духу, који је модерни, мисаони и широки жанр почео уносити Дучић први и у нашу књижевност. Обе су у доброме и верноме преводу, особито Поноћ, која није изгубила ништа од своје првобитне лепоте. Стих је течан, савршен и гладак; рекао би човек: с чита Дучића у оригиналу.

Спомињемо узгред, да су ове исте песме, које читамо сада и на француском, примљене у извесним нашим круговима, кад се појавила Дучићева прва књига Пјесама, са једном, можда, беспримерном безобзирношћу. Код толиких наших одличних критичара, Бранково Коло било је поверило ову српску књигу из Босне и Херцеговине на оцену — једноме Хрвату (G. Sokams, псевдоним

нашег веселог Августина — Матоша), који се користио том приликом, да изгрди и старо и младо у нас, и да учини ово откриће: да је, узевши у опште, и цела српска књижевност копија великих писаца из — Загреба! Покојно београдско Коло, после једне занимљиве историјице, коју је уредништво тога листа имало са Дучићем, донело је од једнога безименог писца, у виду књижевне критике, један, ни више ни мање, но циничан памфлет. А Босанска Вила нашла је у Бечу једног младог човека, који је био просто немилостив и који нам је том приликом изнео, пун пратерскога духа и витештва, невероватне теорије о лирици.

У нас се, на жалост, књижевни производи и новине не оцењују увек по њиховој правој, књижевној вредности, већ по симпатијама и везама, које критичари гаје и одржавају са појединим писцима, према књижевним, политичким а често и безбојним таборима, на које су подељени у нас и једни и други.

Ми најтоплије препоручујемо нашим читаоцима ову лепу, одабрану и елегантну збирку страних Балада и песама у изврсноме француском преводу, која садржи у себи и неколико огледа из модерне српске књижевности.

Н.

Српска Краљевска Академија. **Зборник за историју, језик и књижевност српског народа.** Прво одељење. Књига II. **Стари српски записи и натписи.** Скупио их и средио Љуб. Стојановић. Књига II. Београд. Државна штампарија краљевине Србије. 1903. Цена 6 динара. Велика 8^0, страна XV + 482.

Лане у ово доба издала је Српска Краљевска Академија, као прву свеску свог Зборника за историју, језик и литературу српскога народа, прву књигу Старих српских записа и натписа, што их је скупио и средио академик Љуб. Стојановић. Појаву њихову Дело је одмах похвално пропратило, па му паде у део да и другу књигу поздрави добродошлицом.

Она је по броју записа и натписа богатија од прве, јер их има 2639, т. ј. 552 више, а такође је у њој већи број, два пута, и сасвим нових (трећина свих у овој књизи, 881) а и више од трећине раније издатих а сад тачно проверених, тако да их је остала тек

једна десетина (250) непоуздано, недовољно критички преписаних. Чудно је пак да је, поред свега труда издавачева, остао тако и по неки натпис баш одавде, из наше краљевине (на пр. онај под бр. 2124 из манастира Темског код Пирота).

У овој су књизи на првом месту, као продужење из прве, записи датирани и којима се приближно може одредити година, из XVIII и XIX века. Њих је највише (2069), готово колико у целој првој књизи, за 6 векова; захватају више од четири петине књиге (399 страна); досежу до најновијега времена, најдаље до 1892 године. Затим су, у другом делу, записи и натписи недатирани. Њих је издавач, лакшега прегледа ради, поделио у групе: 1. записи на рукописима од самих писаца, распоређени приближно по вецима: 2. записи о рукописима или књигама (чији су били, ко их купио, приложио, читао, повезао и т. д.); 3. друге белешке по рукописима или књигама (о догађајима, личностима које немају или им се не види непосредна веза с рукописима и т. д.). 4. записи и натписи по црквама, црквеним утварима; 5. гробни натписи. Ови последњи нису ушли у ову књигу, него ће у завршну, трећу, у којој ће затим још бити трећа група: записи познији или у познијим преписима очувани, па регистри за све три књиге.

Мило ће ми бити, ако узмогнем издавачу помоћи овим неколиким напоменама. Тако: у бр. 2197 карловачки **иерей Живан бившиі ѿ весн бл(и?)скіє** поуздано је **ѿ к. бансkіє** т. ј. из Баје, јер је иста личност с оном што се пише у бр. 2222 **Живли Баиць** и у бр. 2223 **Живань Хлндлрекичь**. То је онај поп Живан што се помиње као један од Срба који су, по одласку руских учитеља, наставили рад њихов у школи. Натписи са светњака печујских, бр. 2395 и 2396, објављени прво у Старинару III, 90, прочитани су, према осталима онде, у Делу (г. 1897) овако: **Сие т(рикиріе?) п(риложи) Б(огу) ӡ(л) д(ушу) с(вою) мн(трополить) пе(чуиски) кү(рь) мл(ӡнмь)** и **сие т(рикиріе) п(рилож)и) є(пископіи) н(ашой) ӡ(л) д(ушу) с(вою) мп(трополить) пе(чуиски) кү(рь) мл(ӡнмь)**. У бр. 2405 **хоӱрлг (христофор?) мю вдо(?)** име је у овим последњих пет писмена, али не ће бити Христофор, (**Николле?** — према бр. 2406), а почетак је **х(рист)оү рлбь**. Добар и тачан препис поправио би све. У бр. 3850 **Нумиръ(?)** 679 свакако је нумера деловодног протокола Карађорђева из године 1807, под којом је послат дар манастиру врачанском. Од непрочитаних тајних записа успео сам да прочитам неке и, мислим, да у оном под бр. 2311 шеста реч **ӡисцӡіи** значи **Геѡргіє** (незатајано ї, пошто се изгубило с, копа), а последњих једанаест **хѡнох хӱхо ювкӱ**

хбцѳфх стєфань їнцѯ леѳвх сцл вли вуѳе вєх значе в селв вмв(?) любнмв братв стєфань їєрмонахв ѡрахокнуанннв (незатајано ї, у и једном л, речи расгављане онако тек, удешавано да х, које се често јавља, дође с почетка и на крају одељака, који тобож треба да су засебне речи). У бр. 2438 затајан је запис без сумње кобинацијом Даничићева начина и онога у бр. 1957 из I књиге, где се место писмена ставља онолико тачака колико у његовој бројној вредности има јединица, десетица или стотина. Првих шест знакова значе тако **Стєфли** (ако још трећи знак не буде и него н), остало се не може прочитати, док се не би добио бољи препис. Затајивач јединице не обележава ничим, десетице правом цртом, а стотине облом слитном. Загонетка за име у бр. 4304 разрешена је у Гласу LIII. Име је Филип, односно **Фїлїппос**, јер је то прост превод с грчког. У бр. 3234 име писца **мѳлѯєѯлъ** јесте **нїкодимъ**, дакле затајано по трећем начину (Гл. LIII), узето само по једно слово у буквици у десно, или (треће и пето) у лево, а без икаква обележавања тачкама озго или оздо. После тога имена има још т҃, што би, по истом начину, било оу, те би тај натпис био или непотпуно очуван, (очекивало би се још место пишчево), или га је сам писац прекинуо ту. У бр. 4445 има опет име у загонеци рачунској, из које излази **Єүстратєү**, где би ү било и к и ј (као у монсєү и др.). Једино би могла бити омашка пишчева у другом писмену, где по загонеци (1+2) излази г а треба (1+1) т. ј. в (ү).

Д. К.

БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

Пригодне песме. — После симпатичне Књиге о љубави у којој је штампао своје баладе и романце, пружио нам је сада Милорад Ј. Митровић и Пригодне песме, 28 већих и 9 епиграма, у којима исто онако манифестује јачину свога талента, и дубину својих осећаја, а нарочито показује оштрину вица. Песме су готово све, осем последње и два епиграма, штампане и раније, неколике и у Делу. Књига има 66 стр. велике 8⁰, стаје 1 динар. Проговорићемо о њој и коју више, за сад је топло препоручујемо пажњи читалаца наших.

Песме Стевана Луковића. — Неколико пријатеља, на жалост, рано преминулога песника, Стевана Луковића, изабрали су из бележника његова тридесет песама и штампали их у књижици од 45 стр. средње 8⁰. Песме Луковићеве биле су нам и досад добро познате, али, овако пробране и скупљене, утичу, као целина, много јаче и показују тек управо колики је губитак што га смрћу његовом претрпела књига српска. О овој књизи песама проговорићемо више у другој свесци; за сад је срдачно препоручујемо. Стаје 1 дин.

Књига без наслова. — Није без наслова, но тако јој је баш име, особито, као што јој је и сва „спољашња„ страна (роза листови, резеда корице и др.); али у „унутрашњој“ нема готово ничега особитога и новога, тако да би се наслов могао још допунити. Писац јој је Војислав Јовановић, писац — али нашто набрајати шта је већ написао т. ј. штампао и што ће још!

Гуливерова путовања. — Лепу, једру, увек свежу Свифтову сатиру „Гуливерова путовања у Лилипут“ прештампао је преводилац јој, г. Вићентије Ракић, ђак философског факултета на В. Школи, из Дела у засебну књигу, те ће тако задобити још већи број читалаца, којима је најтоплије препоручујемо.

Кандид. — Војислав Јовановић превео је и штампао Волтерову сатиру Кандид или оптимизам. Сатира ова, која ће као и Свифтова Гуливерова путовања увек бити свежа лектира, преведена је лепо и лако. Стаје 1 динар.

Славни доктор Матија. — Ђ. В. Тодоровић прештампао је из подлиска Београдских Новина у засебну књигу од 316 страна мале 8⁰ превод свој с фран-

цуског приповетке Еркмана Шатри-јана Славни доктор Матија.

Мала библиотека. — Изишле су и свеске 49—53. У св. 49 је биографска црта пок. Јована Ђорђевића Чучук Стана, која се чита као лепа приповетка, а штампана је раније у кратковеком београдском часопису Авали. У св. 50 су приповетке Бранковинскога (Записник једног сеоског бележника, Прича о Б-ском мосту, Берешева Маришка, +). Трећа се одликује не само тиме што није шаљива него баш и ваљаношћу: остале су често силом шаљиве, нарочито прва. У св. 51—53 је уметнички превод Шекспирова Хамлета од Л. Костића.

Књиге за народ. — Ове се године види срећнији избор у Матичиним издањима, намењеним најширој публици, народу, те и то показује да врло много може добра воља, која се већ лепо види и у раду ланске конференције (11 септ. 1902) и у припремању за овогодишњу. Заиста се боље забаве није могло дати него што је пружају свеске 104—107. У првим двема је красна историска приповетка Сремчева Велики Жупан Часлав (Из књига старославних), за којом ће, надамо се, у брзо доћи и остале; у другим двема је Краљевић Марко у народним песмама, (I део, до г. 1371) епопеја коју је лепо саставио Тих. Остојић. Кад изиђе и други део, проговорићемо коју више о обема. Што више оваковиx забавника, поред популарних излагања о свету, земљи, природи, човеку (астрономија, антропогеографија, геологија и др. природне науке), што мање поука и моралисања, па ће бити успеха!

Омладинска књижница. — Издавање књига за децу изметало се често у просту трговину, нелитераран вашар који је имао и своје одређено доба у години, а на коме се само гледа да је роба шарена и јевтина, па се често протурало и старо, мало или врло мало премазано, тек да личи на ново, бар по имену. Али се најзад и то досадило, и избор књига намењених омладини почео је заиста постајати бољи, што смо на овом месту и раније већ помињали. Мило нам је што нам се опет дала прилика да то истакнемо. Уредништво „Педагошког Прегледа" почело је издавати Омладинску књижницу у свешчицама од 1—2 табака средње 8⁰. Видели смо досад две свеске: I, у којој је Мала пепељуга од „Кота-Мурлике" (Владимира Вагнера), превод с руског Косаре Цветковићеве (стаје 0,30 дин.) и II, у којој су Три приче за омладину — Божје сузе — Слава — Једва једном! од Радоја Домановића (стаје 0,30 дин). Желимо овој књижници успеха и препоручујемо је.

Човечанству. — Књижица од једног табака у 16⁰, којој је, како се чини, задатак да, подражавајући нарочито стилу јеванђељском, истакне још више висока начела Христова о Љубави, парафразирајући их, па уз то још као и да их доведе у склад с данашњим схватањем светским, („чудеса" не треба узети буквално: слепи, хроми, мртви, што их је Христос лечио и дизао, били су то само „духовно"; страшни суд неће тек доћи, него је настао одмах по трагедији Христовој и др.). Посао, у најмању руку, непотребан, јер се Христова наука тумачи и потврђује само делима, не речима, нарочито не празним, бесмисленим као што је на пр. ова: Ја дођох да вас оживим: да вам открпјем да је сваки од вас сам боговек. Царство божје у вама је. Ви сте деца једнога бога, висте сами богови. — Писац је овој књижици Давид С. Пијаде, који је пре годину две штампао још једну оваку књижицу,

плачеван спев „Ја“, у коме је поред празних фраза било и рђавих стихова.

Мисли великих људи. — Јованка Скерлићева пробрала је из дела неколиких светских књижевника мисли њихове о љубави, женама, браку, моралу, друштву и философији и штампала их тако подељење у књижици мале осмине, која стаје 0,50 дин.

Савремена руска мисао. — Трошком париске књижице A. Colin et C-ie угледала је недавно света ова књига: La pensée russe contemporaine, par Ivan Strannik, са овим садржајем: L' impuissance de vivre: Tchékhov. L' esprit de vagabondage: Gorki. Le sentiment de la pitié: Korolenko. Orthodoxie et Hétérodoxie: Tolstoï. L' esprit sectaire: les Doukhobors. Реч је о најглавнијим правцима и представницима у данашњој руској књижевности. Цена књиге дин. 3.50.

За напредак отаџбине. — Чедомиљ М. Тодоровић, учитељ у Ремчици, прибрао је све своје чланке што их је до сад објавио у Учитељу, Просвети, у дневним листовима, и штампао у књизи од 185 стр. средње 8⁰ под именом За Напредак Отаџбине, посветивши је свима мисленим људима и свима просветним и јавним раденицима. Поред лепих мисли, исказаних нешто полемичнијим тоном, има у овој збирци и доста фразирања и заповетања, чега је морало бити, кад је аутор прегао да штампа баш све што је којекад и којегде написао. Цена је књизи 1 дин.

Престоничка писма. — После она два „ванредна“ политичка писма, о којима је Дело рекло своју реч, штампао је сад М. Миловановић у књизи од 28 стр. вел. 8⁰ и „два редовна педагошка писма“. Књига стаје 0,40 дин.

Путовање у Јерусалим. — Прота Хаџи Панта П. Банковић из Кусатка славио је 27 ов. месеца четрдесетогодишњицу свештеничке службе и као споменицу на тај дан штампао опис свог ланског путовања у Јерусалим. Књига има 127 страна средње 8⁰ и напред слику путописца-слављеника. Путешествије и приључениja, написана новим правописом, која не претендуiу на славу литерарну.

На Косову. — Иван Иванић штампао је у подлиску Трговинског Гласника путничке белешке своје по Косову, а сад их је скупио у књигу од 181 стр. мале 8о, коју је под именом На Косову (Са Шара по Косову на Звечан), издао књижар Милан Арсенијевић, додавши напред слику пок. Дионосија Петровића, митрополита рашкопризренског, чијој је сени писац посветио књигу. У књизи су ови одељци: 1 Од Качаника ка Ситници; 2. Феризовић и околина; 3. Из Феризовића поред Ситнице у Липљан: 4. Липљане: 5. По косовским селима у околини Липљана: 6. У Грачаници и по околини јој; 7. Приштина, околина и Лаб: 8. На косовском бојишту; 9. У Самодрежу и Вучитрн; 10. Митровица, Звечан, Колашин и Соколица: 11. Додатак (Народно песништво и језик, статистика становништва, школска статистика). Књига је ова, нарочито због предмета о којем се бави, врло занимљива; има у њој сваковрсних, лепих података: писац је редовно настојавао да све осветли причањем историје, којих је обилато, али како им је извор, Срећковићева Историја, из које је једино црпао, непоуздан и мутан, тако је у њима више романтизма него истине. Израда је ове књиге доста несолидна, штампарских је погрешака толико да их ни извина пишчева не оправдава. Цена је књизи 1,20 дин.

Илустрована историја српског народа. — К. Мандровић, у Бечу, издавач Илустроване историје српског народа

која треба да изнесе шеснаест свезака, завршиће скоро посао свој. Видели смо свеску четрнаесту, те ће свакако ускоро изаћи и последње две.

Историја српског народа. — Професор Миленко Вукићевић, сарадник наш, јавља нам да се завршује штампање прве свеске његове Историје српског народа, од које је лане изишла друга књига и свуда била необично срдачно прихваћена. Она је намењена у првом реду ученицима, али није сувопаран уџбеник, више је удешена за читање, те ће наћи доста читалаца и ван школе.

Знаменити Срби XIX века. — Изишла је и 12 свеска за ову, II, годину, те је и она завршена. У њој су слике и биографије Миле Вукомановићке Вукове, Драга Памучине, Светозара Марковића, Прота Јована Шорака, Атанасија Герецког и Тоше Јовановића.

Иоторија дубровачке републике. — Српска дубровачка штампарија А. Пасарића отпочела је низ издања под општим именом „Српска Дубровачка Библиотека.“ Као прва књига ове библиотеке штампан је превод познате Енгелове Историје Дубровачке Републике. Овај је превод израдио пок. дум Иво Сојановић, каноник; али ово није само превод, већ је дум Иво унео и „неке примједбе и филозофијска размишљања“ и наставио, служећи се Хербером и неким рукописима, Историју дубровачку онде где је Енгел стао (Енгел је завршио падом Дубровника у француске руке 26 маја — п. н. — 1806) и дотерао до данас. Научна вредност ове Енгелове историје позната је добро ученоме свету. Зна се да ју је писао служећи се Рацијем, Орбином, Лукарићем и другим до његова времена још нештампаним летописима дубровачким. Поузданије историске грађе Енгел није имао у рукама, те је и његова историја врло мали напредак према ранијим историјама и летописима. Шта више могло би се рећи да је заостала иза Растићева летописа, којега Енгел спомиње, али као да га није имао целога већ у одломцима. Данас пак кад је на свет објављено прилично архивске грађе из дубровачке архиве, која баца јасну светлост на дубровачку историју, научници не могу бити задовољни оним и онаким материјалом историским какиј е у Енгеловој Историји. Оне напомене, које је дум Иво од своје стране додао овој историји, не повећавају јој ни научну ни литерарну вредност; то су обично философијска размишљања — како сам дум Иво каже — а не допуне и исправке самих историских чињеница. Али и поред свега тога овај превод Енгелове Историје није на одмет: он може послужити прилично онима који хоће на једном месту да нађу колико толико обавештења о историји дубровачке републике. Сем тога надамо се да ће ова књига постаћи ког Дубровчанина да се ода проучавању историје свога роднога града, који негда беше тако славан и чувен надалеко, а сада као да је заборављен и од својих рођених синова, јер они данас као да се мање интерасују дубровачком прошлошћу него ли странци.

У додатку написао је сам дум Иво историју дубровачке републике од 1806 до најновијега доба. Овај додатак много више вреди него Енгелова Историја, јер у њему читалац може наћи пуно обавештења о животу у Дубровнику у 19. веку. На крају је „разговор између писца, госпара Луке грађанина, Софронија ученика, Николе Букала сељанина.“ Предмет је разговору савремено политично и друштвено стање у Дубровнику и мишљење данашњих Дубровчана о прошлости дубровачкој. Они који се тиме интересују, наћи ће у овоме разговору доста обавештења. На крају дужност нам је

да похвалимо предузеће Српске Штампарије у Дубровнику и желимо да оно пође добрим и поузданим путем, јер од њега, ако се само правилно изведе, може имати велике користи не само српски народ у Дубровнику него и у целој Далмацији. — Ова прва књига „Српске Дубровачке Библиотеке“ стаје 4 круне.

Dubrovčani su Srbi. — Српска Дубровачка Штампарија почела је ове године издавати Српску Дубровачку Библиотеку штампањем Историје Дубровника од Енгела, коју је превео, допунио и наставио пок. дум Иво Стојановић. Ово дана добисмо још једну књигу из те колекције, трећу свеску, у којој је чланак под горњим именом, прештампан из листа Dubrovnika. У њему „Срби Дубровчани“ обарају тврдње „Hrvata iz Dubrovnika“ који су у књижици Dubrovčani, jesu li Hrvati? (прештампаној из Crvene Hrvatske 1892) силом изводили и доказивали да су Дубровчани Хрвати и да су се увек осећали тако а никад Србима — и утврђују познату истину да су Дубровчани Срби. Књига има 45 стр. вел. 8⁰, стаје 50 пара.

Општа историја. — Професор Лука Зрнић наставио је штампање уџбеника свог за историју општу у средњим школама; наштампао је, као рукопис, IV део, Историју Средњег Века, која је баш нарочито потребна. Уџбеник нам се овај нарочито свиђа с тога што се на њему, и ако се ту излаже историја општа, види да је српски: унето је довољно историје српског народа, а поклоњена је особита пажња историји најближих нам народа, словенских. Књига има 214 стр. велике 8⁰ и стаје 3 дин.

Хронолошке таблице. — Професор Никола Јанчић, желећи да олакша ђацима савлађивање историског материја што има да се пређе у средњим школама, саставио је и штампао Хронолошке таблице од најстаријега до најновијега времена. Посао врло похвалан, али би ипак било боље оставити да га свуда сврше сами ђаци за се, као домаћи облигатан рад. Пред самим текстом је увод о хронолошким системима, деоби времена, нешто непотпун и несређен. Саме таблице, које свакако треба да служе само као подсетник онима који су учили и научили историју, а не тек уџбеник, из кога ће је научити, — нису израђене у свима партијама подједнако: поред већине скучајева, у којима је, добро, назначено поред године само име личности или догађаја, има их у којима се и прича, и то баш оно што су ђаци, без сумње, најбоље запамтили, те их и не треба подсећати, на пр. код г. 570 о Хорацију Коклу и Муцију Сцеволи, 306—337 и др. Боље би било да су све назнаке што краће, те би их онда могло бити и што више. Још једну напомењу, која се не тиче баш непосредно само ових Хронолошких таблица. Требало би писање имена, нарочито класичних народа, што је могућно више уједначити, да не буду, као овде, једно поред другог: Кадмос, Дарданус, Лајос, Талес и Едип, Етеокле, Трасибуло и др; Род и Самос и др. Очекивали смо бољи српски језик у школској књизи, а не на пр.: одлази код Јосифа: убивен; честу употребу трпног стања (слонови, који дотле не беху виђени; Корјолан... убивен од Волска) и броја (неодређеног члана?) један (Архимеда уби један римски војник док овај разрешаваше један геометријски проблем и др.); честу употребу вербалних именица (Тројан је био у Германији, када дознаде за усиновљење од стране Нерве); језуитски ред, кога је основао Лојола; и др. Не видесмо никаквих података из наше историје (а могли се и они унети, краћи, на ра-

чуп поменутог распричавања) а мало из словенских (нема на пр. о Ћирилу и Методију ништа). По свему нам се чини да је књига рађена на брзу руку, брже него би требало. Има 115 стр. мале 8⁰, стаје 1,20 дин.

Француски часописи о 29. Мају у Србији. — Биће од интереса да забележимо појаву неколико чланака из француских повремених листова, поводом београдских догађаја од 29 маја ове године. Ми смо их прегледали са великим интересовањем, и они су нас много више задовољили од писања дневне штампе, јер су били правичнији и непристраснији од ових последњих. Међу њима истичемо нарочито ова четири чланка, који изиђоше из пера познатих француских писаца а угледаше света у виђеним париским повременим листовима. У свакоме од ових чланака третира се 29. Мај са неке нарочите тачке гледишта, а сви скупа дају нам једну слику, којом се објашњава неминовност београдских догађаја, које је велики део европске штампе био схватио погрешно. То су: прво, симпатичан и болећиви чланак нашега пријатеља Г. Albert Mallet-a, Alexandre I-er de Serbie у Revue de Paris од 1. Јула. Г. Мале, као пређашњи наставник пок. Краља Александра, у чијој је интимности провео пуне две године, износи нам своје успомене и опажања из тога невиног и још нежнога доба пок. краља излажући нам његове личне особине, начин његова васпитања и образовања, домаћи раздор у дому његових родитеља, што нам све у многоме расветљава доцније понашање и дела Краља Александра. И за све то носе одговорност, поред њега самог, свесно или несвесно, његови родитељи и намесници, које су имали ту деликатну мисију да га спреме за владаоца Србије. У овоме чланку има ствари које су се отеле испод пера нашем пријатељу под још свежим и првим утисцима београдскога догађаја, и о којима данас Г. Мале суди, извесно, хладније. Ми верујемо у његово искрено пријатељство и оданост према српскоме народу, те се надамо да ће и у будуће, као и до сада, поклањати стално своју пажњу свему што је српско. — Други чланак, у виду сталне месечне хронике, поново у Revue de Paris, од 15. Јула, под натписом En Serbie, написао је Г. Victor Bérard, опет један од наших познијих пријатеља, који и ако јеленофил по образовању и првим симпатијама, не крије своје осећаје ни према нама Србима. Да би објаснио догађај од 29. Маја и уочио његов прави значај, он је у појединостима изнео, можда боље и тачније него ико до сада у Француза, тридесетогодишњи кобни утицај Краља Милана у Србији на спољну и унутрашњу политику, на краља Александра и све друге факторе у земљи. У тој његовој пустоловској политици и сталној и непроменљивој борби према огромној већини свога народа, народној радикалној странци, и у његову утицају на свога сина и његову десетогодишњу владавину, Г. Берар налази одгонетку догађаја од 29. Маја, који и он сажаљева, по форми и начину извођења, али који је био неминован. Изашли би из оквира једне белешке, кад би пренели многа лепа и тачна места из његова одлична чланка, који препоручујемо особитој пажњи наших просвећених кругова, а нарочито његов завршетак у коме је реч о писању европске штампе о томе догађају и нелогичноме захтеву да се казне завереници. — Трећи чланак, опет у облику хронике, донела је Revue politique et parlamentaire, у 109. свесци од 10. Јула, из пера Alcide Ebray-a. Овај хроничар, регистрирајући познате догађаје и утп-

сак, који су они изазвали у Европи, као и тешкоће које су стављане Србији том приликом, истакао је нарочито легалност прилика у земљи после катастрофе и образовање привремене владе, која је, на основу Устава, сазвала Народно Предсаавништво да изабере новога Краља на упражњени престо. — Четврти чланак који носи натпис La conscience d'un peuple и који је публикован у јулској свесци најновијег француског часописа **Renaissance latine**, од **Georges Gaulis-а**, познатог и нашим београдским круговима, који се баве маћедонским питањем. „Савест једнога народа“, какав натпис носи његов чланак, то је савест српскога народа! Г. Голис је хтео психолошки да анализше догађај од 29. Маја у Београду и оно расположење духова у Европи према нашем народу тим поводом. Није никакво чудо, то је у главноме његова мисао, што је савест српскога народа дозволила да се изврши оно у београдском двору, кад је ту савест формирала Европа разним многобројним примерима из скорашње прошлости и садашњости, као покољ Јермена, енглеско-бурски рат, и т. д.

Questions Extérieures (1901—1902. г.). — Скоро је изишла у издању књижаре Армана Колена у Паризу ова књига Виктора Берара. Виктор Берар од дужег времена пише у „Revue de Paris“ чланке о француској спољној политици. Сваког месеца третира једно или више њених питања. Он не излаже потпун и систематски преглед свих догађаја, који су се десили у току времена, нити говори о свим аферама, о којима је Француска дипломација водила преговоре. Трудио се да не говори о питањима, која су била кратка века и пролазна значаја, да би могао обратити што већу пажњу на питања од стална интереса и дога века. Износећи пред читаоце поменутог париског часописа једно или више таких проблема, почиње увек најпре са пређашњим стањем ствари, за тим прелази на садашње њихово стање и завршава чланак са могућним решењем питања, разуме се, онако како он сам налази да ће бити. — Охрабрен лепим пријемом, на који су наишли његови чланци у читалаца „Revue de Paris“-а, нарочито због краткоће у излагању и лепа прегледа самих третираних питања, скупио је седам чланака (дугови и путови у Турској, Панама, триполиско питање, енглеско-јапански савез, јужно-афрички рат, шпанска краљевина, Енглеска и мир) у књигу, чији је наслов горе исписан, надајући се да ће бити лепо примљени и од остале публике — нечиталаца поменутог ревиа.

Значај расе у светској привреди. — Милан Поповић, уредник Трговачких Новина у Н. Саду, штампао је под горњим именом расправицу на 19 страна мале 8°, која стаје 0,30 дин. У њој се писац труди да насупрот немачком професору Ј. Волфу, који у погресу нарочито и готово искључиво истиче значај расе, потре значај њен, потисне га на нижи ступањ, а истакне значај средине, организације и др. Намера заиста похвална, али такође и неоснована, непотребна, те и безначајна. Апсурдно је и борити се против апсурдности.

Туберкулоза. — У тешкој борби човечанства са једним од највећих му непријатеља, туберкулозом, почињемо и ми узимати виднија учешћа. Поред оснивања Друштва за чување народног здравља чији ће рад бити упућен и на сузбијање њено, почињу се и у нас јављати популарни списи којима је циљ да нас упознају с том опасном бољком, с предохранама од ње. Ланске је године панчевачки физикус др. Љуб.

Ненадовић издао брошурицу Смрт сушици! Ове године јављају се у исто време две књижице у којима се показује природа саме болести, утврђује излечивост њена, показују начини предохране и лечења, а све то излаже врло просто и разумљиво. В. П. Половић и В. В. Михаиловић, медицинари, превели су с немачког брошуру С. А. Кнопфа, лечника у Њујорку, коју је у Берлину 1899 г. наградио Конгрес за сузбијање туберкулозе, а стекла је светског гласа и преведена готово на све главније језике. То је књига Туберкулоза као народна болест и њено сузбијање, коју су у Мостару издали Пахер и Кисић на 81 стр. мале 8^0, а стаје 0,40 дин. (40 хелера). Друга је брошура дра. М. Јовановића Батута Јектика и брак, која ће као чланак изићи у Календару М. Српске, и сад је штампана на 14 стр. велике 8^0 и стаје 0,30 дин. Обе их топло препоручујемо пажњи свачијој.

Основни принципи механике. — Професор Коста Стојановић прештампао је из Наставника у засебну књижицу од једног табака велике 8^0 расправу своју О основним принципима механике и њиховој примени на физичке probleme.

Предавање М. Андоновића. — Проф. В. Школе М. Андоновић штампао је у књизи од 30 стр. велике 8^0 говор свој Привредне реформе у вези са комасацијом пољопривредних имања, а уз то и Резолуцију VII конгреса српских земљорадничких задруга у Крушевцу о том питању.

Четовање. — Између књига о војничким питањима, које су од неколико година приметно учестале у нас, нарочито се истиче и оригиналношћу и непосредним, јаким значајем за српску војску, брошура поручника Рад. Космајца (Д. Степановића) Четовање у односу на предео Колашин и северни део Албаније. Она уз то има још и интереса и за шире, невојничке кругове, за све нас. Књига има 56 страна средње 8^0, стаје 0,50 динара.

Ратнички обичаји. — Капетан Милорад Јовановић превео је с немачког (а то се види одмах, нарочито по склопу реченица, да баш није ни казао) књигу Франца Ригера, мајора, Ратнички обичаји, упутник и саветник за војничку младеж. Књига има 137 стр. велике 8^0, стаје 2 дин.

Електрична светлост у рату. — Капетан Добр. Р. Лазаревић издао је под наведеним именом брошуру од 37 стр. вел. 8^0, у којој разлаже како се електрична светлост корисно може употребити у рату, како за откривање непријатеља ноћу, за предохрану од препада, тако и за сигнализацију и др. и показује начине на које се то врши, излаже манипулацију с апаратима, којих је четири слике уметнуо у текст. Књига стаје 0,50 дин.

Каталог Народне Библиотеке. — Изишла је и четврта свеска Каталога Народне Библиотеке, каталог рукописа и старих штампаних књига, који је саставио Љуб. Стојановић, а који је нарочито и био потребан. Ова свеска има 445 стр. велике осмине (414 текста, остало регистар) и стаје 7 динара.

Зборник проповеди. — Др. Владимир Димитријевић, парох у Будимпешти, штампао је Зборник проповеди недељних од друге недеље по Духовима па све до недеље Закхејеве. Књига има 292 стр. велике 8^0 и стаје 4 круне.

Зборник међународних уговора. — Од познатога Recueil des traités et conventions conclus par l' Autriche-Hongrie avec les puissances étrangères, који је почео уређивати знаменити бечки професор L. Neumann, изишла је

прошле године XX књига, у издању бечког књижара Carl Fromme. У њој су забележена сва она међународна акта, која је закључила Аустро-Угарска са страним државама од 2. Јуна 1890. до 4. Августа 1891. г. Прва књига овога Зборника, угледала је света 1855. г. у Лајпцигу код Брокхауса. Од 1855.—1859. штампано је шест књига под уредништвом самог проф. Најмана; од 1877.—1891. штампано је 12 књига под уредништвом Најмановим и барона A. de Plason-a, а од 1891. до 1901. г. угледале су света само две књиге, после смрти Најманове, под уредништвом A. de Plason-a. Не треба ни да напомињемо, да се у овоме Зборнику налази велики број дипломатских докумената од вредности, која се тичу Србије и Црне Горе, као и других покрајина у којима живи српски народ.

Презиме. — Љуб. С. Каменчић, инспектор мин. унутр. дела штампао је у књижици од 15 стр. средње 8⁰ државно-правну студију Презиме, у којој указује на штетност од нечувања старог, правог презимена. Књижица ова стаје 0,20 дин.

Брачни режим код германских и словенских народа. — Revue générale du droit et de la législation, почела је доносити још 1901. г. расправу Raoul de la Grasserie, Des régimes matrimoniaux chez les peuples germaniques et slaves, и која се продужавала и завршила у 1902. г. То је једна упоредна студија из грађанскога права о брачним супружанским односима што се тиче њихових имаовина и материјалних интереса. Од словенских законодавстава писац је прегледао руско, пољско, финландско и бугарско, и завршио је своје излагање, у неколико речи, са српским законодавством. У идућој серији расправâ писац ће проучавати латинска законодавства Европе и Америке.

Немачка социјалистичка демократија. — Нови професор политичке економије на женевском универзитету, Г. Edgard Milhaud, штампао је недавно, у издању париске књижаре Alcan, књигу La démocratie socialiste allemande, у којој излаже: у чему се састоји социјалистичка демократија у Немачкој и њена снага. Пошто је провео дуже време у Немачкој, он, као очевидац и сведок, износи њену организацију и средства којима се она служи у пропаганди: дефинише њене опште и посебне тежње у којима се она јавља и манифестује, и карактерише најпосле њен унутрашњи живот и њену спољну акцију. Укратко: ово је историја и еволуција социјалистичке странке у Немачкој. Поред тога, у нарочитом одељку, износи организацију разних радничких установа у Немачкој, као синдикате, кооперативна удружења, друштва за образовање радника, за међусобну помоћ на случај смрти и болести, за осигуравање радника, и т. д. Сви они, који се и у нас интересују социјалним покретом, прегледаће пажљиво ову књигу, која чини саставни део познате Bibliothèque de la philosophie contemporaine, а стаје 10 франака.

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић
(Иван-Бегова ул. бр. 5.).
Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Маћедонска улица бр. 40)

ДЕЛО

КЊИГА 28. Август, 1903. год. СВЕСКА 2.

ДВА СУСРЕТА

Суморна јесен, облачан дан,
Кад првом опазих њу;
Пролеће сину из ока њена,
Скиде ми тугу сву.

Заволех опет омрзнут свет,
О срећи снево̂ сам већ;
Још једном само да ми је срести,
Знао бих што ћу јој рећ!

Залуд је тражих, залуду свуд,
Предах се варљиву сну.
По гробљу шетах. На спомен-стени
Видех јој слику ту.

1900

Рајко

ХАЈНРИХ ХАЈНЕ

ОД

ДОБРОСАВА М. РУЖИЋА

(СВРШЕТАК)

VII

Хајнеова дела

Хајне је био не само одличан песник, но и изредан мислилац, и политичар. Жалосно апсолутистично стање у Немачкој, где је свака слободоумнија мисао прецртавана црвеном писаљком цензорском, изазивало је најжешћу осуду од његове стране, а то своје нерасположење исказивао је на њему својствен начин: подсмевајући се и шибајући својом сатиром. И то је било све; да своју мисао приведе у дело, да је оствари, то није могао. У политици је дакле био само на речима, што он и сам у писму Варнхагену признаје: да хоће само да говори. Интересантан је одговор његов Коти, кад му је овај јавио како краљ (баварски) радо чита „анале" (које је Хајне уређивао). „Ја мислим — одговорио му је Хајне — краљ је доста паметан, да сабљу цени по њеној оштрини, а не по доброј или рђавој употреби".

Хајне је почео да пише песме још у детињству. Тако је прву песму од 4 строфе написао у 12-ој години, честитајући родитељима дан венчања. А у 16-ој години написао је песму „Belsazar". Друга му је тад песма била „Једној певачици кад је певала једну стару романцу". Та певачица била је Каролина Стерн (умрла 1880 год. у Берлину, у дубокој старости). Те је године написао и „Два Гренадира". Појава његових песама изазвала је сензацију. Прве песме штампао је у Берлину 1821 год. а путничке слике изашле су тек 1826 г., и њима се публика

дивила, свакога су изненадиле слободоумне мисли и нов начин излагања тих мисли. У Немачкој су их одмах забранили. Први хонорар од песама био је у томе, што му је издавач поклонио 40 комада књига, и Хајне је био тиме задовољан, јер му пре тога Брок није хтео песме да штампа. Хонорар од путничких слика био је већи, и њега је утрошио правећи излет у Нордернеј. Између првих песама и ових путничких слика биле су нове песме и две трагедије, „Алманзор“ и „Ратклиф“. Крајем Јануара 1821 год., гледајући у позоришту „Ahnfrau“, дошао је у такву екстазу, да је спевао — како сам вели — „једним потезом и без брућона“ трагедију „Уиљем Ратклиф“, и при писању слушао је — вели — како му над главом лепрша крилима нека птица. „Ратклифа“ је Хајне сматрао за своју најбољу трагедију, и спевао ју је за три дана.

Како су савременици мислили о Хајнеовим песмама, навешћу једно приватно писмо, писато Рахели Варнхаген, од човека који је био не само вешт дипломата но се и сам добро разбирао у књижевности. То је био Генц, и он, 19 Октобра 1830 г., пише г-ђи Рахел: како у Бечу само један човек симпатише овим песмама, а то је мајор Прокеш. „Са њим се сатима купам у овим меланхоличним слатким водама. Шта више, песма коју Ви хвалите дража ми је од Шилерове о истом предмету, макар да ја њега вазда ценим. Чак и оне које личе на хуљење Бога (као „Götterdämmerung“, „Fragen“ и т. д.) читам са дубоком емоцијом, и сам себе осуђујем због тога, што их тако често и тако радо читам. Такве, као што су у Лирском Интермецу бр. XXXII и XXXVII, могао бих по читав дан слушати. У мојој најранијој младости нисам био тако заузет за појезију као данас“....

„Идеје или књига Le Grand“ (1826) није ништа друго до песма у прози. Његов биограф Прелс обележава их као сатиричко-појетички-фантастичне, и вели: да је Хајне у тај автобиографски фрагменат покушао да унесе чист слободан хумор. А за њих Хајне пише Мозеру: како је досад показивао само виц, иронију и ћуд, а још никада онај чисти, исконски пријатни хумор.

Хајне док је био млађи, и здравији, много је путовао, и слике које је са тог путовања изнео, одликују се лепим стилом, свежином, и пријатним хумором. Не зна човек чему пре да се диви, да ли енглеским фрагментима, или писмима из Италије,

или путовању по Харцу: свуда се огледа бујна, весела песничка природа. Упоређења, која прави у тим писмима, просто су јединствена. Како је лепа она слика, кад на обали Темзе дочекује лађе које долазе са далеког Истока, из Индије, и он оне богате трговце индијске поздравља, довикујући им само „Мухамед“, а они њега отпоздрављају са „Бунопарта“. У Лондон је Хајне просто побегао, да се склони од полиције, а побегао је оног истог дана, кад је изашла друга свеска његових путничких слика (то је било у јесен 1827 г.). У Лондону мора да му је било досадно, јер иначе не би узвикивао: „за име Божије, у Лондон пошљите философа, а не песника“. Хајне није волео Инглезе, а међутим они су њега веома ценили. Џ. Елиjот каже: „Хајне је најзнатнији човек столећа, он није ехо, већ прави глас, и зато, као и све истинито на овоме свету, вреди да се чује“. Још 1858 г. Инглези су имали сва његова дела преведена (у преводу Edgar Alfred Browning-а). Инглеска критика оценила је Хајнеа као највећег лиричара, док му је проза увршћена у издања немачких класика.

Бавећи се у Италији, мучило га је незнање језика, и он се јада: „ја видим Италију, али не чујем; но ипак нисам без забаве: овде камење говори, и ја разумем тај немушти језик“, па наставља тешећи се, како „има један језик са којим се код половине људскога рада може разумети од Лапланда до Јапана. Овај језик цвета нарочито у Италији, и нашто речи где толико очи са својом речитошћу продиру до срца младоме Тедеску, очи које боље говоре но Демостен и Цицеро, очи које су толико велике као звезде у природној величини?“

Није забадава речено, да сваки прави песник има нечег пророчанског у себи. То се може рећи и за Хајнеа. Још 1833 г., кад је писао чланке о Француској, он је Французима наговештавао уједињену Немачку као страховиту силу. „Ви Французи треба више да се плашите од ослобођене Немачке, но од целе Свете Алијанције заједно са Хрватима и Козацима“. А у предговору своје „Немачке“ (писане 1844 год.) сасвим пророчански вели: „Елзас и Лотрингија придружиће се опет Немачкој, кад ми довршимо што су Французи започели“ и т. д.

Од Хајнеових прозних дела, поред путничких слика, најсавршеније му је — по уверавању свију Хајнеових критичара, па и противника, — „Rabbi von Bacharach“. Штета само што није довршено.

У француском журналу „Europe Littéraire“ писао је историју новије литературе у Немачкој (II издање 1836 год. под насловом „Романтична школа“, на француском под именом „De l' Allemagne).[31] Јулијан Шмит за ову Хајнеову „Романтичну школу“ вели: да је то најзнатније што је песник поред својих најбољих песама написао. Ни један доцнији критичар и историк није суштину немачке романтике оштрије и карактеристичније анализао. Сви се слажу да је то најдуховитији спис Хајнеов, писан с најдубљим разумевањем и великом објективношћу.

Живећи у Паризу Хајнеов је углед све више растао, и док су његови чланци у аугсбуршким „Општим Новинама“ правили сензацију, дотле су његови радови превођени на фаанцуски. Своју расправу: „De l' Allemagne depuis Lutter“, штампао је у „Revue des deux Mondes.“ Ту Хајне износи како је стара национална вера била пантеистична и обожавала све појаве у свету, на место богова у природи дошли су демони, нарочито на северу, где су на супрот југу дошли духови и авети. Па како се човек нерадо раставља од онога што су његови претци ценили или чега су се плашили, то ће се она стара вера у Немачкој можда дуже одржати но Хришћанство, које нема, као она прва, корена у националитету.“ „За време Реформације ишчезла је врло брзо вера у католичке легенде, али вера у маћије и врачбине никада.“ Лутер није схватио да идеја Хришћанства, уништење чулности, стоји у супротности са човечијом природом. Он није могао појмити да је католицизам нека врста конкордата између Бога и ђавола, између духа и материје. Прелс на ово примећује, да је због тога Лутер укинуо калуђерство и целибат свештенички. За протестантизам — Хајне вели — да је укидањем чуда̂ шкодио поезији, али је за то уздигао морал, давши човечанству слободу духа и мишљења. И сад је мишљење право, а власт разума постала је легитимна. Цензуру је измислила дипломација. Лутер није дао народу само слободу него и средства за тај покрет, дао је духу тело, а мислима реч, он је створио немачки језик, и отворио немачку литературу. „Ко о нашој новијој литератури хоће да говори, мора почети са Лутером, а не са нирнбершким ћифтом Хансом Саксом.“ Лутер и Лесинг два су јунака Хајнеова, а поред њих иде и Кант тај „Робеспијер у царству мисли.“

[31] При прерађивању француског издања његових дела помагао му је Рене Таљандије.

Хајне је волео море, дивио се његовој бескрајности, заносило га шуштање његових таласа, раздраговала боја његова, и у његовим песмама Северног Мора опевао је и описао море — по признању самих противника — верно и величанствено.

Из песама са Северног Мора наводим као оглед једну (коју је превео г. Миле Павловић):

„Пешчан спруде и слабачка трско,
Шумни вали и ти море мрско,
Више вам се поверити нећу.
Све тамније мрачно небо бива,
Све то дивље срце буру скрива.
Снажном руком са норвешких гора
Ишчупаћу понајвећу јелу.
Умочићу у ватрену Етну
И у гротло пламеноме ждрелу,
И на мрачном небесноме своду
Пламена ћу исписати слова:
‚Агнеса, ја те љубим‘.“ и т. д.

Ову је песму доцније препевао г. С. Д. Мијалковић и штампао у „Колу“ (I књ. св. III ст. 150—151) коју ради упоређења наводим:

„Ломка трско, ситни жалу,
Течни вали, ја вам више
Не поклањам вере своје!
Све мрачније поста небо,
Помамније срце моје.
И ја снажном руком својом
Из норвешких чарних гора
Чупам јелу понајвишу,
Замачем је у огњено,
Зажарено гротло Етне,
И дивовским пером овим,
У жив огањ умоченим,
По мрачноме небу пишем:
‚Љубим те, Агнеса‘.“ и т. д.

Занимљива су његова писма о позоришту, где додирује тему, зашто Немци немају веселих и шаљивих игара. Он спори, да је томе бојаги узрок озбиљност њихова, или што немају политичких слобода, јер их је Шпанија имала и за време инквизиције, а Кина их има и данас. Напротив, Хајне тврди, да за веселе и шаљиве игре треба да је земљиште ђубровито, јер оне успевају онде где браколомство игра главну улогу. И док нпр. Немци у љубави опевају и славе само невиност девојачку, код

Француза напротив удата жена предмет је љубави у животу и умешности. Јунакиње немачких трагедија увек су само девојке, а француских удате жене. Његови покушаји да пише за позориште били су безуспешни. Тако нпр. његов „Алманзор“ (представљан 20 августа 1823) био је извиждан. Томе је повод био тај, што се у позоришту пронела била вест, да је писац неки сараф Јеврејин Хајне из Брауншвајга. Противу комада нарочито је протествовао и викао неки коњушар, и он је највише својом виком омео представљање.

Изнећемо овде хронолошким редом све главније радове. Тако, штампан је: Алманзор 1820—21; — Упљем Ратклиф 1822; — Писма из Берлина 1822; — О Пољској 1822; — Пут по Харцу 1824; — Идеје 1826; — Нордернеј 1826; — Инглески фрагменти 1828; — Италија 1828—29; — Увод ка калдорфском племству 1831; — Из мемоара Шнабелевопског 1831; — Предговор I свесци „Салона“ 1833;[32] — Романтична школа 1833; — Елементарни духови 1834; — Историја религије и философије у Немачкој 1834; — Богови у изгнанству 1836; — Књига песама 1837; — Шекспирове жене и девојке 1838; — Лудвиг Маркус 1844; — Немачка I 1844; — Доктор Фауст 1847; — Богиња Дијана 1853; — Немачка II, Исповести 1853—54; — Лутеција 1854; — Последње песме 1853—56; — Романсеро 1857; и Мемоари.

На Мемоарима је радио више година, још 1823 (1 априла) у писму Емануелу Волвилу говори о томе. „Књига о Бернеу“ важи такође као одломак мемоара, као и његов дневник 1830. Оно пак, што је доцније штампано под именом мемоара, само је мали део онога што је Хајне у ствари написао и оставио, извесно је велики део уништила његова породица. Па ипак, те таке кратке и непотпуне мемоаре купили су власник „Gartenlaube“ и књижара Кампеова за 16.000 динара. Камила Селден (Муш) прича, кад је Хајне писао своје мемоаре, грозно се смејао једног дана, узвикнувши: „Имам их, мртве или живе, побећи ми не могу. Нек се чувају да читају ове ретке они, који су ме ма кад увредили. Хајне не умире као каква обична животиња, канџе тигрове преживеће и самога тигра.“

[32] О француским сликарима, мемоари г. Шнабелевопског, историја религије и философије у Немачкој, Флорентинске ноћи, Елементарни духови, Раби Бахарах, и о француској бини Хајне је први пут публиковао под насловом „Der Salon.“

Раније смо говорили о Хајнеу као песнику, сад можемо рећи, да Хајне као песник стоји упоредо са Гетеом и Шилером, и цени се као најбољи лирски песник. Стих му је у песмама лак и течан, а фигуре ванредно лепе. „Књига песама“ ненадмашна је, како лепотом садржаја, тако и ванредном техником стиха. А за „Atta Troll“ — Карпелес вели — да је апотеоза праве љубави, сатира на философски радикализам; то је политичко тенденцијозно певање, то је права немачка критика. „Зимња бајка“, то је алем камен драги немачке сатиричке литературе, то је песма у којој највише вица има. Једино што се — у неколико — може замерити Хајнеу, што његове песме махом утичу на чула.

„Алманзор“ и „Ратклиф“ тенденцијозни су му комади, први у религијозном погледу противу Хришћанства, а други у социјално-политичком. Већ у „зимњој бајци“ налазе се искре данашњег програма социјалне демокрације.

„Хоћемо овде на земљи
Да подигнемо царство небесно,“

пева он. С тога га социјал-демократе и сматрају за свога песника, и вођа социјалне демократије у Немачкој, Бебел, завршио је један свој говор у парламенту (3 фебруара 1893), уз бурно одобравање својих једномишљеника, цитирајући стихове Хајнове у којима пева како: има довољно хлеба за сву децу људску. Па и руже и мирте, лепоте и ваздуха, и слатка сочива и то све чим махуна прсне. Небо треба оставити анђелима и врапцима. То је наш програм — казао је Бебел.

И збиља код Хајнеа има доста мисли социјал-демократских. Тако нпр. у „Ратклифу“ налазе и ови ретци:

„Човека спопадне срџба,
Кад види како сите душе,
Дерлад, у изобиљу шпрују,
У свили и кадиви бљеште, острице гутају.
У шампању се купају, у кревету
Доктора Грахама разонођују се,
У златним колима улицама јуре;
И гордо гледају на гладне беднике,
Који са последњом кошуљом испод мишке
Полако и јецајући иду у заложницу.“

У „Лазарусу“, чији се почетак тако допада Толстоју, има и оваква једна песма (Илустр. издање Bd. IV стр. 133).

„Имаш ли много, то ћеш брзо
Још више имати.

Ко мало има, томе ће се
И то мало узети.
А ако ништа немаш,
То умри одмах раније,
Јер право да живи има
Богат само који је.“

Хајнеов издавач био је хамбуршки књижар Кампе. Кад је прве песме Хајнеове издао, разуме се, други издавач, Хајне оде у Хамбург ка својој породици. И сврати једном у дућан Кампеов, да види каквих литерарних новина има. Кампе га није познавао, па му покаже његове песме, Хајне намерно одбаци књигу, али овај топло препоручиваше ову нову врсту поезије, уверавајући да би он тако што радо издао. Хајне одмах другог дана дође, и понуди му своје рукописе. Кампе прими понуду, откупи рукопис, и плати му 50 наполеона за њих.

VIII

Хајнеово боловање

Важан моменат у животу Хајнеову била је смрт стрица му Соломона (23 Децембра 1844), који му је тестаментом оставио само 8000 марака, док му је — међутим — за живота давао годишње ренту од 4000, а доцније 4800 динара.[33] Хајне кад је чуо за тестаменат, био је као убијен, пао је онесвешћен на под, и кад су га метнули у кревет, пошто се освестио, гушио је се у сузама; није се надао да ће му стриц, који је оставио после себе 30 милијона, остављати само тричавих 8000 марака, њему, који је својим именом овековечио породицу Хајне; њему, који је био на прагу слепила и телесне немоћи. У оно време, једва је могао да заради 3000 динара годишње својим књижевним радом, а при том био је вазда издашан и готов да свакоме помогне. Оних 20.000 динара што је добио од Кампеа 1837 године да за 11 година има право издавања његових дела, отишли су на исплату његових дугова. У таквом очајном положају нај-

33 Са својим стрицем Хајне је често долазио у сукоб, и једном, кад су се споречкали, Хајне му је казао: „знаш ли, стриче, да је најбоље на теби, моје име што носиш“. Та њихова свађа наступила је после Хајнеова одласка у Лондон. Стриц му је тада дао 800 дуката, да му се нађу у нужди: он одвоји 200 дуката, а остатак потроши врло брзо у Лондону. Са 200 дуката што су му претекли ишао је после у Италију.

боље су му се одазвали Мајербер и Ласал. Први је радио код Хајнеова рођака (Соломонова сина Карла), да продужи издавати пензију, па је морао да изађе и на јавност са сведоџбом: да је стриц обећао Хајнеу доживотну пензију. А Ласал је у штампи осуо праву паљбу на хамбуршког милијонара. Ласал је ангажовао многе знамените личности, као: А. Хумболта,[34] Кнеза Пиклера, Дифенбаха, Менделзона, Шикинга и друге, те су сви заједнички радили и напослетку успели.

Почетком Јануара 1848 г. била је последња посета коју је Хајне могао учинити, и то код г-ђе Жобер.[35] Тада је добио такве болове, да су га уминули тек кад је узео морфијум. По уверавању ове госпође, Хајне је само за морфијум издавао 500 динара. Бедни Хајне јадао се што је узнемирио своју пријатељицу, али он је — вели — дошао да узме од ње обећање, да га у усамљености, на коју је осуђен, неће заборавити, и заиста одатле је одмах одведен у завод за лечење.

За све време те тешке болести Хајне није престајао да ради, тада је написао за краљевско позориште у Лондону балет „Доктор Фауст", који и ако се није никад представљао, ипак је за њ директор исплатио Хајнеу 6.000 динара. А балет је израдио за два јутра.

Револуција, коју је Хајне одавно предсказивао, букнула је у Фебруару 1848 г. и одмах после тога проглашена је република. А Хајне, јадни Хајне, одушевљени песник слободе, лежао је болан и преболан. Тада он пише са болесничке постеље Алфреду Мајснеру: „Шта свет сада ради и чему се нада, мом је срцу то сасвим страно, ја се клањам пред судбином, јер сам сувише

[34] Интересантан је начин, којим је Хајне препоручио Ф. Ласала Хумболту. На једној карти написао је само ово неколико речи: „Великоме Александру шаље последње поздраве умирући Х. Хајне". Узгред буди речено, Ласалов зет (Фридланд из Прага) навратио је Хајнеа на берзанске спекулације, те је свих 8.000 марака, наслеђених од стрица, изгубио на берзи.

[35] Годину дана раније (1847) у једном писму истој г-ђи Жобер, Хајне пише: „Кад улицом идем, окрећу се лепе жене. Моје затворене очи, — десно око само је за половину отворено, — моји упали образи, моја фантастична брада, мој колебљиви ход: све то даје ми изглед умирућег. Ја вас уверавам, у овом тренутку имам ванредан успех као кандидат смрти". Те исте године јадикује он: „моја је глава тако слаба, као да је писац Ауербахових сеоских новела, мој желудац је тако јадно сентиметалан, и религијозно моралан, баш као једна таква новела". — „Моји су нерви тако растројени, да сам убеђен да ће они на изложби добити награду за болове и невољу".

слаб да јој пркосим, али и не марим да јој љубим скуте њене хаљине". Кад се 23 Фебруара — револуција је тада била у јеку — одвезао у свој стан, једва се могао вратити натраг у завод, јер — по причању Фани Левалд — кола у којима се довезао била су употребљена за барикаде. И у то доба пише он своме издавачу Кампеу, како је болеснији него икад, и како без великог напрезања не може ни један редак да напише, па ни диктирати не може, јер су му вилице већ 20 дана узете, грчеви га спопадају чим мало јасније почне да говори, с тога не може ништа чврсто да сажваће.

Карактеристично је писмо из тог републиканског доба писато (16 Јуна 1848 г) г-ђи Жобер:

„Грађанко!

Ако сте у Паризу, и ако једног дана пођете у шетњу у шуму Булоњску, молим Вас да се задржите у Passu 64, Grand Rue, где у једној башти станује јадни песник немачки, који је сасвим парализован. Моје су ноге сасвим укочене, носе ме и хране као дете.

Поздрав и братство! Хајнрих Хајне".

Те је године Хајне имао стан при земљи, и кроз отворена врата улазио је заносљив мирис ружа из једне мале баштице. Песник је обично седео у наслоњачи, ноге су му биле меке као памук, морали су га носити као мало дете, десна рука тек што му се није осушила, једва је могао по нешто написати, а због узетих вилица није могао говорити. Морали су му читати романе, путописе и новине, а кад су га спопадали болови, морао је узимати морфијум, и у том опијеном стању, он је сневао и спевавао песме, које је после, кад се пробудио, диктирао, или их је сам ждрљао. У болести тешио се тиме: што су му — вели — остале две утехе: француска домаћица и немачка муза.

За све време боловања Хајнеова, ниједан Немац није пропустио а да, бавећи се у Паризу, не посети Хајнеа, било са препоруком његових пријатеља, било без тих препорука. Тако је доцније познати Др. Бругш-паша, препоруком Хумболтовом, посетио Хајнеа. И при тим посетама, вазда је био расположен, пун хумора и вица, често пута пецкајући своје госте. Једном га је посетио неки Хартман, који је био по мало песник, али и велики љубимац жена.

„Данас ме је већ посетила једна дама, драги Хартмане", отпоче разговор Хајне.

„Ко Вас је то опет узнемиравао?“ упита Хартман болећиво.

„Једна дама, која Вас досад није посетила“, реплицираше Хајне.

„А то је била“?

„Муза, драги Хартмане“.

Кад је Хајнеа Лаубе посетио 1847 г. нашао је од њега само кожу и кости, један жив леш, и кад га је упитао: „шта мисли“? Хајне му је после кратког предомишљања одговорио: „шта бива од дрвета тамо на огњишту — прождире га пламен. Грејмо се на њему, док ветар пепео не разнесе“.

Лаубе је се лично познао са Хајном 1839, ма да су стајали у вези још од 1833, кад је предузео уређивање: „Zeitung für die elegante Welt“, у коме је са одушевљењем славио Хајнеове радове. Пријатељство Лаубеово остало је неокрњено све до смрти Лаубеове, који је Хајнеа надживио. „Ти си једини — пише му Хајне (7 Јануара 1839) — са којим ја хармонирам“, и казујући му како се налази добро, вели: „сваки дан зидам нове куле по ваздуху“. Једном приликом причао је Лаубе Карпелесу о посети коју је са Хајнеом, док је овај био здрав, правио Жорж Сандовој. Лаубе је најпре питао Хајнеа: „ко је сад њен каваљер“? „Шопен — одговори Хајне — виртоуз на клавиру, љубазан човек, витак, „vergeistigt wie ein deutscher Poet aus der Frösteneinsamkeit“. „Виртоузи као да јој се нарочито допадају — примети Лаубе — зар Лист није био дуго њен љубимац“? На то ће Хајне рећи: „Она тражи Бога, а њега ће најпре у музици наћи“. Кад су отишли к њој у 2 сата по подне, она је још спавала, али им јави да ће брзо бити готова, и да је причекају.

Лаубе даље причаше Карпелесу, да најлепше место у сали, заузимаше слика њеног сина, дечка од 12—14 година. Жорж Санд је, по уверавању Лаубеовом, била права жена, како у животу тако и у делима. Кад је ушла у салу, била је у сивом јутарњем огртачу, особитог кроја, глава непокривена, црна пуна коса, грчки раздељења, сплетена, и спушташе се у витице.... Шопен је на камину справљао чоколаду, и док је пио, она га је љупко прекоревала, гладећи му руком косу. Хајне је међутим био пун хумора, Жорж Санд му је одговарала благо и јасно, затим нас понуди цигаретама, али у целом друштву — сем два нова госта — не пушаше нико, па ни Хајне... У разговору који се тада водио, Хајне је имао прву реч, препирао се са тада

славним опатом Ламенеом, и у тој препирци Хајне је однео победу. Препирка је била доста жива, да је домаћица морала да утишава Хајнеа, гладећи га руком по глави, и називајући га „немирко".[36]

И Фани Левалд[37] долазила је у Париз 1848 г. са једном својом другарицом, са којом је посетила Хајнеа, и она описује тај свој састанак овако: „У спаваћој соби са плавим навлакама, и великим широким „небо-креветом", погнута и узета прилика (Хајне) стајаше наслоњена на сто, држећи се за њ, говорећи нам:

„Боже, како ме нађосте у овом времену. И Ви долазите к мени, а ја изгледам тако ужасно. Већ три дана како не могу да се обријем, јер ми нерви не трпе никакав додир."

„Па да идемо, ако Вам је теретно" рекосмо ми.

„Не, не, мени је мило, то ме раздрагава и прави здравим."

Фани се извињаваше што му писмом није јавила долазак, хтела је да му уштеди одговарање. Доктор Груби († 1898), његов лекар, примети како је јуче и данас неколико часова писао за Аугсбуршке Новине.

„Ах — узвикну Хајне — ја не могу више писати, не могу, јер немамо цензуре. Како може да пише без цензуре човек, који је непрестано писао под цензуром; нестаће стила, граматике, добрих обичаја! Осећам се врло несрећан, веома збуњен, још се надам да то није истина, и да цензура још постоји." Смејао се јасно и весело, али је при том држао лице рукама, и мускули на лицу дрхтаху, изгледаше да га смејање боли. Морао је пређе бити леп, лице му је благородно и фино, нема ни трага еврејског типа........ Лево око му је сасвим затворено, а десно упола, тако, да с времена на време подиже руком трепавице. Кад су га доцније донели да им врати посету (то је било у почетку болести), Хајне ће им рећи: „Незнабожачки богови нису то чинили песнику, што се мени дешава, тако што ради само наш стари Јехова: чак су ми и усне узете. Не могу говорити ни љубити".[38]

[36] Шаљући јој своје „Reisebilder" он јој је посветио ово неколико речи: „A ma jolie et grande cousine G. S., comme témoignage d'admiration. Henri Heine".

[37] Рођена је у Кенгсбергу као Еврејка 24 марта 1811 г. † 1890, и покрстила се 1829 год. Писала је романе. А 1854 удала је се за Адолфа Стара.

[38] Г-ђа Жобер у своме дневнику 26 новембра 1848, записала је готово истим речима, душевно расположење Хајнеово, кад јој је говорио о писму

„То је бити кажњен због сопственог греха“ шалила се Тереза.

„У пркос томе, ја Вас ипак љубим“, одговори он тешко подижући се, и пољуби ме. Била сам баш поред његове столице.

Пошто се сетио својих несаних ноћцу, рече: „Како сваког часа морам на смрт мислити, то често у дугим несаним ноћима озбиљно разговарам са драгим Богом, и излажем му моје назоре, и тада ме он уверава: да могу мислити шта хоћу, и бити републиканац, само не атеиста.“

Тереза га је питала о Жорж-Сандовој. „Ја сам је много волео — говорио је Хајне — али одавна нисам о њој ништа чуо. Откако је Шопена оставила, ја јој више не верујем; здравом сме се бити неверна, јер он се може утешити, али оставити једнога који умире, то је недостојно. То бих по свој прилици казао и мислио и онда, кад сам се могао утешити.“

Кад је после две године Фани Левалд, са Сталом и Морицом Хартманом, посетила Хајнеа, он већ тада није могао да се дигне са постеље, и био је сасвим болан, преболан. Завесе на прозорима беху спуштене, а поред кревета стајао је зелен шпански зид, те и он спречаво светлост. Болник подиже своју фину готово провидну мршаву руку на десно око, да би подигао трепавицу, те тако видео оне који су ушли; само је десно око могло да види, трепавице беху узете, нису могле слободно да се крећу.

„Ја трпим — говорио је он тада — непрестано страховите болове, чак ни моји снови нису слободни од тога........ Све то ја морам да трпим. Али ја имам моју веру, немојте мислити да сам без религије. Опијум је такође религија. Између опијума и религије много је више сродства, но што то многи мисле. Видите, ту ми је Библија, ја је много читам, т. ј. читају ми. То је чудна књига, та књига књига. Кад ме савладају болови узимам морфијум, кад моје непријатеље не могу да сатрем, остављам их Провиђењу, кад о мојим приликама не могу да се бринем остављам их драгоме Богу, а само о мојим новчаним стварима, ја се старам сам“.[39]

што га је од матере добио. „Ма колико да сам присебан, ипак ме јуче савлада туга, кад сам од мајке добио писмо, у коме ми пише, да се сваки дан Богу моли, да њен драги син оздрави“. Годину дана раније жали се Ласалу (1846) и вели: „Љубим али не осећам при том ништа, тако су узете усне моје, непца и један део језика афицирап је, и све што једем укуса је као земља.“......

[39] Године 1849 априла 15 објављује Хајне у Bailage zu № 115 d. Allge-

Композиста Хилер био је неколико пута код Хајнеа, последњи пут 1851 године. О тој посети Хилер прича: „Док сеђах поред његовог кревета, он ми наизменце говораше о драгоме Богу, о Мајерберу, о краљу пруском, о мени, франкфуртском парламенту, и о својим песмама. Тада ми се покашто чињаше, да као и пре 15 година шврљам са њим по булевару талијанском. Али покашто допираше и јадиковање са усана трпећег, које никад није имао потребе да чини човек, који је тада био тако здрав, и који је у изубиљу живот уживао. Па ипак и тада, кад је говорио о својој болести и будућности без икакве наде, мирноћа и резигнација његове речи показиваше огромну физичку снагу.“......

Јосиф Леман (1801 † 1873) друг и пријатељ Хајнеов још из ђачког доба у Берлину, његов савестан критичар и коректор из тога доба, а којег се Хајне често сећао и поздрављао — баш некако пред смрт Хајнеову дошао беше у Париз, да обиђе свога славнога друга, који толико година болује.

„Ви долазите баш кад треба, — говорио му је Хајне — да ме на путу ка гробљу Монмартр, куда директ води улица Rue d' Amsterdam, затекнете као непотпун леш. После годину

meinen Zeitung von 25 April стр. 1768 следеће: „Не тиче ме се да ли се моја болест назива по свом правом имену, да ли је она породична болест, (болест за коју имам да захвалим мојој породици) или једна од оних приватних болести, од којих пате Немци што у иностранству живе: да ли је то француска ramolissement de la moëlle épinière, или немачка: кичмене мождине сушица: — толико знам, да је то врло гадна болест, што ме дању и ноћу мучи и не само моју нервну систему, него и систем мишљења знатно погоршава. Понекад, нарочито кад грчеви у кичменом стубу почну, с пуно бола, да тутње, посумњам да ли је заиста човек двоножни Бог, као што ме је блажени професор Хегел пре 25 год. у Берлину уверавао. У месецу чежње прошле године морао сам лећи у кревет, и од тада нисам из њега више ни устао. Међутим, ја ћу великодушно да признам: са мном се десила велика промена, ја нисам више божански двоножац (biped), ја нисам више „најслободнији Немац после Гетеа“, као што ме је Руге назвао, док бејах здрав: ја нисам више велики безбожник бр. 2, којег су упоређивали са Дионисијем, овенчаним лишћем винове лозе, док се мом колеги бр. 1. давала титула Јупитера великог херцегства Вајмарског: ја нисам више весели, угојени Јелин, који се на туробног Назарећанина весело осмејкује. — ја сам сад само бедан, смртно болан Јеврејин, једна изнурена слика невоље, један несрећан човек:“ После говори о својим материјалним незгодама, тврдећи да пензију коју му је стриц одредио редовно добија, а завршује: „срцима којима крволините у отаџбини поздрав и сузе.“

дана Ви би ме заиста морали тамо тражити. До сад сам морао и хтео да живим, остаје ми још да доведем у ред по нешто у корист мојих дела, а у интересу моје жене. Кад то буде готово — а мислим то ће бити готово за годину дана — тада ћу се растати са овим светом као философ.“[40] И збиља, 16 месеци после тога разговора, Леман му је писао некролог.

У болести су га неговале поред Матилде још и две жене, а имао је једног секретара и читача. Кад му је 1849 г. постао секретар Карл Хилдебранд († 1884), нашао је Хајнеа са ослабелим слухом, очима затвореним, трепавице је дизао мршавим прстима, ноге му беху узете, а тело згрчено. „У бесаним ноћима — прича Хилдебранд — састављао је своје најдивније песме. Целог ‚Романсера‘ диктирао ми је.“[41] Хилдебрантова је дужност била не само да пише, но и да му прочитава. Тако је морао да му сваког дана 3—4 часа дневно чита теолошка и философска дела, између осталих и Библију, коју је сву на памет знао. За новине није марио, једини изузетак био је „Journal des Débats“. Читат му је Гете и Шилер, а нарочито је волео Шилеровог „Валенштајна.“

Кад је једном дао Мајснеру да прочита песме, које су биле производ фантастичких снова, тада је на Мајснерово дивљење о лепоти њиховој, Хајне одговорио: „Заиста? Знам да је лепо, ужасно лепо. То је кукњава као из гроба, ту виче ноћу један жив закопан леш, или боље рећи сам гроб. Јест, јест, такве тонове немачка лирика није никад слушала, јер још ни један песник није био у таквом положају.“ — И у тако несносној болести, Хајне није ни један дан изгубио: поред писања песама, писао је мемоаре, и приређивао француска издања појединих својих дела. Спремајући француско издање „Lutéce“ Хајне пише своме издавачу: „Смртно болан, у пркос грчевима, радим већ два месеца дневно по 5—6 часова.“

Пред смрт написао је тестаменат, у коме наређује да хоће да умре са вером у једнога вечног Бога, створитеља света, којег моли да има сажаљења спрам његове бесмртне душе, али и ако је крштен у лутеранској вери, то ипак одустаје од сва-

[40] У то време пише Хајне А. Стару (7. Октобра 1855): „Болан сам као псето, и борим се противу бола и смрти као мачка, а мачке на жалост имају жилав живот“.

[41] Од „Романсера“ су изишла четири издања за два месеца, и свако је било штампано по 5—6 хиљада комада.

ког црквеног акта те, или друге какве вере. Жали што у својим списима, занет духом времена, није показивао довољно дужног поштовања; моли Бога и људе да му опросте, ако је не знајући вређао морал и добре нрави, што састављa језгро сваке монотеистичне вере. Забрањује сваки говор на своме гробу, а тако исто и преношење тела његова.

Приближио се већ и крај патњама његовим. На четири дана пред смрт долази г-ђа Жобер, а он јој говори, како је „озбиљна ствар умрети, шала тада не пада на памет, али јогунлук“, и после кратког ћутања рећи ће јој: „ипак има нечег божанског у човеку“. Али и тада не може а да се не нашали. Када га је лекар питао: „Pouvez-vous siffler?“ одговорио му је: „Helas non! Pas même les pièces de Monsieur Scribe“. Фебруара 13, године 1856, радио је пуних 6 часова. На молбу да се причува, одговорио је: „имам још четири дана да радим и тада сам дело довршио“. После два дана, 14 Фебруара, дошла му је Камила Селден, и њој је казао само „једва“. А 16 Фебруара наједанпут је затражио „артију и оловку,“ и то су му биле последње речи, јер одмах после тога наступили су ужасни болови, и издахнуо је у 4 часа и 45 минута, у 58 години, 17 Фебруара 1856 године. Сахрањен је по жељи његовој без икакве параде сутрадан у 11 часова на гробљу Монмартр.[42] Од пријатеља који су га до гроба испратили били су Теофило Готије,[43] и Александер Дима.

Његов лекар Др. Груби описује овако последње тренутке великога песника: „Било му је врло рђаво, и он је то осећао. Пошто му се жена уклонила из собе, Хајне ће упитати: драги докторе, ви сте били спрам мене увек искрени, кажите ми и сад истину, је л' те да од мене нема ништа?“ Доктор је ћутао, уздржавајући се да не заплаче. По том ћутању Хајне је познао да му је куцнуо последњи час, погледа доктора, па ће му рећи: „Хвала Вам! Ено тамо стоји цвеће које ми је жена данас ку-

[42] И г-ђи Жобер говорио је Хајне како жели да се сахрани без икакве параде. „Моја дела треба да говоре, и то је све. Ви знате, драга пријатељице, да мене ловоров венац не дражи. Али ја сам био храбар борац, који је сву своју снагу и свој таленат посветио у служби човечанству. Ако хоћете метните на гроб једну праћку и једну стрелу“.

[43] Теофило Готије писао је Хајнеу некролог који је штампао 25 Фебруара у „Le Moniteur Universal“ бр. 56 у подлистку под насловом „Revue dramatique“.

пила, молим Вас додајте ми га“. — лекар му додаде, он га узе и рече: „Цвеће, цвеће, ах како је дивна природа!“ ...После тога наступила је агонија.

IX
Хајнеов гроб

Гроб Хајнеов на коме стоји камени белег, и на овоме само две речи: Хајнрих Хајне, налази се у гробљу Монмарт у Паризу, где га поштоваци обилазе остављајући своје „карте посетнице“. А да би на гробу песникову, који је волео цвеће и опевао га, било вазда цвећа, то је иницијативом „Франкфуртских Новина“ сакупљена нека сума новаца, од чијег се интереса плаћа годишње извесна сума некој цвећарској трговини у Паризу, да се стара, те да на гробу његову буде цвећа преко целе године. А највећи поштовалац Хајнеов, покојна царица Јелисавета, подигла му је диван споменик код свога летњиковца „Ахенлона“ на Крфу. Што ти је благородна раса немачка, она и на својим приватним добрима подиже споменике својим великим људима, а ми за живота претпостављамо великим људима улизице и подлаце, а по смрти не знамо ни гроб где им је! Тако рећи савременици Симе Сарајлије, код жива сина му, препирали су се у „Јавору“ (Јова Илић и Јован Ђорђевић), где је гроб његов.

У Њујорку, на једној раскрсници, подигнут је споменик Хајнеу, док његово место рођења није се још одужило своме великом сину. Томе нарочито власт смета, тако исто и у Мајнцу, где је такође била изнета мисао да му се подигне споменик. Познати уметник Ханс Билов хтео је да приреди и један концерат у корист подизања споменика, а Павле Хајзе написао је био и позив за прикупљање прилога за споменик, па је осујећено.

И ко посети Хајнеов гроб, ко се сети његова мучна живота, тај ће се сетити и оне његове дивне песме:

„Где ће, где, у путу дугу
Путник смирит' дане вајне,
Да л' под палмом где на југу,
Ил под липом близу Рајне?
Ил у пусти звере које,
Туђа рука да ме свали,
Ил' ће кадгод тело моје
Испрати морски вали?

Све је једно! Свуда биће
Око мене свод бескрајни,
Изнад главе ноћу бдиће
Безброј звезда, свећа сјајних".[44]

Тек 1901. год. 24. Новембра подигнут је по нацрту Хаселрисовом споменик на гробу Хајнеовом. Открићу тога споменика присуствовало је одабрано друштво: Херман Судерман, сликар Брожик, Адолф Брисон, Јозеф Рајнах, и т. д. Говоре су држали неколико њих: Дешамп, Одибран, старац од 85 год. друг и пријатељ Хајнеов, Нордау, и други.

Доброслав М. Ружић.

---

[44] И ову је песму препевао г. Миле Павловић, проф.

СТОЈАН МУТИКАША

РОМАН

НАПИСАО

СВЕТОЗАР ЋОРОВИЋ

(НАСТАВАК)

III.

— Па како ти се свиђа у нашеме мјесту? — питала је газдиница Анђа Стојана, неколико недјеља иза доласка му, баш кад је пошао на месарницу, да купи меса, чешкајући га меким прстима испод браде, по подвољку, и благо му се осмјехујући.

— Свиђа, — одговори Стојан мало слободније, узвијајући главом као мачак кад га гладе, — лијепо је вође.

— Не мислиш више на село, а?

— Вала, да ми је моју вамилију препртљат' амо, па да га се никад не зажелим.

Истину је и казао. Задњих дана мислио је још само о својима, о укућанима, а почео заборављати и стрине и дајинице, другове, игре и све. Свиђало му се више у варошп, гдје је све живо, све богато, све некако весело. Нарочито му се свиђала главом газдиница Анђа, која га увијек некако милостиво гледала, штипкала га за образ и шкакљила испод пазуха. Па га и хранила добро. Јео је код ње некаквих јела, о којима је код куће само

у причама слушао, а та јела највише су и учинила, да заборавља на село.

Оставивши газдиницу у авлији, узе он велику, кожом опшивену, плетару на руку и пође месарници. Чаршијом је сад ишао слободније, усуђујући се чак и да зазвиждуће по мало, или да застане пред богатим дућанима „стамболских“ трговаца и екмечиницама. Волио је, узгред, и ударити звекиром на газдинским вратима, па кашње бјежати, или на чијим, наново обојеним, канатима комадићем креде крупно записати почетна слова свога имена.

— А виђи Стојана! — изненада му, иза леђа, зацича нечији глас и нечија рука куцну га по рамену, управо пред магазом газда Стевана Вргорчића.

Стојан се окрену и пљесну рукама:

— Бошко!

Пред њим је стајао дежмекаст, здепан дјечко, са великом главом, која дошла некако на квадрат, са широким, улупљеним челом, испод кога су жмириле ситне пиргасте очи, уске и растегнуте као у Кинеза. Дјечко се кезио према њему, те му се јасно видили црни, сигави, од пушења чађави, зуби и као нека јамица на доњој губици. Био то Бошко, син познатога бачвара Панте Бенетала, из Стојанова села, који је прије годину дана сишао у варош.

— А оклен ти овђе? — запита он Стојана и опет га куцну по рамену.

— Дошô у службу.

— А је ли све здраво у селу? Како ми је отац?

— Здраво је.

— А јесте ли се још који пут побили са чобанима из Борчића и је ли Јово Кршикапа још најјачи?

— Јес'.

Обојица пођоше. Стојан је ишао брже, у лаким опанцима, које му још једине остале од сељачког доноса, а Бошко је тетурао, једва одижући ноге, јер је био обувен у огромне, дрпаве кундуре, много веће од нога му, — што му их некада газда носио — па су му приклепћивале уз пете и сметале при ходу.

— Ја се, побратиме, зажелио села и једва чекам, да га мало видим, — говорио је у ходу. — Овђе је све друкчије него тамо. И ти треба добро очи да отвориш, како ћеш овђе живјети.

Затим сједе на сред тесте, свуче кундуре и истресе пијесак, што му се, кроз силне рупе, насуо у њих и, прихвативши Стојана за пеш од антерије, као старији и искуснији, важно затресе главом.

— Овђен је све друкчије, — понови, дижући се са земље. — Овђе кад си са старијим и јачим, а ти шути, па ако те и удари, шути. А кад си са нејачим, удри! Што и' више обориш, теби је боље и боље ћеш се прогурат'... Ја тако радим и на месарници. Ја само размакнем лактима, па ми сви нејачи бјеже с пута: а ако дођем до јачега, онда ја њему бјежим с пута...

На месарници затекоше силу свијета. Окупило се и слуга и слушкиња, калфа, шегрта, чак ага и бегова! Све се то гура и тјеска око полупијаних, окрвављених касапа, који, са мргодним и љутитим лицем, стали пред дућане, па, псујући и грдећи све муштерије, без разлике пола и положаја, сијеку и мјере месо. Дрека, граја, псовка! Шегрти, они што носе капе накриво у знак јунаштва, у подераним хаљинама, чупави и босонози, ударају се ногама и лактовима, све док им не пукне шамар иза ушију од кога калфе, који се гурају да су ближе љепушкастим слушкињама. А љепушкасте слушкиње гицају се, подврискују, проклињу и протестују, због задиркивања или шкакљења, — јер ту се не зна гђе ко кога дохвати, ни куд дохвати, — а очепљена псетења, што им се мотају око нога, цијучу и завијају, па, на три, бјеже уз чаршију и не заустављају се све до куће.

— Их, пуно их је! — прогунђа Бошко, мргодећи се. — Паметније ће бит' да мало причекамо.

Па се повуче и застаде под једним отрцаним и прашњавим дудом, где су стајала још неколика одраслија дјечка, мршави, сухоњави, у врло чудном одијелу. Сви су носили старе, изношене хаљине својих газда, које нико прекрајао није, па ако је газда дебљи а слуга мршавији, хаљине су виснле о овоме као о суху дрвету:

а ако је газда мален, а слуга већи, хаљине су опет затегле, као на пехлівану. Наравно, све су хаљине биле окићене закрпама, и то неједнаким, а фесови су били масни и, некако, калајли, да би се њима лако могао замастити најбољи лозов пирјан... Бошко се поздрави са двојицом и упита се за здравље.

— А ово ми је сељанин, емшерија, — рече, показавши им Стојана. — И ово ће бит' добар јаран. Кршан ђечко, згодан за јарана!

Они погледаше Стојана готово презриво, са неке висине, па се опет окренуше Бошку. Упустише се у разговор с њиме. Један, танак као трстика, са главом као у јегуље, у необично дугачким чакширама чији тур допире до тала, извади из дубоког џепа улупљену духанску кутију и, отворивши је, узе, међу прстима, жута као дукат духана и показа га.

— Оклен то? — запита други, кривошијасти бркица, који је држао главу као ован, кад хоће да се боде с киме и непрестано трептао трепавицама.

— Па... од газде, — одговори Јегуља. — Ја и газда пушимо један духан. Он га узме по три оке, па и не позна, кад ја себикара одијелим једну литру...

И полако, као дражећи другове, поче замотавати цигар, па, запаливши га, пусти дим Кривошији у лице.

— Охо! Мирише к'о душа ђевојачка! Ваља ока наполијун! — викну.

Кривошија пожудним погледом погледа у духан и, разјапивши уста, удахну у се онога дима.

— Лахко је, брате, теби, — рече, — кад ти газда све вјерује, па те пушћа, да му завирујеш ђе хоћеш. Можеш ти лахко имат' и духана и пара у њега. Ама мени је зло, јер мој хоће вазда за мном да гледа и кад се надам и кад се не надам. Не смијем ти од њега ништа... Све се бојим, уфатиће ме.

Јегуља опет задими и засмија се.

— Зло, ако се бојиш, јер нећеш никад ваљат' паре, — рече поносито, наглашујући сваку ријеч. — Ја се не бојим ничега. Ако ме не уфати и јес' ми добро, а ако уфати, шта ће бит'? Он ће ме ођерат', а ја ћу отић' другоме. Други ће ме једва дочекат', јер данас газде не

вјерују један другоме, па ни моме неће нико вјероват', ако каже, да ме уфатио.

Кривошија покуша да се пробије кроз гомилу и да узме меса, али га брже потиснуше натраг. Један касапин, узгред, опали га некако преко руке шамаром и трагови од свих пет прста осташе му на образу. Он забатрга, опсова нешто, запријети касапину да ће се осветити и опет се врати друштву, наставивши разговор, као да није ништа ни било.

— А како си са осталом чељади? — запита Јегуљу.

— Лијепо, — одговори Јегуља задовољно, и погледи се испод носа, тобоже по брковима, и ако му се видиле једва три длаке. — Газдиница ме каткад наружи, ама то ја у једно ухо примим, а кроз друго пуштем. А газдина ми шћи све гледа кроз прсте. Виђео сам је једном, кад се пољубила са Марком Караном, па од тада вазда лијепо око менекаре. Неће она казат' никоме, макар шта учинио. Е, ама и ја сам поштен, па ни ја за њезино не казујем никомера.

Кривошија опет уздахну.

— Ваља ти живот кô у владике, — рече. — Готово си ти њима господар, а нијеси слуга. А мени још да није газдинице, додијô би ми живот, 'вако само с њоме живим. Ја купим њојзи, кријућ' од газде, вина и ракије, па ме пази кô рођенога. Да није ње, зло би било!

Док су они говорили, Бошко је ћутао и слушао их пажљиво. То је учинило, да је и Стојан заборавио на месо и на све и забленуто их посматрао. Тек кад га Кривошија, — пошто је све договорио, — удари по рамену и затресе њиме, као трже се и освијести.

— А у кога ти служиш? — запита.

— Ја... у газда-Симе, — промуца Стојан.

Јегуља га погледа зачуђено и, са лукавим осмијехом, приступи му ближе.

— Зар у њега? — викну. — У мирнога газде? Па тебикаре, болан, није горе него и меникаре.

— Није, душе ми, — уплете се и Бошко и некако жалостивно погледа у своје кундуре. — Газда Симо болежљив је човјек, па можеш радит' у њега, што ти драго.

— И богомољац је! — дочека Јегуља, лупкајући се кажипрстом по челу. — Ако ти имаш имало мозга овђе, лахко ћеш с њим. Моли се ти Богу пред њим и пјевај му само црквенске пјесме, па ће ти све вјероват' кô свецу једноме.

Кривошија се попипа по пострадалом образу, који га још бридио, и прије, него је Јегуља све договорио, упаде:

— И иконе љуби! Ђе гођ коју икону угледаш, а ти се крсти и клањај пред њом, па љуби. Тако ћеш му се додворит' кô нико, а потље, пошто се додвориш, опет ћемо ти казат' што ћеш и како ћеш...

Бошко ухвати Стојана испод пазуха и полако га повуче у страну.

— Ево ово ће ти бит' пријатељи, — прошапта, — само ако окренеш лијепо с њима. Они су одавно овђе, па све знаду. А ту сам, ево, и ја, па кад гођ ти требам, а ти само кажи. Ако те ко прстом дирне, ти кажи.

Тако је Стојан, и не надајући се, једнога јутра добио и једнога заштитника и два паметна и искусна савјетника. Купивши месо, он се задовољан враћао кући, смишљајући узгред, како ће пред газдиницом оправдати закашњење.

IV

У радне дане, прије него што би сељаци сишли у варош, чаршилије су се састајале и по ускoj, изрованој калдрми, испред својих дућана, безбрижно сједиле. Неки донесу столице или сандуке за сједење, а неки простре брашнене кесе или ћенаре, па их простиру по тлима и, прекрстивши ноге по турски, засједну. Кахвеџија тада није престајао доносити им кахву, а шегрчад и слуге непрестано су трчали са тестијама на чесму, само да не понестане тазе воде. И тада су се претресале све свијетске новости и испредали се дугачки и досадни разговори, какви само беспосленоме свијету могу на памет падати. Млађи људи, наравно, нијесу уживали у таким разговорима. Они су кратили вријеме једноставно:

играњем у орахе. Један, на кога пане коцка, сједне и рашири ноге, поставивши преда се, на глави чивије у земљу закуцане, једну пару. Други се измакну неколико корачаји, па, погурився и нишанећи, гађају пару, па све орахе, који пану а не погоде, добија онај што сједи. Он добија све дотле, док неко не погоди, и тада тај сједа и добија, а други гађају. Игра се допадала многима, а што је главно, привлачила је силесију „кибица“, запослене и беспослене дјечурлије. Каткада се окупљало толико свијета, колико пред каквијем карађозом, па заjази сву улицу и пресијечи пролаз и коњаницима и колцијама. Све је врело као у пчелињаку! Дешавало се, те је понеки отац, чак из треће махале, сумњајући да му дијете није заостало иза школе, дошао ту и, опазивши га, почео тући насред улице. То су исто радили и неки мајстори са својим шегрчадима и често се дизала така дрека и писка, каква се, сигурно, није дизала ни у Витлејему, кад су Иродови војници касапили дјецу.

Није, дакле, никакво чудо, што се и газда Симо заразио жељом за играњем и што је и он, онако болешљив, гађао у пару... Додуше он се није играо због тога, да прекрати вријеме, него је, као практичан чојек, гледао да и ту ућари. Неколико је пута слао кући по три оке ораха, што их је добио на игри, и газдиница Анђа мијешала их је у слатку питу, а неколико пута их и препродавао, спуштајући у кесу по пет-шест наплаћених гроша.

Али то ни мало сметало није његовоме великоме угледу међу трговцима, нити му се приписивало у гријех: шта више било их је, који су га хвалили, наводећи то као примјер штедње, на који би се требало угледати. И свакога јутра, у знак пријатељства, свраћали су му се многи „одличнији“ трговци „на кахву“, старајући се увијек, да се с њиме као „опрованим мајстором“ заговоре о озбиљнијим стварима. Газда Радован Гушетић био му је најчешћи гост. Био то приснажан, окрупњи човјек, широкога и некако растегнутога лица, те је изгледало да се вазда смјешка, вјечито огрнут дугим, дебелим ћурком и умотан око врата свиленим траболозом.

Улазећи у магазу, он је увијек разгледао око себе и, тек након дуже почивке, сјео би, па, отежући и запињући, назвао „добро јутро". Чим би га угледао, газда Симо почео би гунђати, вртити се и немирније звецкати бројаницама, премда се једнако старао, да изгледа што љубазнији и питомији.

— А како је ћеиф? — пита газда Радован и као окреће ухо, да боље чује одговор.

— Тхе... живи се, — одговара газда Симо. — Живи се само, а 'нако нема чојек чијем другијем да се фали.

— А пазар?

— Зло, рђаво, — дочекује газда Симо брзо, не предишући. — Прокалиозанио се свијет, па не плаћа поштено. Дâш нешто рукама, а тражиш и ногама и рукама. Нема пусте паре ни у кога. Све нам однесоше јабанџије. Они дођу и наспу се пара, а ми гледамо куд сунце залази.

За вријеме говора, газда Радован кришом разгледа по магази и очима процењује, колико чега има. Газда Симо опажа то, а прави се да не опажа, па се смјешка још више и ако све немирније звекеће бројаницама.

— Пропада се данас, пропада! — уздахне најпошље газда Радован и као замисли се мало.

— Пропада се, — уздахне и газда Симо и, кришом, плази језик према њему. — Да може човјек учуват' оно, што је прије стек'о, био би добар. Ама сад не можеш ни то. Грабе те, грабе кô хајдуци, носе ти све, а ти се још смијеш и кô велиш: платиће ми. А платиће ти ђавола!... Па и Турци ти носе. Носе, узимају, а ти дајеш и не смијеш ништа... Они су аге, господари, а ми слуге...

Газда Радован потегне бурмутицу, потираши и кине тако гласно, да полугубава мачка, — која увијек куња на врећи шиприча, — преплашена скаче до насред чаршије и бјежи даље, као да је канџијама гоне. Газда Симо довикне му „на здравље" и опет наставе разговор.

— Још што је најгоре, криве нас, трговце, наставља газда Радован. — Кажу нам, да смо скупи и кô да немамо душа. Кажу, кад би наша душа била парипче, давно би липсала под товаром, што на њу товаримо.

— Jâ, — тужно заклима главом газда Симо, — а шта ми радимо ружно? Дајемо свакоме на вересију, интерез рачунамо поштено, цијене јефтине, трговачке. Све чинимо кô људи.

Газда Радован се опет као замисли, па стисне једно око, а другим гледа у један кут, гдје газда Симо обично оставља мустре од жита.

— А хоћеш ли ти ове године узимат' много жита? — пита.

— Нећу, нећу, нећу, — цичи газда Симо и строса се, као да га је когод полио хладном водом. — Што ће мени на 'вакој години жито? Коме ћу га продават'?... Зар да га купим, па да ми га миши једу? Јок, брате, јок!... Јок, јок, јок!...

— Право имаш, — одобрава газда Радован, а растегнуто лице још му се више растеже, и указују му се оба крњава зуба, — а више их није ни имао, — у кривој вилици. — Право, право! Ништа, вего да чојек уложи паре, па да му леже џабе... Ни ја га нећу куповат' ни мало!... Нијесам више створен за посла, па ћу оставит' и магазу и све и живјети кô чојек. Волим потрошит' сам оно што сам стекô, вего да раздам свијету, па да свијет троши. И што ћу хранит' туђу ђецу, кад су ми моја преча?

Газда Симо састави три прста, као кад се крсти, и пољуби их.

— То, то, то! — викне и цијукне весело. — Та ти је паметна! И ја сам смишљао, да оставим своју рађу, па нек' ови млађи трговчићи раде. Ми не можемо с њима на крај. Они обаталише муштерије, они научише свијет непоштењу... Криво мјере, криво се куну, дају рђаву робу под добру, па како ћеш с њима? А ми не можемо тако, јер је у нас срце поштено и жао нам је сиротиње...

Након дужег разговора, газда Радован се диже и одлази из магазе. Газда Симо иде за њим до пред магазу, прати га и тапше по ономе мекоме ћурку, једнако се смјешкајући. Тек пошто се растану, враћа се у магазу, сједне на шилту и, намигнувши на Стојана, почне узвијати носом.

— Јеси ли видио? — пита подсмјешљиво. — Свратио ми чојек, да прожбири по магази и да види: шта имам и како имам. И дошо̂ мене да куша: хоћу ли купит' жита?... Ја̀како вего купити! Зар на овој години да пушћеш и да не купиш, кад могу више ћарити, вего за друге три!...

И стисне шаку и пријети према чаршији, куд је газда Радован отишао.

— А и он ће купит' — вели. — Купио је и ономадне нешто у Беговића и мисли, да ја не знам за то и ко̂ да и ја нисам мајстор да прожбирим Дошо̂ је само да мене куша, па ко̂ вели: „ако Симо неће узет', узећу ја још“... А лаже и за радњу, лаже!... Он да остави посо̂ и магазу? Та он би умро, кад би само три дана прошла, да кога не превари, ја̀ли не одере.

Газда Симо прекрсти ноге на шилти, спусти бројанице у крило и, иза чекмеџе, извуче голем, отрцан и прљав тефтер, са изглоданим корицама, на којима се једва јох могла распознавати бледа слова: „Сій тефтеръ Симеона Вѕчиберка, терговца“ и, мало наниже, још блеђа: „Боже ми помози и пресвятая Богородице и светій Јоане пророче и претече прішествія Христова и мое керсно име“... Он отвори тефтер и зовне Стојана:

— Ходи амо, ти боље видиш, — каже. — Ходи, кад смо бреспослени, да разгледамо тефтер.

Стојан, без поговора, приступа и сједа поред чекмеџе. Прихвата за тефтер и, прекрстивши се, почне прелиставати.

Газда Симо осмијехне се, чим опази, како је Стојан побожан, и, у знак задовољства, сагне му се и повуче га за ухо.

— Читај! — вели благо, љубазно, прислонивши руку поред уха и нагнувши се да боље чује.

Стојан застане. Накашље се мало, затрепће очима и, опет се прекрстивши, у пола пјевајући, као из читанке, почне читати:

— Раде Гвоздензубац дужан ми је од старога кусура: 200 гроша; старога интереза на то за годину дана: 50 гроша; интереза на 250 гроша за другу годину, јер ми није ни главнице ни интереза платијо: 65 гроша.

— Стани! — упаде газда Симо. — То је један непоштени и калпозанасти чојек, који за инад неће да плаћа у реду. Каже, да је сирома, а лаже... Забиљежи му интереза 70 гроша.

Стојан забиљежи.

— Сад долази Лука Галебан... Хоћу ли њега читат'?

— Читај!

— Лука Галебан дужан ми је: 600 гроша; продо ми вола за 400 гроша; остало при њему кусура 200 гроша; јопет ја њему прод'о истога вола за 500 гроша; свега при њему мојије' 700 гроша. Интереза на 700 гроша на годину: 100 гроша. Свега мојије: 800 гроша.

Газда Симо опет викне:

— Стој!

Стојан стане.

— Забиљежи ми тога обашка, на комаду ћагета... Њега треба на суд. Кад неће да плати на вријеме, нека плаћа судбено и још у хавсу да одлежи...

Стојан пише и преврће лист.

— Сад Стеван Хаџић.

— Тога сам ухавсио, — упада газда задовољан, — па ем лежи затворен, ем ће му се све продат'... Продаћу му башчу, а башча ми и треба...

Уједанпут прекида разговор. Сељак какав појави се на вратима, завирујући у неке ствари и пипајући их. Он бржебоље намигне Стојану да заклопи тефтер, па скаче, и, направивши опет ведро лице, почне се погађати с њиме.

(Наставиће се)

ПРЕГЛЕД ПОЉОПРИВРЕДНЕ НАСТАВЕ У ЕВРОПИ И АМЕРИЦИ

ПО СТРАНИМ ПИСЦИМА

од

Јов. Бадемлијића

(НАСТАВАК)

3. Развијање више пољопривредне наставе у новије доба

По Rümker-ову тврђењу, на годину дана раније, пре него је био истакнут поменути Liebig-ов захтев, беше већ учињен први корак његову предоченом остваривању. Иницијативом „Саксонскога централног пољопривредног друштва“ био је поднесен 1860 г. предлог Краљевској Влади, да установи катедру пољске привреде на универзитету у Хали и, угод тому, већ 1862 г. био је постављен пређашњи „привредни директор“ Dr. Julius Kühn за редовна професора у философском одсеку тога универзитета. Из његова приступног предавања: Studium der Landwirtschaft“, које је штампао по жељи са највишега места, види се прегледно: да тадашње министарство просвете није узело у оцену ближе одредбе о уређењу пољопривреднога школовања а уз то и потребна материјална средства, како у погледу на плате професора тако и на збирке и учила. Том омашком било је изучавање пољске привреде посве упрошћено, сведено на најужи наставни програм и наслов, и без одређених мера, унето у универзитет као факултетско учење!

Отуда је морало доћи у практичком извођењу те нове установе, да су академским слушаоцима пољске привреде стајала на расположењу само предавања из природних наука и народне економије, као што се обично држе на универзитету за друге

стручне спреме и заједничке походе. Уз то нису били ни у ком погледу измењени стручни предмети. — Да пак специјално установљавање цигло једне катедре или ординирпата за пољску привреду није могло ничему помоћи, те да се постигне успешно школовање у стручних пољопривредника, — најубедљивије утврдила је стогодишња историја оних пољопривредних катедара, које су биле засноване на университетима у давно минуло доба.

Тако исто Rümker оправдано напомиње: да се и сâм метод пољопривредне наставе није могао потекар тако овлаш прилагодити у смислу оних пређашњих погодаба и уредаба старих университета. Јер је од тога времена и сама народна економија обилато разрађена као школска дисциплина и данас већ претреса занатску страну пољске привреде у веома пространу обиму, као специјални део практичнога пољопривредног знања.

Стога, дакле, ако пољопривредна наука не располаже сопственом облашћу за изучавање и истраживање, онда није ни у праву да се уврсти у оделити огранак научних дисциплина, које обухвата философски одсек на университету. Да је пак такво признавање погодбено и неминовно уверићемо се из следећега цењења:

Задатак је пољског привредника, да из зиратне земље и других пољских добара добије што већу количину корисних материја, које би му, као привредну подузетнику, непрекидно давале и што већи чист доходак. У постизању таква задатка заложено је његово укупно прегаоштво уз оне исте утицаје и погодбе којима подлежи и привредно прегаоштво народа у опште — те, угод томе, и његово научно разматрање улази у област науке о народној привреди.

У таком схватању, отприлике, изражава се и Pocher у погледу на пољску привреду у своме делу: „Основи народне економије“: „Наук о коштању производње, о приносу на капитал и зараду, промету продуката, чистом дохотку и вредности некога некретног добра, — чисто је народно економског обележја“.

Но, по све друкче бави се тим питањима пољопривредна наука. Она мора на њих погледати одвојено, са друге тачке, дакле не са оне исте стране као што то чини народна економија, али и поврх тога, што наука о пољској привреди има у томе обележени правац својега делања, она ипак нема никакво

право на самосталност. Напротив, друкше је заснован њен положај у области науке о производњи добара.

Подузетности у изради какве материје или предмета, производња биља и делимична прерада биљних продуката, попут гојења и исхране домаће стоке, неоспорно додирују област природних наука. С оним пак хиљадугодишњим опажањима, која су основана на емпиријским правилима у култури биља, гајењу и храњењу животиња, природне науке, истина, немају ничега заједничког, али их ипак у корак прате, у колико се таква питања односе на ближа изучавања појава и на становитије утврђивање подузетности или погодних мера у земљорадњи и сточарству.

Из тога увиђамо да је и напредовање природних наука необично нагло унапређивало модерну пољску привреду, и тому су највише помогле хемија и физиологија, чијем утицају и сарадњи припада достојна пошта. Али ма колико да бисмо правилно ценили и уважавали значајан утицај ових наука на унапређивање пољске привреде у опште, ипак је неминовно потребно: да пољопривредна наука прати узастопце њихово даље развијање и да на том путу истражује и налази заштиту својем оделитом унапређивању. Јер области њених истраживања и искустава, и поред додирних тачака са појединим дисциплинама природних наука, ипак се не поклапају потпунце, него се према њима одвојито истичу као засебне и самосталне.

У јачу потврду оваква излагања згодно нам долази на овом месту да изнесемо и једно кратко објашњење.[1]

„Из светлих сунчаних зракова потиче сила, која хлорофилном биљу даје моћ усвајања угљен-диоксида из атмосферскога ваздуха и угод тому, уз сарадњу хранећих материја које биљка својим жилама црпе из земље, оно подмирује потребу у градњи органских материја, којима се човек може делимично непосредно користити или, пак, посредно, попут њихове прераде у животињском телу, може их учинити у другом облику за себе корисним.

Почетни поступак у таквој производњи корисних материја, могао је, зар, да осигура само веома незнатном броју људства

[1] F. Schindler. Ueber Zielaufgaben und Methodik der Flanzenproduktions-lehre. Berlin 1898.

храну, одело и друге користи; са пољопривредним газдинством, пак, видимо напротив да је омогућено, да се производња хранећих органских материја може много снажније појачати, те да могу бити задовољене потребе далеко многобројнијега становништва. У колико се више умножава становништво, у толико постаје значајније усавршавање пољопривреднога газдинства, уз поглавити смер — да повећаној потреби што потпуније одговори и да је задовољи".

„Средства са којима се земљорадник служи да постигне производњу органских материја у далеко већој мери, но што је она износила у прва времена, нису била никоја друга до културно биље и културне животиње. Ови културни организми не разликују се у њихову општем саставу од дивљих биља и животиња. Мишљење Schleiden-ово и других старијих научника, по којима се културна биља могу само у томе разликовати од дивље растећих и размножавајућих се, што су она изузетне појаве биљнога царства, образовања која су постала попут неке правилности и која услед тога носе у себи склоност болестима, — нису се могла утврдити ближим испитивањем погодбених прилика. Напротив, дивље растећа биљка често пати у много већој мери од оних врста болести, које је Schleiden у своје време истакао као веома карактеристичне, но што су од вајкада биле опажене на културном биљу, а тако исто и одступања образовања ових последњих (болести) сасвим су слична онима, која се јављају и у дивље растећа биља. Где пак понека разлика и постоји, она је само ступњевита и може се објаснити утицајем много различнијих односа или погодбених прилика њене оделите вегетације, под којима се културно биље развија".

„То исто вреди и за културне животиње у поређењу са оним облицима који живе у дивљини. Битна разлика између те две групе организама постоји само у једноме односу. У дивљини живећи организми находе се само онде, где находе природне услове или погодбе за своје успевање; културне пак биљке напротив пољопривредник тежи у личној користи, да пренесе много даље изван пређашње домовине и њихова распрострања, дакле, да их гаји и тамо, камо их никако нема по природну пореклу, камо им пређашње помућене погодбе не би могле бити ускраћене. З е м љ о р а д н и к о в з а д а т а к о б е л е ж е н ј е, д а к л е, у т о м е, д а п о г о д б е н е п р и л и к е т а к е в р с т е п о с в е и з м е н и п р е р а д о м з е м љ е, ђ у б р е њ е м и

гајењем, те да потпуно одговоре потреби усађена биља. Све што је природа сама собом развијала у даним погодбеним приликама и у појединим пределима, то треба да распрострe земљорадник самом културом у пространe области и да то пословање још више развије и препначи према утврђеним задацима своје производње.“

„Ови погледи односе се у истој мери и на културне животиње. И њихово пређашње порекло није потпуно познато, и оне већином бораве уз такве животне погодбе, у којима би се дегенерисале или би морале подлећи коначну изумирању, кад би човек дигао руке од његове неге и гајења, и оне дакле служе одређеним корисним циљевима, те стога морају бити храњене и неговане, према промењљивим захтевима сточних тржишта, а тако исто морају се укрштањем или инако дотеривати у погледу на њихов облик и особине.“ —

Не требамо се ни у томе варати, да је свака биљка у истини „културна“, која се у опште производи, дакле, вештачењем гаји до њена потпуна развијања. Не бисмо одиста могли порећи, да биљке неке Ботаничке баште нису засађене биљке, али оне су ипак у најмању руку преставнице правих културних биљака. Тако исто су и оне привидно упитомљене или у Зоолошким баштама смештене и гајене животиње одиста истргнуте из природних погодаба њихова пређашњег порекла, али, само по тому, не можемо их никако уврстити у ред „културних животиња.“ У њихов ред, као и у ред културнога биља, спадају само они организми, који су, са својих необичних корисности, погодне да послуже пољском привреднику као средства у што већој производњи и које овај само стога марљиво сеје или подиже у већој количини, што му доносе неке користи.

Практичан пољопривредник може се у толико успешније користити поменутим организмима, у колико правилније познаје не само њих саме него и погодбе под којима бе оне лакше и намењену циљу згодније развијају, у колико он, дакле, може доћи до научна познавања или погледа у области својега газдинства и пословања.

До таквога научног схватања могло се доћи у пољској привреди само попут неког екзатног истраживања. Оно је једино било кадро да свестрано обелодани, попут неумитних при-

родњачких метода, не само грађу и укупне животне појаве културних организама и њихове спољне животне погодбе, него је морало правилно упућивати и само испитивање правцем непрекидних обзира саме обраде и гајења културних организама, дакле, свакад у вези са њиховим снажењем у корисној производњи.

Тај захтев могли бисмо рећи да потиче искључно из схватања културног организма, и по његову правилном разумевању управо ту и лежи све тежиште и нарочито обележје његово. Са тим непрекидним обзирима на променљиве односе користовања дат је управо руководни мотив или упут у испитивање, а уз то и неки обележени правац у одмерању и цењењу постигнутих стварних успеха, који су веома удаљени од чистих природњачких дисциплина, и чији потпун значај и вредност треба да обухвати у цело само пољопривредна наука.

Према тому логично долазимо до главна закључка: да пољопривредна наука треба сама да пође попут испитивања и огледања у својој области и не сме се никако овлашно ослањати само на оне факте, које јој пружају поједине природњачке дисциплине као употребљив материјал за њене циљеве; она се, дакле, може правилно и потпуно оспособити само попут сопствених истраживања, како би и оно, што јој се са стране добацује, могла критички усвајати на корисан начин.

Према такву схватању пољопривредна наука је одиста научна дисциплина, која стоји упоредо са природним наукама и само на тај ступањ подигнута, може по својој битној садржини дати обележје физиологије и биологије културних организама.

Под овим обележјем пољска привреда је понова и прихваћена на универзитету у Хали, као факултативна универзитетска дисциплина, па стога су за њено унапређивање потребна била онака иста помоћна средства у изучавању и испитавању, с каквима располажу и друге природњачке дисциплине на том универзитету.

По уобичајену називу на универзитетима у опште, укупна помоћна средства у изучавању природњачких дисциплина обухваћена су под обележјем „института“. Отуда се и помињу на тим највишим заводима оделити институти, као: хемијски, ботанички, физиолошки, геолошки и т. д.

Ако бисмо одлучно захтевали да пољопривредна наука уђе достојно и потпуно снабдевена у коло универзитетских дисциплина, као самостална научна дисциплина, — морали бисмо с правом за њу тражити проширење катедара уз оснивање пољопривредног института — никако не какве „Учевна Института“ (Lehrinstitut-a) — као одељиту установу, која би постојала уз универзитет само привидно и са њим била у лабавој вези, дакле, као нека одељита научна установа. Напротив, за њу треба одсудно тражити универзитетски институт, онакав исти као што су природњачки и медецински институти, који укупно схваћени не представљају на универзитетима ништа друго, до неке научне жиже или средишта свију спољних научних срестава за огледање и вежбу, за изучавање и истраживање у одељитим дисциплинама.

Такој замисли изашло се најпре у пресрет на универзитету у Хали, камо је она понајпре и реалисана. Али она је потекла логичким закључком из схватања правога значаја пољопривредне науке, који јој је прокрчио пут да понова заузме достојно место на том универзитету. Но, ипак, мора се признати да је и онај неминовни захтев, који се огледао у строго стручном образовању, који је, дакле, стајао у тесној вези са академским изучавањем пољске привреде и који се није могао одмерати никојим другим мерилом постигнута успеха до само овим, — у почетку је корачао веома тешко и споро и потекар се понајлак постигао у потпуном обиму.[1]

Након 37 година, од како је установљен Пољопривредни Институт на универзитету у Хали, постигнуто је његово потпуно научно наоружање. Он данас располаже, уз пољопривредне збирке и пољопривредне физиолошке лабораторије, пољопривредном градином за биље у простору 1 хектара; има пољопривредну градину од 82 ара за гајење животиња, чији инвентар у 100 грла крупне стоке по 500 кил. животне тежине и близу 850 примерака разноврсних раса и облика свију видова пољопривредних домаћих животиња, служи за огледање, а уз то и као јавна оштна станица представља у систематском испитивању храњења животиња необично значајан материјал за огледе у изучавању њихових наследних особина. Тако исто није

[1] Julius Kühn, Das Studium der Landwirtschaft an der Universität Halle, geschichtliche Entwickelung und Organisation desselben. Dresden 1888. —

од незнатне вредности за практичне наставне циљеве опитно поље, које је само 1·12 километара удаљено од институтскога добра, чији простор износи 106 хек. и 46 ара.

Потпуни значај и углед више пољопривредне наставе најјаче се испољио у напредовању пољопривредног института на халшком универзитету, камо је становито утврђено: да се слушаоцима пољске привреде може уручити и потпуно обезбрижити прилика и могућност, да попут универзитетска школовања постигну у пуној мери још већи успех уз многоврсније и обилатије прилике у очигледној настави важнијих пољопривредних објеката и пропраћање привредних појава и поступака сваке врсте, но што је за то пружена била икада прилика њиховим друговима по струци на пољском добру какве пољопривредне академије.

Овај је факат веома схватљив и по томе, што академије, једва ли са неким изузетком, не могу ни стога да се одазову такву одређеном смеру научне наставе и да јој поклоне тако марљиво прегаоштво, само — из руководних обзира и тежња у постизавању што већега дохотка односно мањега расходовања, као што се то често дешава у једноме пољском газдинству, које је подигнуто поглавито у такву смеру.

Попут основног изучавање природних наука — с једне и уз обилате прилике за практично огледање и вежбу — с друге стране, осигурано је пољопривредно школовање, као факултетска спрема на универзитету, на најпогоднији начин у потпуно стручном образовању. Уз то долази подвојено још једна далеко већа и значајнија добит, коју проф. Jul. Kühn веома умесно истиче у поменутој хроници пољопривредне наставе на халшком универзитету:

„Пољопривредник се — вели Kühn — попут таква школовања привикава и упознаје и с оним основним начелима, који га воде по утрвену путу успешна делања у јавном животу, како би лакше схватио етичке задатке својега будућег позива и себи равних у тој врсти привреде, те да остане увек доследан и својим обавезама, које, као грађанин и држављанин, има да испуни према држави, општини, школи и цркви. За такве захтеве државно-научнога и општега душевног образовања нема погоднијих центара од универзитета.

Стога је, по мишљењу Kühn-ову, и спајање пољопривредне наставе са вишим техничким заводима или установљење самосталних стручних школа у већим градовима — од мање практичне вредности. Па, вели, и кад би било могуће, као што је, у пример, овоме случај са Вишом пољопривредном школом у Берлину, камо њени слушаоци могу походити и универзитетска предавања, оне су ипак свукуд одвећ спутане својим уоквиреним самосталним уређењем школским и не могу се олако ослободити од обележена им наставног програма. Кад је пољопривредник у самоме универзитету, кад он дакле добије онолико исто наставе као и слушаоци других наука у свима заједничким основним предметима, — моћи ће да постигне потпун успех од универзитетског школовања и, само на такав начин, може постићи стручно и свестрано умно образовање. У колико би тако универзитетско школовање било за пољску привреду у општијем обиму распрострањено, у толико би се осетио и значајнији уплив на подизању и усавршавању свеколикога пољопривредног сталежа.

Факултетско школовање пољопривредника, које беше уведено у почетку на халском универзитету, беше необично утицало својим устројством и на то, што се у њему неминовно појавила много већа потреба у доцентима за пољску привреду, те је посредно изазвала обилато постицање у стручној спреми и угод томе повела тај највиши завод плодним научним радовима и прегаоштву у корист модерне пољске привреде.

Ако слушаоци пољске привреде заједнички походе предавања из појединих предмета природних наука са другим слушаоцима универзитетима, онда они не могу замишљати да им уз та предавања предстоје и нека друга, која би била у ближој вези са њиховом струком, и они би, по томе, увек унапред знали, да им је угод са тим предавањима уједно обележен и њихов задатак, да основно изучавају физику, хемију, ботанику, зоологију, физиологију, минералогију и т. д., како би на том путу добили登 становиту основицу у својој стручној спреми.

Потекар, био би задатак доцента пољопривредних предмета, да од своје стране прихвати такве односе и да на њиховој основи разрађује и развија пољопривредну науку. Но да би се такав циљ могао постићи у обилатију обиму и на убедљивији начин, дакле, методски, мора бити и он сам основито ис-

школован у природним наукама. — Ако би — вели даље Kühn — такав стручњак био решен, да свој задатак потпуно постигне као универзитетски доценат, онда не може то постићи цигло својим предавањима са катедре, него мора непрекидно радити у кабинетима, лабораторијама и опитним станицама и на унапређивању своје науке. Па у колико је ово чисто природњачка дисциплина, мора бити методски извежбан и у експерименталним испитивањима и по том већ потпуно спреман, да у области своје науке самостално истражује и тачно испитује. Јер само након такве научне и стручне спреме моћи ће правилно ценити напретке и оних научних огранака, који се додирују са облашћу његове науке. Такав универзитетски доценат не само да неће добивене податке из области других наука подцењивати, а још мање без критичке оцене примењивати, него ће их накнадно и оделито испитивати у односу на његову стручну област, а уз то их још прибављати, утврђивати и доводити у везу са резултатима својих личних истраживања.

На такав начин постају пољопривредни институти на универзитетима као испитивачки центри за културу биља и животиња, из којих се потекар истиче корисан утицај наставничкога рада пољопривредних доцената. Тако организовано факултетско учење пољске привреде правда се и тиме, што је завршно школовање стручних пољопривредника, који су били уписани на халшком универзитету, било цигло 3 у зимњем семестру 1862/63 г. а попело се на 212 у зимњем семестру 1871/72, и напоследак, у зимњем семестру 1897/98 школске године тај је број порастао на 322, заједно за 32 ванредна слушаоца. Уз ове походили су предавања из пољске привреде и слушаоци камералних и правних наука.

Таки успеси факултетског изучавања пољске привреде на халшком универзитету имали су у последици истоветна или, бар, слична устројства и на другим немачким универзитетима. Тако је 1869 год. установљен био ординаријат за пољску привреду на универзитету у Лајпцигу и био снабдевен са пољопривредним институтом, који је у доцније време знатно проширен био под руковањем професора Kirchner-а. У 1871 г. био је позван Thaer на катедру редовна професора пољске привреде на универзитету у Гисен-у, а ускора за тим био је тамо постављен за директора ново установљена пољопривредног института.

Заузимљивим настојавањем професора Drechsler-а била је 1872 г. преустројена Академија Гетинген-Венде (Göttingen-Weende) на основи факултетске наставе и према томе биле су установљене катедре пољопривредног института на гетинген-ском универзитету за пољску привреду; те исте године била је и катедра пољске привреде на универзитету у Кенигсберг-у проширена у пољопривредни институт. Тако је устројство било извршено 1876 г. на универзитету у Кил-у и 1881 на универзитету у Бреслави. Онај, пак, приватни пољопривредни завод у Јени, који беше установио Fr. G. Schulze, преустројен је након његове смрти у „Државни Институт“ и, као такав, има истина обележје оделита завода, али је потекар ипак тешње спојен са универзитетом него у раније доба и снабдевен је обилато са опитним пољима, станицама и другим научним срествима.

У Хајделберг-у учињен је био први покушај зимњега семестра 1872/73 школ. године позивом двојице наставника за пољску привреду на тамошњи универзитет, и то по некакву особеном Reuning-ову наснову, који је, за чудо, могао усвојити и сâм Jus. v. Liebig. Јер је тим устројством била промашена битна основица пољопривредне науке попут површних погледа у цењењу и значају обилатијих научних срестава у очигледној настави и вежби, која су неминовно потребна била пољопривредним катедрама на том универзитету. Стога је, као што напред поменусмо, и тај покушај остао без истрајна успеха, и ако се није оскудевало у одличним наставничким снагама. Данас постоји на том универзитету само једна катедра за пољску привреду, која је поглавито установљена и намењена за спрему државних управних чиновника.

У раније време чињени су покушаји у Немачкој да се настава пољске привреде споји са политехничким школама. Угод тому, већ беше установљена 1850 г. једна катедра за пољску привреду на Collegium-у Carolinum-у у Брауншвајг-у, која је постојала до 1885 г. А 1865 г. била је установљена „Пољопривредна Велика Школа“, као одсек Политичке Школе у Карлсру-у, која је доцније, 1872, уз препорођај пољопривредне наставе, понова спојена и подигнута на катедре хајделбершког универзита. Слично тому био је 1869 г. установљен у Дармштат-у неки „Виши Пољопривредни Завод“, као одсек тамошње политехнике, чији је наставни период трајао само до 1873 г. Напротив, пак, још и данас постоји у најбољем цвету разви-

јања пољопривредни одсек политехничке школе у Минхену, који је установљен био још 1874 године.

Други тип виших пољопривредних завода представљали су самостални научни центри већих градова у Немачкој. Под таким обележјем био је установљен 1859 г. специјалан завод у Берлину, настојањем Schulze-овим и Fleeth-овим, на коме је од 1871—1877 г. радио и прослављени професор Hermann von Nathusius. Највишом уредбом од 14 фебруара 1881 г. био је овај завод преустројен у Пољопривредну Велику Школу и доцније проширен са одсецима за културну технику и пољопривредно техничко занатство, који имају необично много слушалаца, што се најбоље утврђује следећим подацима школовања. По „званичном извештају“ било је у зимњем семестру 1892/93 школ. год. између 427 уписаних слушалаца 117 пољопривредника, а у летњем семестру 1893 г. између 433 слушаоца само 56 пољопривредника или 13% по укупну броју.

Према овоме опису који довде изнесмо, видимо да данас постоје у Немачкој веома разноврсни типови више пољопривредне наставе, али, без сваке сумње, ипак припада првенство факултетској настави пољске привреде на универзитетима, у колико би строго научна стручна спрема била потпуно осигурана уз потпуна научна средства, потпуно комплетованим и уређеним пољопривредним институтом. Овај услов не сме ни у ком случају остати не испуњен.

Тако исто не постоји никакав разлог, који би нас упућивао да пољопривредну науку друкше схватамо него ли друге науке. По овом питању, а у погледу на шире развијање пољопривредне наставе у факултетској спреми, најопширније писали су: K. v. Rümker и F. Schindler.[1] Ми ћемо на овом месту изнети у најужем изводу њихово мишљење, у коме се обоје слажу на оваку поређењу: „Пољска привреда није ни у колико у мањој превази да буде онако исто заступљена на универзитету у одређену обиму и стручној спреми, као и лекарство. Обе ове науке основане су на једном истом природњачком основу; оне су у покретању

[1] K. v. Rümker, Die moberne Landwirtschaftswissenschaft und ihre Vertretung an den Universitäten, Berlin 1897.

F. Schindler, Ueber Zielaufgaben und Methodik der Pflaunzenproduktionslehre, Berlin 1898.

наставних циљева управљене сличним циљевима и обе су подједнако висока општа значаја. Јер, колико је по себи важан задатак културнога друштва да се намножено људство може исхранити, тако је исто нужно и да се његове болести могу лечити.“

У најновије време покушавали су многи пољопривредни заводи у Немачкој да прошире свој наставни круг или програм, заснивањем „Пољопривредних курсова за практичне земљораднике.“ Таки курсови обично се држе у другој половини зимњега семестра сваке године или сваке друге године наизменично и редовно трају једну до две седмице. У колико би ови поучни курсови имали да послуже такву циљу, да упознају раније слушаоце или пак у неколико спремне привреднике са новијим напрецима у области пољопривредних знања и њихових основних наука, — са њима се ишло онако исто на пресрет оправданој потреби, као што се то изодавна постизава са поучним курсовима за практичне лекаре на универзитетским клиникама. Ако бисмо, напротив, смерали, да на таким курсовима обучавамо мање спремне приправнике попут популарних предавања у главнијим пољопривредним питањима, упали бисмо врло лако у велику погрешку. Јер и без тога чује се са противне стране оправдана повика, да пољопривредници често пута немају толико слободна времена, које би, с времена на време, могли употребити на темељнију научну спрему; па стога треба у толико више све избегавати и отклањати, што би ишло у прилог такву приговору и што би у опште утврђивало оно лаковерно мишљење: да практични пољопривредници могу и уз површну спрему за 8 или 14 дана у слободну зимњем времену, потпуно схватити језгреност новијих научних познавања! Сасвим је друго питање у погледу на оне практичне пољопривреднике, који би време таква својега учења распрострли најмање у две а још боље и три године, јер они би доцније, након дужега практичног пословања, много лакше уз богатије искуство пратили своју стручну науку. И одиста Kümker оправдано тврди, да само за тако спремне слушаоце треба приређивати „поучне курсове за практичне пољопривреднике.“

У завршетку описа више пољопривредне наставе у Немачкој, унећемо на овом месту кратак преглед материјалних издатака, који је, само у пример, учинила краљевина Пруска за

одржавање својих виших пољопривредних установа у 1898/99 школ. години:

У државном буџету краљевине Пруске за 1899 г. постојао је одобрен кредит за више пољопривредне заводе у суми од 846.679 марака; осим тога за Шумарску Академију 177.713 м. и за Ветеринарску Школу 198.931 м., укупно дакле: 1,222.317 марака.

Осим оних огледних установа које су спојене са вишим пољопривредним центрима има у Немачкој и таквих, којима су били главни покретачи Adolf Stöckard и Dr. Crusius и који су основани помоћу појединих пољопривредних друштава. То су биле пољопривредне опитне станице, чији је задатак био обележен у разпростирању и ширењу научних познавања у области пољске привреде, која су била веома значајна и крунисана необичним успехом. Значај ових установа огледао се у првом реду у заштити практичног пољопривредног газдинства попут увођења неумитне контроле њихове у продаји и куповини вештачког минералног ђубрета, сточне хране и семењарске трговине. Таких опитних и контролних станица има данас у Немачкој 63 на броју, од којих су 32 само у Пруској. Прва така станица подигнута је 1851 г. у Möckern-у, близу Лајпцига. Две таке опитне станице спојене су биле са огледним газдинством, и то: Опитна станица Краљевског Саксонског Оберлаузиц-а са ритарским добром Pommnitz-ом 1864 г., и Опитна станица Пољопривредне Коморе за област Саксонску у Хали а/S. са једним делом државне домене Lauchstädt-ом у простору од 55 хектара 1896 године.

4. Средњи и нижи пољопривредни заводи.

Пређашња настојања у покретању што већега и живљег пољопривредног газдинства, која понајпре изазваше у Немачкој оснивање пољопривредних академаја, беху управила пажњу и на унапређивање земљорадничких привредних односа; стога је убрзо учињен корак, да се и те користи постигну установом нижих пољопривредних завода или ратарских школа.

Прва така школа била је установљена у Немачкој још 1818 г. у Хоенхајму (Hohenheim-у), угод једновремено када у истом месту беше устројена и академија. Главно тежиште наставе у тим школама лежало је почетно у практичкој спреми

ученика; оне су се у почетку веома споро умножавале и најзад, у другој четврти минула века, почеле су се јављати у већем броју. С таким практичким обележјем увек су осниване ове школе на већим или мањим пољским добрима и ђаци су у њима радили све послове, који су се односили на газдинство, но уз то су били обвезани да походе и теориска предавања само по неколико часова дневно.

Те установе биле су, без поговора, сасвим оправдане у оно време и одговарале су намењену циљу, јер тада је потребно било да се сеоски пољопривредник понајпре поучи у руковању са унованченим оруђима и неопходној вежби у рационалнијим културним методима.

Са напредовањем и општим гранањем усавршеније пољопривредне практике, почело се више ценити проширеније интелектуално образовање ученика. Угод тому почеле су се развијати „теорско-практичне“ школе, уместо дотадашњих „практичких пољопривредних школа“, у којима је постојала и вежба у извођењу привредних послова, као најважнији задатак у методској настави и кому теорско објашњење беше на прву месту.

Праве међе овим двема облицима ратарских школа, нису се могле свакад оштро распознати. Истина, данас се свукуд признаје већа вредност теорској страни наставе него у минуло доба, али има, ипак, у пример — у Источној Пруској, још и таквих ратарница, камо је у летњем течају сва настава сведена на „практичне радове“ ученика. Поступно беше све више овладало мишљење које заповедно захтеваше, да се теорска настава по могућности потпомогне огледима и методском вежбом, по којој непосредно практичко изучавање није било додељено школи, већ које се мора потекар стећи у практичном животу.

Угод таквим наставним погледима почеле су се устоновљавати чисто теорске школе, назване средње школе, чији је задатак био: да будуће сопственике и управљаче осредњих пољских добара и привредне чиновнике већих имовина спреме у практичну позиву им, пак, да, као теорске ратарнице, спреме будуће управљаче мањих добара у потребним знањима за напредније економско газдинство. У првом правцу наставе радили су до измака 1840 г. поједини приватни заводи, а у другом пошло се било попут спајања занатских школа са пољо-

привредним одсецима; први је наснов био обичнији у Саксонској а други у Баварској. Необично велики успех беше постигао Michaelis-ов завод 1850 г. којим је тада управљао професор Emil-o Stöckardt и у коме је тадашња занатска школа у Шемниц-у била спојена са пољопривредним одсеком. —

У овом средњешколском периоду развијања пољопривредне наставе нарочито се одликовао Dr. Konrad Michelsen с обилатим педагошким погледима у оснивању своје пољопривредне школе у Хилдесхајм-у, када беше покушао да споји приправну пољопривредну наставу за практичне учитеље, уз нарочито усавршавање општега школског образовања. Тим истим правцем пошао је и његов син Emil-o Michelsen, који је прокрчио и нове путове који су водили богатијим успесима. Само његову марљивом настојању и прегаоштву може се приписати и благодарити, те су таки пољопривредни заводи, не само у већем броју основани, него да им је и од званичне стране признавато обележје „пољопривредних школа“ и дарована оделита повластица (Befugnis), да се њихови слушаоци користе, након завршена школовања, правом скраћена рока службовања у војсци. По цену ове повлашћености вршен је државни надзор у тим школама, како у погледу на њихово уређење и управу тако и на полагање годишњих испита.

Уредбом од 10 августа 1875 г. био је овим пољопривредним школама у краљевини Пруској прописан основни план, а 9 маја 1877 дарована уредба и правилник за спремање и полагање испита „пољопривредних учитеља на пољопривредним школама“.

Данас постоје у краљевини Пруској 16 таких пољопривредних школа, за чије одржавање одређена је била, 1898|99, државна помоћ у 387.896 м., обласних управа 53.700 м., округа и градова 115.102 м., пољопривредних комора, друштава и завештања 10.352 марке, укупно дакле: 567.051 марка.

Поред поменутога броја пољопривредних школа находе се у другим областима Немачке и то: у краљевинама Баварској и Саксонској, у великом херцоштву Хесену и Олденбургу, Брауншвајгу и у државној области Елзас-Лотринђији по једна пољопривредна школа, укупно дакле 22 на броју. Све су спојене са приправним школама и по њихову свеколиком уређењу осигуравају поуздано заоквирено хармонично образовање. Те су школе од необична значаја за осредња пољска добра или га-

здинства имућнијих домаћина, а тако исто имају велику вредност и за оне синове имућнијих домаћина, који, зар по својој личној склоности или услед неких омашака, не могу никако да успеју до матуре у реалци или некој хуманитарној гимназији.

Док ове пољопривредне школе представљају засебно самосталне заводе, у Немачкој има и таких средњих пољопривредних школа, као што је она у Flensburg-у (Пруској), Döbeln-у (Саксонској), и Gross-Umstadt-у (Хесену), које су спојене на такав начин са реалном гимназијом, да се у 4 нижа разреда подвајају а као паралелни разреди завршују са V и VI класом (Untersekunda). Ове школе одговарају онаким истим захтевима као и засебне пољопривредне школе и, као и ове, дају ђацима заоквирено хармонично образовање; уз то имају првенство над другим средњим пољопривредним школама, што се у њима искључно образује ђачки кадар будућих пољопривредника, док у самосталним пољопривредним школама, дешавају се и таки случајеви — да у њима левентује приличан број ученика који и не помишљају да буду практични пољопривредници, него су тамо дошли само да се користе скраћеним роком у војној служби. Стога, ако бисмо се обазирали на праве потребе од таких школа, не бисмо смели никако пропустити: да при отварању нових пољопривредних школа, поклонимо већу пажњу поменутом спајању са реалним гимназијама, које би ишло у корист потпунијем развијању стручне пољопривредне наставе.

У прилог тим напоменама могли бисмо с правом захтевати, да будући управљачи већих пољопривредних газдинства и државни економи, колико је могуће више спајају њихово школско образовање са положеном матуром у хуманитарној гимназији или реалци, јер само попут таког претходног редовног школовања може се доцније савладати и постићи факултетска спрема на универзитетским институтима или одсецима.

Ниже земљорадничке школе, ратарнице, имају обично курс од 3—4 семестра и према томе могу у толико више осигурати својим ученицима потпунију спрему, но што се ова може постићи у још скраћенијем року школовања, као што се дешава у неким теориским земљорадничким школама и у зимњим земљорадничким школама, чији курс не траје дуже од 2 зимња семестра. Па и те школе постижу веома добре ресултате, уз погодну и стручну управу.

Овај тип школа у толико је значајнији у пољопривредној настави, што је веома погодан за сиротније пољопривреднике, чији синови, већином, нису у стању да се задрже на другом школовању а, уз то, и њихови бедни и инокосни родитељи непрекидно изгледају на њихову помоћ у пословно доба — од рана пролећа до мркле јесени. У најновије време број таких школа необично је порастао у Немачкој, камо живо настоје у њиховом подизању и намножавању.

Теорске ратарске школе као и зимње школе у опште су самостални заводи, који се могу лакше снабдевати са помоћним сресвтима у настави, јер се обично подижу у градовима и паланкама. Обе врсте поменутих школа изводе онакав исти програм наставе, какав је у опште усвојен и у народним школама, а уз то проширују наставу у својим наставном плану са елементарним стручним предметима.

Уз 44 самосталне ратарске школе има у Немачкој још 7 теориских ратарица, које постоје као засебни одсеци од пољопривредне школе.

У Немачкој има данас 187 самосталних зимњих школа, а поред ових 3 које су спојене са пољопривредним и 3 са теориским школама. У самој Пруској има 26 разноврсних ратарских школа (укупно дакле теориско практичних и чисто теориских), на које је било утрошено у 1898/99 школ. години: из кредита државнога буџета 12.250 марака, обласних управа 102.300 м., округа, градова и општина 21.250 м.; дакле 135.800 марака.

Пољпривредних зимњих школа било је у Пруској те исте године 118, на чије је издржавања утрошено из државнога буџета 35.850 м., обласних управа 182.262 м., округа, градова и општина 174.149 м. и 67.044 м. из буџета пољопривредних комора, друштава и завештања: укупно дакле: 459.405 марака.

Пољопривредне или земаљске продужне школе у Немачкој имају задатак, да, уз непосредно спајање са народним школама, све што се у њима предавало још јаче утврде и укорене и, „у колико за такав наставни план или циљ буде погодних прилика и могућности, таку наставу прошире и допуне у нарочитом погледу на земаљско занатство и пољопривредно газдинство.“ У њима се уче преко зиме, седмично у више часова, синови сеоских привредника после завршена школовања у народним школама, помоћу

месних учитеља а више пута и уз сарадњу парохијских свештеника и некога сопственика пољскога добра или економског чиновника.

Таквих земаљских продужних школа било је у Пруској 1898/99 школ. године 1041, од којих је било највише у области Хесен-Насавској (241) и Хановеранској (170). У Баварској било је исте године 441 продужна школа са поменутим наставним програмом.

Да би се учитељи народних школа боље спремили, не само у њихову позиву за такву наставу у продужним школама него да би су били у могућности да школском наставом још придобију своје ученике и њихову пажњу методски скрену поучним начином на околну природу и привредни живот и, да након таквих поука, у њима буде и развијају способности личнога опажања и испитивања, — установљене су у многим немачким државама нарочите катедре на учитељским школама за градинарство, повртарство и воћарство, а тако исто установљени су и нарочити учитељски курсови на некојим Пољопривредним великим и средњим школама.

Уз поменуте облике пољопривредне наставе у Немачкој, поменућемо на овом месту још и друге разноврсне „специјалне школе“: завод за градинарство, воћарске, повртарске, и виноградарске школе, школе за подизање и гајење ливада, шума, млекарске школе, поткивачке школе, школе за подизање и гајење оваца и др. —

Таквих специјалних школа има данас у Немачкој 297, међу којима су од необична значаја 63 женске школе за домаће газдинство и млекарство, које су, по њиховом свеколиком устројству, поглавито намењене пољопривредничкој женској омладини.

Од ових специјалних пољопривредних школа има у Пруској: 3 виша градинарска завода за спрему стручних градинара, 104 градинарске и воћарске школе и практичних воћарских курсева, 7 ливадарских школа, 3 школе за пољопривредно техничко занатство, 2 шумарске школе, 17 млекарских школа, 42 пољопривредне школе за домаће газдинство, 48 поткивачких школа, 4 пчеларске и 15 других завода и поучних курсева.

Из државнога буџета Краљевине Пруске утрошено је у 1898/99 школ. години за помолошке институте, градинарске и

воћарске школе 178.724 марке, из буџета обласних управа 29.705 м., из окружних и градских 7.225 м., разних пољопривредних друштава и завештања 25.924 марке. За све друге специјалне школе било је утрошено у тој школ. години из државне благајне 66.919 м., обласних управа 41.880 м., окружних и градских 9.499 м. и пољопривредних комора, друштава и завештања 48.464 м.; укупно, дакле, на све специјалне школе утрошено је: 408.340 марака.

У Немачкој су директори зимњих школа већином обвезани да, нарочито преко лета, врше службу пољопривредних путујућих учитеља. Осим ових постоје многобројни путујући учитељи у сталној служби, чији је задатак, да пробраним и методским предавањем преко целе године утичу прегаошки на подизање и снажење пољопривредног газдинства у сеоских домаћина.

У Краљевини Пруској било је, по званичним подацима, 1898|99 год. укупно 175 путујућих учитеља у сталној служби. У правцу ове врсте пољопривредне наставе почело се од скора живо настојавати, да се нарочито спремљени и постављени службеници нарочито употребе на упућивање сеоских земљорадника у практичким огледима ђубрења и обделавању зиратних поља и да их на тому послу поучавају и руководе.

По тврђењу многих немачких истакнутијих пољопривредника такав наставни правац, методски изведен, обећава најпоузданије и најистрајније успехе за снажење и подизање културе у сиротнијих, нарочито инокосних, сопственика, јер само непосредно огледање постигнута успеха много је убедљивије и постиче много брже на усвајање, него што то бива постигнуто усменим предавањем, која су обично, не само мање схватљива но и мање непосродно убедљива. Како би, уз то, такве практичке огледе оберучке прихватила и пољопривредна друштва са својим подружинама и земљорадничке задруге или, пак, окрузи, срезови и општине, па уз то по јефтиној цени пружили сеоским земљорадницима набављено вештачко ђубре и семе, у толико би већма био сигуран успех таком практичном извођењу. Корисни успеси који би се постигли попут таква настојавања, олакшали би у необичној мери сеоским земљорадницима даље методско поучавање и оно би потекар било приступачније његову схватању.

(Наставиће се)

СА НЕВИНИХ ОБАЛА

Жарко лето већ је прошло давно,
Студен ветар улицама коси,
Одасвуд се види небо тавно,
Штоно снежне пахуљице носи.

Нигде песме, нигде шарна цвета,
Нева кашто мутнија се крене;
Свуда поглед суморан ти срета
Хладну јесен и пустоши њене.

Лишће жути, са дрвећа пада,
И покрива са шуштањем стазе,
А по стази, што се губи сада,
Брижни људи, кô да гробље газе.

Све је мртво, нигде створа жива,
Ћути небо, па ћуте и људи;
Само мени, када све почива,
Радост нека обузима груди.

Није самрт, што нам иде нема
И ништи нам топлог лета дражи,

Већ мир жељни у госте се спрема
Земљи, што га, заморена, тражи.

Нек, ми јесен не донесе среће,
Нек, ми радост замењује сета,
Ипак тугу ја не дам за цвеће,
Лажно цвеће неверног лета.

Петроград

Драгослав

ПОРОДИЦА ПОЛАЊЕЦКИХ

РОМАН

ХЕНРИКА СЈЕНКИЈЕВИЋА

У 3 КЊИГЕ

-

ПРЕВОД С ПОЉСКОГА

ДРУГА КЊИГА

(НАСТАВАК)

Полањецки стаде ходати по соби и погледати од часа на час на насмејано Литкино лице међу брезама. Све је више осећао потребу да се разрачуна са самим собом. Као трговац узео је он преда се своје „прима и дугује“, што у осталом није било тешко. У рубрици његових позитивних прихода у животу некада је главно место заузимало осећање према Литки. У своје време она му је била тако драга, да би, кад би му ко пре годину дана рекао „узми је као своје сопствено дете“, он и узео и сматрао да има ради кога да живи. Али је то сада била само успомена, и из рубрике свеће, прешло је у рубрику несреће. Па шта му је остало? Прво само живот, а друго тај дилетантизам у мозгању, што је у сваком случају раскош, даље будућност, која буди у човеку радозналост, па онда материјално уживање, и најзад његова трговина. То је све имало своје вредности, али је Полањецки опазио да ту нема циља. Што се тиче његове трговачке радње, у њој су се Полањецкому допали успеси, које је ту видео, а не сама врста посла, која је његова радња водила. На против сама врста тог посла није му довољна, била му је и сувише тесна, и сувише сиромашна, и једила га. С друге

стране дилетантизам, књиге, умни свет, све је то имало значења као неки зачин у животу, али му није могло постати основом. „Букацки се (говорио је у себи Полањецки) у то зарио до ушију, хтео је од тога живети, те је изгубио пут, исцрпао се и изјаловио. Цвеће је само по себи лепа ствар; али ко би хтео да дише само њихов мирис, тај би се отровао. И заиста није било потребно да буде велики какав мудрац, па да види око себе масу људи, која лута по беспућу, чију је здраву памет поткопао баш овај дилетантизам у философирању, као што морфијум поткопава физично здравље“.

И њему самом нанео је он много штете, ако не ничим другим, а оно тиме што је од њега направио скептика. Од тешке бољетице спасла су га само силно телесно здравље, које је осећало потребу да истроши онај сувишак енергије, који је у њему, и рад. Али шта ће бити даље, и да ли може тако и даље ићи? Сад је на то питање отворено одговорио: не! Кад му већ послови у радњи нису били у стању да попуне празнину у животу, и кад је било готово опасно испуњавати га дилетантизмом философским, ваљало је попунити ма чим, створити за се нов свет, нове обавезе, отворити нове хоризонте, и за све то био је један једини пут — оженити се.

Кад би пре то себи говорио, виђао би пред собом неку неодређену слику, у којој су све врлине моралне и физичне, али она није била телесна и није имала имена. Сад је ту слику имао као стварну. У ње су биле небесно плаве очи, црне косе, нешто повећа уста и звала се Марина Плавицкова. О другој којој није могло бити ни речи, а ову је Полањецки виђао пред собом тако стварну, да му већ набрекоше артерије на челу. Сад му је било јасно да му је онда недостојало нешто у његову осећању према Марини, а на име оно око чега се снују снови, оно што не сме да зажели жудно а свему се нада, оно што се боји, што дрхти, што клечи, што говори милој девојци: „Пред твоје ноге“; оно што од љубави, која је жудња телесна, ствара култ, који је обожаван, који уноси неку мистичну сенку у одношај мушкога према женском, и прави од мушкога не само милосника него и исповедника. То је било и прошло. Мислећи сад о Марини мислио је трезвено, и у мал’ те не безочно. Осећао је да јој може прићи, да је може узети за се и да ће то учинити, ако учини, из ова два два разлога: прво што је Марина девојка

која га највише привлачи, више него ма која друга, а друго што му разум заповеда да се жени, и то да се жене с њом.

— Она је у свему као што треба (мислио је Полањецки). Ничега у њој нема сметнутога, сасушенога. Њој није саможивост срце уништило, и то ће бити поуздано, да таква неће мислити само о том шта њој припада. То је оличена часност, оличена дужност, а и у животу ваљаће настати да она мало мисли и о себи. Кад ми већ разум казује да се женим, онда бих глупо учинио, кад бих другу узео.

После је ставио себи питање да ли не би, напуштајући њу, учинио нешто што не би било у реду. Њих је Литка саставила. И на саму помисао да учини против жеље и жртве тог милог детета, у срцу му се будио гнев. А ако је хтео да учини против воље оног јадног детета, онда да ли је требало да се понаша онако од њене смрти, као што се понашао? Не. У том случају ваљало је да се не виђа с Марином, да јој не љуби руке, да се не пусти да га толико занесе онај талас, који га је занео може бити по сили догађаја, али ипак носио, те би сад учинио праву обману Марини и у њеним очима пао тако ниско, као човек који не зна шта хоће. Ваљало му је бити слепу па не видети: да Марина себе сматра као његову заручницу, и да се није дотле узнемиравала његовим ћутањем само зато, што је то приписивала жалости, која им је обома била у срцу због Литке.

— И сам ми разум налаже да се њом женим — говорио је сам са собом Полањецки — нагон одржања вели ми то исто, осећај вели то исто, часност то исто. Био бих последњи човек, кад бих се још колебао и кад не бих сматрао ствар као свршену. Дакле, шта је, ту је!

После тога одахну и поче ходати по соби. Испред лампе лежало је писмо Букацкога. Полањецки га узе и поче читати од оног места, на које случајно падоше његове очи: „Молим те свим на свету не жени се. Знај ако се ожениш и ако будеш имао сина, ако будеш риштао да му оставим имања, учинићеш то само у том циљу, да ти тај син буде оно што сам и ја....“

Е, мој драги гиздавче, баш ћу се оженити, и оженићу се Марином Плавицковом, разумеш? Тећићу имања, а ако будем имао сина, не ћу дати да постане декаденат. Знаш сад?

И би му мило због себе сама.

Мало доцније погледа у Литку и осети нагло да га нешто растужи. Његово срце опет запљусну талас туге и саосећања.

Поче разговарати с њом као што се то обично чини у најтежим часима живота са својом упокојеном драгом:

— Маче моје, јеси ли задовољна? Је ли да си?

А она се смешила на њега из оних бреза што их је Марина израдила; њему се учинило да миче очима и одговара:

— Јесам, господин-Сташо, јесам!

Полањецкому се наводнише очи.

Те вечери, пре него што ће отићи у постељу, узе од слуге писмо, које је требало да овај сутра рано однесе Марини, и написа једно много срдачније, овим речима:

„Драга госпођице, Гонтовски је јако увредио Машка, те су имали двобој. Машко је лако рањен. Противник му се извинио на месту. Ничега више неће бити, осем тога да сам се још једном уверио колико сте безмерно добра, брижљива, дивна, и да ћу сутра, с вашим допуштењем доћи да вам захвално изљубим миле ручице. Доћи ћу после подне, јер пре подне имам посла у канцеларији, а ваља ми ићи и до Красловских, а после до професора Васковског, ма да бих волео, кад би се могло, да не започињем дан са њима.

Полањецки.

Кад је то написао, погледа на сахат, па и ако је било већ једанаест, не остави писмо за сутра, него нареди да се одмах носи.

— Уђићеш кроз кухињу — рече слузи — и ако госпођица спава, писмо ћеш оставити.

А кад остаде сам, овако је самој госпођици говорио:

— Ти би била веома недосетљива, кад се не би сетила: зашто долазим сутра.

VII.

Госпођа Красловска се веома зачудила што је тако рано дошао Полањецки, али га је ипак примила, јер се досећала да он долази по каквом необичнијем послу. А и он је без великог увода испричао све шта је било, лажући при том толико, колико би било потребно да би се сакрпла опасност да они посумњају е ће Машко банкротирати, или да му лоше иду ствари.

Опазио је притом ово: догод је он говорио стара госпођа није спуштала с њега своје зелене очи које су биле без сјаја

и као из камена изрезане, и ниједан јој мишић на лицу није мрднуо.

Тек кад је свршио рекла је:

— У свем том не разумем само једну ствар: зашто је господин Машко продавао те храстове. То је за свако пољско добро најлепши украс.

— То је далеко од дома — одговори Полањецки — и квари усеве својом хладовином, а господин Машко је практичан човек. У осталом, искрено да вам речем: ми смо стари познаници, и он је мени то више учинио за љубав. Ви знате да сам ја трговац; требало ми је храстове горе, и Машко ми је уступио, колико је могао.

— Онда не знам шта је ту онда тај младић. . .

— Ако познајете господина Јамиша, прекиде је Полањецки — то ће вам он као сусед Кремјења и Јалбрикова све објаснити, да је тај човек мало ударен, познат као такав у целој околини.

— Онда г. Машко није био обвезан да се туче.

— Госпођо — рече Палањецки, с очитим нестрпљењем — у тим случајевима наши су мушки погледи друкчији од ваших.

— Допустите да речем реч две вашој кћери.

Полањецки смисли да би сад била згода да се извуче, али, како је дошао као нека извидница и хтео однети Машку какву било вест, рече:

— Ако би сте имали какав налог за г. Машка, онда ћу одавде право к њему.

— Само један тренутак — одговори г-ђа Красловска.

Полањецки остаде и чекао је толико да је већ стао губити стрпљење. У том уђоше и госпођа и госпођица.

Госпођица, одевена у белу „кошуљицу" с мрнарским оковратником, очешљана не бозна коко брижљиво, и поред тога што је имала нешто запаљења у очима и две три бубуљице на челу, које је брижљиво претрпала прашком, учини се Полањецком доста згодном. На њој се огледала нека привлачна тромост, које се није могла ослободити, јер устаје позно, и неко тако исто привлачна равнодушност. Али на њеном анемичном лицу није се показала никаква узбуђеност.

Пошто се она и Палањецки поклонише једно другом рече леденим мирним гласом.

— Будите тако добри те реците господину Машку: да сам се веома поплашила и да ми је било веома тешко. Да ли је одиста рана лака?

— Поуздано.

— Молила сам маму да иде те да понегује г. Машка и ја ћу с њом поћи и чекати у колима на вести, па отићи кући. Тако сваки дан, док г. Машко потпуно не оздрави. Мама је тако добра, те ми то одобрила. Кажите то г. Машку.

По њеном бледом лицу прође једва приметна, слаба румен. Полањецкому су њене речи биле потпуно неочекиване, он им се задиви, она се њему учини веома лепом, и минут доцније, идући к Машку, говорио је у себи:

— Ипак је женско боље, него што се чини. Рекао би свако да су то два пехара замрзнуте воде, па ипак у ове девојке има и мало срца. Машко се у њој није преварио, и имаће пријатну обману. Стара ће отићи до њега, видеће све те бискупе и кастелане с кривим носовима, с којима се тако шалио Букацки, и потпуно ће се уверити о високом пореклу Машковом.

Размишљајући тако нађе се у стану Машковом и мораде чекати, јер је угодио у време, кад је лекар био код њега. Чим доктор изађе. Машко га замоли да уђе и још пре поздрава упита:

— Јеси ли био?

— Како си, како си спавао?

— Добро. То је последња брига.... Јеси ли био?

— Био сам. Казаћу ти укратко: кроз четврт часа доћи ће г-ђа Красловска да те надгледа. Госпођица ми је рекла да ти кажем: да ће се она довести довде с матером, и чекаће вести о теби у колима, да зна како си. Рекла ми да ти кажем: да се јако престрашила, да јој је врло тешко, али захваљује Господу што није ништа горе. Видиш, Машко!.... Да ти кажем још да је врло лепа, и да ми се врло допала — и идем кући, јер немам више времена.

— Молим те, почекај још за часак. Почекај драги мој: немам грознице, а ако то говориш што се плашиш.....

— Баш си досадан! — прекиде га Полањецки. — Чисту ти истину говорим и да си и сувише рано критиковао своју вереницу.

Машко спусти главу на перницу и поћута мало, а затим као за се рече:

— Готов сам да је заволим.....

— Тако и треба; збогом! Идем до Васковсковскога, да се с њим опростим — рече Полањецки.

И у место к Васковскому он оде к Плавицковима, које и не нађе дома. Плавицки није никад ни био код куће, а за Марину му рекоше да је изишла пре једног сахата. Кад човек напред јави девојци, која му је мила, да ће доћи, па је онда не застане дома, онда се обично поприлично глупо изгледа. То је Полањецки осећао и расрди се. Ипак оде до цвећара те накупова изабрана цвећа, и нареди да се однесу код Плавицких. Мисао о том, како ће Марина врло радосно примити и како ће јој срце куцати очекујући да дође вечер, беше му веома пријатна, те после тога оде на ручак, а одатле у најбољем расположењу к Васковскому.

— Дошао сам, г. професоре, да се опростимо. Кад полазите? — рече му.

— Како си ти, драги мој? — одговори Васковски. Морао сам одложити одлазак за који дан, јер видиш да имам да изгрејем ове малишане.

— Младе Аријанце, који у слободним часовима завлаче руке у туђе џепове?

— Не. То јест, видиш, то су добре душе, али их не можеш оставити без надзора. Морао сам се постарати за заступника, који ће становати овде на мојем месту.

— И који ће се ту испећи. Како можете да издржите у овој јари?

— Зато што седим без капута и допустићеш да га и не облачим. Мало је ту топлије, али ћеш допустити да је транспирација здрава ствар, а још ове крилате тичице просто гину за јаром.

Полањецки се обазре око себе. У соби је било до по туцета разних тичица, не рачунајући врапце, који су масама загледали кроз окно, навикнути да се хране. Професор је држао у соби само оне тице, које је куповао од птичара, а врапце није хтео пуштати унутра велећи да за све нема јела ни места, а једне да пусти, а друге не, учинио би многима на жао. Оне собне имале су крлетке о зиду или у прозорима, или су у њих улазиле само за спавање, иначе су слободно летеле по свој соби испуњујући је својим цвркутањем, и остављајући трага, по књигама и рукописима који су расејани били по свима столицама и кутовима.

Неке од птица које су се веома ослободиле стојале су му на глави. По тлу су шкрипале љуске конопљаногa семена. Полањецки, који је овај стан добро знао, маче раменима само, па рече:

-- Све је то врло добро, али што им допуштате да се биштy и одмарају на вашој глави, то је и сувише! Уз то овде још има и задаха.

— Све је то крив свети Фрања из Асиза — одговори Васковски — јер сам се од њега научио волети ова створенца. Имам и два голуба, али су оба мужјаци.

— Ви ћете се зацело видети с Букацким — рече Полањецки — добио сам од њега писмо. Ево га.

— Сме ли се прочитати.

— Зато га и пружам.

Васковски прочита и на свршетку рече:

— Ја веома волим тога Букацкога; он је врло добар..... али, видиш, њему ту нешто није све у реду! рече Васковски, па се куцну неколико пута по челу.

— Већ ми ово почиње бивати забавно! — повика Полањецки. — Замисли, професоре, има неколико дана све по неко куца себе у чело и говори о другом којем: „Томе ту нешто није у реду!“ Красно друштво!

— Па кад то готово по мало и јесте, шта ћеш му — одговори Васковски. — А знаш ли шта је то? То је нешто најобичније, негда аријски дух у нама, Словенима, шта је код нас више него на западу, јер смо најмлађи од Аријанаца, и стога ни разум ни срце нису дошли код нас у равнотежу. Ми, најмлађи од Аријанаца, осећамо најживље, примамо све најтопније к срцу и врло смо ватрени у практици живота.... Ја сам много видео, ја давно опажам!... Како су то чудне природе!... Ето на пример немачки великошколци кафанче, па шта? То им баш ни мало не шкоди нити раду, нити да се израде до практичних људи. Али нека Словенин узме ту моду и нека отпочне кафаном, пропада, остаје вечити клуподер! Такви смо свуда. Немац ће бити песимистом, написаће на туцета свезака о том: да је живот једно очајање, али поред свега тога редовно ићи на пиво, подизати пород, тећи новаца, поливати градину и спавати у перини. Словенин ће се притом обесити или пошашавити, окренути живот на пропаст; удавиће се у блату умовањем сакупљеном. Ја се, драги мој, сећам људи, који су се смртно побајро-

нили. Ја сам много штошта гледао. Гледао сам младиће, који су се заљубили, па се после пропили. У нас нема мере и не може је бити, јер се у нас уз претерано примање сваке идеје још јавља увек и лакомисленост, и знаш шта још? — леност. Ах, Боже мој, како смо сви ми лени? Како би се истакли сви што више напред да нас свако види и да нам се диви! Погле онога Букацкога: он се просто удавио у екситицизму, песимизму, будизму, декадентизму, и у чему ти још знам? Ето сад је и код њега завладао хаос, он се толико спустио дубоко да га мијазми трују; али да ли ти мислиш да се он ту више не прави, него што би то у ствари било? Како чудновате природе! У исто време и најискреније и најживље осећају, све примају к срцу да не може бити ватреније — и изигравају. Кад човек помисли о том, воли их, али би му се у исто време хтело и смејати и плакати.

Полањецки се сети како је о својем првом доласку у Кремјењ приповедао Марини о својем бављењу у Белгији, кад је расправљајући о песимизму с неколико младих Белгијанаца опазио да се њега све те теорије далеко више косну него њих, те да му тим самим оне јаче загорчавају живот. Сад рече:

— То што ви велите сушта је истина. То сам и ја запазио, и зато све нас ђаволи носе.

Васковски беше упро већ своје мистичне очи у замрзла прозорска окна и рече:

— Не, не; све ће нас неко други да узме. Та врела крв, па лакоћа у примању идеја: то су велике основице, које је Христос Слевенству доделио.

Ту Васковски показа на неки рукопис, који су птице испрљале и рече тајанствено:

— Видиш, ја идем с тим. То је рад целога мојега живота. — Хоћеш ли да ти што прочитам из њега.

— Бога ми немам времена. Већ је позно.

— Истина је. Већ се смркава. Него ћу ти укратко рећи... Не само да мислим, него и најдубље сам убеђен да је Словенима одређена велика мисија да је изврше.

Ту Васковски прекиде, поче трти руком чело и рече:

— Како је то красан број „три“... Има ипак у том нечега тајанственога!

— Хтели сте нешто говорити о мисији — рече Полањецки нестрпељиво.

— А, има то једно с другим везе, не бој се. Јер, слушај: има три света у Европи: романски, германски и словенски. Она су два већ учинили што је ваљало учинити. Будућност — то је овај трећи.

— А шта има тај трећи да уради?

— Уредиће друштвене одношаје, право, одношај човека према човеку, живот појединих људи и оно што се зове приватним животом, све то на хришћанској основи. Људско несавршенство изопачава је, али ипак све на њој стоји. Али је то тек половина испуњене задаће, први део!.... Има људи који мисле да је Хришћанство на умору, Није. Други део тек има да се отпочне. Христа има у животу појединих људи, али се не види у историји, разумеш ли? Увести га у историју, удесити према његовој науци и догађаје и радње историјске, да се оствари љубав према ближњем у најширем смислу, ето то је мисија, коју има да изврши словенски свет. Само нема код њега још свести о том; треба му отворити очи.

Полањецки је ћутао, јер није имао шта да му одговори, а професор настави:

— Ето о чему сам целога живота мислио, и то сам исказао ето у том раду... (Ту показа на рукопис). То је рад целога мојега живота. То је та мисија.

— На којој су сад сврачкови — помисли Полањецки — а за цело ће још за дуго бити.

Гласно пак рече:

— И ви се надате да ће таква ствар изаћи из штампе...

— Не, не надам се ја ничему. У мене има нешто мало љубави, али сам ја и сувише сиромашан и сувише сањалица мислилац. То ће се изгубити, као да камен бацим у воду, али биће таласа, колутова. После нека дође какав изабраник... Шта га знам?... То није мени одређено. Не могу се они отети од те мисије, све кад би и хтели... И видиш, не треба људе одвлачити од њиховог предзначења, нити их силом мењати. Што је негде добро, у нас може бити зло, јер је нас Бог створио за друго што. У осталом, узалудни посао. И ти узалуд сам себи велиш: да хоћеш само новаца да стечеш, и ти мораш поћи за гласом природе и опредељења...

— Ја већ и идем, јер се женим... То јест женим се, ако ме хоће...

А Васковски га ухвати за струк:

— Нек ти је са срећом! Је ли истина! Нек те Бог благослови!... Знам. То вам је наредило оно дете. А сећаш ли се како сам ти говорио да и она има нешто да изврши, да неће умрети док то не учини? Нека јој Бог да рајско насеље, а вама обома благослов... Марина је право злато...

— А вама, драги професоре, срећан пут, и успех у мисији.

— И теби, и теби, све што себи желиш.

— Ја? Што себи желим? — говораше весело Полањецки. — Ја тако једно пола туцета малих мисионара...

— А, обешењаче, увек си био обешењак — одговори Васковски. — Али трчи, трчи тамо, дођи ћу до вас...

Полањецки изађе брзо, седе у једну дрошку и нареди да га вози к Плавицковима. Путем је смишљао шта ће рећи Марини и спреми себи беседицу, уљудну, трезвену, као што доликује реалисти, који је нашао додуше оно што је желео, али који се жени по рачуну.

Видело се да је Марина држала да ће он доцније доћи, јер у собама није било светлости, и ако су последњи сунчани зраци већ трнули на врховима дрвета.

Здравећи се Полањецки јој стаде љубити обе руке, и заборавивши на своју склопљену беседу упита је мало непоузданим, узбуђеним гласом:

— Јесте ли примили цвеће и писмо?

— Да...

— Да ли се сећате што сам послао?

Маринино је срце куцало максимално, да није могла доћи до речи.

Али је Полањецки питао даље све испрекиданијим гласом:

— Слажете ли се с Литкином вољом? Хоћете ли ме?

— Хоћу — одговори Марина.

Сад он осети да јој треба захвалити, али узалуд се мучаше око речи. Само је још силније притискивао на усне њене руке и у исто време држећи је за обе руке привлачио је све ближе к себи. Наједаред га обузе пламен, загрли је и стаде устима тражити њена уста. Али она окрете главу тако, да је могао пољубити само њену косу на челу. За тренутак се у мраку могло чути само њихово убрзано дисање, али се Марина отрже из његовог наручја.

Неколико минута доцније служавка унесе светлост. Полањецки дође к себи и поче узнемирено загледати у очи Марини,

плашећи се са своје дрскости. Био је уверен да је увредио и готов да моли за опроштај. Зачуди га веома кад на њену лицу не виде ни трага од срџбе. Очи је била оборила, јагодице су јој гореле, коса јој је била мало у нереду; лако се познавало да је мало била збуњена и унезверена, али је уз то била и тако слатко женски престрављена као свака заљубљена девојка, која у прелазу преко новог прага осећа да треба што на њему жртвовати, али која га прегази и улази унутра зато што хоће, што воли, и што је дужна по праву, које припада мушкому.

Гледајући је тако Полањецкога обузе жив осећај захвалности. Учинило му се сад да Марину воли онако, како је волео пред Литкину смрт. Али је у исто време осећао и то да према њој више не може бити сувише деликатним нити великодушним, него је опет дохвати за руке, примаче устима са много поште и рече:

— Ја знам да вас нисам достојан, у том нема сумње. Али Бог ми је сведок да ћу све учинити за вас, што буде мени у власти.

Марина погледа у њега влажним очима.

— Само да ви будете срећни...

— Зар се с вама може не бити срећан? Од првог часа у Кремјењу познао сам ја то. Али после, сами знате, све се покварило. Држао сам да ћете поћи за Машка; колико сам се наједио!...

— Ја сам тада била љута, сад вас молим за опроштај, драги мој господин-Сташо...

Полањецки повика ватрено:

— Данас ми је баш професор говорио: „Марина је злато!“ И одиста сви то веле, али не само злато, него благо неоцењено!

Она се стаде очима смешити на њега:

— А можда и врло тешко...

— Нека вас зато глава не заболи; у мене је зато доста снаге, могу вас и у зубима носити... Сад бар имам зашто да живим.

— И ја — одговори Марина.

— Знате ли да сам ја већ долазио овамо данас? После сам послао цвеће. Кад сам добио ваше писмо синоћ одмах сам помислио: то је просто анђео, и ту би требало немати ни срца ни четврте даске, па и на даље отезати.

— Тако сам била узнемирена и несрећна због тог двобоја. О сад је већ све свршено?

— Части ми моје, све.

Марина хтеде и даље распитивати, али у том зачу се пан Плавицки; прво се чу како оставља штап, кашљуцну, скиде капут горњи у предсобљу, затим отвори врата, и кад их видесаме рече:

— А, вас двоје сами седите?

Марина му притрча, рукама га дохвати за рамена а чело пружи да га пољуби, одговори:

— Као вереници, тато.

Пан Плавицки се трже па упита:

— Шта велиш?

— Велим — одговори му она гледајући му право у очи — да господин Станислав мене хоће и ја сам веома срећна.

Полањецки приђе, крепко загрли пан Плавицког и рече.

— Хоћу је са вољом и допуштењем твојим, течо.

Пан Плавицки само повика: „Дете моје!“ посрћући дође до канабета и тешко се спусти на њ.

— Извините — стаде говорити — узбуђење... Ништа, не гледајте на мене... Децо моја... Ако вам је потребно да вас од свег срца благословим.

Он их благослови, али га снађе још веће узбуђење, јер је Марину одиста волео. Речи му све више застајаху у грлу и ово двоје млади слушаше сада само испрекидане речи или изразе, као на пример: „какав кутић код вас — за старца, који је целога века радио“... „јадно дете“... „сироче моје“...

Они су га заједно тешили и тако добро умирили да већ после пола часа пан Плавицки изненада пљесну Полањецкога по рамену па рече:

— Ах, разбојниче! То си ти мислио на Марину, а ја сам држао да си ти мало...

Остатак доврши Полањецкому на ухо, а овај се зацрвене од негодовања и одговори:

— Како то можете замислити? Кад би се ко други усудио да ми рече...

— Де, де, де — одби смејући се Плавицки. — Нема ватре без дима.

Још исто вече при растајању Марина запита Полањецкога.

— Јел'те да ми нећете одрећи једну ствар?

— Шта заповедате само.

— Ја сам давно смислила, ако дође овакав час, као сада, да одемо заједно до Литке.

— Ах, мила моја — одговори Полањецки.

А она говораше даље:

— Не знам шта ће свет рећи, али шта нам је стало до света; је ли?

— Разуме се! Шта имамо још да се на свет освлећемо. Веома вам хвала за ту мисао, драга госпођице, мила..... Марино.

— Ја мислим да она гледа на нас и да се моли Богу за нас.

— Да; то је наш мали патрон.

— Лаку ноћ.

— Лаку ноћ.

— Сутра.

— Сутра — рече Полањецки љубећи јој руке — прексутра, сваки дан.

Ту полако додаде:

— Чак до венчања.

— Да — потврди Марина.

Полањецки оде. Пуни су му били и срце и глава: мисли, осећања, израза, а над свима је господарило једно главно сазнање: да је наступило нешто дотле непознато, стално, да је његова судба решена, да нема више боловања и промена и да треба почети нови живот. И то му осећање није било непријатно него је долазило до заноса, нарочито кад се опомињао како је љубио Марину у чело. То нешто, чега није било у његовим осећањима, настајало је и губило се у овим успоменама потпуно, и Полањецком се учинило да је нашао све што је потребно за срећан живот. „Тога никад нећу бити пресит!“ — мислио је и просто му се учинило још све то неверица. По том је мислио о доброти Марининој, о том како је она ваљана, како се на таквом срцу и карактеру може зидати, како у животу с њом нигде и ништа неће му претити, како она ништа под ноге бацити неће нити искаљати што је његово, како ће као злато сматрати оно што је у њега златно, како ће живети за њега не за себе, и мислећи тако питао се у памети: шта би могао боље наћи? И стао се чудити својему ранијем колебању.

У исто време осећао је да је то што има да дође тако огромна промена, нешто тако несрављено постојано, да му се негде у најдубљем кутку душевном будио немир пред овом незнаном срећом.

Ну колебао се није: „Нити сам страшљивац нити неваљалац — мислио је. — Ваља напред, и ићи ћу.

Кад се вратио, погледа на Литкину слику и одмах му се отвори као неки нови видокруг. Помислио је да може имати деце. Онаку једну веселу главицу, и то с Марином! На саму мисао о том стаде му срце живље куцати и уз усталасане осећаје дође му толико наде животне, какве одавно није осетио. Осећао се управо потпуно срећним. Кад случајно загледа у писмо Букацкога, које при пресвлачењу извади из џепа, стаде се тако весело смејати, да је чак и слуга зачуђено нагвирио у собу. Полањецкоме дође воља да му каже како се жени.

Тек је у зору заспао, али је устао трезвен, одморан, и чим се обуче, отрча у канцеларију да каже Бигјелу новост своју.

Бигјел му срдачно честита, а после онако тихо, како је то у њега обичај, изложи ствар и рече:

— Кад зрело промислиш, то ти је најпаметнија ствар, коју си учинио у животу.

После показа на сточић с хартијама, па додаде:

— Ови уговори мора да су корисни, али је онај још бољи.

— Је ли? — повика Полањецки хвалисаво.

— Трчим да кажем жени — рече Бигјел — не могу да одржим, а иди и ти са срећом. Замењиваћу те до венчања и за време меденог месеца.

— Добро — одговори Полањецки — трчим да кажем Машку, а после ћемо ја и Марина на Литкин гроб.

— То и треба ви да учините.

Полањецки опет успут накупова цвећа, посла са њима вест да ће наскоро доћи, и отпаде до Машка.

Машко се осећао веома добро под старањем госпође Красловске и сваки час се надао да дође. А кад чу од Полоњецкога за његову новост, стегну му руке потпуно узбуђен и рече:

— Само ћу ти једно рећи: не знам да ли ће она с тобом бити срећна, а ти ћеш с њом зацело.

— Зато што је женскиње боље од нас — одговори Полањецки — држим да си и ти тог мишљења после овог што се с тобом случило.

— Признајем да још не могу да се повратим од чуда. И боље су од нас и много тајанственије. Замисли само.....

Ту се Машко затеже, као да ли даље да говори или не

— Шта? — упита Полањецки.

— Да, ти си човек, којему се може поверити, а уз то си ми дао толико доказа о својем пријатељству, да међу нама не

мора бити тајана; замисли, јуче кад си ти отишао, добијем писмо без потписа, као што видиш овде влада тај племенити обичај писање непотписаних писама; у том ми се писму јавља да је отац Краславскове жив и здрав.

— Зар опет? Можда је каква сплетка.

— А можда и није. Вероватно је у Америци. Писмо сам добио, док је била још ту Краславска. Нисам јој ништа говорио. Али кад ме после нешто времена стала распитивати шта ми је ко од оних који су насликани, упитао сам и ја њу је ли давно удова. На то ми је одговорила: „Ја и моја кћи сами смо на овом свету већ је двадесет година, али су то жалосне ствари, о којима нећемо сад разговарати.“ Замисли, просто ми није рекла, кад је њен муж умро.

— А шта си ти на то?

— Ја мислим, ако је тата жив, да ће то онда бити нешто тако о чему се и не говори, и да то одиста могу бити жалосне ствари.

— Да је тајна, одавно би се прокљувила.

— Оне су биле десет петнаест година на страни. Ко зна? У осталом то ништа неће променити моје намере. Ако господин Краславски седи у Америци и не долази амо, то он мора да има за то каквих разлога, сем ако га и нема. Ја баш сад добијам све више наде да ће моја женидба довести до жељена циља, јер знам: кад они имају што да крију, биће мање истраживачи.

— Опрости ми за радозналост — рече Полањецки узимајући шешир — мени је много стало до мојега примања, а сад и до Плавицковог: да ли си ти сигуран да оне имају новаца?

— Отворено да ти кажем: чини ми се да имају, али ипак стављам све на затворену карту. Пуница ми је неколико пута рекла да њена кћи не треба да се узда на имовину својега мужа. Видео сам код њих гвоздену касу. У кући живе богато. Знам у Варшави све чивуте и нечивуте који дају новац на зајам и знам поуздано да ниједном од њих ни гроша нису дужне. Као што сам знаш, имају лепу вилу до Бигјела. Капитал не троше, јер су и сувише мудре за такав посао.

— Тачне цифре ипак не знаш?

— Покушао сам да распитам, али издалека. Али како нисам још са њима врло интиман, нисам смео јаче наваљивати да дознам. Наговестили су ми да ће бити до двеста тисућа рубаља, а можда и више.

Полањецки се опрости с њим, и идући Плавицковима мишљаше:

— Све ти то нешто тајанствено, нешто увијено, нешто ризично. Волим Марину.

По часа доцније ишао је са Марином Литкину гробу. Дан је био топал као пролећни, али небо беше суро. Град је био суморан и прљав. На гробљу је отопљени снег падао грудвама са споменика и покривао пожутелу пола иструхнулу траву. Са врха крстова и голих грана од дрвећа падале су крупне капље, које је топли ветар од времена на време носио у лице Полањецкому и Марини. Ови ветрови подуси толико су јој заносили сукњу, да је морала руком придржавати. Стигоше до Литкина гроба.

И ту је све било мокро, клизаво, туробно и у пола голо од отопљена снега. Полањецкому просто није могло ући у главу да ту, у том гробном мраку и влази, лежи дете, које се толико пазило, које је било тако мило и нежно. „Све то можда је тако природно, али се човек никад не може измирити са смрћу.“

И заиста тако је и било. Колико год је пута био на Литкину гробу, враћао се отуда с неким несавладљивим бунтом, с неким страсним протестом у души. Те су га мисли стале растрзати и тада. Учинило му се просто страшно да воли Литку и измирити то вољење са знањем да неколико стопа ниже она лежи поцрнела и у распаду. „Ја не треба овамо да долазим — говорио је сам са собом — овде долазим до беснила од љутине, губим главу и све животне основе.“

Пре свега то му је задавало муке, ако није могуће не мислити о смрти исто је тако немогуће и што смислити и стога све што би му о њој дошло на памет јесте, у колико се човек просто не лати вере, у исто време и очајно и плитко, по сто пута прежвакано и обично. „То бих желео да сазнам као и о самом бићу, а умем да одговорим колико и сваки други од реда. Потпуно врзино коло.“ И то је била истина. Јер ако је помислио, на пример, како му на први спомен о смрти све изгледа као дим и прах и да на жалост и јесте тако, осетио је при том и то: да је тисућу људи дошло до истог закључка пре њега, и да нико није у том нашао ни олакшања нити бар каква таква задовољења, које човек добија, кад изнађе истину. Све што је могао себи рећи било је у исто време и страшно и ништавно. Лако му је било да разуме, како су цео људски живот, сва дела,

сва философија, само непрестана очајна борба са смрћу, борба, која је потпуно разумљива, а у исто време бескрајно глупа и без циља, јер је унапред изгубљена. Али му то, што је разумео, није могло дати ни олакшања, него било утврђење новог врзиног кола. „Та кад је свим људским напорима једини циљ живот, а једини ресултат смрт, онда безумност прелази меру, и просто не би се могао замислити да није ове ледене и немилосрдне очигледности, која жива и мила нам лица мења у трулеж.“

После сваког похода на гробљу Пољањецки се тровао овим и њима сличним мислима. Сад је идући мислио да ће га присуство Маринино ослободити од њих, а испало је међутим сасвим нешто друго. Литкина смрт, која је поткопала у њему поуздање у смисао и моралну сврху живота, поткопала му нарочито и ону прву љубав према Марини, која је била тако наивна и без сумњичења. Сад пак, кад је заједно са Марином стао крај Литкина гроба, кад је та смрт, која је почела бивати само успоменом, постала сад скоро опипљива, њено отровано дејство почело се поново ојачавати. Поново му се учинило да је цео живот, па и љубав, само обмана, а животне муке нешто потпуно таште и нестварно. Ако ван живота нема ни разума ни милосрђа, онда нашто труд, нашто волети, нашто се женити? Да ли зато да човек има деце, да их заволи као своје очи, а после да гледа беспомоћно, како их ова слепа, глупа и брутална смрт дави као вук јагњад, и да долази њихову гробу мислећи како она труну у тамнини и влази. Ето, ту је Литка!

Суморни дан је за чудо само распиривао овакe осећаје. Пре, кад је долазио, изгледало му је гробље једно велико ништавило, у којој се расплине живот, али се расплине и свака невоља у нешто тужно, сановито, од чега човеку бива лакше. Данас на том гробљу није било спокојства, прамење снежно осипало се с гробова и пањева, по мокром дрвећу гониле су се вране гачући. Силовити и ћудљиви подуси ветра сносили су силество капљица, са грана од дрвећа, и правили очајну неку најезду кросред непомичних, каменитих и неосетљивих крстова.

У том је Марина престала са молитвом, па рече загушеним гласом каквим се на гробљу говори.

— Њена душа мора да је сада међу нама.

Полањецки не одговори ништа, али само помисли да су он и Марина два лица из два сасвим одвојена света, а затим.

ако би у оном што она говори било ма и мрва истине, то сва његова душевна патња нема ни толико вредности, колико овај снег што се топи. У том случају, говорио је у себи, има умирања и гробља, али смрти нема.

Тада Марина поче намештати венце од зеленила што беше купила пред капијом, а он је мислио још брже, више осећањем него умом:

— У мојем свету ни на што нема одговора, само се једно коло врзино за другим стропоштавају у понор незнања.

Изненада му паде на ум ово: кад тај појам о смрти не би потицао из вере, него да га је иставио неочекивано какав философ, та би се хипотеза примила као најгенијалнија, јер се њом све тумачи, она на све одговара, она осветљује не само живот него и смрт, која је тамна. Људство би с дивљењем клекнуло пред таквим мудрацем и тако научном теоријом.

С друге стране опет осети да ипак има нечега између Литке и њих. Ето она сама распала се у прах, али је нешто њу наџивело, остали су неки таласи њених мисли, њене воље, њених осећаја. То што се он зближио с Марином, што су сад вереници, што их ево пред Литкиним гробом, што ће се венчати и отпочети заједнички живот, што ће имати миле деце, који ће после живети, женити се и удавати, множити се, шта је то било друго него један талас, који изишавши из оног јадног детета, има способност да иде у бескрајност, јављајући се у несмртном ланцу појава. Како сад да се помисли да ће из смрног лица нићи бесмртна и бескрајна енергија? Марина је за то нашла одговора у простоти своје вере, Полањецки не.

Ипак је Марина имала право. Литка је била међу њима. У том тренутку Полањецкому прође кроз главу нека нејасна претпоставка, несређена у једну једру мисао: како је можда све оно што човек за живота помисли, све што он хоће, што заволи, нека материја од етра сто пута суптилнија, сто пута тежа да се појми, од које постаје неко неутрално биће, свесно себе, или вечито, или такво, које се препорађа у друго што савршеније, суптилније, до бесконачности. Учинило му се да се атоми мисли и осећања могу скупити у једну оделиту јединку, нарочито због тога, што су, излазећи из једнога мозга или срца, сродне међу собом, те се и стреме једна к другој по оној самој недокучној основи, по којој се елементи хемијски спајају у материјалну јединку. У он-

ште није имао времена да размишља о том, али му се учинило да је ипак нешто докучио, да на завеси, која крије много што шта његовим умним очима, ипак има неки мали продор. Могло је то доцније испасти и обманом, али у тим тренутцима, кад је осећао да је Литка међу њима, држао је да се њено присуство само на тај начин може разумно протумачити.

У том се стаде приближавати нека пратња, јер на звонари што је била испред гробља поче ударати звоно. Полањецки понуди Марини руку и пођоше ка капији. Успут рече Марина мислећи вероватно једнако о Литки:

— Сад сам потпуно уверена да ћемо бити срећни.

Она се још јаче прибп уз руку Полањецкога, јер уосталом и ветар отпоче све јаче духати, те јој бејаше тешко одупирати му се. Једаред ветар подухвати њен вео и обави га око врата Полањецкоме. Стаде га стварност будити. Он притезаше уза се све јаче руку Маринину и осети: ако љубав није кадра да пронесе човека кроза смрт, бар је згодна за живота.

Кад седе у кола, узе Маринину руку у своју и није је пуштао целога пута. Час по час је потпуно осећао олакшање, јер је мислио да ће ова мила и добра девојка моћи да надокнади све оно што је њему недостајало у животу, и да потпуни и дотера све што бејаше изгубио. „Моја жена! Моја жена!" понављао је у себи гледајући у њу, а њене отворене светле очи одговараху му: „Твоја!"

Кад стигоше кући, пан Плавицки се још не беше вратио са прошетње коју је чинио пре ручка, те се нађоше на само. Полањецки се посади крај Марине и под утицајем мисли које су му мало пре биле у глави, рече својој драганн:

— Ви сте говорили да је Литка била међу нама, а то је истина! Ја сам се вратио као сломљен с гробља, па ипак је добро што смо били тамо.

Марина му одговори:

— Ми као да смо ишли на благослов.

— И ја то тако нешто осећам, те ми се чини као да смо већ венчани, или бар много ближе једно другом.

— Да, и то ће бити и тужна и добра успомена.

А он је онда опет узе за руку и рече:

— Па ако се надате да ћемо бити срећни, нашто са срећом одуговлачити. Дивна моја, најлепша моја, и ја се надам

да ће нам добро бити. Не оклевајмо с венчањем. Кад већ смемо да отпочнемо нов живот, отпочнимо га што пре.

— То удесите ви. Ја сам ваша свим срцем и душом.

На то је он привуче као оно првога дана и мало после опет својим устима поче тражити њена; а она да ли под утицајем мисли да су његова права сад много већа него пре, или под упливом осећаја који су се у њој будили, сад не уклањаше главу него само зажмири и пружи му уста као да су одавно за пољубац била спремљена.

(Наставиће се)

БОРБА ПРОТИВ ТУБЕРКУЛОЗЕ

I

Сви култуpни народи отпочели су живу борбу против туберкулозе, тога најачега и најопаснијега непријатеља човечанства. Туберкулоза је својим жртвама далеко надмашила кугу и колеру, које су до сада код свију народа биле највеће страшило. Ратови и њихове жртве ишчезавају спрам жртава ове ужасне болести. Ради примера узећемо Немачку и њене ратове у другој половини прошлога столећа.

У рату	умрло од разних болести	погинуло на бојном пољу	умрло од задобив. рана	свега умрло и погинуло
данском 1864 г.[1]	310	422	316	1.048
аустриском 1866 г.[2]	5.219	2.553	1.455	9.227
франц. 1870|71 г.[3]	14.904	17.255	11.023	43.182
У сва три рата	20.433	20.230	12.794	53.457

У сва три рата Немачка је изгубила 53.457 људи. Међутим само у једној години (1894) умрло је у Немачкој 123.904 од туберкулозе.[4]

[1] Löffler. Generalbericht über den Gesundheitsdienst im Feldzug gegen Dänemark. Berlin 1867.

[2] Löffler. Das preuss. Militär-Sanitätswesen. Berlin. 1869.

[3] Sanitäts-Bericht über die deutschen Heere im Kriege gegen Frankreich 1870|71. Bd. 2.

[4] Prof. Dr. Cornet. Die Tuberculose.

Узели смо за пример Немачку, једну од најбоље уређених држава европских, где је санитетска уредба на доста високом ступњу развића. У њој је морталитет од туберкулозе релативно мали, кад се упореди са морталитетом у другим државама. Док у Немачкој умире на 1000 становника 2·5 од туберкулозе, у Аустрији умире на 1000 становника 3·8, скоро 1·5 пута више. У Србији на жалост не знамо тачну статистику умирања. Наши сеоски становници лече се врло ретко; тек ако по који имућнији оде једанпут или два пута лекару. С тога се врло мало зна, од чега болује и умире највећи део становништва у Србији. Статистика умирања, коју свештеници воде, тако је несигурна и непотпуна, да нема никакве медицинске вредности. Узрок томе је оскудица у лекарима. У Србији има још доста срезова који имају само једног лекара, а има срезова који немају ни једног!

Тачну статистику умирања у Србији имамо само за вароши и варошице од 2000 становника на више.[5] У години 1895. умрло је од туберкулозе плућне 1445 душа у варошима и варошицама, које скупа имају 251.042 становника. Према томе морталитет од плућне туберкулозе на 1000 становника износио је у варошким општинама 5·75. Толико умире само од плућне туберкулозе, а колико умире од туберкулозе осталих органа, то се из извештаја не види. У томе су најтачнији статистични подаци за Београд. За последње две године умрло је у Београду:

Умрло	Свега	од туберкулозе плућне	од туберкулозе осталих органа	Свега	од 0—14 г.			од 15—69 г.			преко 70 г.		
					туберкулоза плућа	туберкулоза остал. органа	Свега	туберкулоза плућа	туберкулоза остал. органа	Свега	туберкулоза плућа	туберкулоза остал. органа	Свега
1901 год.	1699	519	105	624	41	89	130	467	16	483	11	—	11
1902 год.	1809	527	119	646	43	97	140	474	19	493	10	3	13

Београд има по последњем попису 70.000 становника (тачно 69.772). На 1000 становника умире годишње просечно 9 становника од туберкулозе, а 7 становника од јектике.

[5] Др. Војислав Ж. Ђорђевић. Годишњи извештај о рађању и умирању у варошима и већим варошицама краљевине Србије од 2000 становника на више за 1895 годину. Српски Архив 1896 год. св. XVI.

Ако узмемо да у Србији на 1000 умире годишње 5 становника од јектике, то на 2,500.000 становника умире просечно 12.500. Од тога броја сигурно су четири петине или 10.000 у добу између 15-те и 69-те године. Колико Србија у економском погледу губи тим умирањем, видеће се најбоље из овог рачуна. Просечно се може узети, да сваки човек између 15-те и 69-те године привређује најмање један динар дневно. За 300 радних дана у години 10.000 становника привредило би 3,000.000 динара. Овој суми треба додати још најмање по 1 динар дневно за храну, негу, лекове, трошкове на сахрану и т. д., што износи за 365 дана и 12.500 становника 4,562.500 динара. Кад се ове две суме саберу износи материјални губитак Србије огромну суму од 7,562.500 динара годишње.

Из овога прегледа види се јасно, колику штету чини нашем народу и држави ова ужасна болест. Она се сваке године све више распростире, њене заразне клице непрестано хватају нове жртве. Једна клица може заразити човека; заражен човек производи милионима нових клица.

II

Туберкулоза је стара болест, по својој прилици толико исто стара, као и човечанство. Историја њена допире до Хипократа (460—377 пре Христа), који је први описао плућну туберкулозу. Он је назвао фтизис (сушица, јектика). Од осталих научара у старом веку писали су о њој Аретеус, Гален, Целијус Аурелијанус, Целзус и др.

Класичким писцима непознат је био узрок туберкулози, који је тек при крају XIX столећа пронађен. Они нису знали начине и путове којима се ова болест распростире, али су је могли доста тачно код болесника познати. Слика болести, коју су нам у својим делима оставили, доста је верна и карактеристична за јектику. Болест почиње са сувим, доцније влажним кашљем, који прати болест до краја. Болесници често искашљују крв у мањој или већој количини; иначе је ракотина (пљувачка) густа жућкасте боје. У грудима се јављају мањи или већи болови, пробади; дисање теже и краће. Доцније се придружи грозница и знојење. Болесници постепено слабе и

мршаве, изгубе апетит, не могу ништа да једу и не могу да спавају. Кожа је врло бледа, само јабучице на лицу кадкада се зацрвене; руке и тело врело; очи упале, сјајне; нос ушиљен и танак. Пред смрт јаве се проливи и отоци на ногама.

Сада после две хиљаде година, мора се човек дивити овим старим лекарима. Истина они нису знали тачно све промене које болест ова врши у телу човечијем и појединим органима. Туберкулозно распадање плућног ткања нису разликовали од сличних процеса код других болести. Али су ипак својим тачним испитивањима положили темељ, на којем је подигнута данашња наука о овој болести.

Име туберкулоза (Tuberculosis) води своје порекло из старога века од речи tuberculum, што значи квржица, мала гука, оток. Целзус назива туберкулом сваку квржицу, сваки мали и тврд оток споља на телу или у унутарњим органима, који постепено расте, и кад достигне величину ораха или јајета размекша и загноји. Хипократ називао је такве загнојене квржице фимата. Оба та имена означавала су споља на телу дуготрајна (хронична) запаљења жљезда, шкрофуле, мислећи да истим начином постају и процеси распадања плућа код јектичавих. Како разне болести могу имати сличан изглед, то су и речи туберкула и фима употребљаване, да се означе процеси час једне а час друге болести. Доцније кад је наука постигла, да може тачније распознавати поједине болести, задржан је назив туберкула само за туберкулозне процесе а назив фтиза и јектика за плућну туберкулозу — сушицу.

Многе стотине година морале су проћи, док је туберкулоза одвојена од других болести и процес њен у човечјем организму тачније описан. Највећу заслугу за тај рад стекао је чувени француски научар Лаенек (Laënnec) у почетку XIX столећа. Он је одвојио туберкулозу у плућима од рака и других плућних болести. У исто време све разноврсне облике туберкулозе спојио је у једно и описао као једну исту болест. Теорија Лаенекова о јединој туберкулозној болести, која је проналаском туберкулозних бацила (клица) потпуно доказана, имала је да издржи борбу кроз цело прошло столеће. Њени противници били су нарочито немачки научари. У Немачкој владала је дуалистичка теорија, коју је основао чувени научар Вирхов (Virchow). У плућима јектичавих људи виђају се две врсте процеса: једна врста се развија из ситних сивих бобица или квр-

жица (туберкула), које постепено расту и спајају се у веће громуљице; друга врста преставља једну равномерну чврсту масу (инфилтрацију), којом је плућно ткање натопљено. Но при свему том што ове две врсте различно изгледају, ипак пролазе кроз исти ступањ развића. У почетку сивог или мало прозрачног, кадкада пиктијастог облика, пожуте постепено и пређу у једну као сир меку масу. Ова мека сираста маса, може сасвим да се растопи и да је болесници искашљу; тада остану на тим местима у плућима мање или веће шупљине или дупље, које лекари зову каверне. У повољним случајевима, ако су болесна места у плућима мала, може жута сираста маса да се јаче згусне, исуши и претвори у белу, као креда, кречну масу. На овај начин може да се болест залечи и болесник потпуно да оздрави. Оболела места у плућима, ако нису већи простор заузела, могу се залечити и тим путем, да мала сираста гњезда потпуно усахну (резорбишу) и ишчезну, а на њином месту остане чврст ожиљак, као траг од бивше болести.

III

Узрок туберкулози, од чега ова болест постаје и како се распростире, није био дуго време познат. У старом веку мислило се, да се добија од назеба и влаге у влажним пределима, влажним становима. Неки су мислили да је последица прележаних и добро неизлечених запаљења плућа и плућне марамице. Постојало је и мишљење да долази обично код људи, код којих крв није потпуно здрава или имају извесну склоност (диспозицију) да је могу добити. Људи који су рођени са овом склоношћу, обично су њежног и слабог састава тела, угнутих груди, а плећке су им одвојене од леђа (Galen).

Ова мишљења о природи туберкулозне болести провлачила су се скоро до најновијих столећа. Распростирање ове болести на здрава лица, која су била са болеснима у ближем додиру, побудило је сумњу лекара, да је туберкулоза заразна болест. У почетку XVIII столећа Моргањи (Morgagni) професор у Падови био је одсудног мишљења, да је узрок туберкулози извесна заразна материја, и да се преноси са болесних на здраве људе. Лаенек је био истога мишљења. Он је и сам био жртва ове болести у најбољим годинама; испитујући на

живим болесницима и вршећи секције умрлих, оболео је од ње и умро у својој 45-тој години.

Прве доказе о заразној природи туберкулозе изнео је Вилмен (Villemin) 1865 године. Опитима на белим (питомим) зечевима, доказао је, да се гнојем и пљувачком туберкулозних болесника могу лако заразити ове животињице. Тиме је показао да је узрок туберкулози извесно заразно биће (agens), које кад се унесе у здрав организам белога зеца, развије се код њега типична туберкулоза. Каламљењем зечева са гнојавим материјама, узетим од болесних крава, доказао је, да и код ових домаћих животиња туберкулоза долази.

Опити Вилменови изазвали су читаву буру међу медицинским научарима. Нашло се врло много противника, нарочито у Немачкој, који су порицали сваку важност Вилменовим радовима, позивајући се на своје опите, којима нису успели да пренесу туберкулозу на друге животиње. Овој борби био је вероватно узрок више у супарништву између француског и немачког народа, но у тачности њихових научних радова. Најзад ту је борбу решио немачки професор Роберт Кох (Robert Koch) проналаском туберкулозних бацила. Тиме је доказао истинитост Лаенекове теорије, да су тј. сви разни облици туберкулозе једна иста болест, и истинитост Вилменових опита, да је туберкулоза заразна болест.

IV

Проналазак туберкулозних бацила (штапића) без сумње је је један од најзнаменитијих проналазака при крају прошлога столећа. Тим проналаском познали смо највећега непријатеља човечанства, који је освојио и подјармио све културне народе, убијајући немилосрдно и богате и сироте, и цареве и просјаке. Као каква невидовна аждаја притисла је ова болест и нашу лепу отаџбину, прождирући у њој свакога дана најмање 50 становника. Она је невидовна за то, што је тако ситна, да се голим оком не може видети; а јака је за то, што је има у безбројним милионима. Избројати њене клице тако је исто немогуће, као што је немогуће избројати, колико капи воде има у мору.

Туберкулозне бациле су кратки штапићи, дугачки 2 до 4 хиљадита дела од једног милиметра а широки једва половину

хиљадитог дела од милиметра. С тога се могу само јако увеличавајућим стаклетом видети. Најлакше се могу наћи у пљувачки јектичавих, а има их свуда, где се ова болест налази. Оне имају две особине: врло брзо се множе, и јако су издржљиве. Те две особине дају им ужасну снагу и ако су тако мале. Једна бацила ако уђе у тело човечије, после извесног времена намножи се у безбројним милионима. Колико је велики број бацила, може се лако видети код јектичавих људи, који дању и ноћу кашљу и пљују; у пљувачки коју једанпут искашљу има по неколико хиљада бацила. Колико бацила један такав болесник избаци на поље за један дан, а колико за једну или две године свога боловања!

Издржљивост туберкулозних бацила састоји се у томе, што могу да се псуше и без хране по неколико месеца да живе. Пљувачка јектичавих људи избачена на под или на земљу, осушена и измешана са прашином, после 6 месеца може другог здравог човека туберкулозом заразити. Туберкулозне бациле не може лако ни мраз убити. Професор Корнет (Cornet) нашао је живих бацила у јектичавој пљувачки, која је лежала на улици шест недеља зими, када је хладноћа падала до 10⁰ испод нуле. Један други испитивач (Petri) закопао је у земљу угинулог зеца од туберкулозе у једној металној кутији; после три месеца извадио је леш и нашао у њему живих бацила.

Из овога се види, зашто се туберкулоза тако јако распрострла и каквих великих тешкоћа има човек, да се бори са њоме. Но ипак има много сретстава, која их могу убити.

У води туберкулозне бациле не могу дуго да живе; после неколико дана угину. Топлота од 60⁰ убија их за један час; топлота од 90⁰—100⁰ убија их за два минута. Највећи непријатељ туберкулозних бацила у природи је сунчева светлост. Непосредни сунчеви зраци убијају их врло брзо; ако су зраци јаки, убијају их за неколико минута, ако су слабији за неколико часова. Тако исто убијају бациле: цеђ, сапун, свеже угашен креч, карбол и т. д., једном речи већина сретстава, која ми иначе употребљујемо за чистоћу и дезинфекцију.

Из тога се види, да борба против туберкулозе није немогућа. У интересу нас свију, у интересу свакога грађанина, у интересу државе потребно је, да се та борба што пре отпочне. Наука нас је упознала са овом болешћу, она нам је пружила сва сретства и оружје против ове болести, и ако имамо воље и енер-

гије, да своје здравље и свој живот сачувамо, ми ћемо имати сигурног успеха. Наша је дужност да ступимо у борбу, ако не ради нас самих, онда ради наших нејаких, наше деце, која сваке године све више страдају од ове ужасне болести. Из статистике умирања у Београду видећемо, да све скупа заразне болести: скрлетина, гушобоља, мрасе и остале заразне болести не односе толико жртава колико сама турберкулоза.

Борба против туберкулозе мора се вршити у два правца: сачувати здраве да се не заразе, и лечити болесне да оздраве.

У првом правцу можемо увек имати сигурног успеха. У другом правцу можемо имати само тада успеха, ако се болест отпочне лечити одмах у почетку, чим се појави.

V.

Туберкулозне бацилe док се налазе у болеснику, опасне су само за овога; чим их болесник избаци из себе, опасне су за његову околину. Од свију облика туберкулозе, за распростирање ове болести најопаснија је јектика. Ми смо већ показали, колико један јектичав болесник у својој пљувачки избацује из себе туберкулозних бацила. Сви остали облици туберкулозе од мање су вредности за распростирање болести. Код шкрофулозних болесника, бациле су затворене у болесним жљездама; у гноју провањених жљезда бацила има врло мало. Те се ране увек перу и превијају. С тога је врло мала могућност, да се из шкрофулозних жљезда бациле на другог здравога преносе. Код туберкулозе у цревима бациле се налазе у изметинама; али овде брзо угину услед трулежа. Туберкулози бубрега, коже и слузокоже такође је ретка. Једино је опасна ако је на слузокожи у устима, ждрелу и гркљану; но онда се налази скоро увек и у плућима. Туберкулоза танких мождaних марамица („запаљење мозга“), која је најчешћа код деце, није заразна за околину, јер су бациле дубоко затворене у глави. Тако исто безопасна је за распростирање и туберкулоза трбушне марамице. Туберкулоза зглобова и костију од исте је вредности за распростирање као и шкрофулоза. Тако нам остаје само пљувачка јектичавих болесника као најопаснији носилац и разносилац болести.

Јектика се у неколико разликује од других опасних болести. Куга, колера, врућица и друге тешке болести одмах одузму

сву снагу болесникову и оборе га у постељу. Јектика му одузима снагу постепено. У почетку се болесник осећа доста снажан, иде за својим послом, шета по улицама, посећује каване и т. д. Свуда кашље, пљује и разноси болест. Пљуваонице су код нас доста ретке и нерадо се употребљују. Онде где их има, већином напуњене су песком, пепелом или струготинама од дрвета. Пљувачка се у њима брзо осуши, претвори у прашину и са најслабијим ветром, промајом или потресом подиже у ваздух. С тога немају ни оно мало користи, што би требало да је имају, кад би баш у њих по који болесник и пљунуо.

Кад би се могла свака пљувачка уништити, успело би се, да се и туберкулоза уништи. Сваки јавни локал, свака кућа треба да има пљуваонице. Ове треба да су глатке, да би се могле лако прати и да су напуњене водом. Болесници који кашљу и пљују, треба да имају своје џепне пљуваонице. Пљување у џепне мараме тако исто је нездраво, као и пљување на под. Марама се у топлом џепу брзо осуши и пљувачка претвори у прашину.

Други важни услов за сузбијање туберкулозе јесте чистоћа. Ако су нам куће чисте и немају никад прашине, уништиће се и туберкулозне клице, које случајно доспу у станове. У оним кућама где има туберкулозних болесника, мора се најстрожије пазити на чистоћу. Одаје у којима се болесници баве треба свакога дана прати, и прашину са намештаја и ствари влажном крпом избрисати. Чишћење таквих одаја метлом опасно је и за онога који чисти и за остале укућане. Простирке и постељне ствари треба често трести и на сунце износити. Топли сунчани зраци убијају све заразне клице. Одаје треба да су сунцу окренуте, тако да зраци могу што дубље унутра ући. Прозоре треба често отварати, да увек има свежег ваздуха.

На чистоћу морају пазити не само здрави, но и болесници. Удишући прашину, која садржи осушену пљувачку, могу заразити друга здрава места у плућима, и тако болест погоршати. Туберкулозне бациле из влажне пљувачке не могу ући у ваздух, који болесници удисују; али бациле из оне пљувачке која падне на под и ту се осуши, могу лако ући са прашином у ваздух. С тога треба сами болесници у своме интересу, да пазе на своју пљувачку и да је одмах униште.

Д-р **Д. Т. Николајевић**

(Наставиће се)

СА ЈАДРАНА

ПУТНИЧКА КОЗЕРИЈА

од

Христине Г. Ристићеве

Мила моја Јелка,

Рекла сам ти: писаћу, ако буде упечатака, и ако их тад умеднем из свог срца издвојити у речи... Упечатака је било... Лепа је и јединствена Далмација! Али, гле, још одмах осећам немоћ свога језика. Нећу умети да опишем чудесно лепе призоре и незнано тужне а миле осећаје који се души отварају у овој, некад тако славној а још увек прелепој српској земљи. Једино би Ђ. Јакшић умео да изрази осећаје, да оживи упечатке душе, испуњене и оборене силом величанствене лепоте дивнога Српскога Приморја. Он би тек умео да нацрта чари лепе, тужне Боке Которске, сакривене у суроме кршу Кривошијских, Херцеговачких и Црногорских планина, чије се подножје купа у лепом Јадрану, а урешено је шареним везом од белих и сурих кућица, зелених лавора, тамне црногорице и још тамнијег кипариса, кроз који се, час по зарумени дивља неранџа, или провири велика цветна китка олеандерова дрвета. Ово све верно и лепо да представи може само песник-уметник, Јакшићево перо и кичица; а не ја, обично женско чељаде, чијем је одушевљењу завршни израз — суза, а очајању — молитва!

У осталом, не очекуј од мене исправан путопис са тачним географским, етнографским и историјским подацима. Ако до тебе стигне ова рђава путничка козерија и ти је ушчиташ, извршиће тиме своју мисију, мисију писма с пута, које треба

тебе, некретницу, да покрене у Далмацију, да што скорије и сама упознаш овај мали део великога Српства.

Не знам друкчије, па ти описујем оно и онолико колико брз путник, без нарочите припреме, може у проласку да види, уочи и запамти. На дохват ти исписујем утиске, исто како сам их на путу и примила. Ноћу, у кабини, уз равномерно лелујању лађино час по устајући да повирим на округло, широм отворено окно, и одморим санане очи тражећи линију где се светла небесна површина спаја са модром, кадифастом пучином. А у ту таласасту, масну пучину просуле се трепераве звездане шљочице и широки, млечносребрни трак месечев, по коме, — машти се чини а аку привиђа — лебде беле морске виле у златастој одори. Или сам на крову лађе уживајући у милој музици матерњег нам језика, што ју слушах пет дана пута од Београда до Котора. Косом ми се игра морски лахор, маестрал, а плућа ми се пуне чистим ваздухом намирисаним топлим атомима мириса црногорице и белогорице, што их несташни маестрал меша са оштрим сланим испарењима мора.

А од свих се тих утисака одмарах или у Спљету у „Hôtel de la ville“, или код наше которске газдарице, госпоја Кàте, у нашој соби, до које путујемо преко 54 степенице; али — рећи ћу одмах — суседство вреди ове гимнастичке продукције. Преко пута нам је била сусетка позадина цркве Св. Трифуна, (Chiesa San Trifon) у нашој народној песми „Милош у Латинима“ прослављ̄ена црква св. Димитрија. Госпоја Кàте тврди, да је њена кућа баш на оном месту где је пао из облака перни Милошев буздован, те убио „до три ђенерала“! Баш су цркву оправљали, те је била опасана скелама, које су преко тесне улице биле прислоњене и на наш hôtel garnie. С десне стране је био један део касарне (чини ми се болница и затвор) где смо виђале да долазе резервисти, тад баш на окупу. Бог и душа, више их је било у тиролским зеленим шеширћима, него ли у далматинској капици, а већ о босанском фесу и да не помињем. Они су у гарнизону око Беча.

Ох, а колико је много о чему имам да ти пишем! Шта је моје око пружило срцу моме и мисли мојој на путу из Београда: Срем, Славонија, Загреб, Фијума, Задар, Шибеник, Кркини слапови, Спљет, Прогир, Кастела, Солин, извор Јадра, Брач, Хвар, Вис, Корчула, Дубровник, Груж са изгледом на равно Конавље, цела Бока Которска, Котор и — — још уз кр-

шеве црногорске, да с Крсца (највише тачке) — пољубимо српским оком српску Боку Которску и спустимо се до Његоша, да се одатле — само два сата до Цетиња — вратимо у Котор и путем исплачемо због славне прошлости и тесногруде садашњости! — Али већ је крајње време да утврдимо полазну тачку моме описивању, и онако ће бити доста испремештанога.

Са досадом и монотонијом лагахне вожње до Загреба мири нас питомина Срема и Славоније. Ливаде покошене: њиве већ у стрници са богатим стоговима, или ређе још у вршају. Лепа је била месечева ноћ, скоро бела! Широка равница са стоговима жита или пластовима сламе, па се уобразиљи пружају најразличније слике. Једанпут ми се причинило као да су они пластови оживели, крећу се и иду у кругу клањајући се — па ми чисто мило што воз прохуји мимо њих. Па опет жућкаста равница а бела атмосфера и блештаво небо, па онда опет машта ужасе види. Нешто тамно, витко, високо, лелуја се и као да шири стотину руку, иде све у правим редовима а између редова бела платнена стаза. Не бој се! Није ништа страшно. Само — млад гај! И та се слика понавља и оку је и од сна пријатнија.

У Загреб смо стигле око 7 сх. у јутро. Овде воз стоји око $2\frac{3}{4}$ часа те имамо времена да се осврнемо по Загребу. Не знам да ли су се Хрвати учили у својих госа, или им је и то заједничко са браћом у штетном шовинизму, Бугарима — тек они су умешни. Тамо, где је пре 9 година било брљуга и збориште дечурлије, „надобудних младенаца“ из пучких школа, сад је широка улица. На левој страни палате, а десно се отвара у ванредно уређен и брижљиво негован парк, где су и јавне зграде за изложбе, и т. д. — тако све до Јелачићевог трга, који је и у то доба тако чист, да никад не би помислила, е је то обичан трг за свакодневне кухинске намирнице, већ да је трг, удешен часком за какву позоришну сцену. За даље обилажење пешице и нема се времена, али је Загреб чиста варош. Још кад се путник, који путује „transito“ освежи умивањем или и купањем у „тоалети“ на горњем боју станичне зграде, поткрепи изврсним производима станичне кујне, тад ће оставити Загреб врло задовољан. Неће му ни пасти на памет, да је географски Загреб ипак ближе турској хаљкавости него ли утанчаном комфорту америчком. У прилог овоме моме тврђењу, да ти споменем јеловнике станичне ресторације, на којима су, поред разноврсних јела, крупнијим словима исписани „ramsteak“ и „gefüllte Pa-

prikas,“ да гурманима одмах падну у очи и задовоље ћеиф оријенталца и goût западњака! Та није мудро речено: ко умије, њему двије!

Већ смо у возу, и сад нам је свеједно којим вагоном путовали, биле саме, или не биле; дан је, а и воз се не мења до Фијуме. Уз пут се занимамо бројећи станице и очекујући жељно да чујемо: „vòdé, vìzét“, коју нам дечје руке пружају у чашама. (Јадни Хрвати! Хоће да је и Босна и Далмација „хрватска“, а ни у својој „лепој домовини“ нису без маџарског коментара!) Више из дуга времена него ли рад жеђи, пијемо је, јер је панорама обична.

Тек око Фужиња пејзаж је занимљивији и разноврснији са својим шумама витких борова и смрека, сомотским зеленим рудинама, све добро неговано и чувано. Даље већ сам крш и голет. По пешачком путу иде Хрватица у белој сукњи са црвеним везом; на глави јој црвена марама а на леђи — путуња. Или се кренуо какав момчић у узаним везеним хлаћама, затурио на рамо црвени штит, а о њему црвену марамицу и у њој крува — па тако опремљен иде на печалбу, у широки свет.

Даље још, око Пласа већ се очекује море. Они који ће га први пут видети још су више узбуђени причањем старих познаника мора. А ови се расприčали сећајући се својих прошлих узбуђења, јачих откуцаја срдаца и чудесног неког тронућа при првоме појаву мора, кад се оно заплави ту, истина много, много мање и уже од широкога Дунава код Голупца. Па и ми, што смо га видели у пучини, познали се са његовим ћудима, дивили му се таласима као мрко-модро-зеленкастим стубовима, високим по неколико метара, са белим пенастим капицама на врху, или раздробљеним у ситне прашне капљице као вијори — и ми га дочекамо стојећи, начетени око прозора. Е, већ одатле па до Фијуме има и за очи привлачних тачака, које се мењају, или у хрватске кршеве са дрвеним уставама за бору, која овде често сваљује по читаве железнице; или се показују као лепи Бакарски залив, па Краљевица, која се овде види испод брда са развалинама Хрељин-града. Види се и њена светиљка са где је и купатило на Оштри, камо јуре барчице надвешене „тендом“ (платнени кров) па изгледају као велике морске патке; у даљини гибају се једрилице, те се чине оку великим змајевима од хартије. Ах, види се добро и горостасни Франкопански замак, сада самостан и колеж језуитски, злосрећни расадник

германо-католичке пропаганде и најцрњих супостата свесрпске слоге и савеза. У том колежу има и сиромашких синова, али их је и много плавокрвних. Сами подижу винограде, садећи на ономе кршу и голети све степеничасто лозу, коју сами обделавају и продају чувено вино. Пре девет година смо овде провели тридесетак дана, али смо их свега једном виделе; и то смо нарочито ишле по киши, кад нико не шета, да бисмо их на обали виделе. Шетали су с књигама у руци, па како видеше даме, одмах очи на књигу. Хтели смо да их чујемо, па назвасмо: Хваљен Исус и Марија! али нам нико од млађих не одговори, само стари патер уз мрки поглед одговори: Увек и на веки!

У мало нисмо једно вече овде добиле батине. Ми смо се свако повечерје возале барком, а како смо имале и неколико добрих певачица, било је и певања. Није нам се за три недеље ништа догодило због певања наше и црногорске химне или „Ој Словени“ и других песама српских, али у то време дође из Загреба неко њихово ђачко певачко друштво. На главама далматинске капице, па обукли нашу душанку, у руци тамбурицу. То смо вече, као обично, биле на мору и певале смо. Мало по мало почеше да јуре неки чамци као у потеру за нама, па све кружећи око нас, сецијаху нам пут, уз то су громогласно певали пародирајући наше певање. Нама је то пало у очи, нарочито, што иначе у то доба никога није било на мору, осим наше „шајке пуне девојака“. Једна гласина је отпочињала певање, а други су викали „Живео Ивица Франк!“ — Ми ућутимо и вратимо се обали, кад тамо — пуно света! После су нам неки Срби рекли, да су нас они „надобудни младенци“ хтели да туку, па су се и они Срби нашли на мору, да би нам могли притећи у помоћ. То је била захвална пажња хрватских омладинаца за нашу посету и прилог њиховој читаоници, куда нас је њихов учитељ одмах по нашем доласку предусретљиво позвао и одвео! — Кад год видим Краљевицу или читам о покушајима слоге између Хрвата и Срба — овај ми догађај изиђе пред очи и измами уздах.

После Краљевице ето и Цриквенице, коју хоће хрватски патриотизам да подигне на супрот мађарској тежњи, да се подигне Краљевица, у златно доба једрилица пристаниште, чувено и са бродоградње. За њом иде Истра са „morskim kupalištem prvoga reda“ Абацијом, камо су долазиле и крунисане главе,

да оставе часом свој златни нимбус, и да се пробрчкају по каменитоме морскоме тлу, уз бурни ритам мађарског чардаша. Тик Абације види се Воloска, па Ика; путник све то гледајући и не опази да је прешао преко Фијуме и да је воз са највећом хуком стигао на фијумску станицу.

Измучен и уморан, путник предаје ствари факину (носачу) на колица, да их, по увек добивеној дозволи од камеријера на лађи, укрца у лађу, којом се мисли поћи даље, докле се у граду чека време за полазак лађе, на којој се и карте могу извадити. Овога пута смо остале у Фијуми једну ноћ и један дан, од 7 сахати вече до 11 сахата друге ноћи, да се одморимо од заморног путовања. Фијума је лепа, пријатна варош, исто као што је лепо и пријатно свако далматинско село, запљускивано лепим Јадраном. Наравно, да има још и дивних палата, великих трговина и удобних хотела, за чије обичаје треба знати, па не платити своје искуство само за једно преноћиште са 10 фор., као ми пре неколико година! Вреди видети „Стару варош“, попети се на град Трсато који је сад лепо ресториран, видети парк арцидукине палате, цркву Св. Госпе, где је круна на глави кипа Св. Богородице начичкана драгим камењем. (Да знаш, како је једна сељанка — богомољка — стругала коленима мермер, пузећи око олтара, ради неког заветовања и опроштаја!) Најлепше је, што мене занима, гробље, у коме се стари гробови не прекопавају зарад нових гробница, као негде у неком белом граду, већ су оно, што и треба да су: последње мирно уточиште некада живих бића. Ништа ти сиротињски гробови својом неугледношћу не сметају чак ни велелепним гробницама, поготову мртвачким палатама, чији су мермерни споменици оживљени длетом Рендићевим. Та мртвима не треба много места, те за њих бар, не мора да вреди она девиза борбе за живот: бежи ти, да легнем ја!

Ми смо још у Београду набавили „Red vožnje pomorskih parobroda ugaro-hrvatskih“, те према њима удесили полазак из Београда. Овога пута нам је мета била Котор, али смо изабрали поштанску лађу за путовање, јер она обилази и тиче се свих острва, пристајући у сва места и на њима и на копну. Иначе је брже и удобније поћи путничком лађом, која се дохвата само Задра, Сплета, Дубровника-Гружа, Херцег Новог и стиже у Котор. Том лађом удобно је поћи и II класом, док

у поштанској само је I класа препоручљива, и то због ноћишта, нарочито кад лађу носи 24 сахата море, шибано буром.

Али, како нисмо били врачи и погађачи, а лане смо у своје удобне кабине I класе силазиле само ради тоалете, то смо се и ове године пограбиле за ову удобност. Њу су добро запамтиле моје три колегинице, јер су се морале опширно разрачунавати са разљућеним морем. А ко би се таком чему и надао! Кад смо у 11 сахата ноћу ушле у лађу, биле смо раздрагане пријатним шуштањем „поносних белаца, срчаних ждрала!“ Море је било глатко и чисто, те смо целе ноћи пробдиле на крову да бисмо у јутру на путу до Задра биле посматрачи јутарњој тоалети морских музикалних становника, дупина (делфина), за које нам причаху да су пријатељи човеку и да утопљеника догурају неповређена на крај, да му тело прими мајка земља.

У Задру смо трком ушли кроз градску капију и разгледали на дохват један део града, али у њему и у Дубровнику нисмо се намеравали задржати, оставило смо то за доцније путовање, јер ове две српске књиже заслужују да им се пође у нарочити хаџилук. Нисам бигот, али ми је срце силно закуцало кад сам на обали видела два православна попа и проту. Та и жена може да уочи шта би нашој браћи овде вредело православље усред утанчане шовинистичке пропаганде германо-римске цркве, што иде у службу пангерманизму. Кад се сетим како нас је православље пет векова чувало и сачувало од фанатичне мухамеданске обести! У Задру је православна српска богословија, овде је и родина „Српскога Гласа“.

Или ми нисмо опазиле, или се баш и не продају на обали новине, а тако смо желеле које српске новине. Завиделе смо једноме путнику који је до близу Шибеника утонуо и носом и очима у „Dubrovnik“. Кад је лист савијен и враћен правоме сопственику, е, погоди шта сам учинила?! Без бојазни да тај дечко није случајно Хрват, замолила сам га за новине. Не чуди се! Српкиња сам, а за нас се Србе слободно може прекројити она римска изрека: „хлеба и забаве“, у „политике и новина!“ Није то просто интересовање за дневне новости; знамо ми, да у тој политици лежи питање опстанка, животно питање уједињења. — Тај је дечко срећом био Србин богословац, а ишао је за школски одмор кући, преко Шибеника у Книн.

Е, моја Јелчице, знаш како сам увек говорила, да је моја мајка срећна, што је била савременик баш живих правих омла-

динаца, док сам их ја тражила по „Лицејки“ и „Невен Слози“, лектири тадашњих девојака. Па путујући и лане и сад по Далмацији и Боки, суђено би и мени, да познам и живе, праве, одушевљене омладинце. Истина је, не носе гетре, нити брке à la Guillaume, не миришу на бочицу eau de Cologne, не носе манџетне место крагне, али им се увек може рећи са Бранком:

Ој соколе Далматинче,
Дивна мора, дивни синче.

Кад сам им чула родољубље младих срдаца у одушевљеноме слаткореку, и нехотице ми је долазило да чиним поређења и да се дивим мудрости нашег народа у оној: „притиснуто јаче, све на више скаче!“ и „Без невоље нема богомоље!“ (Ову другу пословицу, зацело само Срби имају!). Мани, што знају сва дела наше књижевности, што цитирају све српске меснике и књижевнике, нове и старе; што одлично знају нашу историју, али су исто тако добро познати и са словенском књижевношћу, па и са западном. Често пути сам помислила, да је тај с киме разговарам, у најмању руку бар Dr-d филозофије, а кад оно?! ....то је младић, који своме оцу помаже у куповању бухарице и кожа, у продаји вина и маслине! Питам шта је учио, и најчешће ако је свршио један или четири разреда а ређе целу гимназију. Још један доказ више, да самокултура вреди и може да да̂ више него ли неродној земљи хиљаду париских докторских диплома. Па да им видиш свети огањ у очима, кад говоре о тежњама и правима српским, и ако морају да спусте глас, јер Аустрија има свуда фонографе, нарочито удешене за српске гласове. Ах, тад би ме разумела што ми се увек причују Војислављеви стихови овако:

Орлови, орлови, са српскога југа...

Кретосмо се даље после ручка у хотелу „Крка“ на шибеничкој обали, где је преко пута и парк са Томазеовим спомеником. На лађи нас је дочекала једна брутална сцена. Младић Талијан развикао се грдећи све фортисимо малену девојчицу у црвеној хаљиници и црвеном сунцобрану. Дете је тихо плакало. Изгледа да је њега та мирна резигнација још више разјарила, те јој бесно истрже из руку сунцобран и изудара је њиме; затим љутито седе и поче оправљати нешто на мандолини, коју му је мала покварила. Нисмо се досећали да је то била припрема за вокално-музичко-балетске продукције

трију птица селица: оца, сина и кћери. Једна за другом ређале су се продукције старчеве на виолини, младићев пријатан баритон уз мандолину. Чуле смо и Шубертов „Ständchen“, и „Santa Lucia“ и безброј песама и игара уз паузе, испуњене металним звуком филера па и крона, што су их путници спуштали у тањирић девојчици. Може бити под утиском оног увода у концертирање стужило ми се, кад је девојчица, праћена свирком и песмом а и сама попевајући, подигла грациозно скуте и почела да изводи „балетске покушаје“. Кад је отпочела да преврће уплаканим очицама, црвеним и надувеним од плача и шкрофула, гибајући се при томе као права балеткиња — ја сам се згрозила. Сетих се оног Хајнеовог става: „ако је већ мучно кад старац мора из невоље да продаје поштовање које је дужан својим годинама те се прави пајацем, у колико је жалоснije, кад то чини пред, или чак, заједно са својом децом“! Овде је било обрнуто, али је чинило исто тако тужан и мучан упечатак. Срећом те се после, „una canzore d'amore“ удалише. А и време је било да своје очи и мисли скренемо путу, који нас је водио у Трогир, па даље кроз Каштелански залив.

И Спљет и Каштела и Трогир су ми врло добро познати, та лане смо их похађали и чамцима, чијим смо веслима и ми биле ситне морске таласиће напоредо са нашим „кап'тан“ Иваном и „поткап'тан“ Јакимом! Ишли смо из нашег Старог а у колима шјор-Роковим кроз богату жупну околину, покрај самога лојза и богатих гајева маслинових и смокових, ограђених живом оградом од шимшира и ловорике. Често пути би се зауставили са време наше повечерње шетње, слушајући сетно њакање магарета, које је своју сиву главу до ушију завукло у младо шибље ловорике па изгледало као увенчано — ловоровим венцем!

Кад сам видела први пут Трогир, сетила сам се својих ђачких мука и Кипертовог атласа, па ми се измакао прекорни узвик: „То ли је „Trau“! јер је први утисак разочарљив. А како је јединствена по занимљивости ова стара варош, везана мостом за отварање са новим делом Чијом. Путник има времена да види саборну цркву св. Ловра из 13 века, чувену са древених и камених резбина, дела̂ „Рада неимара“. Свако парче је ремек дело, од портала па до ситне шупљике веза на одежди кипа ђакона Лаврентија. На порталу су представљене слике из Ст. и Н. Завета, над вратима у камену рељеф Рођење Христово,

а још повише кип црквеног свеца, који се наслонио на роштиљ на коме су га мучили. Са стране су кипови Адама и Еве (Ева као дама, стоји десно!) а око свега диван герланд у мермеру изрезаног бршљана, јелена, ловца и т. д. У цркви је пуно олтара, а најлепши је св. Ивана, покровитеља града, око чијег су кипови апостола у природној величини. Поред других старина у сакристији се чувају кадифене одежде из 13. века златом везене и бисером поднизане, сличне нашим одеждама. У цркви је бунар из кога је, веле, прорастао јавор чије је стабло пробило на северну страну града, у који се улази на врло стара занимљива градска врата, од којих су једна у облику правоугаоника са мермерним стубовима и млетачким лавом над галеријом, а друга су са уласком на лук и озго на галерији са кипом заштитника града. Вода у бунару је, наравно, лековита за очи, што ме подсећа на слично у солунској поџамијеној велелепној цркви Св. Димитрија, — џамију Касемеја, где је и неповређен гроб свечев. До цркве је одмах крстионица, где је на зиду из једног мермерног комада израђена пећина и св. Јеролим са књигом. Клисар нам је причао као некакво чудо, да из свеца цури нека света течност, те је рељеф местимице од ње пожутео!

Одмах близу цркве је правоугаони високи четвороспратни звоник са четвртастом пирамидом крова. Ту, на тргу, је и стара млетачка судница (лођија), са две стране отворена, са галеријом од мермерних стубова и ступчића, каменитим столом и клупама и дивним мермерним резотинама, и већ облигатним лавом, грбом и киповима неких епископа и витезова. Овде сад свира музика. До ње је општински дом. Улазили смо и у некакво приватно двориште, што је читав музеј са својих каменитих млетачких лавова, грбова и кипова; а близу су и победни стубови, подигнути за време борбе Трогираца са Спљећанима у 13. веку. Занимљиви су и остатци „древних тврђава“, прилично очуване рушевине, а и модерна кланица. Леп је и врт грофа Фанфонија где расту наранџе и индијски бомбуси напоредо са четинарима — готово да познаш флору свију појасева.

Да ти не заборавим напоменути да су се Хрвати и овде посадили у готова, туђа гнезда! Само да им не буду мућкови из оних „Хрватских читаоница“, „Народних хрватских гостионица“, „Хрватских домова“ итд. Ову су фирму свуда истакли и кречом, и мастилом и фарбом! Нисмо улазиле унутра, те не знамо да

ли није над свима апартманима намазано обележје присуства „великохрватске идеје“.

Док су моје колегинице разгледале варош, ја сам се позабавила код поштанског сандучета, спремајући карте пријатељима и слушајући занимљив трогирски жаргон:

— Валај га изононди поштено! —

— Распе мој досповени! Ако не бих! Онако липу дивојку!

— А ца! Њему ше и пристоји онака деклица!

— Ој зене, чигови шу кукумари?!

— А ца? Ево кумпирих, помива, шалате, петршимула, шелена, битве и раванлик! Ко це купит? Шва два, шва три, шу цене?

Из Трогира смо даље, кроз Каштеланско море. Е, овде већ отпочиње да се јаче оцртава чудесна лепота Далмације, „на коју је природа сву своју лепоту излила, кад је чудесно дело на махове стварала“. Вече се лагано спуштало, море и небо су били једне боје, сребрни па прошарани руменилом сунчева смираја, од кога су кршеви на Козјаку обојени голубије, а они на Мосору љубичасто. Испод њих, у подини, богати, густи зелени виногради и плавкасти смоквосади и маслиносади, а крај мора бисерна ниска седам Кастела: напуштени Нехај, Штафилић, Нови, кућу уз кућу са Старим, Лукшић, Комбеловац — Гомила и Сућурац, све као једноставан, несастављен венец цветни, а ближе Камбеновцу полуострво Врањиц (piccola Venezia). Једно, што их је лепо гледати овако, у вечерњем сутону, у прозрачној магли иза сунчева одласка, а друго, што је то био поздрав њима, драгим знанцима, где сам била као код куће читавих 12 јулских дана и ноћ; ја сам не скидајући очију са њих рецитовала стихове некакве француске песмице, отприлике: Ево места красних, где се очарана душа моја мало бавила и сад се само још сећа тих слатких мирних часова, тако брзо минулих!

Сад сам их само из далека гледала и показивала их колегиницама, нарочито им обраћајући пажњу на Лукшић, колевку Ромеа и Јулије, које је наш Матије Бан обесмртио у својој драми „Добрила и Миленко“! Њини двори још стоје и сад су модерно станиште грофова Витури и Камбопрошија. И црква је још ту, куд је Добрила с другим пошла на венчање. Ко хоће, може да види и капелицу са два гроба њихова, један до другога, а ако је заљубљен, може да положи и венац. Али се тад мора искр-

цати у Спљет па кочијама, или још боље, возом у 9 сахата изјутра дођи у Лукшић, а истог дана, у 9 у вече, може се вратити у Спљет, пошто се виде сва Каштела редом, Солин, Трогир, Клис и извор Јадра (Солинске реке).

У жељи да то све приближим очима мојих сапутница нисам се нећкала да примим доглед од једнег фратра, који ме је целомм својом појавом заинтересовао. Био је у мркоцрвенкастом оделу калуђера за пропаганду, носио брке и имао тонзуру, био је католички хрватски ратник за Босну и Херцеговину, камо је и пошао. Ми никако нисмо ни били без сапутништва или фратрова, у белим, црним и мркоцрвеним мантијама, или бар „милосрдних сестрица“. Сви су они овуда у мисији и покрету, домишљаш се већ, каквом!

(Наставиће се)

О СТИДЉИВИМА

од

ЦЕРОМА К. ЦЕРОМА

Сви су велики књижевници стидљиви. И ја сам, и ако ми веле: да се то једва познаје.

И мило ми је што је тако. Некад сам тиме јако падао у очи, па је то донело мени толико беде, а целој мојој околини толико непријатности — моје познанице, нарочито, веома су се тужиле на то.

Зле је среће стидљив човек. Људи га не воле, жене га презиру, и он сам себе и мрзи и презире. Што се он на то навикне не бива му од тога ништа лакше, и нема му другог лека осем времена, и ако сам ја једном нашао на красног упутство: како да се савлада та беда. У рубрици „Одговори нашим дописницима“, у једном малом недељном журналу нађем на ово што иде, а што још нисам заборавио: „Усвојите слободан и љубазан начин опхођења, нарочито према женскињу.“

Кукавац сињи! Могу само замислити како је изгледао, кад је прочитао овај савет: „Усвојите слободан и љубазан начин опхођења, нарочито према женскињу“, дивота! Драги мој млади и стидљиви пријатељу, ништа ти од тога не усвајај. Ако се потрудиш да ма како друкчије поступиш од онога што ти је у природи, испашћеш наметљив, смешан и досадно... фамилијаран. Остани ти онаквим какав си по природи, и онда ће те сматрати бар само за мргуда и дедака.

Стидљив се човек нешто, и ако мало, и свети за мучење, којим га свет злоставља. Он је у стању да му на неки начин

припошти своју беду. Он застраши друге тако исто, као што свет њега. Он вам је као каква сурдина, ућутка целу собу, и у његову присуству и најразговорнији изгубе слободу и постану нервозни.

То долази већином од недоразумевања. Многи држе плашљивост стидљива човека као претерану надутост, и то их стешњава и вређа их. Његово сметењаштво сматрају као безобразну непажњу, и кад кукавну стидљивцу појури крв у главу од прве речи, која се на њега управи, и кад он не може од тога да дође до речи, на њега гледају као на страшан примерак човека, код кога осећаји уступају место страстима.

И заиста, стидљива човека свуда сусреће неразумевање, и кад год би хтео да произведе известан утисак, таман постиже обрнуто тому. Ако би направио какву досетку, то му примају као извештај о какву истиниту догађају и куде га за толику оскудицу љубави према истини. Његова се иронија прима као његово дословно мњење о нечем, и тече о њему мишљење да је прави магарац; а ако, опет, зажели да се како тако додвори, те ма и најмање стане ласкати, то му се прима као сатира, те га за увек омрзну.

Ове, а и друге, невоље стидљива човека увек су забавне за остали свет, и давале су материјала за писање комичних ствари откад је света и века. Али ако дубље загледамо у ствар, наћи ћемо једну патетичну, а могли би готово рећи и трагичну страну те слике. Стидљив човек вам је то исто што и усамљен човек, човек одвојен од свега друштва, лишен сваке дружевности. Он се мува по овом свету, али се не меша с њим. Између њега и његових ближњих увек је непрелазна преграда, јак, невидљив зид, преко којега он узалуд покушава да прескочи, него само огули колена. Он на оној другој страни види пријатна лица, чује пријатне гласове, али не може досегнути својом руком ни до које тамо преко зида. Он вреба веселе групе и жели да с њима проговори и да прибави њихово пријатељство за себе. Али га они мимоилазе ћаскајући весело међу собом, и он их није у стању задржати. Он покуша да их стигне, али се с њим креће и онај његов зид што га од света раставља, и омета га на сваком кораку. На живој улици, у салону пуну света, кад кипти рад, у метежу од весеља, у гомили света и међу неколицином, ма где и ма какви се људи састали, ма где се чула музика људског говора, и ма каква идеја синула из људског ока,

свуда ту стидљива човека избегавају, и он остаје усамљен и на страни као да је губом заражен. Његова је душа пуна љубави и чежње, али то свет не зна. Железни вео стидљивости покрива његово лице, и иза ње се не види човек. И на његове усне слете генијалне мисли и срдачни поздрави, али ту и изумру нечувени, иза оне гвоздене образине. И њега срце боли за посрнулом браћом, али његове су симпатије неме. Њему се стегне нешто у грлу од презрења кад види неправду, и како нема вентила за сигурност, којим би то могло отићи, све се враћа њему назад и ждере њега самога. Сва мржња и презрење и љубав такве затворене природе, која је проклество стидљива човека, трују га и квари уместо да се разлију на околину, а њега да претворе у мизантропа и циника.

Да, стидљиви људи, као и ружно женскиње, имају грке дане у овом свету, те да се кроз њега протуку ваља им имати кожу као у носорога. Дебела кожа јесте у ствари наше морално одело, а без њега ми се не би смели показати у цивилизовану друштву. Бедно, задухано, поцрвенело створење, коме ноге дршћу а руке се грче, свакоме је тешко и погледати, и ако се само не измени што пре, боље нека се дави за раније.

Та се беда може излечити. На утеху стидљиваца о том им могу дати уверења из сопственога искуства. Не говорим радо о себи, као што сте могли опазити, или за ствар човечанства у овој прилици хоћу да говорим и да јавно признам: да сам био „најстидљивији од свих стидљиваца“, и кад год бих дошао пред какву лепу девојку, клецала су ми колена, као да сам се престравио. Еле, хтедох, управо већ сам прекјуче био прешао на ствар. Сам сам лепо лично заузео став према једној девојци у путничкој кавани на железници и то у њеном сопственом кутићу. Ја јој стадох тужно и грко пребацивати за њену немарност и неприступачност. Настојавах, учтиво али одлучно, да ми она указује ону пажњу и наклоност на коју има право сваки путник Британац; и па крају крајева погледах јој право у очи. Да ли да причам даље?

Сушта је истина да сам одмах после овога излетео из вагона, као да су ме избацили, не сачекавши што сам наручио. Али то је било због тога, што сам променио своју одлуку, а не што бих се био поплашио, разумете.

Једина утеха коју стидљивци могу да имају та је: да стидљивост одиста није знак глупости. Каквом зардиглом клипану

ништа није лакше него да се подсмене „нервознима“, али највише природе одиста нису оне, које имају највише смелости. Коњ није нижа животиња од безобразног врапца, нити шумски јелен од прасета. Стидљивост просто значи претерану осетљивост и нема ничега заједничкога са оскудицом у самопоуздању или у интелигенцији, и ако папагајска философска школа непрестано тврди да међу њима има неке везе.

Цењење себе сама најбољи је лек од стидљивости. Кад вам почне једном бивати јасно да сте ви од веће вредности него многи и многи у вашој околини, одмах вас плашљивост почне остављати. Кад се обазрете по соби пуној света и помислите да је сваки од присутних према вама право дете по уму, онда се не осећате ни мало стидљивим, баш као да је пред вама одабрано друштво од све самих сврака и орангутана.

Цењење себе сама јесте најбољи оклоп који човек може имати при себи. По његовој глаткој и непробојној површини склизну убоди зависти и пакости не наносећи штете. Без тог оклопа мач талента не може себи прокрчити пута, јер ударце ваља и издржати и задавати. Ја, наравно, не мислим овде на такво цењење себе, којим човек себе са шумом уздиже и у фалсету пишти. То није право цењење себе сама, тако се људи само играју те врлине, као што се деца играју краљева, па се пуће и шепуре са својим перјем и шлепом. Право цењење себе сама не чини човека горим, на против, право цењење себе сама тежи да човека учини природним, добра срца и простим. Њему не треба да се прави оно што није, он је и сувише задовољан оним што је; његов је понос толико дубок, да се никад не испољава. Њему је слабо стало до похвала, а слабо мари за покуде, те му се може да не буде ни у чем извештачен. Како он стоји по идејама веома високо изнад својих ближњих, те му није ни мало стало до њихова одликовања, он се понаша како према великашу тако и према пиљару. Како он цени више своје сопствено мнење него мнење а других људи, никад неће доћи у искушење да изиграва ону бедну уображену величину, при којој људи који себе мање цене, жртвују овда онда своје сопствено убеђење убеђењу околине.

На супрот тому, стидљив човек је понизан, скроман са мнењем о себи а готово плашљив у оцени другога. Ово је нарочито код младића. Његов карактер се још није образовао. Он се полако развија из хаоса од сумње и неверице. Кад накупи доста

познавања и искуства неноуздање уступа. Стидљивост тешко да траје даље од шипарачких година. Ако је не одбаци његова сопствена унутарња снага, смакнуће је трење са људима. Међу људима има врло ретко стидљиваца, сем у приповеткама, на позорници, где им се веома много диве, а нарочито жене.

Ту, у тој вanприродној земљи, јавља се он као младић плаве косе и светитељска лика. Ниједан гледалац од реда не може ни замислити једно без другога. Сећам се да је једном један глумац отурио власуљу и хтео да игра своју улогу са својом сопственом косом, која је била црна као гак, а галерија се само дераше на ма какву његову племениту изреку, јер држаше да је он интригант. Он — стидљив човек — воли јунакињу драме тако одано (само натајно, не сме да јој каже), он је уз то још тако племенит, и говори тако тихо, и тако је добар према својој матери. А онај гадни свет, на позорници, смеје му се и руга, а он све то прима благо, и најзад испада да је он тако ваљан човек, и ако то нико не зна; и тада му јунакиња каже да га воли, а он се силно изненади и постане просто блажен! И сви га воле, и моле га да им опрости, и он то и учини са неколико одабраних и саркастичних речи; и сад изгледа да је за њега наступило срећно доба и младићи, који нису стидљиви, жале што нису. Али прави стидљиви људи знају шта је то, и знају да то није у ствари ни из близа тако пријатно. Није чак ни тако интересантно, као у појетским делима. Стидљив је човек у ствари нешто више незграпан и досадан, а нешто мање одан и нежан, коса му је много затворенија, што све скупа узето потпуно мења изглед саме ствари.

Једино у чему истински стидљив младић личи на онога у појезији, то је његова верност. Ја сам потпуно готов да признам стидљиву младићу ту врлину; он је постојан у својој љубави. У ствари, њега стаје све његове енергије да само погледа женском у очи, и савршено би му било немогуће да то исто издржи и са другом. Он се толико боји женскога рода укупно, да му ни на ум не пада да јури кроз овај свет са неколико њих. За њега је једна доста као хладне воде.

Сасвим је друкчије то код младића који није стидљив. На њега наилазе искушења каква плашљиви брат стидљивко ни на сну не види. Он се окрене и свуда око себе види враголасте очи и насмејане усне. И шта је природније, него да се међу толиким враголастим очима и насмејаним уснама он збуни,

и за тренутак заборави, који оно бејаше баш његов пар ђаволастих очију и насмејаних усана, те отпочне са изјавама на ненадлежном месту. Стидљиво момче, никад не гледа другде, до у врх својих ципела, и онда га ништа не доводи у искушење. Срећно стидљиво момче!

Није да оно не би хтело бити срећно онако, као што су и други. И оно воли да „пролази“ као и друга његова браћа, те само куне дан и час што не уме као они. Овда онда и њему се прохте да напрегне све своје силе, те да се проћаволи. Али увек кукавац тако наседне, те после неколико узалудних праћакања извуче се сломљен и сажаљења достојан.

Велим „достојан сажаљења“, јер сам поуздан у том да њега нико не жали. Има извесних несрећа, које не буде никаквог сажаљења баш и ако јадној жртви доносе масу невоља. Заборављање штита, заљубљење, зубобоља, модро око од песнице, промена шешира, кад гори добијеш, све се то може навести, и још многе друге беде као пример за горе речено, али је од свих најглавнија стидљивост. Стидљиво је момче свачија пошалица. У друштву је права забава њега мучити. Све се код њега износи на пазар и оговара са највећим задовољством.

— Погледајте само како се зајапурио! — довикују они у друштву један другом.

— Видите му само ноге! — гуркају се други.

— Само пазите како је сео на крај столице! — додаје трећи.

— Изгледа да је пун боје! — додаје господин у војничком мундиру.

— Штета што су му дате обе руке, не зна јадник шта ће с њима — мрмља постарија жена, док своје сопствене држи мирно преко крила скрштене.

— Не би било згорег, кад би му се ноге поткратиле за метар два, ви'те колико се мучи да их скрије — дотура друштвена шаљивчина.

Онда седми вели: да је онај његов глас особито згодан за поморског капетана. Неки опет обраћају пажњу на то: како очајнички граби свој шешир. Неки како просто не уме да говори с људима, а други како му је кашаљ досадан. И то се тако настави догод се не исцрпу и његове особине и они, који их набрајају.

Његови пријатељи и родбина држе се тако да је јаднику од тога још теже (та ти пријатељи и рођаци увек некако имају привилегију да буду што непријатнији човеку). Они се не задовољавају само тиме да се међусобно шале на његов рачун, него би хтели да и он то види. Они га престављају и карикирају да би га поправили. Један хоће да му имитира, па изађе напоље и улази смешно нервозан, казујући им после: да он, стидљивко, тако улази у собу; или се обрате њему самом с речима: „Овако се ти рукујеш", па почне ићи по соби што може бити комичнијом пантомимом, дохвати све редом за руку као за врело гвожђе, па одједном испушта. Па га онда стану запиткивати зашто поцрвени, што муца, и зашто увек говори некако као да гута речи, као да они мисле да овај баш то навалице чини. Онда се један од њих испрси и пође по соби укрућено тврдећи озбиљно, да тако ваља он да се држи. Какав га старац пљеска по плећима велећи му: „Поносно, голубе, немој се ма кога плашити!" Мати се навезала па му вели: „Не чини, Алгерноне, ништа, са чега би ти се ваљало стидети, и онда неће имати рашта да те буде стид." Она се нежно на њега насмеши и лепо се види како се сама диви својој бистрој логици. Другови му веле да је „гори него нека девојка", а девојке одбијају од својег рода такав прекор тврдећи: да ниједна девојка није ни у пола таква као он што је.

Оне заиста имају права; таква не би била ниједна. На овом свету нема тога створења: стидљивог женског, или бар ја нисам на такво наилазио, а док не нађем, не верујем да тог има. Ја знам да је опште убеђење противно овом. Свакоје женско, веле, страшљиво као срна, свако поцрвени и обори очи, кад га погледаш, и побегне кад што рече; а за нас људе држе да смо срчани, дивљи сој, и да нам се она мила и нежна створења диве због тога, али да нас се страшно плаше. Све је то у теорији врло лепо, али, као и све теорије, и то је једна пуста бесмислица. Девојчурак од дванаест година тако је прибран и тако хладан као кисело млеко, док њен братић скоро истог доба још не уме чисто да ходи и говори. Женско ће доћи на концерат доцно, прекинути извођење и узнемирити све гледаоце и слушаоце, а њој се ни длака с главе померити, док ће јој муж, што за њом иде, стегнути се, да и не дише, да би се само извинио.

А колико је надмоћнија девојка у свим стварима које стоје у свези са љубављу, и то од првог погледа па до меденог месеца, толико је познато, да није ни потребно говорити о том. Чак није ни умесно на овом месту то наводити за пример. Нису ни околности исте. Љубав је за женско рад, а у раду отпадају све наше слабости.

РАЗВИТАК ФРАНЦУСКЕ ИСТОРИЈОГРАФИЈЕ У НОВОМЕ ВЕКУ

од

ДР. ЈОВАНА Б. ЈОВАНОВИЋА

(НАСТАВАК)

Док су се калуђерски редови прослављали оваквим својим радом, и световни су научници радили на историској науци под заштитом краљевства, организујући велика научна предузећа по аналогији на бенедиктинска. Карактеристично је за 18 век, што се почела обраћати велика пажња основним питањима методике и скептички гледати на читаве партије историјских традиција, нарочито на римску историју. Крајем 17 века изазвао је Пјер Бејл у скептичким чланцима свога Dictionnaire historique (1696 и даље) велике дебате у научном свету о основама историске методе, тежећи, да их објасни и расветли. Те су дебате нашле нарочитога одјека у ново основаној Академији Натписа и Лепе Књижевности (она је то име добила у 18 веку; њу је основао Колбер под именом Академија Натписа и Медаља), која је била центар за филолошка, литерарна и историска научна истраживања.

Међу члановима академије били су најзнаменитији француски историчари 18 века: Далвил, који је с великим успехом наставио дело Адриена Валоа, и који је необично унапредио историску географију; Жан Лебеф, чији су радови на области литерарне и црквене историје обрасци критике; Ла Кирн Сент Палеј нарочито знатан због свога дела Glossaire historique de la langue française, који је за доцније векове Средњега Века оно, што је Диканжов глосар за раније векове; Фрере, најдубљи међу научарима свога доба, који је морао због поли-

литичке нетолеранције да напусти своје студије о почецима француске историје и да се бави хронологијом.

Академија је предузела издавање великих колекција на форму бенедиктинских, али их није могла надмашити; Брекињи је дириговао свима овим радовима[1]) Академије, али и ако је био човек необичне интелигенције и активности, ипак није могао да одговори тако разноврсним задацима, који су му били стављени у дужност.

За 18 век је карактеристично и то, што се опет јавља философски дух, угушен у 17 веку. Сен Евремон[2]) је први почео да расматра са философског и моралног гледишта политику, институције, особине разних народа и карактер историчара. Луји де Бофор[3]) предвидео је неке резултате, које је тек модерна критика утврдила. Философски покрет тога времена и политике утицала је тако јако на све духове, да је природно, што је обухватио историске студије, отварајући им нов хоризонт. Тада се први пут почело тежити, да се факта потчине општим идејама; трудило се, да се разуме развитак цивилизације и закони који њоме владају. Прве подстицаје за стварање модерне философије историје дао је Монтескије својим делом De l'esprit de lois (1749), објашњавајући законе и уставе разних народа као продукте њиховог етничко-историског карактера, а доводећи у тесну везу политичке, моралне и друштвене прилике. Волтер је такође посматрао општу историју са философског гледишта. Он је у делу Essai sur les moeurs et l'esprit des nations (1769) изнео погледе, основане истина на веома смелим хипотезама, али који нас задивљавају са своје дубине, а по неки са своје тачности. Ово се Волтерово дело бави само народима старога века, садржи њихову карактеристику, и расправља о зачецима културе, људскоме бићу и о разним институцијама. Од Волтера је прво и потекао термин „философија историје".

[1]) Tables chronologiques des diplômes, chartes, titres et actes imprimés concernant l'historise de France, 1769—83.

Diplomata, chartae, epistolae et alia monumenta ad res franciscas spectantia.

У Collection des ordonnances, Брекињи је израдио X до XIV свеску, које су најзначајније у целој колекцији.

[2]) Observations sur Salluste et Tacite: Réflexions sur les divers génies du peuple romaine.

[3]) Dissertation sur l'incertitude des cinq premiers siècles de l'histoire romaine. Утрехт 1738.

У то се доба, због политичких препирака, појавило необично интересовање за постанак француских институција, и све су савремене страсти биле пренесене у старо доба. Најважније је дело Буленвилијерово: Histoire critique de l'établissement de la monarchie française dans les Gaules (1734), у ком је изнео своје аристократске теорије о Францима; доцније је Малби покушао да нађе у историји аргументе у корист демократских идеја, које су се почеле рађати.[1]) Али поред свега тога старе идеје и утицај свештенства био је јак, и историска дела, намењена широј публици, писали су свештеници. Најглавније овако дело било је од опата Велија: Histoire de France (1755), које је веома често издавано, и одржало се чак преко време и у XIX веку, ма да је било без икакве критике и укуса.

Француска Револуција била је готово потпуно угушила полет, у којем су се налазиле историске студије у 18 веку у Француској. Револуција је, у својој заслепљеној мржњи према свему што је припадало прошлости, уништила црквене редове и академије, и тиме пресекла одједном развитак научних радова. Наполеонова царевина, која је наследила Револуцију, није допуштала да се говори о староме режиму ни добро ни рђаво, јер је била за то, да се одржи принцип ауторитета. За то ни под њом нису могле напредовати историске студије. Сем тога, она бурна времена нису била згодна за велике научне радове, за која су потребни мир и непристрасност, а тада се живело од данас до сутра, француска историја тада је много мање привлачила духове него ли римска или грчка, јер се сад сматрало, да је у новој Француској оживео стари Рим. Али доба Наполеоново није ипак било сасвим неповољно за развитак историске науке. У почетку царевине отпочеле су се ипак обнављати старе традиције, које је Револуција била прекинула. Француски Институт отпочео је настављати издања бенедиктинаца: дом Бриал је наставио Les Historiens des gaules (1806), Пасторе Les Ordonances de rois de France (1811), а други научници L' Histoire litteraire de la France. У исто су време отпочета археолошка испитивања нарочито на југу Француске.

Најглавнији су историчари за време царевине: Лакретел, професор Сорбоне, који је написао Précis historique de la Revolution (1801—6), дело, којим се Тјер често инспирисао; од

[1]) Observations sur l'histoire de France (1765).

њега је и L' histoire de France pendant le XVIII-e siècle. Монлозије је у своме делу de la monarhie française (1814) бркнио историска права племства. Лемонтеј био је званичан историчар Наполеонов. Он је израдио Essai sur l' établissement monarchique de Luis XIV (1818); ова је књига значајна с тога, што је рађена према оригиналним документима, који нису били издани, а у то су добе били неприступачни. Лемонтеј је имао самостално мишљење о Лују XIV, супротно дотадашњем схваћању. По њему је Лујп XIV био први агенат Револуције, он је новачио и нивелисао и тиме учинио могућом 1789 годину. Анкетил је 1805 издао своју Histoire de France, дело без икаке критике, великим делом компилација Француске Историје опата Велија.

У ово су доба дела Шатобријанова „Ђеније Хришћанства" (1802) и „Мученици" (1809) била од огромна утицаја на млађу генерацију, која је доцније дала неколико великих историчара. Шатобријан је прекинуо са римским традицијама, и, одушевљен Хришћанством, показао историчарима и уметницима, да је и Хришћанство исто тако плодно и богато поље за рад. Његова дела представљају реакцију противу одушевљења револуциског доба за класичну старину, и њима је обновио поетске и религиске успомене старе Француске, које су у доба Револуције биле потпуно презрене. Непосредног утицаја имао је Шатобријан на Мишоа, који је 1808 (и даље) издао први пут своју Историју Крсташких ратова. Мишо је постао историчар одушевљен љубављу према Средњем Веку, нарочито је био одушевљен за Крсташке ратове. Философија 18 века гледала је у Крсташким ратовима будалаштину, која је стала толико крви. Мишо је објаснио осећаје који су изазвали ове ратове и верско одушевљење, које је учинило те су толико дуго трајали.

Рестаурација је дала историским студијама бржи и енергичнији полет; сад је наступила слобода и мир и повраћене су неке старе институције. Провала, коју су Револуција и Наполеоново Царство створили између старе и нове Француске, допуштала је, да се о прошлости суди из даљине, са више непристрасности и са праведније тачке гледишта. Услед старања, да се поврати традицијама легитимне монархије, изазваће је у исто доба жеља, да се приближи прошлости и да се прошлост боље разуме. У осталом, у целој Европи био је тада сличан покрет, а у Француској је веома повољно утицао, да се духови окрену

историским студијама. Ма да је с једне стране карактеристика 19 века напредовање и развијање позитних наука, с друге је стране његова карактеристика, на области духовних наука, развитак историје. Као што је 18 век био философски и математички, тако се у 19 веку дошло до сазнања, да нема апсолутних, већ релативних, историских истина. Све су науке узеле метод, да посматрају са историскег гледишта, и узеле су историски карактер: историја језика, историја институција, историја религије, философије, права. Благодарећи напретку наука и научних метода, историја има данас изврсних средстава за научно истраживање. Помоћне историске науке: палеографија, дипломатика, нумизматика, епиграфија чине, да историска наука располаже документима, о чијој се вероватности не сме дискутовати. И остале самосталне науке, које допуњују историју, као антропологија, упоредна филологија и друге, дају јој могућности да тачно реконструише оне епохе, из којих је остало мало фигуративних споменика или писаних текстова. Напослетку, критика текстова, основана на научним принципима, даје јој могућности да реконструише сва дела историска, правна и књижевна која нису сачувана у оригиналним рукописима, ако не у првобитној чистоти, а оно бар што је могуће мање фалсификовано. С помоћу таких средстава, историја може, с помоћу строге методе и паметне критике да, ако је немогуће открити праву истину, одреди бар у свакој тачки тачно оно што је извесно и истинито од сумњивог и лажног.

Немачка је у 19 веку највише попринела, да се историска наука попне на ову висину. Ниједна друга земља нема толико велики број историчара као она, и ниједна није толико систематски унапредила историску науку. За ову своју надмоћност има Немачка да на првом месту захвали своме генију, који је погодан за тешка научна истраживања, а после, организацији својих универзитета. У Немачкој су се универзитети постепено мењали према потребама времена; постепено су се ослободили средњевековних црквених и теолошких традиција, дали су приступа слободном и световном духу, и отпочели су управљати духовним покретом своје земље. Док се у Француској научан и књижеван покрет сконцентрисао у државне установе, код свештенства и у Академије, дотле се у Немачкој сконцентрисао по универзитетима. Благодарећи овим великим наставним и научним корпорацијама, могле су се у Немачкој основати јаке научне

традиције, и одомаћити опште навике у методи и критици. Услед ваљане организације узело је у Немачкој испитивање разних области историје правилан и систематски ток. Немачки су историчари публиковали текстове, критиковали историске изворе и осветљивали све партије историје. Држава и појединa историска друштва публиковали су изврсне збирке као: Corpus Jnscriptionum, Monumenta Germaniae historica, Jahrbücher des Deutschen Reiches, Chroniken der deutschen Städte, Fontes rerum Austriacarum, Scriptores rerum Prussiacarum и т. д. Немачка се може потпупо замислити као каква пространа историска лабораторија у којој су све снаге концентрисане. Да би се могла оценити права вредност историског покрета, треба само прегледати све остале научне гране, па ће се видети да је у свима примењена историска метода. Све остале науке: филологија, философија, право, теологија служе се историјом. Међу тим немачка наука не састоји се само у мучном историском истраживању, већ она има и опште идеје. Само ове опште идеје нису поникле из литерарне фантазије, пронађене у моментаном личном расположењу да задовоље машту, нити представљају системе и теорије, којима је циљ да се допадну публици својом спољашношћу и уметничком структуром. Напротив, ове опште идеје имају научан карактер т. ј. оне генералишу факта која су постепено и строго утврђена, или хипотезе, одређене да објасне већ позната факта или да послуже, да се пронађу још непозната факта. Благодарећи овим општим идејама историја може заслужити у ствари име науке, може поставити солидне основе и учинити сигуран напредак.

Развитак историских струја у Француској није био тако правилан и систематски. Томе је обрнут разлог од онога у Немачкој: с друге стране национални дух, спонтан и нестрпељив, који више нагиње дражима маште и уметности, с друге стране недостаци више наставе, недостатак ауторитета, који би руководио, и недостатак у правилима методе. Академија Инскрипција, која је била истина предузела многе историске радове (наставак бенедиктинских издања, радови старе Академије: Les Tables и le Recueil des diplômes et chartes, le Recual des Historiens des Croisades, 1841) није никад имала онај осетан утицај на правац студија. Французи су били само надмоћнији може бити у оригиналности, и то у погледу литерарне форме. Француски су историчари готово сви аутодидакти. Они нису имали

учитеље нити стварали ученике. Они међу историји печат своје личности и свога темперамента. Они су обично, чак и највећи научници међу њима, више књижевници него ли научници. Најбољи је доказ за то, што се њихова дела доцније не поправљају, да би се довела у склад с напретком историске науке: они издају своја дела после двадесет година, не мењајући ништа у њима.

Овом недостатку научних традиција и јединства у раду придружују се политичке и религиске страсти. Код најзнаменитијих међу француским историчарима опажа се јак утицај савремених страсти на њихове теорије, на њихово схватање, па чак и при критиковању факата.

Препорођај историје у доба Рестаурације није дакле потекао од универзитета или научних установа, него се историја поново родила из политичке борбе. У борби између либерализма и легитимизма у добу Рестаурације поникла је група либералних историчара. Они, који су били у власти позивали су се на прошлост, да би остали господари, млађа пак генерација позивала се на прошлост да би поткрепила своје принципе. Сви историчари овога доба: Тјери, Барант, Гизо и Миње припадали су либералном колу.

(Наставиће се)

ХРОНИКА

Механизам смрти изазване електричном струјом.

Врло мали је број људи, који су испитивали како електрична струја убија човека; међутим смртни случајеви такве природе расту с дана на дан, у колико се више развија електрична индустрија — поглавито за последњих петнаест година. Дешавало се да је какав радеппк додирнуо електричан спроводник, било из непажње или сасвим случајно, и тада би остао само онесвешћен за кратко време, или би пао мртав. Обично би несрећни случај био констатован на самоме месту, а поједини журнали би га регистровали; даље се није ништа предузимало, да се дубље испита стање организма, који је био изложен пролазу струје — за краће или дуже време, пре него су онесвешћеност и смрт биле наступиле.

Тек у новије време почели су се неки физиолози интересовати и дубље проучавати ствар. Прва испитивања су чињена на животињама; она се могу у главном свести на две супротне теорије.

D' Arsonval у Француској и Kratter у Немачкој дошли су до закључка да електрична струја производи смрт код животиње и човека, тиме што обустави рад плућа и функције централног нервног система. Организам умире због престанка дисања, а срце ради још неко кратко време. Исто тако бива и код угушивања због недовољне количине ваздуха, у затвореном и загушљивом простору. Често пута се може организам избавити од смрти, кад се одмах примени вештачко дисање. У томе случају поступа се као и са удављеником: трљају му се груди и покрећу руке.

С друге стране, Tatum у Америци и Oliver у Енглеској налазе, противно горњој теорији, да електрична струја прво заустави рад срца у организму. Дисање траје још мало, док се и оно не заустави — због престанка циркулације крви. Кад би било тако у истини, онда вештачко дисање не би помогло убијеном организму, нити би у опште лекар имао какво практично средство за одржавање парализованог срца.

*

Prevost и Batteli[1] су заинтересовали у најновије време научни свет својим експериментима на животињама, служећи се при томе алтернативним електричним струјама. По њима, последице по организам изложен електричној струји зависе: од величине њене волтаже (разлике потенцијала на крајевима електрода), времена трајања њеног пропуштања кроз организам, положаја електрода и од врсте животиње, коју испитујемо.

Они су, приликом ових истраживања, употребљавали алтернативну струју, у времену од једне десетине до једне целе секунде. Облик крајева електрода варирао је према месту на телу, где их је требало поставити; њихов додир с телом побољшан је бријањем места додира — чим се умањује отпор струји. Аутоматски апарат, кад једна електрода дира уста а друга бутине, бележио је треперење мишићних влакана срца (tremulations ventriculaires du coeur).

Ако је струја ниске волтаже, испод 120 волта, и кад је једна електрода у вези са главом животиње, онда се дисање успорава, али не престаје; за све време пролажења ове мале струје, организам је обузет грчевима. Пошто прекинемо струју, дисање се лагано враћа у нормално стање, кад и грчеви престану. Срце је за време пролажења ове слабе струје код испитиваних животиња обузето неправилним кретањима својих влакана; с друге стране, опажено је да притисак крви у артеријама опада, јер срце није више у стању да је потискује у артерије. Рад срца, по престанку струје, добива поново свој ритам код пацова и зеца; међутим код глодара кобаје (cavia cobaya) и код пса тремулације срца се продужавају све до потпуне парализе

[1] Journal de Physiologie et de Patologie générale, св. III.; Paris, 1899.

његове — кад наступи смрт у животиње. Интересно је да кобаја и пас могу бити избављени од смрти, и поред тога што им је срце парализовано, само ако их брзо, најдаље за 15 секунди после парализе, изложимо јакој елекричној струји и применимо на њих вештачко дисање. Зна се да јака електрична струја повећава артерски притисак, па дакле убрзава циркулацију крви по организму.

Дејство струје високе волтаже, веће од 1200 волта, своди се на знатно повећање притиска у артеријама, без тремулација срца. Али тако јака струја производи с друге стране код нервних центара јак поремећај: животиња се стропошта — поставши неосетљива, а дисање се заустави. Код зеца и пса поглавито, застој у дисању је привремен, а код пацова и кобаје је дефинитиван.

Напослетку, алтернативна струја средње волтаже, од 240 до 600 волта, изазива код пацова, зеца и кобаје исте промене, као што смо видели код јаке струје, само у мањој мери, то јест ове: срце не обуставља свој рад; централни нервни систем трпи знатне поремећаје; дисање се повраћа у нормално стање, ако је само употреба струје трајала кратко време; организам оздравља. Пас умире брзо од средње струје; непрекидне тремулације срца доводе до саме парализе његове, истовремене са јаким поремећајем нервног система и са дефинитивним престанком дисања. Рад плућа се прекида због обустављене циркулације крви.

При свима поменутим испитивањима обраћала се пажња да додири електрода са организмом буду што бољи, како би се учинила што већа уштеда на волтажи струје. Даље, кад се жели да један орган телесни буде под јаким дејством струје, онда треба наместити електроде тако, да се орган налази на линији, која спаја додире двеју електрода. Какву вредност има положај електрода при убијању животиња помоћу електричне струје видићемо одмах из овог примера. Код пса производе парализу срца: струја од 10 волта, кад је једна електрода на на глави а друга на бутини; струја од 120 волта, кад су обе електроде на предњим ногама; струја јача од 600 волта, за електроде утврђене на бутинама.

Оба женевска физиолога, пошто су довршили своја интересна и за науку врло важна испитивања на животињама, помоћу алтернативне струје (Wechselstrom), прешли су на испи-

тивања дејства једносмислене струје (Gleichstrom). Експериментима су констатовали да је дејство једносмислене струје код животиња слабије од дејства алтернативне струје исте волтаже и истог трајања. Тако на пример, алтернативна струја од 10 волта може, као што рекосмо малочас, произвести парализу срца код пса, за електроде глава — бутина; док се то исто може постићи тек десет пута јачом једномисленом струјом.

Видели смо да смрт код животиње, изложене електричној струји, може наступити било због парализе срца или због поремећаја нервног система и престанка дисања. Да бисмо могли закључити какав је механизам смрти код човека убијеног струјом, потребно је прибавити што више аргумената. Међу најглавнијима су: аналогија са резултатима постигнутим код животиња; прикупљање података о многим различним случајевима смрти у електричној индустрији; стручна испитивања при убијању криваца електричном струјом у Америци.

Не може се узети да је престанак дисања код животиња био непосредни узрок смрти. Тако је нађено код пса средњег узраста, који је био потчињен струји од 4800 волта, за време од једне до две секунде, да се обустављено дисање постепено са̂мо повраћа у нормално стање. Другим речима, ни тако јака електрична струја, кад је једна електрода била утврђена за главу, није била у стању да убије пса, и поред тога што је нервни систем трпео знатне поремећаје и дисање било привремено престало.

Исти је случај с човеком, кад га изложимо утицају струје високе волтаже; јер и код њега плућа чине јак отпор електричној струји, док њој напослетку не подлегну, али само привремено а не дефинитивно.

Интересна су испитивања Н. Тесле, која је чинио на човеку, у намери да одреди физиолошко дејство јаких електричних струја. Употребљавао је при овим експериментима алтернативне струје високе волтаже (преко 200.000 волта) и брзих фреквенција (преко 1,000.000 мењања смисла у једној секунди). Овакве струје можемо добити, кад узмемо један обичан индукциони калем, без магнетског језгра, и две лајденове боце, спојене „по количини“; крајеве примарног конца калема треба довести у везу са спољним арматурама боца. Сад се боце празне у брзим осцилацијама које изазивају у секундарном концу калема индуктовану струју са врло високим потенцијалима на крајевима конца.

Врло чудновата је особина тих јаких индукованих струја, што нису опасне за човечији организам и што им је физиолошко дејство у опште врло слабо. Н. Тесла налази разлог њиховом слабом физиолошком дејству у томе, што на јединицу површине пресека изложеног тела долази веома мала густина струје. Ну, може бити томе разлог, што се индуковане струје брзих фрекфенција простиру само по површини човечије коже немајући времена да продиру дубље и кроз тело. Док напротив, алтунативна струја слабе фреквенције много је опаснија по човека, каткад и смртоносна; јер она пролази кроз тело само по извесним правцима, дејствујући снажно на поједине органе.

Weber[1] је испитивао од колике волтаже би се алтернативна струја могла сматрати опасном по човечији организам, не улазећи у објашњавање самог меканизма смрти.

Први експерименат је извршио на човеку, који је држао у двема рукама два електрична спроводника различних потенцијала. Кад су руке биле оквашене, и разлика потенцијала 90 волта, или руке суве и разлика 50 волта, онда се, у моменту хватања спроводника̑ рукама, догодила привремена парализа мишића руку. Пацијент није могао издржати ово стање више од две секунде, нити је могао испустити спроводнике из руку, пре него што је струја била прекинута.

Од прилике исте појаве би могла произвести једносмислена електрична струја два пута веће волтаже од алтернативне.

Други експерименат је учинио с помоћу једног електричног спроводника, чији један крај беше доведен у везу са земљом. Кад је алтернативна струја била од 2000 волта, онда су се приметили изгоретина и потрес мишића прстију ручних код човека, који беше ухватио једном руком електрични спроводник, стојећи у обући на влажном песковитом терену. Исто тако, кад је човек стајао на терену кишом овлажене иловаче, а струја била од 1300 волта, запажена је била прво изгоретина на прстима, а затим одмах и парализа руке.

Из прве серије испитивања циришког професора може се закључити, колика је опасност ухватити сувим рукама две електричне жице, чим њихова потенцијалска разлика премаши 100 волта. На жалост, оправданост таквог закључка показала се и у практици на четири смртна случаја, која су се догодила у једној хемијској фабрици, у току 16 месеци.

[1] Elektrotehnische Zeitschrift: Zürich, 1897.

Један босоноги фабрички раденик, кад је хтео наместити једну велику електричну лампу са угљенима (Bogenlampe), додирнуо је случајно спроводну жицу и био у исто време убијен. — Исте су последице констатоване биле код другог радника, кад се беше нагао кроз прозор, у намери да ухвати спроводну жицу, која је била близу фабричке зграде. Раденик је био жртва своје лакомислености, не могавши испустити ухваћену жицу из руке до смрти. — Трећем смртном случају био је узрок додир једне гвоздене цеви, кроз коју су пролазиле жице за осветљење. Истина су жице биле утврђене и изоловане, али се случајем изолација покварила, пошто се био један завртањ мало отопио, олабавио и померио, тако да је струја могла општити са гвозденом цевљу. — У четвртом случају нађен је леш једног фабричког радника, где држи у руци електричну сијалицу, а по грудима му лежи спроводна електрична жица. Због јаких потреса, покушај да се жица пресече остао је без успеха.

Мерењем је нађено код наведених случајева смртних да је јачина струје била око 115 волта. Даље је констатовано да су последице за човечији организам зависиле од тога, како је пацијенат био обучен и које је место његова тела дошла у додир са електричном струјом.

Да би се избегли чести случајеви, понајвише смртни, по фабрикама, данас се препоручује радницима на електричној индустрији, да су за време радних часова босих ногу, али још боље да носе влажне дрвене папуче; сува обућа је потпуно искључена при поменутим радовима. У свакој електричној фабрици прописана су правила, која виђамо обично намештена на угледном месту. У њима су изложена упуства, по којима се поступа са радником, кога је задесио несрећан случај, у одсуству лекара стручњака.

Batelli[1] претпоставља да је парализа срца главни узрок смрти, која се најчешће дешава при струји средње волтаже, код људи који се баве електро-индустријским радовима. Дисање не може бити обустављено на дуже време — ни помоћу струје високе волтаже, а слабија струја није кадра да га уништи ни у коме случају. Потврду оваком мишљењу наћи ћемо у проматрањима, која су чињена у Америци на осуђеницима, убијаним помоћу електричне струје (électrocution).

[1] La Machine, journal industriel de Genève. св. I и VI; 1899.

Бранилац Друштва за заштићавање животиња у Америци, њујоршки адвокат Gery, предложио је први, 1867. године, да се вешање злочинаца замени убијањем с помоћу електрицитета. После дужег испитивања овог метода на животињама, његов предлог буде усвојен 1890. године.

Електроде су обично постављане на главу и бутину осуђенога, а крајеви им беху два бакарна котура обложена уквашеним сунђерима. При овоме су се служили алтернативном струјом променљиве волтаже, од 1300 до 1700 волта.

У примени ове нове смртне казне биле су се појавиле многобројне неугодности, које су производиле гнушање и осуђивање таквог поступка од стране присутних лица. Једним пуштањем струје, па било и за време од 50 секунди, лекари нису могли констатовати ни код једног пацијента, да је дисање било потпуно уништено; јер се оно одмах почело лагано повраћати у нормално стање, чим је струја била прекинута. Тек по други или чак и трећи пут пуштена струја показала се подобна да убије осуђеника.

Један осуђеник био је изложен 17 секунада утицају електричне струје, после кога времена лекар је био погрешно утврдио смрт. Кад се затим приметило лагано дисање код пaћеника, ваљало је поновити опит. И тек при другом пуштању струје, за време од 70 секунди, жртва је подлегла смрти. Посматраоци су били јако узбуђени, кад су опазили дим под сунђером на глави; викали су да је несрећник сагорен, а не струјом убијен. — Као типички случај сматра се извршење смртне казне над једним злочинцем у затвору. Кад су обуставили струју, по првом пуштању, лекар приђе жртви која се не мицаше за неколико секунада. Мало доцније приметио је њен уздах, па дисање, прво спорије па после брже; срце је куцало све јаче, док се напослетку и тело осуђениково почело мрдати. При другом пуштању струје жртва је убијена, не допуштајући да је опију хлороформом. — Још да наведемо један случај, кад су електроде биле утврђене за обе руке кривцу, случај који се најчешће дешава код радника у електричним фабрикама. Струја је дејствовала 50 секунди. По савету Edison-овом, осуђеник је морао замочити руке у два метална суда, напуњена сланом водом; овде су дакле судови вршили улогу електрода. Пошто је струја била прекинута, осуђеник се усправи и поче јечати, а на уста му пошла пљувачка и дисање почело малаксавати! Одмах су про-

менили положај електрода, поставив их на чело и бутину; при овом поновном дејству струје, смрт је неминовно наступила.

Добијање неповољних резултата при употреби нове смртне казне било је повод бурног протестовања приступних лица против варварског поступања са осуђеницима. Лекари су налазили, при секцирању убијених електричном струјом, да је било навале крви у мозак. Американци практикују и данас овај начин убијања, тежећи да га што боље усврше. Покушај завођења истог метода убијања у Француској остао је без успеха.

⁂

Из наведених случајева убијања осуђеника електрицитетом види се да дисање не може бити сасвим уништено, баш и при најповољнијем положају електрода и кад алтернативна струја од 1700 волта дејствује више секунада. Поред тога, видели смо код убијања животиња електричном струјом, да плућа трпе у толико више, у колико је волтажа струје већа и трајање њеног дејства дуже. Према томе, као и по ранијем констатовању — код пса поглавито — дисање код човека не могу уништити ни јаке струје од 1700 до 5000 и више волта, нити пак струје слабије од 1700 волта на ниже.

Кад је претпоставка о престанку дисања, као директном узроку смрти код човека, отпала, парализа срца би се могла узети као прави узрок смрти код људи који имају посла са електрицитетом. У потврду овог мишљења иду многобројна испитивања стручних лекара америчких, приликом убијања осуђеника електрицитетом. Редовно је, у времену протеклом између првог обустављања и поновног пуштања струје, срце продужавало лагано свој рад, а функције нервних центара постепено су малаксавале са успоравањем циркулације крви. С тога је требала бар два пута пуштати и прекидати струју, да би се постигао жељени циљ. Струје мале волтаже изазивале су код топлокрвних животиња (сисара и птица) парализу срца са дрхтањем његових влакана. У сличним околностима могао би се претпоставити аналоги случај и код човека.

Чести смртни случајеви код радника на електрицитету дешавају се при струји средње волтаже. Знамо да ове струје изазивају код животиња парализу срца са тремулацијама. По аналогији могли бисмо закључити да је такво стање срца непосредни узрок смрти код човека, у електричној индустрији. Само се таквим тумачењем даје објаснити да струја од 1700

волта није у стању да убије човека; док је струја од 115 волта довољни да узрокује смрт.

Разуме се да је потребно водити тачну статистику мањих и већих догађаја, који се збивају по електричним фабрикама, да би се могло утврдити каква је парализа човечјег срца: пролазна — као она код зеца, или дефинитивна — као што је код кобаје. Судећи по стању малаксалости организма, који је задесио несрећан случај са електрицитетом, било би невероватно претпостављати да струја није утицала на рад срца. Што се пак у извесним случајевима парализовано срце враћа постепено у нормално стање, а по који пут остаје потпуно парализовано за увек, томе нам је узрок непознат.

Нису једнаке околности код фабричких радника и америчких осуђеника, у погледу места и начина додира тела са електродама, као и с обзиром на дејство струје различне волтаже. У опште, средња волтажа струје, која производи парализу срца и смрт код првих, варира много према отпору на местима рђавих додира. Има случајева, где човек падне на место мртав од удара електричне струје, не показујући никакво кретање, ни трага од дисања — то је случај једновремене парализе срца са престанком дисања.

На основу поменутих истраживања, могли бисмо извести неколико општих закључака о механизму смрти код човека, на кога дејствује електрична струја.

Код фабричких радника парализа срца са дрхтањем његових влакна, дакле дефинитивна парализа је главни узрок смрти. Често пута се престанак дисања јавља у исто време кад и парализа срца, јер плућа трпе од удара електричне струје и од постепеног успоравања и потпуног престанка кружења крви по телу. Кад је парализа срца дефинитивна, онда лекар нема, бар у данашње време, никакво практично средство да спасе живот своме пацијенту. — Струје високе волтаже, кад су додири електрода са телом добри, нису у стању да произведу парализу срца — а привремено обустављено дисање се лаганоповраћа. Још је вероватно да парализа срца може бити каткад пролазна, као што је био случај код кобаје и пса, где је парализа срца излечена брзом применом струје високе волтаже; тада пацијен може бити избављен од смрти, ако само лекар уме да му вештачким путем поврати нормално дисање.

Београд, јула 1903.

Др. М. Стојиљковић.

Глас мађарског научника о Београдској Опсерваторији

У годишњем извештају Кр. Мађар. Метеоролошког Института у Будиму и опсерваторије у Ò-Gyalla за 1902 г., који је уредио г. Rethly Antal, асистент тог института, изнео је директор г. Konkoly чланак са илустрацијама, као реферат о Београдској Опсерваторији коју је он лично посетио октобра пр. год. Пре месец дана посетио је нашу опсервторију и г. Rethly. Реферат је тај прилично опширан и детаљисан, те га с тога не можемо овде изнети у целини. Ну читаоце наше свакако ће интересирати мишљење тога мађарског научника о овој нашој установи, те ћемо им из целокупнога реферата изнети краћи извод најважније садржине. Претходно ваља нам рећи коју реч о самоме г. de Konkoly.

Г. de Konkoly нарочито је чувен у научном свету као астрофизичар и одличан познавалац и конструктор оптичких и механичких инструмената. Његова астрофизичка и друга дела позната су и призната у целоме свету. У својој отаџбини показао се заслужан оснивањем и управљањем великог Метеоролошког Института у Будиму и опсерваторије у Ò-Gyalla. Сваке године чини повећа научна путовања, а прошле је године посетио Берлин, Јену, Дрезду, Грац, Париз, Брисел, Гетинген, Хамбург, Љубљану и Београд, и о свакој посети писао извештаје о својим научним опажањима. Из поменутог извештаја види се, пре свега, да персонал тога института има у управи, осем директора г. de Konkoly-а, још и једног поддиректора и два секретара, у климатолошком одељењу 4 чиновника, у непогодском одељењу 3 чиновника, у прогнозном одељењу 3 чиновника, у кишомерском 7 чиновника, у механичарској радионици осем механичара 4 радника, и у опсерваторији у Ò-Gyalla 6 чиновника, а служитеља 9. Буџет тога великог завода износи 240.000 динара годишње са још неким ванредним помоћима. За ову годину предвиђена је још и сума од 300.000 круна за нов метеоролошки институт. Из истог извештаја види се, да су и други шефови разних одељења тога института путовали ради научних цељи, о чему су и њихови извештаји у виду научних расправа унесени у тај годишњак за 1902. Када ли ће то све моћи бити и код нас?

„Последњих дана месеца октобра 1902, учинио сам — пише г. de Konkoly — посету Кр. Срп. Опсерваторији у Београду.

Ми смо у ствари према Истоку у истом односу, као што је образовани Запад стајао према нама пре 20 година, јер су веровали, да у Бакоњској Шуми (северно од Блатног Језера) стоји иза свакога грма по један наоружан лопов, међутим је та сирота Бакоњска Шума оне исте судбе, које и Тириншка, где се тамо-амо даје све друго видети, само не шума. Врло се добро сећам, кад ме је мој покојни пријатељ Тодор Ополцер упитао, колико револвера носим са собом, када се ноћу враћам кући са опсерваторије у Ó-Gyalla и ванредно се зачудио, кад сам га уверавао, да никада собом не носим оружје, осем кад идем у лов. Данас смо у свему изједначени са осталим образованим државама.

Ми то у ствари не можемо за сада тврдити за Исток, али што се тиче Београда, у многоме смо у великој заблуди. Не обзирући се на то, што је цела варош снабдевена електричном светлошћу, ванредно леп утисак чини на странца и то, што су све улице лепо засађене дрвећем, па и ако цела варош још не личи у свему на велику варош, ипак се она истиче сигурним и добрим укусом у своме напредовању.

Што се опсерваторије тиче, она у ствари мора сваког посетиоца изненадити. Пријатни осећаји овладају човеком, кад угледа ону лепу и достојанствену зграду, која је посвећена науци. Наравно, да за све то има да заблагодари наука г. Милану Недељковићу, професору и његовом безграничном одушевљењу, а који не жали не само труда већ ни новца — који, изгледа, да се често машао и у свој сопствени џеп, да би могао што остварити, јер иначе се не да ни замислити, да би му годишњи буџет од 10 хиљада динара био довољан.

На крају западног дела вароши налазимо од солидног материјала озидану лепу једноспратну белу кућу са високим партером, која лежи скоро у средини једне баште од око 4 хектара. На средини те зграде уздиже се лепа тераса, која служи за смештај справа, које региструју ветрове. — У просторијама сутерена те зграде налазе се собе за млађе, радионице, собе за смештај разног материјала, што није могло стати у иначе већ и сада тескобне опсерваторске просторије. У партеру станује директор, а то је и врло нужно, а особито је то нужно било у некадашњим приликама, док директор не имађаше чак ни свога асистента, а нарочито онда када је одлазио на Велику Школу да држи предавања, те је и његова жена морала вршити метеоролошка посматрања у прописане часове.

Ето то ја зовем одушевљењем за науком, на које би требало да се многи угледају, који су за то позвани. Ту у партеру налазе се, сем стана директорова, још и неке службене собе: соба за предавања и библиотеку, радионица директорова, где су смештене још и неке омање справе. У соби где је књижница налазимо на ванредно леп Бамбергов универзални инструменат и то, шта више, од модерне, веће сорте, на чему са̂м завидим, морам признати. Поред тога апарата, што се иначе ретко виђа, налазимо још један леп апарат за испитивање либела и један инструменат за намештање кончаница, вештачке израде, такође од Бамберга у Берлину. У књижници смо видели још два мања теодолита Хилденбрандова из Фрајберга и Хајдеова из Дрезде. Оба су теодолита мања, путничка, али су врло спретне справе. Књижница је још у почетку оснивања, али се не може ни захтевати од једне установе која почиње, оно што је немогуће. Наједанпут се не да ни створити све, са оним буџетом, са којим г. Недељковић располаже. Колико још и чега још и код нас недостаје, и ако смо већ поодавно под највишим закриљем министарства земљорадње, па још са каквим лепим буџетом располажемо!

На првом се спрату налазе рачунске радионице, где ради и једини асистенат директовов, г. Јеленко Михаиловић, професор више гимназије. Ту је и соба за инструменте, ту налазимо један леп барограф Fuess-овог система: дакле је већ и са оваким чиме овај завод снабдевен! Поред њега се налази живин барограф Ришаровог система. Па како та справа спада међу ређе, бар код нас, с тога ћемо се с њом изближе упознати, јер се због своје простоте топло даје препоручити за вршење посматрања. Тај барограф састоји се из два главна дела: из живиног стуба и из добоша на коме справа сама уписује промене ваздушнога притиска. Живин стуб налази се у пространој стакленој цеви, чији је краћи крак отворен (дакле пред нама имамо Геј-Лисаков барометар); у том краку има један пливач на живином мениску, обешен о једно фино влакно. Горњи крај тога влакна везан је за ону преносну справу, коју налазимо код сваког анероид-барографа Ришаровог система, и на чијем се левом краку, дакле на дужем крају преносника, налази Ришарово перо, које пише по познатом Ришаровом добошу, који се окреће сахатним механизмом. Jules Richard, инжењер у Паризу, више пута нас је до сада уверавао о томе, да његов анероид-барограф

(великог модела) чини оне исте услуге које чини и живин барограф, но и поред свега тога волимо видети у опсерваторији да живин барограф функционише као нормални. У тој соби за инструменте налазимо више барометара Фортенових, па и са непокретним дном, где се и стални барометри сравњују са два једнака Вилдова нормална барометра, набављена у Берлину из Fuess-ове вештачке радионице.

Поред разних мањих справа, налазимо у тој соби и још две вештачке справе, које региструју правац, брзину и јачину ветрова, обе од Ришара у Паризу. Справа за регистровање правца ветра, то је она опште позната ваљкаста справица, чији ваљак стоји у непосредној вези са ветреницом, са којом се заједно и окреће увек у истом правцу. Поред њега се налази на једној зупчастој шипци, часовнички механизам, који услед своје сопствене тежине пређе за 24 сата целу зупчасту шипку. На том механизму утврђена је еластична казаљка са Ришаровим пером, а оно бележи по ваљку одговарајуће правце света на које је ветреница окренута, т. ј. са које стране ветар дува. Ну та справа, у каквом је облику Ришар израђује, има једну огромну ману. Кад јачи ветар дува, природно је, да са ветреницом заједно чини и сам ваљак врло велика обртања и тада перо прави чудновате мрље од мастила по ваљку, тако да се по неки пут једва могу распознати прави подаци. Да бисмо ми све то избегли, ми смо на справама у О-Gualla, које су шест пута веће од Ришарових, употребљавали сва могућа средства, само да се избегне употреба пера. Пређе смо писали обичном оловком, но шта се десило? По неки пут се одломи врх оловке услед јачих покрета, и справа престаје писати; код меке оловке врх се опет излиже за неколико сати при јачим ветровима, но то је ипак ишло код нас у О-Gualla, где су два једнака апарата радила, и онда је један од њих увек, како тако, дејствовао, и ако је други искварен био. Доцније смо у место обичне хартије употребљавали кварц-хартију, коју још и данас употребљавамо, бележећи податке бакарним шиљком. Професор Недељковић је све то простије решио. Преко беле хартије навуче он на ваљку лист плаве, копирајуће хартије (индиго-папир), и на то притисне, с помоћу слабог федера, затупаст челични шиљак и тиме је све решено; справа најлепше ради, а на сваки начин је и одржавање много јевтиније од наше пресрупе кварц-хартије. — Поред справе, која бележи правац ветровима, налази се још једна, са којом желим да се упознамо зато, што та справа није код нас

још уведена, али се надам, да ће се ускоро и код нас увести. Да ли ћемо је од Ришара набавити, или ћемо је ми код нас израдити — то не знам, али да ћемо је имати — то знам. Та је справа названа анемосинемограф, справа од врло велике вредности, јер задовољава две цељи. Једна обична електромагнетска направа са Ришаровим пером, а с помоћу ветреничког кола, по систему Ришаровом, после извесног броја његових обртаја, при чему се производи електрички контакт, бележи цртицу на горњој ивици добоша. Кад је време тихо (без ветра), онда по тој ивици добоша бележи праву пругу; у колико је јачи ветар, у толико чешће падају знаци, цртице, и тако треба само да избројимо те знаке у једном часу или у току од 24 часа, па тај број помножити Робинсоновим чиниоцем, те одмах добити брзину ветра у једном или у колико било часа. То је једно, а друго, та справа бележи и средњу брзину ветра у сваком тренутку, дизањем и спуштањем другог, великог Ришаревог пера, на онај исти добош. Довољно је што ћемо рећи, да оно што код Фуесовог (потсдамског) механизма Робинсонов точак врши механичким путем, то код Ришаровог анемосинемографа мора вршити електрични механизам уз припомоћ часовника. Оба механизма имају своје и добре и рђаве стране. Док се код Фуесовог апарата мора безусловно желети да буде смештен одмах испод Робинсоновог точка са шупљим полулоптама, а да се избегне употреба електрицитета, што већ није мала добит за један региструјући апарат — дотле код Ришоровог апарата имамо посла са још једним часовником више и са електричном струјом; али му је опет добра страна у томе, што Робинсонов точак може стајати у O-Gualla а његов региструјући део у Будим-Пешти, само ако су жицама међу собом везани. Тако је и у Београду: апарат за регистровање стоји у соби где су смештене и друге справе, а ветренично коло по Ришаровом систему намештено је на крову терасе, која завршује зграду. На том истом спрату налазимо на собу са телеграфом, јер је завод снабдевен како са телеграфом тако и са телефоном. Иначе је диван изглед са терасе на утоку Саве у Дунав, на варош која лежи на гребену, у којој се високо уздиже Двор Краљев, а тамо даље сремска и банатска равница. Са супротне стране према југу виђају се већа брда са висом Авале на коме г. Недељковић намерава подићи астрофизичку опсерваторију. У ствари може се само честитати овом заузимљивом и стваралачком директору за ту његову намеру

и само би се могло пожелети да у свему томе успе што пре, стојећи и на другом положају, у коме би имао могућности да уради све што је потребно за опсерваторију.

У великој опсерваторској башти виде се разна одељења са многим и разноврсним справама за мерење температуре ваздуха и земље и за мерење зрачења. Г. Недељковић је усвојио француски систем за термометарске заклоне. Ту смо нарочито видели два стуба са актинометрима: директним и аутоматичким (Ришаровог система). За тим смо видели један простор ограђен жицама, где су смештени термометри за мерење температуре површине земљине. Сви они стоје у цевима по Ламонтовом систему почев од 0 м. до 24 метара дубине. За жалење је што су они у томе напреднији од нас, јер код нас најдубљи термометар стоји на дубини од 2 метра. Сем тога на ограђеној ливади налази се много термометара максимума и минимума: по површини земље, у песку и на песку положени и... сада нам, добри Боже, помози... све те термометре сваког часа дању и ноћу читати!!! Та ко може то савладати? То су нарочити посматрачи, ђаци и др., по четворица који станују у Опсерваторији, а плаћени су по 40 до 60 динара месечно. Када ми је г. Недељковић ово испричао, узвикнуо сам, ударивши једну руку о другу над својом главом: брате, зар се не бојите да ћете се удавити у бројевима?! Изгледа да се не боји, јер је већ покренуо издавање билетена, чије уређивање и издавање доиста му на похвалу служи и ја тврдо верујем да ће због ових успеха његових и Краљ. Српске Опсерваторије, Њ. В. Краљ прихватити у своју заштиту опсерваторију и да ће се буџет опсееваторије мога поштованог колеге осетно повећати, сматрајући то питање као прву потребу те опсерваторије.

Сем метеорологије мој се пријатељ Недељковић бави још и астрономијом... Та он је пре био астроном него метеоролог. Учени директор био је у Паризу ђак Löwy-ев, Mascart-ов и др., и у његову похвалу буди речено, тамо се у Паризу на његово знање, труд, извесно, више полаже него ли у његовој отаџбини (то, inter parentesem, није никаква новина у животу). Недељковић је професор Астрономије на београдској Великој Школи и с тога налазимо у опсерваторији неколико астрономских справа. Тако у башти опсерваторској налазе се две приземне зграде астрономске. Десно је павиљон меридијански а лево алтазимутски. У меридијанском павиљону налази се мали пасажник,

који је израђен у Женеви код „Société Génévoise." Објектив има 45 мм. отвора, снабдевен је лепим окулар-микрометром; справа за окретање није у сталној вези са инструментом што би се код мањих инструмената још могло и пожелети. Тај инструменат служи за одређивање часа, а при посматрањима се увек доноси један Бокс-хронометар, те прати један леп астрономски нормални сат, који ради у радионици директоровој.

У другом павиљону је намештен на каменом стубу, као и први, један велики леп универзални инструменат, који, због његових великих оптичких микрометарских и микроскопских особина, можемо доиста азимутом назвати. Тај ванредно красни инструменат је такође израда женевског удружења. Објектив за далеко гледање има у пречнику најмање 50 мм., а снабдевен је и са правом цеви за далеко гледање, као што је код цеви у пасажнику. На том су инструменту најлепша она два циновска круга који су снабдевени микроскопским читањем, а на сваком се кругу налази двојака подела: једна је финија за микроскопско читање, а друга је крупнија ради самога монтирања. У осталом и ту крупнију поделу читају микроскопом, односно удешавају намештање (калирање инструмента). Ако би се на овим, у ствари врло лепим инструментима, ма шта дало приметити, то је у неколико недостатак светлости, што је у осталом код свију инструмената заједничка мана, који се израђују у женевском удружењу. Али како у Београду постоји електрична светлост, ништа није у том случају лакше, него помоћу електричне струје створити најбољу светлост.[1] Павиљон, у коме је смештен алтазимут, озидан је по лајпцишком Бруновом систему т. ј. тако, да се цео кров може натраг одгурати по удешеним шинама и тада је цело небо слободно над инструментом.

Осим тога намештен је на једном малом будашцу у башти још један дурбин од 5 палаца, Бардуовог система. Циљ је једина томе, да директор својим ученицима и гостима покаже по који небесни предмет. — Из наведенога се може извести, шта се све може учинити вредноћом, предановшћу и енергијом и поред незнатних средстава. Моје је потпуно уверење да г. Недељковић има само једног конкурента на истоку, у Букурешту; али не смемо никако заборавити на то, да наш румунски колега има осам пута већи буџет од београдске опсерваторије.

(Dr. Konkoly — Thege Miklós.)

[1] То је осветлење у Опсерваторији сада укинуто, а било је заведено с пролећа 1899 год.

Још неколико речи о 709 стиху у Горском Вијенцу

У новембарској свесци Дела од прошле године покушао је г. Д. Костић да стих 709 из Горског Вијенца: („Бјежи Станко — Иванбегов — управ Бајазиту), да с њим једе маџарске носове“ — доведе у склад с тумачењем г. М. Решетара: „дијелити плијен маџарски“ претпостављајући да је у оригиналну тексту стојало „сносове“ место „носове“. Г. Решетар је одмах у децембарској свесци Дела утврдио да у аутографу Горског Вијенца, који се чува у Бечу, стоји јасно написано „носове“, те је тако Костићево домишљање отпало. Међутим г. Решетар остаје при свом ранијем тумачењу и чуди се, шта је владика уопће казао „јести носове“ наместо „дијелити плијен“, — па додаје: да он не зна шта би друго могле значити те речи.

Остане ли пак то тумачење, за које су оба коментатора, поред несумњиве тачности текста према аутографу: онда би излазило да је Његош написао бесмислицу. Или је то, или су — коментатори погрешили. И ја мислим да је ово друго, па ћу, надам се, и успети да то потврдим, износећи право тумачење спорнога стиха.

Он је, без сумње, алузија на онај обичај у Турака, да погинулим непријатељима, кад не стигну осећи глава̄, у журби или због множине, секу — носове, да им буду, ваљада, трофејима. Ово је и Његошу добро морало познато бити, јер Турци су и у бојевима са Црногорцима ово увек практиковали и без сумње и научили их — те су им и они доцније истом мером одмеравали.

Писац ових редака био је очевидац једног оваког призора. После једне битке са Сулејман-Пашином војском (на Крстац, 1877) кад смо пошли на бојно поље, да нађемо и покопамо оне погинуле војнике, које нисмо могли из боја изнети — нашли смо их све или без глава, или окинутих носова!

Његош је јамачно знао да их они не једу; али, зар је далеко такво зверство од правог људождерства? И ето к таквим звјеровима бежи Станко! Његош није му могао ставити у изглед згоднију перспективу, него да једе с њима те однесене носове, а „маџарске“ ваљда с тога, што су таквих — онда после скорашњих с њима бојева — морали понајвише имати.

Лом-Паланка **Петар Ив. Вукић.**

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Рад. Космајац, **Четовање** у односу на предео Колашин и северни део Арбаније. Београд, 1903. Цена 0,50 дин.

У нашој књижевности и новинарству истиче се, особито у новије време, све више огромни значај Старе Србије по судбину целог Српства. Ту је чвор, с којим би се уједно могле пресећи многобројне садашње несреће целог нашег народа а баш на првом месту Србије. Треба ли, да те несреће набрајамо? Оне су сваком Србину познате. А да треба неизмерних жртава, да се дође до потпуна ослобођења тога значајног краја српског, то је јасно свакоме, ко зна данашње политичке тежње у Европи и на Балкану. При свем том не само да не смемо очајавати или чекати милостиње, него баш од сад — од нових прилика у Србији — треба свом снагом да радимо сви ми образовани Срби на једном од најпречих, животних задатака наших: на озбиљном припремању за онај дан, када ће Србија и Црна Гора, а и све остало Српство, уложити све, ући смело и у највеће погибије, само да ослободе ову колевку наше прошлости, овај крај из кога се и данас — као и пре шест стотина и више година — једино може поћи бољој будућности не само нашој него можда и целог Јужног Словенства.

Зато је добро дошао сваки прилог, коме је задатак упознавање нашег света са тим крајем или шта више покретање и упуство за наш рад у њему, а међу такве редове спада и ова књига Радосава Космајца. Космајац је један од млађих, али врло вредних и спремних српских официра. Самим својим удесом био је доведен у прилику, да пробави две године у Црној Гори као црногорски официр. За то је

време много долазио у додир и с Арбанасима и Србима из Колашина и Северне Арбаније, обавештавао се од њих а и сам пропутовао једним делом тих предела. — У књизи износи корисних бележака и података, и то баш посебице корисних за добро обавештење оних, којима ће пасти у део, да руководе или уделују у извођењу наших задатака у Старој Србији.

У првој половини књиге дају се потребни подаци за познавање прилика, земљишта и становништва у Колашину и Северној Арбанији. Већ у самом уводу писац истиче значај четничког ратовања за ове пределе: „Овде не само да ће терен диктовати овај вид рата већ и сам противник, који би нам се истакао на сусрет (Арбанаси и Турци) натерао би нас на овај вид рата“. — А на неколико страна разгледа се и питање о потреби и могућност заједничког рада српског и арбанашког. „Јавна је тајна о намери Аустро-Угарске за продирање ка Солуну. Пут води кроз ову област, где су се испречила два врло јака противника: Срби и Арбанаси — Срби из осећања, да би тада за свагда идеја српског племена пропала, била осујећена; Арбанаси из одвратности, да им се ико наметне за господара. Када би ова два елемента у том пределу имала слоге, кад би у питању тога продирања слошки стала на пут навали Drang-а, заиста би он био осујећен.“

После наводи писац као један од најочитијих доказа за могућност и велику вредност споразума међу Србима и Арбанасима онај арбанашко-српски збор на Луки 1901. године. Одлука тога збора је натерала Аустро-Угарску, да одложи грађење жељезнице кроз новопазарски санџак.

Становништво — Арбанасе, Турке и Србе — описао је Космајац кратким али згодним и карактеристичним потезима, обзирући се нарочито на оне њихове особине, које су од претежног значаја за успешно ратовање: физичке особине, организација, наоружање и војна обука. И овде вреди да истакнемо оно, што се из овог карактерисања очито види. Арбанаси још и данас стоје на истом ступњу, на коме су били пре неколако стотина година: немају друге ни друштвене ни политичке или војне установе осим племена. Племе је и данас највиша јединица арбанашког друштва. А област тих Арбанаса је готово цела између две уређене српске државе.

У другом делу књиге писац говори о самом четовању. Најпре износи занимљиве примере из ранијег четничког ратовања арбанашког и црногорског у поменутој области, који најбоље показују, од колике је вредности тамо вешто четничко ратовање, наравно кад се

добро познаје земљиште. Особито су примери из славног и великим делом четничког ратовања Скендербегова јасан доказ неодољивости добро уређене и руковођене четничке силе ових горштака.

Даље се узгред помиње и славно српско ускочко и шајкашко четовање на води, па се прелази на праве „Упуте за четовање“. Ови упути имају особите вредности за наше војне старешине, јер су написани врло прегледно и јасно, са повише згодних примера и из нашег, црногорског и херцеговачког, четовања, затим из најновијег бугарског рата.

Уопште је цео овај рад од интереса не само за војнике по струци него и за свакога Србина, који води рачуна о судбини оних наших крајева, о којима је овде реч. А једна је не мала заслуга ове књижице, што нас не само пишчевим напоменама него и самом својом појавом подстиче на мисао, да и ми треба да се већ једном озбиљно и за времена постарамо око припремања за наше будуће војне послове у Старој Србији. Јер зацело се не можемо толико варати, да ће нам је неко поклонити. А десет пута ће бити лакше ратовати на земљишту, на коме не само наши људи него и туђа племена — Арбанаси — чекају на нас и показују нам пута.

Е.

Моменти из прошлости и садашњости вароши Сентандреје. (Као рукопис штампан рад.). П(авле) С(офрић). Ниш. Прва нишка штампарија Ж. Радовановића. 1903. стр. 108.

Ова књига, штампана за ужи круг и поводом прославе српске читаонице у Сент-Андреји, износи прошлост једнога места, које је некада било знатно и славно (а сада је само сведок, да су Срби у својим сеобама преко Саве и Дунава допирали до иза Будима). Судбина овога места од великог је значаја и за српски народ, а у прошлости његовој налазе се поједини моменти, који могу допринети расветљењу многих политичких и културних догађаја из прошлости нашега народа. Тога ради хоћемо да прикажемо ову књигу, и ако је она прошла доста неопажено у нашој литератури.

У овој књижици писац редом прелази историју ове вароши, почевши од најстаријег времена кад се за њу зна, па до досадашњих дана, додирујући прилике и догађаје оних времена.

Сент-Андреја је стара варош и постанак јој датира још из времена кад су Римљани обладали Панонијом. Тада је на Дунаву било подигнуто неколико знатних утврђења за одбрану римских земаља од упада германских чета. Тада је, по свој прилици, постала стара Florentia на месту данашње Сент-Андреје, а остатци те вароши, вели писац, налазе се још и данас.

За тим се прелази на Сент-Андреју у средњем веку, када су земље, у којима се она налази, биле поприште најезда разних народа.

У таким тешким приликама страдале су и богате римске вароши, па је, без сумње, и стара Florentia порушена. На место богатих и напредних римских градова, подизали су дивљи Хуни и Авари своје колибице, а наместо обрађених поља видела се свуда пустош и згариште.

Тај је период требало писац јаче да истакне, кад је већ опширније говорио о тим земљама под Римљанима и у нарочитој слици представљао богаство и напредак некадашње Florentie.

Не зна се да ли је Сент-Андреја постојала као варош у Средњем Веку, ма да се помиње за време нашег деспота Ђурђа Вуковића. Али се позитивно јавља с новим именом крајем XVII века. Постанак тог новог имена писац објашњава овако. Још у XI веку угарски краљ Андрија подигао је манастир близу данашњег Вишеграда и посветио Св. Андрији Првозваном. Кад је после Косовске битке, а нарочито после пропасти српских држава, српски народ почео прелазити на другу страну Саве и Дунава, подигнута су многа нова насеља. На месту старе римске колоније Florentiae и у близини манастира Св. Андрије подигла се нова варош, која је добила име тога манастира, име оснивача манастирског, а на то је утицало и име Св. Андроника, првог хришћанског епископа у Панонији, који је у народу прозван Св. Андрејаном.

Тако је Сент-Андреја дочекала и сеобу под патријархом Арсенијем III Црнојевићем 1690 године. Она је постала средиштем за цео српски народ, који је у новим земљама хтео наћи уточишта и заштите. Њен значај огледе се и у томе, што је столица патријаршиска била у прво време у Сент-Андреји.

Ово време изложио је писац, можда и сувише, опширније, али је лепо истакао поједине моменте из тадашњег културног живота српскога народа, обележивши његово душевно и материјално стање. Тада је Сент-Андреја била на далеко чувена са своје трговине и заната, а и просветне прилике нису биле лоше. У самој вароши било је седам цркава, а поједини крајеви вароши добили су имена неких

места из Србије или других српских крајева, одакле су се, ваљада, досељавали. Почетком XIX века добила је Сент-Андреја гимназију и препарандију, која је доцније премештена у Сомбор. Све до седамдесетих година прошлога века, Сент-Андреја је била на гласу, али отада почиње нагло опадати.

Писац је покушао да изнесе узроке том опадању, али их није довољно истакао и објаснио.

Даље се у књизи налазе и имена владика будимских, ма да се не види кад је столица епископска премештена из Сент-Андреје у Будим. Исто тако поменути су и директори и учитељи у сент-андрејској српској основној школи, а изнесене и неколике биографије знатнијих људи, који су рођени у Сент-Андреји.

На послетку је писац дао неколико цртица моралних и духовних особина старијих и данашњих Сент-Андрејаца. Као год што писац није могао да брани Арсенија III Црнојевића за сеобу у Угарску, тако исто су му и оне особине лојалности и љубави, које су Сент-Андрејци осећали према цару и војсци, могле изостати.

На неким местима писац је унео поједине догађаје опширније, као нпр. дочек Калајев у Сент-Андреји, јамачно да би истакао познату недоследност и несталност Калајеву у доцнијем раду.

Требало је више казати и о данашњем стању Сент-Андреје.

Писац је марљиво и с великом љубављу радио на прибирању свега онога што се тиче места, које су још раније истакли у нашој литератури Јоаким Вујић, основавши тамо своје позориште, и Јаша Игњатовић у својим успоменама о Сент-Андреји.

Ова ће књига интересовати свакога, који жели да позна што боље прошлост нашега народа, а нарочито Србе у крајевима преко Саве и Дунава.

Види се, да се писац журио да књига буде готова што пре, те је штампана с многим штампарским погрешкама. Али исто тако има и много стилистичких и граматичких погрешака, што није морало да буде.

М. К.

БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

Сељанчице. — Ових дана штампао је сарадник наш, Милорад М. Петровић, друго издање лепих својих Сељанчица. Ово је издање умножено, допуњено песмама штампаним после првог издања, те је у овом више озбиљних тонова, новијих мотива. Ограничавајући се за сад на овакву белашку, проговорићемо у наредној свесци и коју више, а сад их још топло препоручујемо. Ово издање има 77 страна у малој осмини, а стаје 0,50 динара.

Ашиклије. — Осман А. Ђикић штампао је у Мостару под наведеним именом збирку од тридесетак својих песама, које пријатно подсећају на омиљене севдалинке. Издао их је Смаил-ага Ћемановић, а стају 1 динар.

Кроз сутон. — Душан С. Ђукић објавио је пре неколико месеца да ће штампати збирку својих песама Кроза сутон, а сад, по Вијенцу и Бранкову Колу, видимо да их је и штампао у Загребу. Оба листа поздрављају добродошлицом ову књигу и признају да је у Ђукића „права песничка жица“, а истићу уз то да се у певању његову опажа утицај Војислављев, Милете Јакшића, нешто Хајнеа и др. Кад добијемо књигу проговорићемо и коју више о њој. Цена јој је 1.20 дин.

Гуливерова путовања у Лилипут. — Саватије М. Грбић, учитељ, превео је с рускога Гуливерова путовања у Лилипут, која је А. Федоров-Давидов удесио за децу. У књизи има 13 слика, стаје 0,50 дин.

Последњи Обреновић. — Словеначки песник А. Ашкерац штампао је у десетом броју Slovana баладу Poslednji Obrenović.

Српска Библиотека. — Као што смо раније јавили, Фридрих С. Краус почео је издавати у немачком преводу одабрана дела из наше новије књижевности, и штампао је као прву свеску те „Библиотеке одабраних дела српске књижевности“ Пучину од Бр. Нушића. Сад је издао и другу свеску у којој је Подвала од Милована Ђ. Глишића (Ein Geniestreich. Volksstück in fünf Aufzügen oder neun Bildern, von Milovan Gj. Glišić. Deutsch von Dr Friedriech S. Krauss. Mit echten serbischen Sang und zigeunerischen Spielweisen von Vladimir R. Gjorgjević. Leipzig.)

О Хајнеу. — Чланак Добросава Ружића „Хајнрих Хајне“, који се у

овој свесци завршује, оштампан је у засебну књигу.

Историја српске књижевности. — Бележимо по Бранкову Колу да је Ј. Грчић, професор у Новом Саду, штампао као уџбеник за тамошњу гимназију Историју српске књижевности. То је концизан преглед историје наше литературе с најпотребнијим подацима (биографским и библиографским) провереним нарочито опаскама Рад. Врховца, што их је изнео пишући о Сиинћевим Лекцијама из српске књижевности и Шурминовој Повјести књижевности. Уз ову Историју изнће ће ускоро и Примери, који тек и јесу прави уџбеник.

Србобран. — Календар Србобран за годину 1904 готов је. Уредили су га Св. Прибићевић и Ј. Бањанин, Поред великог броја слика, којих је и више него ранијих година, а нарочито доста ликова наших војвода који су се пре сто година борили у устанку, има и ових прилога: 1. Први српски устанак (1804—1813) од дра Мих. Гавриловића; 2. Буна на дахије, песма Вишњићева; 3. Др. Ливије Радивојевић, биографија; 4. Није ли наш народ тако да му то смета напретку, од дра М. Јовановића Батута; 5. Др. Лаза Пачу, биографија; 6. Шта ми је причала стара икона, приповетка Милана Будисављевића; 7. Пољопривредне установе у Краљевини Србији, од Паје Тодоровића-Ђаковчића; 8. Не живи по заповести Божјој ко се не држи имена српског, од П. Аршинова; 9. Како живи биље или зашто њиву ђубримо, од П. Аршинова; 10. О крштеници Хаџи Саве Косановића, од игумна Дионосија Миковића; 11. Српско трговачко удружење од Милана Поповића; 12. Песма једног Словенина, од Слободана; 13. Зарада, прича од Петрова; 14. О гајењу свилене бубе, од Вел. Чолића; 15. Тежачки живот, од Дра Перњанског; 16. Значење и садржај понеких ријечи, од уређивача; 17. Са дна Комарева, приповетка М. Прибићевића. Цена је овој доброј народној књизи 1 динар.

Календар Матице Српске. — Добили смо Календар Матичин за идућу годину. Поред доста лепих слика (ликова народних покојника, призора са свечаности београдских, слика српских места и др. и краћих бележака уз њих, или самостално, има у њему ових већих чланака: 1) Разговор у земљорадничкој задрузи, кад се задругар Младен Видовић вратио са скупштине „Савеза" у Вуковару — од Петра Марковића; 2) Јектика и брак, од дра Милана Јовановића-Батута; 3) Наши шегрти од В. М; 4) Црвљиво воће, од Ђ. Михаиловића; 5) Чувај земљу! и 6) Како се вади мед из обичних кошница (плетара), па да пчеле остану живе — од дра. Мил. Симоновића; 7) Свињар Адам, прича Сима Матавуља; 8) Велика Кикинда од Љ. Љотића. — Сви су чланци удешени на поуку, па тако у главном и прича Матавуљева, али та поука није изложена сухопарно него су сви чланци написани лако, а већина их је у облику дијалога. И сами предмети о којима се говори у њима привучиће већ значајношћу својом пажњу читалаца, нарочито први, други и последњи. Календар овај с овогодишњим колом Књига за народ (св. 103—107) стаје ван Угарске 2 круне. Уредио га је проф. Тих. Остојић.

Календар Земљорадничка Задруга. — Штампа се и овај календар за г. 1904. Још је потпунији него и лањски, има у њему сваковрсне поуке које обухватају све гране земљорадње, било у белешкама, краћим упутствима, било у опсежнијим стручним чланцима, а уза то изобиље потребних илустрација у тексту. Чланци су ови: 1) Основи

агрикултурне хемије, од Симе Лозанића; 2) Ратарство, од Јована Марковића, 3) Повртарство, воћарство, од дра Ђорђа Радића; 4) Нега вина, од Милутина Савића; 5) Сточарство, од А. Миоковића; 6) Млекарство, од Милорада Драшковића; 7) Живинарство, од дра Ђорђа Бодића; 8) Рибарство, од дра Живојина Ђорђевића: 9) Свиларство, од А. Миоковића; 10) Шумарство, од Јована Симоновића; 11) Земљорадничке справе, опис њихов и употреба, од Јована Марковића; 12) Први облик задругарства, од Мих. Аврамовића; 13) Хигијена, од дра Светозара Марковића; 14) Земљорадничка рачуница, од дра Петра Вукићевића. — Овај календар, поред све величине своје (око 30 штампаних табака), стаје само 1 динар.

Ex Oriente lux. — Др. Ф. Делић, професор семитских језика у берлинском универзитету, истакао се нарочито као асириолог, проучивши масу писмених споменика што су нађени нарочито откопавањем старог Вавилона, у чему је учествовао и он као члан и изасланик берлинског Немачког Оријенталског Друштва. Он је нашао тесну везу између тих споменика и старозаветне историје, и показао велики значај што га ти споменици имају за разјашњење многих ствари о којима се говори у Библији. Због те везе он је и трима предавањима својим о томе, што их је држао ланске и ове године у Берлину, дао назив Babel und Bibel. Он у њима није остао само при томе да истакне значај вавилонских споменика за тумачење топографских, историских, или етнографских нејасности у Старом Завету, него, напоменувши претходно како је утврђено да су израиљски народ и његова писменост између најмлађих, истиче да је вавилонска култура била извором за све оно о чему говори Библија: створење света, први грех, десет заповести Божјих, светковање седмога дана и све остало, па чак и основа библијске религије: монотеизам, па и само име Божје: Јехова (Јаве). Све то није, дакле, Богом откривена наука, него је постојало у Вавилону много векова пре Мојсија а из Вавилона прешло у Стари Завет, само у чистијој, строже монотеистичкој форми. Овако разлагање је, са свим појамно, изазвало читаву буру, отворило праву борбу, „Babel-und-Bibel-Streit", како се и зове. Нарочито су на Делића устали у многим брошурама, које већином носе наслов његових предавања, јеврејски рабинери и старолутеровци (лутерански ортодоксали, библицијаши), па је и цар Виљем II подигао свој глас против њега. Расправа тога питања заинтересовала је и православне богослове, од Руса се уплео у њу Вл. Рабинскій у Кијеву, од наших прихватио се тога посла најпозванији за то, г. Никодим Милаш, који је ово дана штампао у Задру под истакнутим натписом брошуру од 63 стр. велике 8⁰. По фирми је то писмо, упућено једном нашем великодостојнику црквеном, који је, разабравши за тај спор у Немачкој, обратио се г. Милашу за разјашњење истакнутог питања, па је добивши одговора од њега, наредио и да се штампа, по одобрењу пишчеву. Г. Милаш је савесно проучио не само Делићева предавања него и остале расправе о њима, које и наводи на крају књиге, па број тридесет и шест; и врло је прегледно и јасно изложио све капиталне разлоге изнете с обеју страна, изнео питање то у правој светлости. Не могући на овом месту опширније излагати садржај ове књиге, топло је препоручујемо нажњи читалачкој.

Гностичари наших дана. — Давид С. Пијаде превео је с немачког, по одо-

брењу пишчеву, брошурицу Јевгенија Хајнриха Шмита „Тајна Христова“. По форми то је „откровење“ „виђење“, апокрифно, разуме се; али му састављач мисли да је „исто тако аутентично и исто тако заслужује да буде примљено међу канонским списима, као и ма које друго, донешено с неба од каквог анђела у писму са седам печата“ (као Јованово). Спаситељ пошто издахну на крсту осети „како је ступио у једну дубоку безграничну ноћ, у ноћ сасвим друге природе но што су ноћи земаљске... у којој је изгледало да сунце и земља у ковитлац играју“ ту га сретне „велики дух, кнез овога света, који га је некад на врх храма и на брдске висове извео“. Овај му сад злурадо разлаже како код људи није успео ништа откривањем тајне небеске, како је он то радио из сујете и хтео да му разруши царство, али је само узалуд сâм страдао, јер су људи „онај измет на земљи“ потпуно остали и остаће у власти мрака, у царству Сатанину, прождирући се и даље узајамно, а сад баш и у име Спаситељево. Овај трпељиво, како је само он умео, саслуша сву ту његову дугу и заједљиву беседу, која и чини главни текст ове апокалипсе од стр. 14 до 40 у малој 8⁰, и вели на крају само: Мој суд је бескрајно милосрђе!... „И пред њим нестаде силнога духа, као да га је недогледна бездан прогутала“. Писац, како се у уводу види, сматра ово своје разлагање као ствар пролетеријата, који је у Његово (Спаситељево) име подјармљен и поништен од свештенства и владара, па га оживљење праве Науке Христове треба да спасе; све је то лепо, али и узалудно, недовољно. По главном натпису, који горе истакосмо, као да Д. Пијаде мисли штампати читаву серију оваких књижица — али тешко.

О Светозару Марковићу. — Слободан Јовановић, професор Велике Школе, штампао је расправу О Светозару Марковићу. У њој су ови одељци: I Његов социјализам; II Србија у његово време; III Његова критика бирократског система; IV Његово решење нашег социјалног питања; V Његова критика либералне странке; VI Његова критика суда; VII Његова критика омладине; VIII Његов практични програм; IX Његов утицај; X Његова личност. Цена је књизи овој, која има 167 стр. вел. 8⁰, 2 динара.

О првом конгерсу српских новинара. Управа Српског Новинарског Удружења штампала је Споменицу о првом конгресу српских новинара, држаном 13. 14. и 15. октобра 1902 године у Београду. У Споменици је детаљно изложен цео рад конгресов, потпун развој његов, од прве мисли о сазиву конгреса, и одлуке донете на главном годишњем збору Српског Новинарског Удружења 10 фебруара 1902, па до краја редом. Књига има 97 стр. у кварту.

Црте из војничког живота Руса. — Рад. Петровић-Ракота, порезник, описао је у књизи под горњим именом савремени живот у руској војсци. Цена је књизи 0.30 дин.

Руско-српски речник. — Милош Анђелковић, професор јагодинске учитељске школе, штампао је Руско-српски речник, који има 1100 страна мале 8⁰ и стаје 5 динара.

Практична руска граматика. — Поред речника издао је М. Анђелковић и Практичну граматику руског језика, коју је израдио по Будманију и другим граматичарима, а удесио тако да се у двадесет и пет часова (лекција) пређе сва. Цена јој је 0,80 дин.

Земљописна читанка. — Т. Радивојевић, професор гимназије у Шапцу, у жељи да олакша и омили ученицима изучавање земљописа саставио је и штампао на 110 стр. вел. 8⁰ „Земљописну Читанку за средње, грађанске и девојачке школе," коју је и Просветни Савет примио као помоћну књигу за изучавање земљописа. Чланци залазе у све главне гране географије, како се изучава од I до VI разреда у гимназији, већином су изводи — ређе исписи — из студија, описа, путописа што их имамо у нашој књижевности, оригиналних или превода. Намера је ове читанке врло добра и оправдана, али јој успех неће бити колики би требало, јер је, прво, мало материјала у њој — и према ономе што имамо на нашем језику — а друго, нема илустрација у њој, и треће, и прилично је скупа (2 дин.).

НОВИНАРСТВО

Откако последњи пут попуњасмо рубрику ову, накупило се доста новина̂: али би их лако побележили све, да их је и више још, кад би само све биле и какве крупне, значајне појаве, као што, готово већином, нису, те ми били приморани значајношћу њиховом да се упознамо с њима ближе, а не тек само по имену. Од листова, који су и раније излазили па престали а сад оживели, истиче се Народ, који је већ једном покушавао да оживи А. Гавриловић, али без успеха. Сад га је, пре два месеца, поново покренуо стари уредник његов, Ј. Ђаја, који се труди да му одржи први глас, и успео је заиста да га уздигне на ступањ бољег, озбиљног листа, али ипак не још на пређашњу му висину. Народна Воља се, после подужег прекида, наставила. Ускрсла је и Велика Србија у власништву и уредништву Драг Ј. Илића. Оба су нас имена пријатно изненадила појавом својом; али смо се убрзо разочарали. Велика Србија, која је, чини се, у неколико требала да замени и добро уређивани Српски Пијемонат, не личи, осем по имену, ни у колико на онај угледни лист Старога Борда. Она је сад само обичан београдски улични листић. После прекида од неколико месеца јавља се опет и Ново Време, илустрован социјалистички лист, који је раније редовно забрањиван.

Сви нови листови, осем конзервативних Београдских Новости и Слободне Штампе, поникли су у унутрашњости, тако: у Пожаревцу Слобода, у Шапцу Радикалац, у Крагујевцу Јавност, раније, и сад Шумадиски Одјек, у Ужицу Ужички Гласник, у Зајечару Тимочки Одјек, у Неготини, поред раније покренутог Крајинца, сад и Крајински Одјек. До сад је који можда и престао већ излазити.

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић
(иван-бегова ул. бр. 5.).
Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (македонска улица бр. 40)

ДЕЛО
КЊИГА 28. Септембар, 1903. год. СВЕСКА 3.

У НОЋИ

Шта то прича стара бајка,
Стара гатка из давнине?
Тол'ко сам је ноћи вид'ла
У сенима месечине,
Кад се проспе светлост њена
Кроз светила божјег двора!
Не трепери. Мирно стоји
Тугујући одозгора.
Ал' куд светло своје стере
Стварају се слике чудне:
Замци древни, горе кршне
И градине многољудне;
Причиња се, привиђа се
Слика света сананога,
Оживела маштом мојом
Из свог мира тајненога.

Шта то прича стара бајка,
Тужна гатка по сто пути?
Тол'ко сам је ноћи чула
Као уздах откинути
Што задрхти! Тол'ко ноћи
Јавила се оку моме
Као звезда која пада,
У понору незнаноме
Да распрсне. Тол'ко ноћи
Врелом сам је усном пила
Кад кô суза с ока падне...
Као да би моја била!

Тако каже стара бајка:
Љубило се некад двоје,
Ћутала је, ћутао је;
Сакрила је, сакрио је!
Једног дана топло сунце
Брзо склопи очи своје,
Звездама се небо осу
Да дочека оно двоје.
Смрт је стигла. Њихне душе
Као искре небу беже,
Ал' им љубав, још кô тајна,
Са срцима у гроб леже.
„Једва... једва... сад сте своји!“
Трепереħ' их звезде здраве,
Док се они рају носе
Вечну љубав да поздраве.
Ал' ова их земљи враћа,
Да лутају кô уздаси
И срцима људским јаве
Кад поноћни стигну часи:
„Вечног мира место губи
Своју љубав ко затаје,
Људског срца грех највећи
Мртва душа тако каје!“

Тако прича стара бајка
Те је младо срце снива,
Жудећ' силно срцу другом
Да на њему отпочива.
А кад прође време томе,
Тад су само старе гатке,
Што кô уздах из давнине
Буде мртве, жеље слатке.

Београд, 1903.

Јунија.

ПРЕГЛЕД ПОЉОПРИВРЕДНЕ НАСТАВЕ У ЕВРОПИ И АМЕРИЦИ

ПО СТРАНИМ ПИСЦИМА

ОД

Јов. Бадемлијћа

(НАСТАВАК)

III

Пољопривредна настава у другим европским државама

1. У Аустро-Угарској

а. Пољопривредна настава у круновинама и областима заступљеним у Државном Већу

Угод почетком 50-тих година минула века беше у Аустро-Угарској скренута већа пажња пољопривредној настави, а установљавањем засебна министарства пољске привреде у 1868 г. битно је у напред покренуло умножавање и ново уређење пољопривредних школа. Тако је 1871 г. била установљена у Бечу Велика Школа Земљорадње (Hochschule für Bodenkultur), која је у почетку стајала под министарством привреде а доцније, 1878, потпала под управу министарства просвете и црквених послова. Потекар је наступило у другој деценији оснивање многобројних пољопривредних станица, општих и контролних, а тако исто и зимњих школа, нарочито у Чешкој и Моравској.

Развијање пољопривредне наставе у Аустро-Угарској има веома карактеристично обележје у наглом напредовању. Јер док не беше више од 35 пољопривредних завода у 1868 г., њихов број порастао је за 30 година (до 1898) на 149, дакле, са 114 таквих установа више!

Сви пољопривредни заводи у суседној нам држави могу се поделити у три главне групе:

1. Велике Школе (1 самостална Велика Школа Земљорадње у Бечу и Пољопривредни институт на универзитету у Кракови);

2. Средње школе (виши пољопривредни заводи: шумарски, енолошки и помолошки), укупно 18 на броју;

3. Ниже школе, камо спадају ратарске школе (30), зимње школе (52), као и друге ниже школе за оделите привредне гране (градинарство, повртарство, воћарство, виноградарство и хмељарство, млекарство, пиварство, произвођњу алкохолних дистилата и шумарство), укупно 38 школа.

Од 1891 г. број школа 1-ве групе попео се са 1, у 2-ој групи са 2, а у 3-ој са 39; укупно, дакле, за 7 година порастао је на 42 школе.

За 1-ву групу прописана је спрема у положеној матури; за 2-гу завршни курс ниже гимназије или реалке, дакле, мала матура, а за 3-ћу групу завршно школовање у народним или грађанским школама.

Уз ове чисто пољопривредне заводе постоје још 6 техничких Великих Школа, по једна специјално установљена катедра за пољску привреду, које истина нису снабдевене потпуним наставним комплетом и не обећавају какво обилато пољопривредно учење, него поглавито пружају само неки општи или енциклопедички преглед у области те струке.

Пространијем ширењу пољопривредних знања и поуке служе, даље: пољопривредни путујући учитељи, којих је било 1897 г. у сталној служби 41; пољопривредни и шумарски специјални курсови, који по неколико дана или најдуже до 8 седмица трају непрекидно и намењени су посве одређеним привредним гранама (воћарству, виноградарству, млекарству); пољопривредна продужна настава, која има изразито обележје у допунском проширењу народних школа, уз једновремено уношење пољопривредне поуке у њихов наставни програм; и, најзад, пољопривредна настава у читавом низу учитељских школа, у којима се поглавито веома много полаже на практичну спрему слушалаца и њихову методску обуку.

Велика Школа за земљорадњу у Бечу, чије издржавање пада на терет државног буџета, има у задатку три оделита наставна плана: пољопривредни, шумарски и културно те-

хнички, те тако пружа својим слушаоцима највишу стручну спрему у пољопривреди у опште, онако исто као универзитетско или факултетско школовање у Кракови. Курс учења на овој школи трајао је до сада 3 године, али је у изгледу да ће се ускора продужити на 4; у њој полажу слушаоци 3 државна испита, свакн на завршетку 2 семестра, од којих први (испит) обухвата основне науке, други производњу у стручним гранама а трећи науку о газдинству. Уз ове државне испите постоје „прелазни" и дипломски испити, од којих се први односе на поједина предавања или предмете и могу се полагати на завршетку свакога семестра, други, пак, претстављају завршни испит након трогодишњег учења и признају кандидату научну спрему у вршењу пољопривредног, односно шумарског позива. На тој, бечкој, школи постоје и нарочити испити за постизавање наставничке спреме у средњим пољопривредним — ратарским и т. д. школама.

Ова школа није имала досада никакво опитно поље или какву установу за пољопривредничко гајење стоке разноврсних ра̂са, у чему се угод у последње време упазила неминовна потреба за којом се сада живо настојава, него је имала једну пространу шумарску градину за огледе и вежбу а, уз то, има и необично богате збирке разноврсних пољопривредних учила.

У групи средњих школа постоје две оделите врсте: Виши пољопривредни заводи (Табор, Течен-Либверд у Дубљани) и обичне средње школе. Оне средње школе које су снабдевене са опитним материјалом и потребним училама, имају утврђен наставни план са трогодишњим курсом, који се простире на предмете општег образовања и стручних наука. Усмени и писмени завршни испит на овим школама даје слушаоцима право на скраћени рок службе у војсци.

Нешто друкче у томе погледу уређен је царско-краљевски енолошки и помолошки завод у Клостернајбургу код Беча, са нарочитим циљем у постизавању специјална задатка и позива и са двогодишњим курсом за оне слушаоце, који су свршили нижи курс неке опште средње школе.

Они пак ђаци средњих пољопривредних школа који имају на то уредне сведоџбе завршена школовања и који су пре тога свршили нижу гимназију или реалку а, уз то, били и на двогодишњој практици, — могу полагати нарочити испит из учитељске спреме за наставнике у ратарским школама.

У трећу групу убрајају се: ратарнице, зимње и специјалне школе.

У ратарницама постизава се спрема самосталних сеоских привредника а тако исто управљача, настојника и закупаца мањих пољских добара; оне су већином подељене у двогодишње и двокласне теорске и практичке курсове, изузетно пак у 1 или 3 године укупна течаја. У њима се држе испити на завршетку сваке године, а тако и двогодишњи.

Зимње школе установљене су или са по једним курсом или факултативно са двогодишњим или, напослетку, са обавезним двогодишњим курсом, а намењене су и спреми оних одраслих младића, који су прешли прописане године старости за школовање у народним школама и који се преко лета баве пољском привредом код својих кућа. Факултативна настава у два курса ових школа, у којима се попут наставе врши друге зиме понављање наставнога програма из првога зимњега курса, најјаче и најразгранатије одомаћена је у Аустро-Угарској. У тим нижим школама сваки ученик полаже редовне испите на завршетку сваке зиме и добија на постигнути успех уредне школске сведоџбе.

Слично тим ратарницама и зимњим школама уређене су у Аустро-Угарској и специјалне школе, у којима је наставни курс предвиђен у року од једнога зимњег течаја до 4 године. Млекарске школе и оне за кућевно газдинство имају, већином, једногодишњи курс и поглавито намењене су за обуку женскиња у цигло поменутој спреми.

У свима средњим и нижим пољопривредним школама ученици-це су екстернисти или интернисти; општи наснов у њихову наставном распореду није за њих стално утврђен.

Новчани издаци на школовање сиротних ученика у облику установљења благодејања, како из средстава државних тако и обласних, општинских, приватних и разних друштава, који непрекидно расту (1875 г. у 66.153 фор. а 1897 г. 156.864 фор.), износили су у 1897 г., на 5274 ученика-ца, 1278 фор., т. ј. 24% ђака добили су благодејање.

До 1895 г. утрошено је у Аустро-Угарској на пољопривредне и шумарске заводе, камо се не рачунају учињени издаци на наставу у Великим Школама, укупно у 18,712.988 фор.

У 1895 г. износили су издаци тих завода 1,455.112 форината; од ове суме пало је на државни буџет 268.147 фор., на

области 597.332 фор.; у 1899|1900 школској години био је у државном буџету одобрен кредит у суми од 400.000 фор. за пољопривредну наставу у јавним и приватним школама, камо је унесена и сума од 90.000 фор. на трошкове наставе путујућих учитеља.

У окупираним областима Босни и Херцеговини уведена је пољопривредна настава само на пољопривредним станицама и то опет само у практичким курсовима за одрасле сеоске становнике. До 1897 било је у њима таквих станица свега 6 на броју.

Огледних станица било је у Аустрији 1898 г. укупно 38, и то 6 државних, међу којима је 1 шумарска, 12 земаљских или обласних завода и 20 које су се издржавале о трошку разних друштава и приватних лица или су опште пољопривредно-хемијске или пак намењене биле култури неке оделите гране пољске привреде (семењарству, виноградарству, воћарству, фабрикацији шећера, шпиритуса, пива, гајењу лана, конопље, хмеља и т. д.). Њихово пословање и уређење по све је слично станицама тих врста у Немачкој.

Издаци на државне огледне станице износили су у времену 1899—1900 г. укупно 183.915 фор., од које суме важи у у текућем кредиту утврђена сума у 165.215 форината.

Један исти циљ у покретању домаће пољопривредне производње, попут огледања и вежбања, прати у Аустрији и „друштво за потпомагање пољопривредног огледања“ које је установљено 1885 године. Његово настојање и пословање простире се поглавито на културна испитивања и испитивања ђубрета на разноврсним фелама и јединкама (Spielarten) културнога биља, које се уводе у привреду појединих чланова друштвених.

б. Пољопривредна настава у краљевини Угарској

Развијање пољопривредне наставе у суседној нам држави добио је прави полет на измаку 60-тих година минула века. Готово сви пољопривредни заводи од тога времена основани су државном иницијативом и издржавају су о њеном трошку. Сви дакле заводи и установе, у којима је била уведена пољопривредна настава, били су, до 1898 г. закључно, представљени: 1. у академијама (1 у мађарском Алтенбургу), 2. средњим школама (пољопривредним заводима 4), 3. ра-

тарницама (11 државних, 5 приватних школа), 4. виноградарским школама (7) и 5. путујућим учитељима.

Уређење угарских пољопривредних завода, по све је слично онима у Аустрији у погледу на приготовну спрему, трајање курса, полагање испита и т. д., с том само разликом, што академски курс у Угарској траје само 2 године. Њихове средње школе већином су спојене са по једном општом станицом, семењарско контролном станицом и једном метеоролошком станицом. Сви угарски државни заводи ове врсте имају значајно практично обележје у томе, што су у практички изведеној вези са потпуним пољопривредним газдинством, у којима питомци ратарских школа, пошто су сви без разлике интернисти, добијају и обилату практичку поуку.

Укупни простор или ареал привредних добара за поменуте 3 групе пољопривредних завода износио је у 1897 г.:

уз академију	213 хектара
„ средње школе	1.282 „
„ ратарнице	3.079 „
укупно:	4.574 хектара

Од тога укупног простора било је само 160 хек. државне својине и 933 хек. бесплатно уступљена земљишта, а сав други простор у величини 3.484 хек. узет је у закуп. На свако школско пољопривредно газдинство пада, дакле, просечно по 286 хектара.

Пољопривредно огледиште почело се тако исто најпре развијати у времену минулих 40 година, када беше установљена прва општа станица у Пешти 1861 године. Задатак угарских општих станица онакав је исти као и оних у Немачкој. Докле се пештанска општна станица снабдевала са свима помоћним среставима, а тако и она друга тамошња станица за филоксеру, чија је засебна област обележена у истраживању биљних повреда од штетних инсеката и која засебно постоји, — све друге општне станице спојене су с академијом у мађарском Алтенбургу, односно, разним пољопривредним средњим школама.

Пољопривредне станице су државне установе; у њима се врше бесплатно све анализе, изузимајући новчаних издатака у такву послу, који се стављају на рачун потраживалаца. Таквих издатака било је у 1897 год.:

За приватне потребе . . .	200.553	фор.
„ стварне „ . . .	397.166	„
Укупно	597.719	фор.
Приходи	236.395	„
Државне помоћи укупно:	361.324	фор.

2. Швајцарска

Пољопривредна настава у Швајцарској кренута је иницијативом F. von Felenberg-овом, по чијем живом настојању био је установљен Hofucyl-ски завод у кантону Берну 1804 г., који је био још у почетку с једним угледним газдинством. Но, пошто су потекар биле установљене друге пољопривредне школе, у првој половини минула века, које су доцније делимице биле и затворене, био је установљен, 1871 г., пољопривредни и шумарски одсек на политехници у Цириху. Оснивање других школа настављено је потекар након 80-тих година, када савезно веће беше донело одлуку, да их потпомогне материјалним средствима из државног буџета.

Пољопривредна настава у Швајцарској основана је у следећим врстама завода и установа: 1. политехника у Цириху, 2. 4 виноградарске и градинарске школе, 3. 3 млекарске школе, 4. 4 теориско-практичке земљорадничке школе, 5. 9 зимњих школа, 6. путничка предавања и специјални курсови.

Велика Школа, као политехнички одсек и државни завод, састоји се из три пododсека: пољопривредни са 5, културно енжењерска школа са 7 и шумарска школа са 6 семестара школскога течаја.

На завршетку сваке школске године (2 семестра) полаже се редован испит у сваком стручном одсеку, чији је успех меродаван за прелаз или превођење слушалаца у виши курс. У почетку четврта семестра постоји прелазни дипломски испит у 8 утврђених стручних програма, а на завршетку последњега семестра завршни дипломски испит у разним деловима пољопривредне науке. У погледу на такав начин полагања поменутих испита, учињен је и распоред предмета по утврђеној наснови саме наставе кроз све семестре.

Чисто пољопривредне струке заступљене су са по два професора и неколико доцената. Пољопривредни одсек има своје збирке и опитна поља, напротив, пак, нема у својој власитости никакво нарочито газдинство.

У теориско-практичким земљорадничким школама, које припадају појединим кантонима (Strickhof у циришком кантону, Rütti у бернском, Cernier у нојенбуршком и Ecône у кантону Валис-у) и које савез потпомаже, установљен је двогодишњи курс, изузимајући Rütti-а уз коју постоји и једногодишњи приправни курс. На овим школама удешен је по наставном плану теориски распоред предмета и часова у зимњем, а практична настава и вежба у летњем течају; у том циљу спојене су ове школе са по једним пољопривредним газдинством и са по једном пространијом шумом. На завршетку курса полажу се испити, на које се издају прописане сведоџбе школовања. Осим ових пољопривредних школа постоје и 3 млекарске школе (у Rütti-у обе су школе спојене у једну, а тако исто у Freiburg-у и Lausane-Mondon-у), које издржавају сами кантони уз неку помоћ савеза.

Главни задатак ових 9 пољопривредних зимњих школа састоји се у томе да, у течају два зимња курса, јаче прошире и утврде стручно практично знање у младим пољопривредницима и да их упуте напреднијој самосталној привреди.

Специјални курсови и предавања путничких учитеља врше се у Швајцарској непрекидно и у необично обилату размеру;[1] уз то се приређују из године у годину нарочита јавна предавања на циришкој политехници за пољопривреднике о трошку швајцарскога савеза.

Пољопривредни учитељи добивају стручну спрему од чести на политехници, или, пак, на учитељским школама.

У 1868 г. утрошено је на пољопривредну наставу, са изузетком оделитих трошкова за пољопривредни одсек на политехници, од стране савеза: на благодејање 5000 фр. на 4 земљоделске школе 50.431·95 фр., на градинарску школу у Женеви 10.921·95 фр., на 3 млекарске школе по 10.000 фр., укупно 30.000 фр., на зимње школе 48.074·28 фр., за специјалне курсове 26.720·78 фр., на виноградарске школе 59.110·92 фр., укупно дакле: 230.259·88 фр.; кад уз то додамо да су кантонски

[1] У 1898 г. држано је 838 предавања и 243 практична курса.

издаци на ове школе у средњу меру толико исто износили, онда излази да је укупни издатак пољопривредне наставе у школама и др. установама износио 1898 г. у округлој суми 460.000 франака.

Пољопривредне опитне станице у Швајцарској почеле су се подизати након уређења агрикултурно-хемијске испитујуће станице и семењарске контролне станице, које су биле спојене са политехником и отпочеле своје пословање у 1878 години. Данас има у Швајцарској 3 опитна и испитујућа завода и 3 семењарска контролна завода; уз то постоје 5 виноградарских станица од којих су 4 спојене са школама и 3 млекарске станице, тако исто спојене са стручним школама. Од 1897 г. потпадају под министарство привреде (пољопривредни департман) станице у Цириху, која је спојена са политехником, у Liebefeld-у и у Lausane-у, — друге потпадају под дотичне кантонске управе, као њихови заводи.

На трошкове опитних станица издато је 1898 год. укупно 177.902·88 фр., у коју суму не улазе учињени издаци на оне опитне станице, које су спојене са појединим пољопривредним заводима.

3. **Француска**

Пољопривредна настава отпочела се развијати у Француској у потпунијем обиму и на чисто научној основи након 1873 године.[1]

Савремена пољопривредна настава у тој земљи, за коју можемо слободно рећи да заузима прво место међу европским државама у погледу агрикултурном, снажно је потпомогнута уредбом од 1897 г. по којој је установљен у министарству народне привреде виши пољопривредни савет, који је састављен из сталних и 30 привремених чланова.[2]

Давна пољопривредна настава подељена је у Француској у пет главних група: 1. Вишу наставу (у Institut national agronomique у Паризу, који је установљен 1876 г.); 2. средњу наставу (у 3 пољопривредне школе, 1 пољопри-

[1] Ch. Joly, Der landwirtschaftliche Unterricht in Frankreich und anderen Ländern. —

[2] G. Wéry, L'enseignement agricole officiel en France. —

вредно занатској и 1 градинарској школи); 3. наставу трећега ступња (у 44 практичних земљорадничких школа); 4. наставу четвртога ступња, која обухвата наставне програме у 14 угледних газдинства, 13 школа за сирарство, 2 живинарске школе, 2 млекарске школе и у 1-ој свиларској школи; 5. пољопривредни специјални курсови, курсови на учитељским школама, на грађанским школама, удружењима, зборовима од 256 пољопривредних учитеља уз практичке вежбе и огледе у привредним газдинствима и, напоследак, у оној врсти наставе, која се врши и методски постизава на оглтим пољима.

Са народним агрономским институтом у Паризу, који стоји под управом једнога директора, спојени су под засебном управом и оделитим буџетом: оглтна станица усејанога поља (le champ ensemencé), лабораторије за производњу ферментисаних продуката и биљну патологију а тако исто и огледна станица за пољопривредне махине. Уз то овај највиши пољопривредни завод располаже са једним пространим оглтним пољем, које је удаљено од њега само за 20 минута на железничком путу.

На том заводу траје курс две године. Испити су семестарски и завршни. Након положених завршних испита слушаоци добијају школску сведоџбу или диплому највише стручне спреме. Дипломирани слушаоци уживају повластицу скраћена рока у војној служби. Сви су обвезани да 2/3 тромесечних ферија проведу на практици и да о томе поднесу заводској управи своје опширно писмено извешће. Похођење предавања обавезно је само из оне групе предмета, која се односи на основне и стручне науке, а само толико на друге, у колико имају везе са пољском привредом; тако исто сви редовни слушаоци потпадају под дисциплинску управу њихова директора, док слободни, нередовни, слушаоци, који су већином старији пољопривредници, не потпадају под такве прописе.

Више пољопривредне и др. школе намењене су са по једним пољским газдинством (у Grignon-у од 300 хек. простора), које у течају 2½ годишња курса постизавају теорску и практичну спрему.

Услови за ступање у ове школе су: навршена 16 година старости од 1 априла године примања у школу и полагање пријемна усмена и писмена испита. У току наставе предавања иду наизменично са радовима у лабораторији и у свима дело-

вима пољског газдинства (воћњацима, градинама, шуми и виноградима). Интернатски трошак износи годишње по 1000—1200 франака на свакога слушаоца. Поред интерниста примају се у ове школе: полуинтерниcти, екстерниcти и слободни слушаоци.

Практичне земљорадничке школе намењене су спреми мањих и сиротнијих пољопривредника, који су свршили основну, народну, школу. Те школе нису државна својина, него појединих департмана, округа или приватних особа, у којима ипак држава поставља учитеље и плаћа их из својега буџета. Све су спојене са по једним пространим практичним газдинством. Њихов наставни курс траје 2—3 године и дипломисани ученици ових школа повлашћени су скраћеним роком у војној служби. Сви слушаоци живе у интернатима, чији годишњи трошак износи 400—600 франака.

Уз напред поменуте врсте школа постоје у Француској и угледна газдинства, које је установила Народна Скупштина 1848 г. за време друге револуције и које представљају самосталне центре за најнижи ступањ пољопривредне наставе. У њима се спремају ученици, који се регрутују из сеоског радничког сталежа, да се, попут најнужније основне наставе, усаврше у позиву окретних практичних пољопривредника.

Од 1879 г. постоји у Француској нарочита уредба државна, какве нема ни у једној европској држави, по којој је обавезно увођење пољопривредне наставе у свима елементарним и учитељским школама, а тако исто факултативно је уведена у свима вишим грађанским школама и гимназијама.

У 1898 г. било је у Француској укупно 75 огледних станица и поља а тако исто и лабораторија, које су у главноме уређене за онаку исту намену као и немачке, од којих пак поједине служе нарочитим циљевима; таквих установа има: 31 државних, 24 са одређеном сталном помоћи државном као оделити заводи и 20 субвенционираних лабораторија.

Државни издаци за пољопривредну наставу износили су 1898 г. 3,631.606 франака а на име: на народни агрономски завод у Паризу 316.150 фр., на више пољопривредне школе 383.656 фр., на друге школе и подобне циљеве 2,631.800 фр. и, напослетку, на спрему и наставу марвено-лекарску 1,027.750 франака. —

4. Италија

Хронику пољопривредне наставе у Италији најопширније описао је проф. G. Patanè.[1] По његовим подацима, пољопривредна настава беше најпре добила јачи полет и изразито обележје након нарочитих државних уредаба и правилника, који су изашли на основу закона од 1885 г. за различите врсте пољопривредне наставе.

Пољопривредни заводи, који од чести потпадају под министарство просвете а неки под министарство привреде, деле се у три главне групе: 1. више школе, од којих је једна спојена са универзитетом; 2. средње школе (секције за земљомерство и пољску привреду на техничким заводима) и специјалне или стручне школе; и 3. практичне земљорадничке школе.

Под министарство привреде потпадају 2 више, затим специјалне и земљорадничке школе, а под министарство просвете 1 виша школа, секције за земљомерство и пољску привреду на техничким заводима односно вишим реалкама, као и и на техничким школама, нижим реалкама, па, напоследак и оне основне или народне школе, мушке и женске, у којима је уведена пољопривредна настава. Већи број ових школа пада на државни буџет и месне управе (области, округе, општине и градове).

Она 3 виша пољопривредна завода имају неједнако уређење, тако универзитетски завод у Пизи има специјално уређење; Portici је самостална Велика школа а тако исто и она у Милану, само што су ове две спојене са политехником. Опште уређење пољопривреднога завода у Пизи, готово је по све подјаднако са немачким пољопривредним заводима на универзитету.

На универзитетском пољопривредном заводу издају се тројаке сведоџбе: завршнога испита (за аграрске лисансијате), бакалореата (доктора) аграрних наука и професорска диплома.

Завршан је испит практичан и усмен; бакалореатски писмен, усмен и практичан, а професорску диплому могу добити само они слушаоци, који су већ добили бакалореат, владају једним

[1] G. Patanè, Das landwirschaftliche Unterrichtswesen Italiens. —

страним језиком и, уз то, израде и одрже једно приступно јавно предавање.

Универзитетски пољопривредни завод у Пизи располаже са пољским добром од 33 хектара, шталом са 20 грла говеди, има збирку (dépôt) пољопривредних махина и једну станицу приплодних бикова.

Велике школе у Милану и Портичи потпадају под министарство привреде. У њима је од 1896 г. продужено трајање курса на 4 године; предавања су обавезна, слушаоци станују ван завода. Са Великом Школом у Милану спојен је нарочити двогодишњи курс, чији су слушаоци на завршном школовању, уз одличан успех, повлашћени скраћеним роком у војној служби. Ове школе немају никакво пољопривредно газдинство, али имају опитна поља, лабораторије и штале.

Настава у техничким заводима и техничким школама, дакле у вишим и нижим реалкама, није подједнако уведена, јер је циљ пољопривредне наставе у тим школама само у толико обележен и предвиђен, да према месним потребама упознаје ученике са пољском привредом. Слушаоци ових завода и школа упознају се и практички вежбају у потребним знањима на пољским добрима, која припадају њиховим школама.

У Италији су веома распрострањене практичне земљорадничке школе. Њихов је задатак да сиротније и мање сеоске сопственике и управљаче осредњих пољских добара, спреме и обуче понајпре практички а уз то и нешто теориски. Оне су све спојене са практичним газдинством, у коме ђаци имају непосредна удела. У трошкове издржавања тих школа уноси држава из својега редовног буџета $^{3}/_{5}$, а остатак у $^{2}/_{5}$ подмирују области или окрузи, који су их подигли.

Специјалних школа има у Италији: за виноградарство, воћарство, градинарство, млекарство, маслинарство и цеђење маслинова уља и овчарство. У колико је уређење ових школа већином неједнако, постоје у њима две врсте курсова: виши и нижи, са по 2—4 године; са њима је у опште спојено какво веће привредно газдинство, у коме се ученици практички упознају и вежбају у дотичној стручној спреми.

Тако исто у многим народним школама, као и у појединим вишим мушким и женским школама уведена је обавезна теориска пољопривредна настава.

Напослетку поменућемо да непрекидно раде у пољопривредном наставном правцу 4 стална пољопривредна учитеља у области виноградарства и енологије. Уз то има у Италији 7 државних опитних станица, 6 агрикултурно-хемијских лабораторија и, напослетку, 6 опитних станица за одређене циљеве: виноградарство, бели смок, ентомологију и биљне болести.

Укупни издаци на пољопривредну наставу и огледишта износили су у 1898 г. суму од 1,327.065·17 лира, и то:

На 3 виша завода	238.000	лира
„ практичне земљорадничке школе .	484.914	„
„ специјалне школе	263.701	„
„ опитне станице	196.300	„
„ благодејање, путујуће учитеље . .	144.300	„
Укупно:	1,327.065	лира

Од ове суме укупних издатака пало је на државни буџет: 918.010 лира, а на буџет појединих општина: 409.054 лире.

5. Белгија

По подацима Tisserand-овим[1] почетно уређење пољопривредне наставе у Белгији датира се од 1860 године, када беху установљени пољопривредни завод у Gembloux-у и две градинарске школе.

Доцније, пак, законом од 4 априла 1890 г. понова је преустројена пољопривредна настава и, након тому поступку законодавном, поникле су следеће пољопривредне установе: 1. пољопривредни заводи у Gembloux-у (Institute agricole de l' État) и на универзитету у Гану (Gent); 2. три практичне средње школе (2 за градинарство и земљорадњу, 1 за земљорадњу); 3. пољопривредни курсови на средњим и учитељским школама; 4. елементарни курсови за пољопривреднике у многобројним сеоским општинама.

Пољопривредни завод у Гамблоу има задатак да спреми пољопривредне инжињере, пољопривредне наставнике и пољо-

[1] Tisserand. Situation de l' enseignement agricole. Règlement organique de l' Institut agricole de Gembloux. Enseignement agricole dans les établissement d' instruction, subsidiés par les Gouvernement. —

привредне научнике. Услови примања у тај завод јесу: навршених 16 година старости, полагање усмена и писмена испита из аритметике, геометрије, географије и француског језика. Курс учења траје 3 године; настава је теорска и практичка и простире се на све послове пољопривредне, на што служе у вежби и поуци пространо заводско пољско газдинство и опитне градине. Они ђаци који живе у заводу, подвргавају се нарочитом испиту на завршетку 2-га курса, од чијега успеха зависи прелаз и примање у последњи виши курс. На завршетку 3-ће године полаже се завршни испит (Examen de sortie) пред комисијом министарства народне привреде.

Оне три средње школе, које су тако исто државне установе, уређене су и основане у том смеру, да спрема синове мањих пољопривредника и закупаца пољских добара у темељитој — поглавито практичкој — пољопривредној обуци и образовању. За упис у ове школе обавезно је: навршена 15 година старости и свршено школовање у некој школи са средњом наставом. У њима је настава теорска и практична; све су спојене са потребним опитним пољима, њивама и градинама, на којима се врши систематска и методска вежба Годишњи испити врше се редовно и од њихова успеха зависи прелаз у виши курс; након положена завршног испита добивају абитуријенти диплому „градинара“ односно „земљорадника“.

За јавна предавања, којима се сваке године утврђује одређена наснова (план) у министарству привреде и за која се наизменично одређују зборна места, расправљају се у течају године одређене теме од стране дотичних предавача. Предавачи могу бити само стручни агрономи, којих је било 1898 г. укупно 21; они су државни чиновници министарства привреде, са систематском платом од 3000—4000 франака; под њиховим руковањем стоје среска опитна поља и дужни су да дају бесплатно сваком пољопривреднику потребне им савете и упуте.

Трошкови на издржавање пољопривредног завода у Гамблоу износили су 1898 г. преко 225.000 франака. Један део тога утрошка попуњен је годишњим таксама, интернатским новцем, који се у заводу наплаћује од ученика (Белгијанци плаћају годишње по 700, а странци по 1000 франака). У средњим пољопривредним школама настава је бесплатна за синове белгијских државља̀на; укупни издатак на ове последње школе био је 1898 г. у суми 75.000 франака.

У погледу на пољопривредна огледишта вредно је поменути: угледно добро које је спојено са пољопривредним заводом у Гамблоу, ка коме се, уз првенствену сврху газдовања с постизавањем највећега чистога приноса, тако исто врше систематски практички огледи; затим опитна градина у Гамблоу; уз то среска опитна поља, за која напред поменусмо да стоје под руковањем државних агронома (Agronomes d' État), у сваком срезу по два таква поља, свако по 20 ара у простору; напослетку, 7 опитних станица (контролни заводи). На издржавање сваке овакве станице одређује држава годишње по 10.000 франака. Трошкови пољопривредних лабораторија покривају се већим делом из прихода наплаћених такса фабричких и трговинских поруџбина од разни врста вештачкога, минералног, ђубрета и др. пољопривредних материјала.

(Свршиће се)

СТОЈАН МУТИКАША

РОМАН

НАПИСАО

СВЕТОЗАР ЋОРОВИЋ

—

(НАСТАВАК)

V

Недјељом и свецима, барем из јутра, у читавој чаршији нико није играо у орахе. Чаршија је тада била затворена, а чаршинлије се зауставиле код кућа и, као но ти празничним даном, у лаким, јутарњим хаљинама сједиле у башти или авлији, напајајући се мирисом шебоја и карамфила што се готово у свакој кући испод прозора у малим сандучићима расцвали, па опширније, и не онако осорно као радњим данима, разговарале и ћеретале са кућном чељади. Газда Симо, у те дане, касније је устајао па, протежући се, звао газдиницу Анђу, да му помогне облачити се. Сам се није хтио обући, нити је знао онако згодно сапучити тозлуке и дотјерати се, као што је то знала газдиница. Наравно, да такоме облачењу није смио приступити необријан, јер је још суботом вечери морао доћи Турчин — берберин, да га добро обрије, постриже бркове и васијече оне длаке што су му из носа вириле, те је исте вечери и газдиница Анђа морала га пољубити у обријане образе и, чупкајући га за бркове, казати му једно „на здравље." Дакле обријан и умивен стао би

газда Симо пред газдиницу и она би му пружила чисту, опрану кошуљу и чисте гаће, које се бјелиле попут снијега и некако мирисале чистотом, да преобуче. Тада су обоје сједали на шилту и она му је лагано облачила нову антерију, сапучала тозлуке на новим чакширама и опасивала га тешким, црвеним појасом, који се четири пута морао обмотати око њега. По томе се измицала мало и, скрштених рука, гледала га тако обучена, наслађујући се њиме, па би опет приступила да му рашчешља просједи, густи перчин и устакне на главу нов, мркајаст фес, са великом, модром китом која му се спуштала готово до на плећи.

— Баш си ми кршан! — говорила је тада, пољубивши га опет и окрећући му кундуре, да згодније увуче ноге у њих, па га је пратила до на врата и дуго гледала за њим, како се гега, опирући се на свој дебели, кукасти штап.

Газдиница Анђа остала би дуже на вратима, те гледала и друге како пролазе. Хтјела је зар знати колико је ко побожан и ко чешће похађа цркву, па је једнако гледала и кршне, здраве момке како, љепше и чистије обучени, очешљани, уфитиљених брчића и заглађених солуфа иду, обазирући се на сва врата, на све стране и побожне старице, како, прекривене чистим, бијелим округама преко главе, тетурају, носећи свака у јаглук умотан по струк босиљка, да јој мирише у цркви.

Тек пошто је ноге заболе, затворила би врата и враћала се у собу, да се и сама обуче и намјести. Обуче и она кошуљу са свиленим, провидним рукавима, што су при дну златом извезени; нову ђечерму, широко разрезану на прсима, да јој се бујне дојке још јаче истакну и да се боље виде кроз танку кошуљу; најпошље обуче кумашли димије и умије се миришљавом водом, у којој је преноћила читава руковијет босиока.

— Стојане, пеци кахву! — заповједала би Стојану и опет изашла на врата, да дочека газда Симу, да прими нафору из његове руке и пољуби га у образ, па да се опет с њиме врати у собу.

— Дај кахву! — вели тада газда Симо, отхукујући од умора и размазујући по челу онај зејтин, којим га је

поп у цркви премазао, па одмах потеже духанкутију и замотаје први цигар одјутра.

— Лијепо су данас ђечица пјевала, — почне причати, прихватајући кахву, — а лијепо је и поп Тодор служио, само га грло издало па шишти к'о обатаљена борија…

И, настављајући причање, пружи Стојану кључе да отвори магазу, па се најпошље и сам дигне и одгегуца тамо.

Тада чаршија почне да врије!

Сељаци и сељанке, обучени у празнично рухо, окићени калопером, невеном и нојевим пером, крећу из цркве и застају по дућанима, да напазарују што им треба. Сваки дућан и магаза препуне се. Ту се граје, виче, погађа, псује. Дућанџије стану на ћефенке или на врата, па хвале своју робу, показују је и куну се по стотину пута, да све на штету дају. Шегрчад им циче, врте се између муштерија и полагују, а сељаци пипају ствари, врте главама и сашаптавају се међу собом. У понеким дућанима, гдје су трговци млађи и нежењени, највише је женског свијета. Младе сељанке заилазе туда, завирују разне цвјетове, огледалца, кутије, минђуше и округе, а дућанџија се врза око њих, показујући им све новије и новије ствари и обавијајући коју руком око паса, или штипкајући је за једре мишице, за дојке, за подвољак. Смију се, кикоћу и он и оне, па им се смијех чује на далеко кроз чаршију. Око свију дућана и магаза веру се и други, беспослени сељаци, привирују унутра и старају се, да се користе газдином запосленошћу, да дохвате коју ситнију или крупњу ствар, па, гуркајући је у њедра или под мишицу, да стругну даље мирно и безбрижно, правећи се невјешти свему. Понеки од њих мотају се и око миришљавих газдинских авлија и, кришом проспипајући жито, маме газдинске кокоши, па их полако узимају и носе даље, уз чаршију, да продају као своју муку. Читава чаршија оживела, па се миче, врије, хучи, — ни налик на ону стару чаршију.

И дућан газда Симе напуни се, те мушка и женска чељад готово даве једно друго. У магази, на вратима и пред вратима нагрнуо свијет, па стењу, гуркају се,

вичу, штипају се. Газда Симо поцрвенио у лицу као маков цвијет, крупне капље зноја циједе му се низ нос и падају на бркове, па се окреће на све стране, погађа се, послужује. Око њега разбацане разне ствари: шалови, мараме, ботана, пешкпри, све у нереду, а Стојан једнако вади из рафова нове и додаје му. За дивно чудо и газди се некако одријеши језик, међу толиким свијетом, па говори, дречи, говори, никада не престајући.

Једноме сељаку, на пример, треба ботане и газда му је непрестано гура пред очи и хвали.

— Ово је, — вели малко промуклим гласом, — инглешка роба, прешла је преко трп дењиза[1] док је вође дошла. Ама је роба, брате! Да те носи десет година, па да се никад не раздере. Ко гвожђе! Опанке би смјео од ње начинит' а камо ли гаће и кошуљу.

И почне се цењкати са сељаком, заклињући се свим свецима и црквама на свијету да јефтиније ботане нико нема, док најпошље не прихвати за аршин и припреми се да мјери.

— Колико ћеш аршина? — пита.

— Двадесет и два, — вели сељак.

— Добро... Ама ти велим, нећеш се покајати! Халалићеш ми сваку пару и благословићеш ме по стотину пута. Види само, како је дебела и тврда!... Ево: аршин, два, три, четири, пет, шес', седам, осам...

Газда Симо застане с мјерењем, поглади се по перчицу и одахне.

— А је ли вам одавно пало кише? — запита.

— Није, вели сељак. — Наљутио се Бог на наске, па неће да пушћа и све жито пропаде...

— Штета, штета, брате! — дочека газда. — Додијала ова суша и хајвану и инсану, па се живјет' не може... А да пане добра киша све к'о да би се наново родило! Ево: десет, једана'ес', двана'ес...

— Измјерио си два аршина мање, — шапну Стојан на ухо газди, пошто је измјерио и хтио да откине.

— Шут' копиљане! — оштро прошапта газда и зврзну га аршином по глави. — Зар ти знаш боље од мене?

[1] Море.

Па савије ботану, непрестано запиткујући сељаке и мјери даље. Сељаци улазе, излазе, разгледају ствари, пипају. Газда Симо прелијеће очима од једнога до другога, пазећи им на руке, да му која неплаћена ствар не прионе за њих. Једнако говори и једнако пази. Чак гледа и Стојана и очима му даје знакове, да не блене којекуда него да и он пази.

— А шта ти је то? — пита одмах, ако опази, да је који сељак донио штогод из чаршије.

— А ево купио сам мало кахве, — одговара сељак, слијежући раменима.

— А у кога? пита Симо.

— У газда Радована.

Газда Симо засмије се и отима му кахву из рука.

— Дај да ја измјерим, — вели и баца у терезије. — Ево, ти си бѐзбели уз'о литру, а он ти измјерио двајес' и пет драм' мање. Криво ти измјерио!... Ето, бива, како се то мјери, кад се не купи у мене... А ко у мене купи, поштено је!...

И опет се смије и, намигујући на друге, тапше по рамену забленутога сељака, који стоји оборене главе и чешка се.

Тако то траје све до пошље подне. Тек кад се сељаци, готово пред вече, почну разилазити кућама, газда Сими пане на памет да није ручао, те зовне Стојана да затвори магазу и пођу кући.

VI.

— Стојане, умијеш ли ти шутит'? — запита једнога јутра газда Симо Стојана и, подухвативши га за браду, гледаше му право у очи. — И кад видиш, што није за причање, умијеш ли шутит'?

— Умијем, — одговори зачуђени Стојан, а неки потајни страх обузео га свега, па несмије оком трепнути.

— Питам те ја можеш ли да пошље никоме не причаш што си виђео. Ама никоме! Да ти отац дође, ни њему да не причаш.

— Ни њему, вала, ни другоме.

Газда Симо помилова га по образу, осмијехну се и даде му знак руком, да пође за њим. Пођоше у дно авлије, гдје се дизала као нека пушара, штала нека, покривена даском, са малим, уским вратима, чија је доња половина отишла у земљу, те се морало низ три каменита степена спуштати до њих. Око врата авлија је била увијек блатњава и смрдила је, јер су се туда све помије пролијевале и, зар ради тога, ма да је толико био у овој кући, Стојан никада није зажелио да се примакне тој пушари, а камо ли да завири унутра.

— Ово ми је хамбар, — застења газда откључавајући врата и упирући руком у њих, да се отворе. Врата једва попустише и силан, пљеснив задах дочека их изнутра, да обојица морадоше застати на прагу и, окренутих глава напоље, стајати неко вријеме.

— Не може се, — рече газда најпошље, — што нећемо јаглуцима подвезати нос и уста.

И, да протумачи Стојану, указа му на велику хрпу кукуруза, што се попут малога брежуљка, издизала пред њима.

— Ово је преклањски кукуруз, — рече. — Онда био јевтин, па сам га оставио за гладнијѐ година. А ово је, бѐли, гладна година, и све ће ово отић̀ к̀о халва. Не смета, што се упљеснивио и што заудара! Не пита глад, какав је он, него пита: има ли га? А ми ћемо ово помијешат са здравијем и продат̀ кроз неколико дана...

Обојица подвезаше нос и уста јаглуцима, опасаше дугачке бошче од подераних кецељина и забацише рукаве од кошуља до на рамена.

— Само пази! — викну газда Симо и повуче га у хамбар. — Гледај што радимо, да урадимо љуцки.

Стојан уђе до ове хрпе, завуче руку у њу и брже је трже натраг, јер као да га нешто опржи изнутра, тако је било топло. Нешто зеленкасто, слично маховини, разасуло се по жућкастим зрнима и нека као паучина превукла се преко све хрпе, а гагрице врве по њој и миголе се.

— Заборавила Анђа да чешће вјетри, — промумла газда, онако завезаних уста, прихватајући за овећу дрвену лопату, што је стајала прислоњена у крају. — За-

боравила, к'а да не зна, да ову половину треба чешће вјетрити.

За тим показа на једну дугачку преграду, састављену од нагорјелих дасака и такођер препуњену кукурузом.

— А оно ми је сухи, чисти кукуруз, — настави. — Онамо, на оној страни, има више воздука, па се сачув'о...

Газда простріје велики, дугачки мутап по тлима, заграби из преграде, лопатом, сухога кукуруза и поче саспати по њему. Стојан је, другом лопатом, саспао на исту мутап онај пљесниви и тако су га мијешали.

— Ово ће све ваљати, — мумлао је газда непрестано. — Само док саспемо у вреће, па ће бити љепота једна!

Напунише неколико врећа помијешаним кукурузом и изнесоше пред хамбар.

— За десет дана, све ће се продат' — шапну газда Стојану, — ама само ако се не чује. Ти се не шали главом, па да причаш коме... Сељаку неће ништа бит' од тога. У њега је добар желудац.

— Нећу, — опет обећа Стојан.

Газда остави лопату, опра руке и бошчу спусти у крај.

— Е, добро, осијече. — Зато ћу те пушћат', па да се и ти погађаш са муштеријама. Чим први дође, ти се погађај ш њиме. То треба да научиш и то ти је прво.

И одржао је ријеч.

Пошто су отворили магазу и уредили ствари, газда Симо сједе на своје мјесто и поче замотавати цигар. Правио се, као да и не види једног протегљастог сељака, необично дугачких нога, као у роде, и дугуљаста лица, на коме је почивао један бескрајно плачеван израз, како се приближавао магази, отворених уста, бленући у шарене ствари, објешене о вратима.

— Треба ли ти што, пријатељу? — запита Стојан брзо и истрча пред њега до прага магаскога.

Сељак не одговори ништа. Само климну главом, у знак, да му нешто треба.

— А шта ти треба? — запита Стојан и унесе му се у лице, а нека лака дрхтавица обузела га и нешто као да му игра у прсима.

— Треба ми фесова.

Стојан потрча, саплете се преко врећа и посрну, али се брже диже и дохвати неколико фесова, умотаних у дебела, чађава ћагета. Све одријеши, стресе прашину са њих и пореда их једног до другога, пред носом сељаковим.

— Ево ово је фино! — викну, трљајући руке, како је то од газде видио — Из Стамбола је донешено за старога, сретнога земана, кад се само добра роба продавала, а не к'о данас, кад се продаје рђа… Дуката ваља један!

Сељак, не вјерујући му ријечима, узе један фес и загледа га са сваке стране. Попипа му дебљину, обали га и протра њиме по прљавој, мркој кошуљи, да види: хоће ли обојити. Опет га загледа и устаче на главу.

— Не ваља, — осјече мирно, узимајући други, да и њега разгледа.

Заустави се тек на тринајестоме. Устакну га на главу, натуче га готово до ушију и, узевши иза паса мало огледалце, загледа се и поправи га.

— Не ваља ни ови, — рече, а онај плачевни израз још му се јаче разли по лицу. — Ама би опет мог'о поднијет' и њега ћу узет', да те више не мучим…

Стојан поче завијати остале фесове у пукну прстима.

— Баш си пробр'о! — кликну. — То је најљевши фес у читавој магази. Паше и везири носе таке фесове, и ето се стрефило да га понесеш и ти.

Сељак се почеша иза уха, спусти фес на вреће и, скрштених рука, гледаше га готово заљубљеничким погледом.

— А колико га цијениш? — запита.

Стојан се сјети, да је фес купљен за шест гроша.

— Осам гроша, — изговори брзо, као бојећи се, да газда прије њега не изрекне цијену и нестрпљиво се поче преметати с ноге на ногу.

Сељак отпукну језиком о непце и испусти нешто случно слову *ћ*, па зажмиреним очима гледаше у жујицу на фесу.

— Не ваља толико, — рече.

— Не ваља? — задивљено узвикну Стојан. — Болан брате, а знаш ли ти што је роба? Џаба је ово, џаба а

није скупо. Да одеш у други дућан, платио би десет гроша за још гору робу.

Сељак диже широку ка рипида руку и рашири свих пет прста.

— Дај ми за пет гроша!...

— Јок, јок, јок! — зацича Стојан и као поче замотавати фес, — то ти не дам за пет година. Имаш ли душе да иштеш по то? Јеси ли ти ришћанин и вјерујеш ли у Бога и у часни крс'? Фес, па за пет гроша!

Сељак се примакну фесу, узе га и опет му опипа дебљину.

— Дај за шес' — рече и показа шест прста.

— Не дам, — осијече Стојан. — Једне паре ниже не дам... Осам гроша, па и то је џаба!

— Онда му нијесам ни муштерија, — отповрну сељак и лагано, као преко воље пође из магазе.

— За седам! За седам! — зацака Стојан, потрча за њим и ухвати га за рукав. — Даћу ти за седам, а то је најјефтиније.

Сељак се осврну и опет погледа на фес. Застаде на вратима и као замисли се. Затим одиже шест прста и седми мало згрчен.

— Дај за шес' и по, — рече.

— Не дам мање!

Сељак опет пође. Одмакну се од магазе, осврћући се: да ли ће га кокод зовнути. Затим прекрсти ноге на сред чаршије и поче бројати новце. Изброја их још једном. И лагано се диже и погледа Стојана.

— Дај! Ево ти седам! — прогунђа. — Скупо је, ама волим купит' у тебе.

Стојан, дрхћућим рукама, преброја новце и предаде газди Сими. Сељаку пружи фес.

— Је ли то они? — запита сељак, премда је фес стајао на једноме мјесту и нико га није дохватао.

— Исти... Нијесам ја лопов, да други подмећем...

— Ја ти и не кажем, — одврати сељак мирно, — ама, велим, има свакаква свијета, па ко ће разузнат' поштена од лопова?

И изађе.

— Је ли добар пазар? — сијајући од задовољства

запита Стојан газда Симу, који је сједио на своме мјесту и, са чудним потсмијехом на лицу, звецкајући бројаницама, посматрао читав пазар.

— Није добар, — одговори газда хладно.

— Није? — понови газда Симо, опет се потсмјехнувши. — Ти нијеси добро цијенио. Да си зацијенио фес за дван`ес` гроша, он би ти нудио седам, па осам, па би купио за осам и по јали за девет, `вако си јефтино прод`о... Треба више добити... Какав ми је ћар грош пара?... То је мало. Треба и више цијенити и више добијати, па да стечеш пара.

— Душе ми, тако је! — прошапта Стојан, оборивши главу. — То нијесам знао.

Па ипак се осјећао некако веселији и задовољнији, него обично. Чинило му се, да ће сва чаршија знати, како је он почео продавати и како је већ у пола трговац. Он поносито погледа на чаршију, укрути се и уозбиљи некако, као да ће се сликати.

— Ех, да ми сад бабо дође, — помисли у себи, — па да `вако види!... Пјевајући врцуо би се у село...

VII.

И Стојана повуче жеља, да пође у село. Да се обуче, да се уреди и накити мало, па сад, као полушехерлија, да се похвали пред домаћима и пред Милошем, који је онако одлучно тврдио, да он никада неће моћи постати газда. Знао је, да ће се сви зачудити, кад га такога угледају, а сада управо није ни хтио ништа друго, него да му се чуде.

— Газдинице, ја би те молио нешто, — рече, након краћег размишљања и стаде пред газдиницу, снебивајући се и гледајући је молећивим погледом.

— Шта је? — благо запита газдиница, хватајући га за подвољак и трескајући му брадом. — Каква ти је голема невоља?

— Није невоља не дô Бог, — упаде Стојан брзо и слободно, — но ме повукла жеља, да одем мало кући и да обиђем оне своје. Одавно не виђоше ни они мене,

ни ја њи. — ево ће брже година дана, — па треба барем да одем на два дана.

Газдиница се као зачуди, па га стиште јаче и поче вртити главом.

— Ти ли мислиш мене преварит' — рече. — То се теби овђе не свиђа, па опет хоћеш да се врнеш у село и да се посељачиш.

— Јок, газдинице, овога ми крста! — опет убрза Стојан, прекрстивши се, да тиме потврди заклетву. — Не мислим ја вас остављати, нег' ако ме мртва из ваше куће изнесу. Мени је лијепо у вас, е ме пазите и гледате к'о своје дијете...

Газдиница се задовољно осмјехну и, машивши се руком у џепове, извади неколико гроша, те му их тутну у шаку.

— Ето ти за ашлука, — рече. — Ти хајде, па се облачи и опремај, а ја ћу газди одговарат'... Обуци се лијепо, па нек виде сви твоји, како ти је у нас.

Стојан поскочи, подврисну и као срндаћ отскака уза степенице у горњу собу, да се обуче. Извади нове новцате шалваре, извезене гајтанима око џепова, што му их газда истом скројио, па ону антерију са сјајним пуцама, па се опаса великим црвеним појасом, пустивши да га ресе куцају по боку и задјену нож за пас, да му се у невољи нађе. Најпошље обуче и нов фес, уредивши и раширивши плаву киту на њему, па весео, осмјехујући се, потапша се по трбуху.

— Халал ми вјера, што сам се угојио!

Затим сиђе низа степенице, скиде са чивије стару торбу и, тутнувши у њу хљеба, нешто сира и неколике ситније ствари, што му их газдиница за дарове домаћима намирила, пребаци је преко рамена.

— Ја сам готов, — викну газдиници. — Могу ли ићи?

— Хајде и сретан ти пут, — отповрну она, излазећи пред њега. — Гледај само да не остајеш пуно, него брже дођи. Ти знаш да ћеш требат' и газди у магази.

— Е збогом, — прекиде је Стојан, па јој приступи руци и пољуби. — Не брини за ме. Ето ме прије, него ми се и узнадате.

— Збогом, — рече и она, пригрли га и пољуби у образе, па га још испрати до на врата и гледаше за њим све дотле, док јој није измакао из вида и изгубио се у даљим сокацима.

—

Другога дана, у подне, стиже пред село. Са средине неба припекло сунце у сламне, чађаве кровове отрцаних колибица, изнад којих трепери танак, прозрачан дим и играју се читавиројеви малих, ситних мушица. Дрвеће прашњиво, жуто, ћелаво, полумртво, згурило се украј пута, и, не трепферећи нити мичући листом, баца сјенке по ускоме путу, препуном прашине, гдје ноге упадају у мекоту као памук и по изгорјелој, жутој трави, изнад које игра јара и пролијећу дугуљасте, танке бубице прозрачних крила. И планине некако мртве, блиједе и, мјесто да се захори пјесма са њих или се спусти благ повјетарац, некаква топлина бије отуда и удара у очи, а нешто млако, неки чудан вјетар, глади по лицу и изгони крупан зној на чело. А нигдје живе душе! Једна преплашена препелица искочи из прашњаве љесковине, забатрга преко пута и сакри се у презрело, погнуто жито; једна кокош под кривим дрветом, опустила десно крила на земљу, разјапила кљун па дахће и Стојан нити је кога више срео, ни видјео.

— Јесу ли сви моји на дому? — питаше сам себе, примичући се кући лагано, тромо, изнурен и уморан, обасут прашином по лицу, коси, трепавицама и новим хаљинама, а каљав зној цурио му низ лице и циједио се низ браду. У авлији није могао опазити никога, чак ни свога старога рундова, да куња пред вратима. И нека као зебња обузе га и он лагано приступи вратима и куцну на њих.

— Хеј, има ли ко у дому? — запита сипљивим, муклим гласом, јер му се у грлу сасушила пљувачка, па као да га дави нешто.

— Има, — одговори из куће познати глас и Стојану заигра срце, кад га зачу.

— Мајко, јеси ли ти? — запита и крочи у кућу.

Мати му, која је, зајапурена и ознојена, варјачом миjешала пуру, испусти варјачу у кота и пљесну рукама по кољенима.

— Стојане! Дијете! А јеси ли ти?

И, прије него што је одговорити могао, ухвати га и притисну на прса.

— А дош'о ми? — запита, љубећи га по коси, по челу, по очима, — а ја неку вече снијевала, како јашеш на бијелу коњу к'о вила и како путујеш нeђе. Нијесам, јадна, ни помислит' смијела, е ће те пушћат' да ми дођеш,

Па га полако доведе до огњишта и ту га сједе. држећи му једнако једну руку у својима.

— А богме си прашљив и уморан, — јадиковаше, отресајући му прашину са косе, — а може бит' си и гладан, јер је пут далек. Ево сам наставила пуру, па ће сад и он дођ' па ћемо заједно ручат'... Хоће се зачудит' и обеселит' кад те види.

— А Јован а Гоша? (тако му се звали брат и сестра) — запита Стојан, прекидајући разговор и скидајући торбу са рамена коју спусти поред себе.

— Они су уз стоку и неће амо прије вечери... Хоће се и они обеселит' чим те угледају. Спомињу те сваки час и кад што раде, вазда веле: „Ех, да нам је наш Стојко овђе...“

Стојан устаде и поче се чистити од прашине, не слушајући како мати непрестано говори. А она је причала о свима у селу, о стринама, о теткама, колико га је пута која споменула и кад га је која снила. Било је чак и смијешних снова, јер, на пример, стрина Мара снила је, како је Стојан постао ђакон, па од ђакона капетан, од капетана трговац, од трговца пандур, а од пандура — магаре. Лијепо се прометнуо у магаре и жена се препала од урока, те, онако по ноћи, трчала поповој кући и дала му три гроша, да у цркви уждије свијећу и да се помоли Богу за Стојана.

У причању је и заборавила на пуру, те се није ни окретала котлу, нити би се окренула, да се на вратима не појави отац Стојанов, онако озбиљан, суморан и онако погурен као и прије.

— А што си дош'о? — запита набусито, кад опази Стојана и стаде не мичући се, па, натмурена лица, чекаше одговор.

Стојан, не надајући се такоме питању, поцрвени, збуни се и плашљиво погледа у матер, као надајући се, да ће она мјесто њега одговорити.

— Дош'о сам на виђење, — најпошље промуца и скупи се, као да је очекивао ударац.

— А није те газда оћер'о?

— Није.

— Нијеси ни утек'о од њега?

— Нијесам. Опет ћу му се вратит!...

Лице очево разведри се.

— Е, онда добро дош'о, — рече, коракнувши напријед и пружи му руку, да је пољуби. Затим сједе крај огњишта, распаса се и отхукну неколико пута, као човјек, који се много уморијо.

— А ти се раширио, — прогунђа, гледајући у Стојана.

— Ето...

— Види се, да добро једеш... Ако тако и слушаш, није ти махне.

Стојан обори очи.

— Слушам.

— И поштено гледаш газдин посо?

— Гледам.

Домаћин скиде опанке с нога и баци их далеко од себе. Погледа у знојаве, потприштене табане и дохвативши водену тикву, поче их полијевати водом.

— А молиш ли се Богу? — опет запита, не баталећи посла.

— Молим, — одврати Стојан.

— Дѐла се прекрсти и очитај оченаш.

Стојан очита.

— Е, то ваља! — задовољно рече домаћин. — Сад си зарадио ручак. Дај, жено, да се то једе, е се уморио од пута и гладан је.

Мати Стојанова изручи пуру у чанак и спусти пред њих, додавши им уједно и мрке, дрвене кашике. Измакну се мало и, са задовољством, гледаше како једу. Нарочито је веселило, што се изгладњели Стојан наклопио на јело,

па се готово дави пуром, а све му заушнице пуцају. Мислила је да сада, научен на газдинско, њезина јела ни погледати неће, а он тако! И она се све више смјешкала гледајући га, а, кроз осмијех, очи јој се воднице, пуниле сузама и свијетлиле се, блистале некако чудновато, као што се блиста роса међу ружиним лишћем кад сунце пригрије.

— А у нас невоља, — прича̀о је домаћин, мотајући залогаје и као силом их прождирући, — сатра нас и Бог и људи. Ударила суша, па помори и попали све, а аге притисле за врат, па траже свој та̑л, све отимљу што им дође под руку. Ваистину не оставе нам ништа. Па дођу десетари, па попови, па не`акви калуђери, па друге аге и бегови, па свак однеси по мало, а нама не остани ништа. Срећа твоја, те сам те дао у шехер, а би ми по сто пута проклињ`о кости у земљи да сам те во́ђе уставио.

— Ја сад не би нипошто овђе, — брзо упаде Стојан.

— И нека, и нека, — задовољно дочека домаћин. — То се види, да сам ја био паметнији но сви, који су те заустављали. То је кад чојек свакога слуша, а себе послуша. И сада је њима криво на ме, што сам им `нако осијек`о, ама се ич не окрећем ни мало на ту њихову срдњу.

Домаћин се лагано диже и протегну се, те готово дохвати рукама до таванице.

— Они ће и данас дођ` да те виде и да те опет одговарају од шехера... Ама да јадан нијеси, не слушај! Пушћи нека говоре колико хоће, а немој им одговорат` на педесету...

Па се опет протегну, прекрсти се и изађе из куће.

— Тако он вазда, — тихо прошапта мати Стојанова, плашљиво извирујући за домаћином. — Вавијек се фали што те посл`о, а не да ми никад сузе пушћат` рад тога. Мајка к`о мајка, па ме срце заболи, кад виђу да смо сви на окупу а тебе нема, па ми се, богме, омакне суза... Женско срце!... А он онда виче и љути се, па ми пријети да ће и оно двоје опремити у шехер, ако усплачем...

Замало, па се поче прикупљати родбина. У једној групи приспјеше и стрина Мара и тетка Сока и дајиница Анђа и све остале, што су учествовале у вијећу, приликом одласка Стојановог.

— А ђе нам је момчина? — дрекну стрина Мара прије него је и уљегла у кућу, па се затрча, прескочи преко прага и снажно обгрли Стојана. — Једва ти падосмо на памет па да нам дођеш, господичићу!... Заборавио нас, к'о да смо кучке...

Опколише га и друге. Потегну тетка Сока за једну руку, потегну дајиница Анђа за другу, неке потегнуше за тур од шалвара, као да ће га растргнути. Обљубише га и обалише му и чело и образе, говорећи све у један мах, а и не слушајући његових одговора. Једва се смирише онда кад стрина Мара дохвати боцу с ракијом, брекну и сједе, метнувши поред једнога кољена боцу, а поред другога довуче Стојана.

— Хоћеш ли ти мало ракије? — понуди га и принесе му боцу устима. — Уморан си, па да те окријепи.

— Не могу, — одговори Стојан, окрећући главу у страну.

— Види се, да те још нијесу памети научили, — дочека стрина и натегну боцом. — Да си ти паметан, сам би тражио ракију к'о и ја.

Тетка Сока сједе Стојану с друге стране и, положивши му руку на раме, поче га питати:

— А јеси ли се ужелио мајке? Јесмо ли ти ми падале на памет?

Мјесто одговора, Стојан се окрену, па дохвати торбу, што је донио из шехера. Одриједши је. Повади све ствари и дрангулије, што му газдиница дала, пореда их пред собом и пусти им да се наслађују њима. Затим лагано, са поносом неким, поче дизати једну по једну и дијелити, почевши од матере, па све до најдаље родице.

Опет настадоше похвале и љубљење. Некима се дало на жао ради тога што их Стојан није заборавио, па почеле плакати, а неке само завирују дарове и окрећу са сваке стране, хвалећи их на сва уста и заклињући се како, тобоже, у животу никада нијесу таких ствари видјеле. Једино стрина Мара није потпуно била задовољна са својим даром. Њојзи је више запео за око ђердан од чандрљина у тетке Соке него њезин фес, па се почела мрштити и отворено протестирати.

— Нијесам ти ни ја грђа од осталих, — рече, —

па неком и неком лијеп пешћеш, а мени донио фесурину, што не ваља ни два гроша. А томе сам се и надала од тебе! И чудила би се да си поштенији од ћаће ти и друге чељади, па да ме се ти боље овизаш...

— А шта фали твом пешћешу? — пријекорно запита дајиница Анђа, намигнувши јој, кришом, да ћути.

— Немој ти мени ништа намигивати, — осијече стрина Мара још жешће и поново натегну боцом. — Ја кажем све што ми је на срцу. Н' умијем ја извијати ни увијати никоме, него жив ми очи, па у очи.

Тетка Сока, да утиша грају, узе свој ђердан и пружи Мари.

— Ево ти, сестро, ако ти је ово моје запело за око. Дај да се промијенимо.

Стрина Мара погледа на њу искоса, као бојећи се какве пријеваре.

— Јок, — дочека. — Нећу ја! Што је теби дао, нек стоји у тебе, а моје у мене. Јок! Ово ћу ја свему свијету износити, да види, како је господичић стрину даривао и донио јој фесурину од два гроша! Ово му је зафала што је у мојој кући изио толико хљеба и попио толико млијека.

Па, не рекавши ни збогом, оде из куће.

— Чудна жена! — дочека дајиница Анђа. — Оно она само језиком говори, а срцем ништа 'нако не мисли.

Ипак јој нико не одговори. И Стојан и мати му занијемили и, чудећи се, гледаху једно у друго, а остале скрстиле руке и блену онамо куд је оститла стрина Мара.

Пред вече изађе Стојан пред кућу, на авлију, и, сједећи на трави, гледаше у голе, пећинасте планине, чије се стијење чудно бјеласало према залазећему сунцу и ударало у очи, а, у разним бојама, блистала се и преливала водена прашина, на мјесту одакле је, са силном хуком, скакао брзи поток у провалије, избацајући попут сафуњаке бијелу пјену и разбацујући је по оближњим дубовима, буквама и по оној кривој, голој крушки,

што се нагла у страни, испод пећина. Безбројни дивљи голубови повијали су се изнад водопада, дизали се, спуштали и хитно се крили по пећинама, као да су хтјели умаћи од големог, поноситог орла, што се узнио над планином и изгледао као нека црна лопта, што се готово не миче са једнога мјеста. Отуда, испод оних дубова и букава, сад се разлијегла и пјесма и звонила је тако јасно, да је Стојан лијепо могао разумјети сваку ријеч. Са друге стране чуле се двојнице и клепет звона са овнова, праћени узвицима грлатих чобана и подвикивањем запослених редуша. И чудан неки мирис испуњавао је ваздух, али не благ и свјеж мирис планинскога цвијећа, него загушљив, тежак мирис опаљене траве и сухе, прашњаве земље...

— Ето Јована и Гоше! — викну мати изненада и окрену му главу на другу страну. — Ето, видиш те овце што иђу, то су наше овце, а за њима су њих двоје.

Стојан скочи са траве и полети им у сусрет, те се овце поплашише од њега и ударише у страну куд која. Прилети брату, загрли га и пољуби у оба образа, а сестра му се, међутим, сама објеси о врат и поче га љубити. Чак и рундов, да покаже колико се обрадовао, скочи уз њега и умало га не обори, весело лајући и машући својим кудравим репом, препуним чичака.

— Јесте ли се уморили? — запита Стојан брата и сестру.

— Јок.

Стојан узе штап од њих и сам поче овце гонити, хујкајући и грајући. Стаде их нагонити и на стругу, гдје му их мати дочекивала са каблом, да их помузе, али се убрзо показа невјешт, јер се овце наново поплашише те преврнуше кабао, а домаћицу мало да не пригњечише.

— Остави ти то, — довикну отац, који се већ бијаше вратио с рада и стао му иза леђа. — Искаљаћеш и испекснипт' те хаљине на теби, а газда није објестан, да ти вазда кроји нове. Ако не ушчуваш његово, нећеш знат' ни своје.

Стојан се покуњи, баци штап и пође у кућу. Отац пође за њим.

— А колико дана мислиш остат' овђе? — запита,

умивајући каљаве руке и отирући их о стару, прљаву махраму.

— Десет, — одговори Стојан.

— Пуно је то, — рече му отац мирно и дохвати за чибук, да га напуни. — Доста ти да останеш још један дан, па онда пут под ноге. Овђе немаш шта научит' к'о тамо. А и газди ћеш, можебит', требати, а не може ни он сам у он'ликоме послу...

— Да останем барем пет дана, — промуца Стојан, гледајући га некако и жалостиво и са страхом.

— Јок, осијече отац оштрије. — Ја ти велим, да иђеш. Ето виђели смо и ми тебе, а и ти си нас; здраво смо и добро смо и друго нам ништа не треба. Прешјутра торбу на врат, па на пут...

Стојан ушути. Читаве вечери ни ријечи више проговорио није. Није проговорио ни за вечером, кад га је мати нудила да боље једе. А чим је вечерао, казао је да је санан, па изишао пред кућу и извалио се на траву.

Није могао лако заспати. И врућина му, и тешко и загушљиво! Цврчак је негдје у близини цврькао и као дражио га, а из земље, из траве, изнад које су попут ситних варница пролијетали мали свијетњаци, била је чудновата врућина и притискала га. Ни вјетра ни од куда и дебела паучина, што се ширила испод стрехе па готово до кућних врата, била је непомична, нити се један једити пут заталасала или повила. А рундов се приближио и своје јаке шапе опружио му управо поред главе, те пасје бухе искачу и по њему, шкакље га и гамижу уз леђа...

— Ех, тежак сам ја њима овђе! Заборавили су на ме! — уздисао је Стојан, који би по свему осталоме могао заспати, да га отац онако осорно не гони од куће. Ријечи његове једнако су му звониле у ушима и, ма на коју се страну превриуо, није их могао заборавити.

— Тежак сам, тежак, — понављао је још једном. Па, кад је тако, боље да се сјутра врнем у шехер, него пресјутра.

(Наставиће се)

О БРАЧНИМ ПАРНИЦАМА

или

УЗРОЦИ УНИШТАЈА И РАЗВОДА БРАКА

с погледом

на домаће законодавство

(наставак)

2. Али, да би брак по нашем закону био закључен, није довољно само то, да дотична два лица разнога пола, која су при том правно способна, пред два или три сведока слободно изјаве свој пристанак на ступање у брак, већ се тражи још да се та изјава њихова врши на особити начин. Савршенство и потпуност брака добија се само онда, кад буде испуњена уз то и нека нарочита, законом прописана, форма. Ту нарочиту форму наш законодавац изражава овим речима: „и венчањем средством свештеника по пропису православне цркве (брак се) свршује.“ У томе се довољно јасно огледа у исто време и онај четврти основни елеменат у појму хришћанског брака што смо га назвали религиозни.

Брачни однос, као што смо већ раније видели, по природи својој је морални однос. Сва права и дужности, што се у њему садрже, нису постала, нити се одржавају услед неког спољашњег, правног прописа, већ свој извор и моћ за одржање налазе поглавито у моралном осећању. Али баш зато, што садржина брачног односа, скривајући своју основу у дубини савести и моралног осећања, не може потпунце и у свему бити обухваћена правним прописима, баш зато, акт, којим се тај однос установљава мора бити по природи својој такве врсте, да може

утицати на саму савест и морална осећања човекова. Такав пак може бити само акт религиозни, црквени.

Заједницу, у којој природну основу сачињавају полне тежње, које су истоветне са животињским инстиктом, од тога примитивног ступња, на коме влада груби инстикт, до чисто моралног и најсавршенијег односа међу људским створењима може уздићи само религија, која својим утицајем обухвата и снажи и све друге моралне односе њихове. Она је једина у стању да очува, очисти и на виши ступањ уздигне брачне односе. Спајајући склапање брака с богослужбеним актом, црква тиме савест дотичних лица потчињава непосредно вишем принципу. У свечаној свештенорадњи црквеној манифестује се, дакле, узвишена морална идеја брака, и тим начином морално осећање и свест оних лица, која брак закључују, прима живље и јаче све више захтеве и обавезе, што из брачног стања потичу. Црквени акт закључивања брака, па ма каквог облика био, показује свагда јачи утицај на саму вољу, на расположење и намеру лица, која у брак ступају. Услед тога, црквени акт у овој прилици даје веће јемство за одржање праве природе брака код сваког појединог случаја, и по сили утицаја на морално осећање и савест човекову са црквеним актом не може се мерити никакав грађански акт, јер неизвршење обавезе дате пред свештеником за супружнике хришћанске вере није ствар обична, без икаквог особитог свог значења. На против, њихово религиозно и морално осећање тада се мора јаче потрести, и у повреди и неизвршењу супружких обавеза они морају гледати у исто време и повреду саме своје хришћанске дужности.

По учењу хришћанске религије за остварење хришћанског идеала брака нису довољне обичне силе човечје. Узвишену љубав, коју хришћанство од супружника захтева, ону љубав, услед које однос њихов представља живу слику тајанствене везе између Христа и цркве, човек није кадар постићи сам, природним средствима својим. За то је потребна још и виша, божанска моћ, и само тада човек може постићи све циљеве брака. С тога, ради извршења свих задаћа брачног живота, по хришћанском учењу, јавља се потреба у религиозном освештању брака. У опште морал хришћански своју силу и живот добија само помоћу религиозног освештања; он се не може узети просто само као радња, која одговара прописима и заповестима хришћанског учења, већ га ваља разумети као жив

процес моралног препорођаја човековог, који се врши не толико личним, субјективним напорима самога човека, колико уз припомоћ више силе т. ј. благодетних средстава, која су човеку дарована искупљујућом жртвом основаоца цркве — Христа. Брак, при том, и сам по себи, као виши морални однос, а и по томе, што се у њему рађа нови свет, морао је разуме се, бити признат у хришћанству за важно средство тога моралног препорођаја човечанства. Представљајући собом слику тајанствене везе Христа с црквом, он је у хришћанству постао спроводник искупљења, спроводник благодетних дарова из покољења у покољење и у том своме значењу он природно мора бити освештан и утврђен силом благодети Христове. Брак је по учењу хришћанске религије тајна т. ј. једна таква свештенорадња, у којој се лицима, што у брак ступају, пошто претходно пред црквом изјаве свој пристанак и положе завет супрушке верности, благословом свештеника удељује божанска моћ (благодет), која њихову брачну везу освештава т. ј. од обичног моралног односа уздиже је до слике духовног јединства Христа с црквом, и помаже да се успешно постигну сви циљеви брака. Видљива страна ове свештенорадње огледа се: 1. у свечаној изјави брачних страна пред црквом да ступају у брачну заједницу по слободној вољи и да ће једна према другој очувати супрушку верност целог живота, и 2. у свечаном благослову те њихове намере од стране свештеника. Невидљива моћ више божанске силе по хришћанском догматичком учењу састоји се у томе, што она, по речима св. Писма, од заједнице два лица разнога пола ствара велику тајну, у колико та заједница постаје слика тајанствене везе Христа с црквом.[1] Божанска благодет по хришћанском веровању: а) освештава брачну заједницу, јер је света и духовна веза Христа с црквом;[2] б) учвршћује је нераскидљивим везама, пошто је и заједница између Христа и цркве такође нераскидљива и вечна,[3] и в) на по-

[1] „Тајна је ово вели апостол Павле, велика, а ја говорим за Христа и за цркву“. Ефес. V, 30.

[2] Отуда и вели апостол Павле о хришћанском браку „женидбу да држе сви у части, и постеља женидбена да буде чиста“ (Јевр. XIII, 4) и заповеда хришћанским супружницима: „ово је воља Божја, светост ваша, да се чувате од блуда, и сваки од вас да зна држати свој суд у светињи и части.“ (1, Сол. IV, 3. 4.).

[3] „Што је Бог саставио човек да не раставља“ (Мат. XIX, 6) овде, у погледу хришћанског брака, ваља разумети у смислу том, што је саставио не

слетку, помаже хришћанским супружницима да целог свог живота у свему строго испуњавају узајамне дужности један према другом, угледајући се на узвишени пример заједнице између Христа и цркве.[1]

Сама природа хришћанског брака као што видимо претпоставља тако рећи безусловно религиозни елеменат, јер без учешћа цркве и благослова свештеникова за хришћане не може ни бити брака. Он се сматра да је закључен само онда, дакле, када је и венчање, средством свештеника, по пропису православне цркве извршено. Другим речима, брак, по појму хришћанског учења, своје савршенство и потпуност добија само онда, када се задовољи и елеменат религиозни, који остаје у браку непрекидно, одржавајући се живом вером супружника, њиховим животом хришћанским т. ј. сталном непрекидном заједницом с црквом. То је догматично хришћанско учење о браку, без кога ми не бисмо никако могли разумети како је хришћански брак, задржавајући у главноме све карактерне црте дохришћанског брака, постао предмет не само грађанског већ у исто време и црквеног законодавства и суда.

Видели смо раније већ, да је црква још од најстаријег доба изјављивала поступно своје претензије, док на послетку није сасвим присвојила себи право, како у погледу законодавства о браку, тако и у погледу надлежности за расправу свих брачних спорова. Признање тог њеног права од стране наше државне власти у погледу законодавства изражено је тиме, што је грађанско законодавство усвојило све основне одредбе црквеног законодавства о браку како о условима и форми закључивања, тако и о законским узроцима за уништај и развод. Односно пак надлежности суда постоји специјална одредба законска, која гласи: „сва дела спорна у смотрењу брака принадлеже суду духовном, а тако и парнице поради уништења и развода предузимаће се, расправљати и решавати од суда духовног прописаним тога ради редом и начином.“[2]

законом него поглавито својом божанском моћи, коју удељује брачним странама помоћу особите тајне.

[1] Тако се једино и може разумети заповест апостола Павла: да мужеви љубе своје жене као што и Христос љуби цркву, и себе предаде за њу (Еф. V, 25), а жене — да слушају своје мужеве у свему, као што црква слуша Христа (— 24).

[2] § 99. грађ. зак. у вези са тач. 5. и 6. чл. 96. закона о цркв. властима.

Несумњиво је, дакле, да се у појам брака по дефиницији и природи нашег домаћег законодавства у опште као основни елеменат, поред раније три, физичког, моралног и правног, о којима је већ било говора, мора уврстити и религиозни елеменат. Његово значење законодавац је доста јасно изразио безусловним захтевом својим да поред осталога буду испуњени и прописи православне цркве. Овај захтев, по смислу законских одредаба, тиче се не само спољне формалности закључивања или услова за постанак брака, већ и саме способности супружника за ступање у брак.

У погледу спољне формалности закључивања, да би брак био признат за законит, морају бити испуњени нарочити прописи црквени како односно лица, које венчање врши,[1] тако и односно места,[2] времена[3] и начина вршења самога акта венчања.[4] Нема брака све дотле, док се не изврши венчање по прописима цркве па макар да су остали законски услови сви испуњени. Другим речима, наше законодавство правну вредност придаје само религиозном браку.[5] Оно не зна, дакле, за тако

[1] „Вѣнчаніе же и брачное благословеніе, ни отъ кого пріяти имъ достоитъ, точію отъ самаго своего приходскаго священника, или отъ инаго священника, повелѣніе отъ него имоущаго...“ „Пастырь же свойственный есть, имъ же вѣнчани и благословени быти имутъ новобрачніи, священник, въ его же парохіи женихъ есть. Но убо въ нѣкіихъ странахъ въ его же невѣста поемлется, аще не оба отъ единыя соуть парохіи, сей вѣнчаетъ: по древнему оубо всемъ каковыи гдѣ обычай съдержится, аще да бываетъ“. — Кормчая книга, чланак: „О тайнѣ супружества.“ В. одлуку саборску СБр. 27. јуна 1888. г. Зб. стр. 223.

[2] Венчање православних хришћана мора бити свагда у цркви. „Само по нужди може се венчање изван цркве свршити на другом пристојном месту“ — § 91. грађ. зак.

[3] Није допуштено венчање у дане поста, ни ноћу. Види одлуку Архијерејског Сабора од 1875. год СБр. 2. у зборнику стр. 227. и прописе изложене у чланку „О тайнѣ супружества“.

[4] Акту венчања претходи тако звано оглашење у цркви (три пута) и брачни испит — § § 83, 63, 84, 90. грађ. зак. Само пак венчање врши се по прописима Требника. Одступање од ових прописа о обреду црквеном може бити допуштено само у случају неке опасности и тада је довољна изјава лица да желе брак закључити и формула изговорена од стране свештеника па да акт венчања буде признат за законит.

[5] Римски грађански закони дуго време нису се јасно изражавали о црквеном освештању брака. Шта више ни у Прохирону Василија Маћедонског нема никакве одредбе да брак мора посредством цркве бити закључен, ма да постоји забрана тајног венчања: „Ни кто же въ тайнѣ да вѣнчается.“

звани грађански брак ни по крајњој потреби (Nothcivilehe), ни по избору (факултативни), а камо ли за опште обавезни (Obligatorischcivilehe). „И вся прочая супружества — вели се у 50. глави Крмчије — яже не с благословеніемъ церковнымъ и чиннымъ отъ своего си пастыря, сіесть, отъ епископа, или отъ тоя парохіи священника, вѣнчаніемъ при двухъ или тріехъ поне свидѣтелей свершаемая, по соборному уставленію, и святыхъ отецъ ученію, не законна, паче же беззаконна и ни что же суть.“

Што се тиче пак способности супружника за ступање у брак, осим оних услова, односно сметњи законских, поменутих приликом говора о физичком, моралном и правном елементу, које готово подједнако предвиђају оба законодавства, и грађанско и црквено, има још и таквих, који су се јавили као резултат самог хришћанског догматичног учења о браку т. ј. у којима се огледа чисто религиозни елеменат. У ове се могу уврстити:

а. Јединство религије. По правилима православне цркве од лица, која приступају каквој тајни у опште захтева се пре свега да су хришћанске вере. Ово се захтева с тога, што без вере у Христа човек не би био кадар да прими дар божански, нити би се у опште могао користити оном божанском моћи, која му се удељује самом тајном, јер у царство благодети Христове, по учењу цркве, могу ући само они који су крштени (Јов. III, 5.). Па пошто је и брак тајна, мора се, разуме се, и код њега овај општи захтев испунити. Осим тога, по самој идеји својој хришћански брак претпоставља најтешњу животну заједницу између два лица разнога пола. Такав однос, међутим, може се засновати само при потпуној подударности свих услова личног стања оба супружника. Од ових услова најважнији је, нема сумње, исповедање религије, јер она поглавито утиче на образовање моралног облика човековог и на личне погледе његове на живот и свет па, дакле, и на сам брачни живот. Отуда раз-

гласи гл. 27. 4. наслова, „но при множайшихъ людехъ, ибо се дерзноувыи сотворити, да накажеться запрещеніи моучимъ: сирѣчь іерей, яко в неподобная себе вложить въ тайнѣ вѣнчавъ, достойныхъ истязанъ боудеть по церковныхъ правилъ заповѣдей“. Црквени благослов признат је за битни услов законитости брака тек 89. новелом Лава Мудрог око 893. године. Крајем 11. века (1095. год.) овај пропис почео је важити и за робове. Подробније о овоме види Zhishman S. 156—160.

лика религије, како по догматичном учењу хришћанства, тако и по самој идеји хришћанског брака мора се сматрати као једна од највећих сметњи за брак. Да се овај услов има сматрати као врло важан за брак, налазимо потврду у неколико и у томе, што је он признават и у дохришћанском свету, премда истина не код свих дохришћанских народа. Код Јевреја, на пример, било је забрањено закључивати бракове с оним многобошцима, који су се одликовали необичном оданошћу идолопоклонству и највећим моралним развратом као што су били седам народа хананејских.[1] Па још мање је онда у хришћанству могло бити допуштено закључивање брака са следбеницима других религија. Хришћански цареви још у IV веку забранили су брак с многобошцима[2] и Јеврејима.[3] Црква је забранила бракове не само са лицима других религија — са Јеврејима и многобошцима, већ и са јеретицима. Ово је јасно изражено и у различним саборским правилима црквеним. Најпотпуније и најпрецизније је ова забрана изложена у 72. правилу VI васељенског сабора: „Забрањује се човеку православном, вели се у том правилу, да се сједини са женом јеретичком, а тако исто и жени православној да се венчава с човеком јеретиком. Ако се дозна да је неко тако што учинио, брак нека се не сматра за важећи, и незаконита веза нека се раскине; јер не треба мешати оно, што се не може мешати, нити састављати са овцом вука, ни са уделом Христовим наследство грешника.“[4] У смислу ових црквених прописа и наше позитивно законодавство забрањује брак између хришћана и нехришћана,[5] изузимајући оне случајеве, када је брак између лица нехришћанске вере био закључен и као такав неко време постојао, па једно од тих лица пређе у хришћанску веру. У тој прилици важност раније закљученог брака зависи од воље супружника и то поглавито од стране нехришћанске. Овде се чини изузетак од општег правила с тога, што је такав брак са законског гледишта правилно био закључен, па је немогуће

[1] 2. Мојс. XXXIV 15, 16.; 5. VII, 3.

[2] L. 1. C. Th. de nuptiis gentilium (III. 14.)

[3] „Нико од Јевреја не сме са хришћанком ступити у брак нити се хришћанин сме оженити са Јеврејком. Ако би ко тако што урадио, онда се његов злочин изједначује с прељубом, и сваком без разлике слободно је против тога тужбу поднћи.“ L. 6. Cod. I. 9.

[4] Упореди Лаод. 10. и 31., Карт. 21. (30); Халк. 14.

[5] тач. *и* § 69. грађ. зак.

оспоравати оно, што је једном већ признато за законито, нити би одговарало духу хришћанског морала да се врши насиље над људским осећањима. Поред тога, прелазак једног супружника из нехришћанске у хришћанску веру даје доста основа за претпоставку да ће и други супружник следовати примеру свога брачног друга,[1] услед чега важност брака у овој прилици зависи од воље нехришћанске стране. Међутим, ако би се узело обрнуто т. ј. да важност брака зависи од хришћанске стране, онда би се могло посумњати и у искреност намере оног лица, које је прешло у хришћанску веру, да под видом промене религије, као главног циља, не скрива средство, којим ствара само законски узрок за развод брака.

Исповедање религије у погледу брачних односа по нашем закону представља, дакле, један од важних услова. Оно има то значења да брак између хришћана и нехришћана не само да не може бити закључен, већ шта више и одступање једне стране од хришћанског закона доцније, у току једног законито склопљеног брака може имати последица за даљу трајност његову. У првом случају, брак између хришћана и нехришћана, нема силе ни важности, и уништава се као да није ни био,[2] а у другом, одступањем једне стране од хришћанског закона ствара се законски узрок за развод брака[3] Тамо је, дакле, оскудица у јединству религије, нема битног услова за брак, а овде је тај услов нарушен, прекинут је правилан ток брачних односа и осујећен је сам циљ брачног живота.[4]

б. Искљученост сродства, крвног и духовног, у степенима црквом забрањеним. Уређујући брак и породицу сво-

[1] 1. Кор. VII, 12—17. „Кад једно лице из нехришћанске вере пређе у православље, брак раније закључен остаје у важности кад то желе оба супружна лица. Ну кад једна нехришћанска страна неће да продужи брачни живот с новокрштеним, онда је овом новокрштеном лицу слободно ступити у други брак с лицем из хришћанске православне вере.“ Одлука Архијерејског Сабора од 23. новембре 1899. год. СБр. 65. Зб. стр. 231.

[2] тач. 9. § 93. у вези с § 79. грађ. зак.

[3] тач. 4. § 94. грађ. зак.

[4] Односно бракова пак између православних хришћана и чланова других хришћанских верских заједница наше грађанско законодавство прописује, да морају бити „чрез надлежног свештеника православне вере благословени и заведени у надлежне књиге венчаних, при православним црквама установљене“ па да буду пуноважни. (Решење од 9. септембра 1853. год. ВН. 859. Збор. VII стр. 80.)

јих следбеника саобразно хришћанским принципима, црква се почевши још од првих времена свога живота па кроз све векове свагда старала да од брака и породице отклони све појаве, које би могле ослабити религиозно — морално значење ових института. У те појаве она је с правом уврстила и тако звано родоосквpњење.

Услед крвног јединства, које ствара родбинску везу, сваки члан породице у погледу других чланова има нека особита права и обавезе, а сви скупа опет сачињавају неку моралну целину, коју одржавају чисто морални односи љубави узајамног поштовања и овог или оног међусобног утицаја. Ти односи, који владају међу сродницима, по природи својој, не слажу се с односима брачним; они у моралном животу човекову представљају две сасвим различне сфере, јер осећања, из којих се јављају и помоћу којих се одржавају сроднички односи разликују се од оних осећања, којима се заснивају и одржавају брачни односи. Свакоме је од нас већ добро познато, на пример, да између родитеља и деце, браће и сестара, деде и унуке, стрица и синовице, ујака и нећаке, услед њихове међусобне крвне везе, постоји такав морални однос и влада таква сродничка љубав, да њена светост и чистота не допушта шта више ни помисао на полне односе међу њима, и чим би се појавила супрушка љубав, одмах би се сродничка љубав разрушила, јер оне се узајамно потиру и једна другу искључују. Услед тога, права, истинска брачна заједница између крвних сродника постаје управо немогућна по природи. Она се заснива између два лица разнога пола помоћу љубави особите врсте, која се изражава само у извесном добу живота човечјег, налазећи свој мотив у тежњи супротних полова за узајамном допуном. Па пошто у кругу родбинском сваки члан, самим рођењем својим, улази у нарочите моралне односе према другим члановима, то, природне је, да га непокварено морално осећање родбинске везе мора гонити да објект супрушке, полне љубави тражи свагда ван граница свога родбинског круга. Не наводећи друге, (физиолошки, политичко-правни и т. д.) довољан је, држимо, и овај један, морални основ, па да се може увидети потреба забране брака међу сродницима.

Законске прописе и обичаје, по којима се забрањивало сродницима да закључују бракове међу собом налазимо још у дубокој древности и код народа многобожачких. Само код по-

неких старијих народа, као на пример код Асираца, Египћана и Персијанаца, поглавито услед изопачености религијских појмова, допуштало се да сродници међу собом могу ступати у брачну заједницу. У јеврејском, грчком и римском законодавству сродство је већ једна од замашнијих сметњи за брак. Стари завет забрањује мешање крви и сматра то за противприродни порок.[1] Код старих Грка врло су ретки примери (у Атини и Шпарти) да су се ближи сродници могли узимати. Римско право још од најстаријег доба забрањивало је incestae — нечисте или смешане бракове.[2] Према томе оно, што је и код самих нехришћана било строго забрањено није могла ни хришћанска црква допуштати. Морално начело, које је више мање, бар у каснијој фази развитка, руководило јеврејско, римско и византијско законодавство при доношењу прописа о забрани брака међу сродницима, тек је у хришћанству уздигнуто до свог правог савршенства, када је брак добио нарочито религиозно-морално значење, које дотле није имао нити је могао имати. Јеврејско и грчко-римско законодавство у првим временима хришћанства била су од јаког утицаја на канонске прописе цркве, па су тај утицај и доцније задржали. По своме начелу црква је тежила поглавито за тим, да одржи и освешта у браку религиозно-морално значење његово, гледајући у њему не само телесну него и потпуну духовну заједницу. Ова се пак код сродника, као што смо видели, не може постићи с тога, што њих веже осећање породичног поштовања и природне стидљивости у толикој мери, да се искључује она узајамна оданост и сједињење, које црква од хришћанског брака захтева. С тога је црква, својим строгим канонским прописима, у којима лежи овај морални основ, строго забранила закључивање брака међу сродницима претећи преступницима ових прописа најстрожијим казнама па и самим искључењем из црквене заједнице.

Имајући пак у своме задатку да обухвати цело човечанство, хришћанска црква није се морала зауставити на оним границама забране, које је она затекла. И доиста, ако учинимо једно упоређење са законодавством Мојсејевим, ми ћемо видети да је она знатно проширила појам о сродству, као законској сметњи за брак. Тако, на пример, признавши крвно и двородно (по браку)

[1] Лев. XVIII. 24. 25. 28. 29.

[2] L. 39. § 1. De ritu nupt. 23. 2.

сродство у правој линији за несумњиву и безусловну сметњу, као што је и Мојсеј био прописао, она је још даље распрострла забрану брака у крвном сродству по побочним линијама и први пут је уврстила у сметње за брак дводродно сродство у тим линијама. Осим тога, признавши сродство као сметњу за брак не због тога само, што су у кругу његовом сви чланови везани јединством крви, већ поглавито, што се међу њима ствара нарочита морална веза, која се разликује од брачне везе, хришћанска црква је унела у појам сродства поред осталога још и особиту врсту моралне везе, која постаје услед крштења, и под именом духовног сродства уврстила је и ово сродство у број законских сметњи за брак. На тај начин, у хришћанској цркви у току времена образовао се читав низ канонских прописа о сродству, као сметњи за брак.

У колико је извор ових прописа у црквеном законодавству, у толико се у њима огледа религиозни елеменат; међутим по природи својој они штите у главноме онај морални елеменат, о чијем значењу је већ било говора. Повреда прописа православне цркве о сродству представља, према томе, недостатак религиозно-моралног елемента, а без њега би брак био несавршен. На том основу не допушта се закључивање брака по нашем закону „између сродника у степенима црквом забрањеним“,[1] а ако би такав брак био закључен — уништава се, односно снажност његова доводи се у питање према томе, да ли је строжија или блажија законска одредба о забрани дотичних степени сродства, о чему, у границама црквених канона и одлука Архијерејског Сабора, решава Архијерејска власт.[2]

(Наставиће се)

---

[1] тач. *ј* § 69. грађ. зак.

[2] тач. 9. § 93. у вези с § 80. грађ. зак. и тач. 16. чл. 27. зак. о цркв. властима.

КАН И СИН

— ГОРКИ —

...Био у Криму један кан. Звао се Мосолајма ел Асваб и имао сина Толаика Алгалу...

Овим речима отпоче Татарин, слепи просјак, једну од старих легенада тога полуострва, које је пуно оваквих успомена. Наслонио се беше на стабло мрке боје једнога јагодовог дрвета. По каменим развалинама од времена урнисане канове палате, поседала око приповедача гомилица Татара, у дугачким шареним доламама и преко њих златом извеженим комоткама. Било је вече. Сунце се лагано спуштало у море. Његови црвени зраци пресецали су тамну масу лишћа, које покрива развалине и одмараху се као блештећа светла места на камењу обраслом маховином и повијеном витим гранама зеленога бршљана. Међу гранама оближње групе јаворова вио се поветарац. Њихово је лишће треперило и жуборило, чуло се као да се невидљиви поточићи из ваздуха сливају.

Слепчев је глас био тих и дрхтао је. На лицу као у камену урезаном и борама на њему огледао се неми мир. Речи, које је као на памет изговарао, текле су саме једна за другом, те се пред слушаоцима стварала слика давно минулих дана, пуних снаге и осећаја.

„Кан је био остарио“ причаше слепац, „али му је харем био пун жена. Све су оне љубиле старца, јер је у њему било још снаге и жара, а његова миловања беху нежна и ватрена. Жене ће увек љубити онога, који уме да их снажно милује,

па ма он био сед, ма му лице пуно бора било; пошто је лепота у снази а не у њежном лицу и црвеним образима.

Кана су љубиле све, он опет љубљаше само једну, робињу козакињу, из степе поред Дњепра. Њу он миловаше увек радије од свију других жена свога великог харема. У харему је било три стотине жена све лепих као пролећно цвеће. Живише оне туна у свакој радости и задовољству, јер је кан наређивао да им се готове сва могућа укусна и слатка јела и дозвољавао да играју и веселе се кадгод им је воља.

Своју козакињу опет позивао је кан често на своју кулу, са које је био диван изглед на море и у којој је било спремљено све што треба задовољној и срећној жени. Беше туна слатког јела и свакога ткива, злата и драгог камења разне боје, свирке и лепих тица из далеких земаља а и ватреног миловања заљубљеног кана. На кули је проводио он са њоме често пута по читаве дане, те се тако одмарао на плодовима свога вредног и труднога животнога рада. Знао је он, да му син Алгала неће осрамотити канство, јер ено га где као вук лови по руским степама, враћајући се увек са богатом пљачком, новим женама и новом славом, остављајући за собом страх, пепео, крв и лешине.

Једном се врати Алгала са свог јуначког похода на Русе. Приредише велике свечаности у његову част. Поглавари са целог острва скупише се на ту част. Било је ту чашћења, весеља и витешких игара. Гађало се стрелама, заробљеницима у очи, да се опроба снажна мишица, понова се пило и славио храбри Алгала, страх непријатељев и стуб канства. А стари се кан радовао слави свога сина. Топло је било старцу око срца, гледајући у своме сину таквог јунака и знајући да ће, кад он, старац, умре, бити канство у добрим и снажним рукама.

Баш му је годило што то зна, па да би и сам показао колико воли свога сина, са пуним пехаром у руци, овде на свечаности, пред свима поглаварима и бекама, устаде и рече:

„Алгала ти си добар син! Нека је слава Алаху и буди хваљено име пророково“.

Сви хвалише име пророково у снажном хору. Кан продужи:

„Алах је велики! Још за живота обновио је младост моју у моме храбром сину. Ја већ гледам својим старачким очима, како ћу, кад једном очи склопим и црви ми срце гристи за-

почну, и даље живети у своме сину. Алах је велики и Мухамед његов прави пророк! Имам доброг сина: рука му је чврста, срце јуначко, памет бистра.... Кажи сине, шта желиш да ти дам? Кажи Алгала, даћу ти све што зажелиш....“

Још не одјекнуше ни последњи звуци са усница старога хана а Толаик се нагло подиже. Црне му очи синуше као у сокола и светлише као море по ноћи.

„Дај ми робињу козакињу, господару и оче мој“.

Кан застаде, поћута само за тренутак, колико да умири срце своје — и пошто је поћутао рече јасно и одлучно:

„Узми је! Кад свршимо част узми је... Лице храброга Алгале осу необична радост, соколове очи севаху, исправи се у свој величини својој и рече оцу, кану:

„Ја знам шта ми поклањаш господару и оче мој. Ја знам... Роб сам твој — син твој. Ево ти моје крви, узми је кап по кап — стотину ћу смрти претрпети за тебе“.

„Мени ништа не треба!“ одговори кан и седа круна, многогодишње славе и великих дела, клону му на прса.

Ускоро довршише част и кренуше заједно, ћутећи из палате ка харемлуку. Ноћ је била тавна. Ни месеца ни звездица на небу, сакрио их беше густи вео црних облакова. Иђаху дуго по мраку, док ће рећи кан ел Асваб:

„Дан за даном часи живот мој... све лакше куца старачко срце моје... све је мање жара у мојим грудима. Светлост и топлину души мојој даје само ватрено миловање моје младе робињице. Кажи Толаиче, кажи ми зар баш не можеш без ње? Узми стотину других, узми све остале моје жене, само ми њу остави“.

Толаик Алгала ћути — само уздану.

„Моји су дани избројани... Колико ћу још лазити по земљи? Последња радост мога живота, она је — то руско девојче! И кад ње нестане, ко ће ме још љубити — мене старца, ко? Ни једна више Алгала!...

Алгала ћути.

„Како могу живети кад знам да је ти грлиш, да она теби пољупце даје! Пред женом нема разлике отац и син. Пред женом смо ми сви — људи, сине мој... У тузи ћу скончати живот свој... Боље да ми се понова отворе све старе ране и потоцима љусне крв из њих, боље да не преживим ову ноћ сине мој!“

Његов син ћути... Застадоше на вратима харемлука, стоје неми, главе им клонуле на прса. Свуд у наоколо помрчина, по небу се вију облаци, ветар креће гране по дрвећу, изгледа да им неку песму поје.

„Ја је одавна љубим, оче..." изусти тихо Алгала.

„Знам... али знам и то да те она не воли" одговори кан.

„Срце ми пуца кад само на њу помислим".

„А са чега је пуно моје срце!"

Понова заћуташе, Алгала уздану.

„Истина је дакле што ми мудри мула приповедаше. Жена је мука човекова. Кад је лепа многи је желе, те јој муж мучи муку велике љубоморе, кад је ружна опет човек пати завидећи другима. Ако није ни лепа ни ружна, човек је најпре начини лепом и пошто се увери да је погрешио, опет пати са ње, са жене".

„Мудрост не лечи срчане болове" проговори кан.

„Оче! имајмо сажаљења према нама самима".

Кан подиже главу и гледаше тужно свога сина.

„Да је смакнемо" прозбори Алгала.

„Ти волеш више себе него ли и њу и мене" рече кан после малог размишљања.

„Па и ти тако".

„Да, тако је и ја тако" рече тужно кан. Туга га је створила дететом.

„Смакнимо је".

„Не могу ти је дати, не могу" опет кан.

„А ја не могу више без ње — ишчупај ми срце, или ми је дај".

Кан ћути.

„Бацимо је у море".

„Бацимо је у море" понавља кан као одјек, речи свога сина.

Уђоше у харемлук. Затекоше је где спава на богатом миндерлуку. Застадоше пред њом и посматраше је дуго. Староме кану потекоше сузе низ образе, низаху се као бисерна зрна по сребрној бради. Сину засветле очи, шкрипећи зубом угушује своју страст и стаде будити козакињу.

Она се трже и на лепом, као зора ружичноме лицу, засијаше два плава неба њезиних очију. Алгалу није приметила, те пружи медене уснице кану.

„Пољуби ме стари мој соколе“.

„Спреми се... поћи ћеш с нама“ рече јој кан лагано.

Сад је тек приметила Алгалу и сузе у очима свог старог сокола... Мудра је била — на мах је све разумела.

„Ево ме“ рече. „Ево ме... ни једном ни другом... јел те... тако сте решили. Па тако и треба да суде они, који су јаког срца. Ево ме“.

Ћутећи кренуше сви троје мору. Ишли су танком стазицом ветар је хукао, страшно хукао.

Она је била слабачка — девојче; брзо се уморила; али је била и поносна, — није им се хтела одати.

Канов син примети где она нешто заостаје па ће рећи:

„Бојиш ли се“.

Пресече га само оком и показа крваву ногу.

„Ходи, ја ћу те понети“, рече Алгала и пружи руке према њој. Она само обисну о врат свога старога сокола. Кан је као перо подиже и понесе је. Она седе на његове руке и склањаше гранчице на путу да га не би уболе у око.

Идоше доста дуго и већ се чује у даљини морски шум·

Толаик је ишао иза њих — те ће рећи:

„Пусти ме да пређем напред, већ сам два пут потезао нож да те закољем“.

„Пређи... За ту твоју намеру бог ће те казнити или опростити... како он хоће. Ја као отац праштам ти... Ја знам шта је љубав“.

И ето већ ту пред њима је море. Ту доле празно, црно, бескрајно. Чак доле у дубини разбијају се вали о стење а доле је тако мрачно, ладно и ужасно.

„Збогом“ рече кан и пољуби девојче.

„Збогом“ рече Алгала и поклони се дубоко пред њом.

Она пође, погледа тамо доле где вали своју страшну песму певају, ухвати се за груди и узмаче натраг.

„Баците ме“ рече им.

Алгала пружи руке према њој и зајеца. Кан је узе на руке, притиште снажно на груди, пољуби, диже преко главе и баци у дубину.

Тамо доле у дубини певају вали своју силну песму. Снажна ли је та песма, те обојица не дочуше како је слетела доле у море. Ни гласка — баш ничега. Кан се спусти на камено стење и немо гледаше час доле у тамнину, час у даљину, где

се море с облацима меша, одакле се јека таласова чује и ветар дува, те му браду у прамење дели. Толаик непомична стена, стоји поред њега и покрио лице рукама. Време пролази, ветар гони по небу облаке један за другим. Црни ли су и тешки ови облаци, баш ко мисли остарелог кана, што лежи на стењу, над морем.

„Оче! хајдемо", отпоче Толаик.

„Чекај" прошапута кан, као да нешто ослушкује. И опет пролази време и још увек ударају вали тамо доле а ветар прелеће са стене на стену и ромори по дрвећу.

„Хајдемо оче".

„Чекај још мало".

Још је неколико пута узвикивао Алгала „хајдемо оче".

Кан се не миче с места, са кога је изгубио сву радост својих последњих дана.

И најзад — пошто све мора имати свога краја, устаде он снажан и поносан. Сакупи обрве и мукло рече:

„Хајдемо!"

Пођоше, али за мало па опет застаде.

„Зашто пођох и где ћу ја, Толаиче" упита он свог сина. „Пашто ми је више живот, кад је сав мој живот она била! Стар сам, више ме нико љубити неће; а кад некога нико не љуби — од тога није мудро што живи на свету".

„Имаш славу, имаш богаство, оче!"

„Дај ми само један пољубац са њених усана и на част ти све. — Све је остало мртво, само је женина љубав жива. Где нема таке љубави — онде нема ни живота за човека, он је просјак и тужни су његови дани. Збогом сине мој, нека те благослов алахов прати и по дану и по ноћи".

Кан окрете лицем к мору.

„Оче" викну Толаик.

Даље не имађаше шта да каже јер се човеку, па кога се смрт смеши, и нема шта да каже, нема ничега што би му повратило понова љубав ка животу.

„Пусти ме".

„Боже".

„Он зна".

Брзим корацима приближи се кан обронку и скочи у дубину. Син га не задржа а и неби га могао задржати. И опет

се ништа не чу с мора — ни гласка ни шума од пада кановог. Само су валови и даље шумили и зукали своју дивљу песму.

Дуго је гледао Толаик Алгала доле у дубину и најзад гласно уздану:

„Алах подари и мени тако снажно срце!“

Затим га нестаде у ноћној тами.

....Ето тако је умро кан Мосолајма ел Асваб.... а у Криму постаде кан Толаик Алгала.

РАЗВИТАК ФРАНЦУСКЕ ИСТОРИЈОГРАФИЈЕ У НОВОМЕ ВЕКУ

од

ДР. ЈОВАНА Б. ЈОВАНОВИЋА

(НАСТАВАК)

Ови су историчари припадали по идејама либералима, а по своме пореклу средњој класи, буржоазији, и желели, да она узме управу земље у своје руке. Готово су се сви бавили слободним професијама, били су адвокати, новинари и професори. Сви су се одушевљавали љубављу према слободи и љубављу према средњем сталежу; сви су се бавили историјом да оправдају наде и да утврде позицију либералне партије. Сви су они били на страни „побеђених Гала“ и тражили њихова историска права. Тада је владало мишљење да су Франци, као завојевачи Галије и победиоци Гала, били творци племства и француске државе, и Велика Револуција је сматрала као ослобођење побеђених Гала од франачких победиоца. Гизо је у спису „о влади Француске после Рестаурације“ (1820) овако окарактерисао Револуцију: „Револуција је била рат, такав рат, за какав свет зна, да је могућ само међу страним народима. У времену нешто више од тринаест векова француска је имала две револуције: народ победилац и народ побеђен. Више се од тринаест векова борио побеђени народ, да збаци јарам победилачког народа. Наша је историја историја ове борбе. За наших дана била је одлучна битка: она се зове Револуција.“ Напослетку, либералним темпераментом ових историчара, објашњава се њихово нарочито интересовање за историју Енглеске, отаџбину и узор установа, које су они волели.

Ма колико да ови историчари имају великих погрешака, имају ипак и великих заслуга. Уметничко и литерарно осећање моћ уображења, помоћу које су често потчињавали реална факта својим личним утисцима, допустили су им у исто време да оживе прошлост, да јој даду њену праву боју, да је тако рећи учине очигледном, дајући јој рељефност и необичан живот. Поред свих политичких и религиских страсти, ипак су они успели, да дубоко продру у душу некадањих људи и да схвате психолошку и хуману страну историје. У опште је заслуга француских историчара, што су унели живот у историју, што су у историји тражили људе место факата, и створили интелектуалну агитацију, плодну због велике количине нових погледа, општих идеја, које су често пута нетачне, али увек интересантне и духовите.

Револуцију од 1830 сматрали су историчари за своју победу; Миње и Тјери изјавили су били, да велика Револуција није довршила своје дело; она је трансформовала друштво, али није засновала слободу: година је 1830. и то учинила. Сад више није било „раса“, нити непријатељских принципа. Историчари, који су допринели, да ове идеје победе, дошли су били и на управу земље: Тјер, Гизо, Вигмен. постали су министри, Барант амбасадор. Дошавши на владу, ови људи нису заборавили ни историју, која им је дала њихову снагу, већ је њихова највећа жеља била, да спреме средства, да се историске науке развијају и да их што боље заштите. Јулска влада била је истински организатор историске науке у Француској. На првом месту држава је осигурала историји прво место у вишој настави и основала нове катедре на факултетима и у Француском Колежу. За тим буду разгранате и реорганизоване неколике специјалне школе (школа за источне језике, École des chartes, основана француска Школа у Атини 1846). Влада се стане брињути, да издаје научне публикације. Гизовљевом иницијативом отпочело је Министарство просвете да 1835 издаје Collection de Documents inédits relatifs à l'histoire de France. Поред државе утркивали су се у активности научна друштва и књижаре. Академија је отпочела од 1841 свој Recueil des historiens des Croisades, а под њеном заштитом настави Пардеси Брекињијеву колекцију Diplomata (1835). Друштво за Француску Историју отпочело је 1835 своју колекцију хроничара и историчара француских. У исто су доба отпочели излазити Archives curieuses de l'Histoire de

France, а тада је и опет Миње основао чувену штампарију, у којој је читав персонал свештеника радио на прештампавању Patrologies gresque et latine. Тада су отпочели да излазе научни и стручни листови у којима су објављивани историски чланци и расправе и Институт је издавао своје Мемоаре. За историчаре средњега века отпочела је (1835) Bibliothèque de l'Ecole des Chartes, за нумизматичаре (1836) Revue française de Numismatque, а доцније је (1844) основан за археологе, филологе и оријенталисте Revue Archéologique. Историске су чланке доносили Journal des Savants, и Revue des Deux Mondes, у коме је Тјери отпочео прве своје приче из доба Меровинга. По провинцијама буду основане провинциске Академије које отпочну издавати Мемоаре у њима су излазиле историске дисертације, а буду још основана и многа историска друштва. Од свију се друштава нарочито одликовало Друштво за Француску Историју.

Сад ћемо прећи на велике историчаре овога времена, чији рад пада до 1848, и о њима ћемо нешто опширније проговорити, јер су од много већег интереса за нас, него ли досада поменути.

Огистен Тјери (1795—1856) постао је историчар читајући Шатобријанове „Мученике“, а историчарску каријеру отпочео је студирањем енглеских револуција.[1] Као новинар бранио је права „побеђених Гала“, и своје чланке у томе правцу скупио је и књигу Dix ans d'études historiques (1817—27). По томе је писао Lettres sur l'Histoire de France (1820—28), у којима се више еминциповао својих политичких предрасуда и позивао на документа. Делом Histoire de la conquête d'Angleterre par les Normands (1825), задовољио је био укус тадањег доба, које је нарочито волело приче о биткама, нежне сцене и живописне описе. Он је ово дело написао под утицајем романа Валтера Скота. У форми приче развио је Тјери у овом делу теорију о непрестаном конфликту између раса, и о сталности утицаја једне победе над друштвеним и политичким приликама једнога народа. Овим је делом постигнута граница, која дели историју од романа. За тим је почео од 1839 до 1840 да публикује своіе Récits des Temps Mérovingiens, које се одликују пријатним стилом, пријатном и наивном емоцијом, али са резервом треба примити историску вредност многих детаља. Године 1840 скупио је Тјери своје приче у једну књигу, и додао им је предговор Considérations

[1] Плод је ових студија Vue sur les révolutions d'Angleterre (1817).

sur l'Histoire de France, где је први пут систематски изложио своје теорије о расама и о постанку трећег сталежа. Овим је делом завршио Тјери своје Херојске Приче и ударио другим правцем: сада се одао студирању комуналних институција. Гизо га је 1836 био одредио, да управља публикацијама неиздатих докумената, која се тичу историје трећег сталежа. Ово је имало на Тјерија веома великог утицаја: он се сад потпуно ослободи младалачких политичких страсти и напусти своју теорију о расама, тврдећи, да је са постанком феудалног режима нестало у Галији разлике у расама. Плод овог његова рада је дело Essai sur l' Histoire de la formation et des progrès du tiers état (1850). Ово се дело састоји из две партије: једна је историја буржоазије и сталешких скупштина, од неуспеха комуналне револуције до победе апсолутне монархије. Ово је најбољи, а у исто доба и најоригиналнији део књиге, и до данас једини рад у оваком обиму о овоме предмету. Друга се партија бави комуналном револуцијом. Најважнија је тачка у овој партији „табло старих француских општина“, где је покушано, да се старе општине класификују географски по своме постанку или по својој конституцији. Од свију партија овога дела ова је најпроизвољнија. Друга једна Тјеријева теорија има више изгледа да буде обновљена, а то је мисао о трајању римске општинске администрације у Француској, мисао, која се не може примити као сасвим сигурна, нити опет одбацити као нетачна. Овим последњим делом Тјери, истина, није решио научни проблем, али је поставио основу за даљи рад у овоме правцу.

Гизо (1787—1874) је био један од најсолиднијих и најенергичнијих научних радника свога времена. Године 1823 издао је Essais sur l'histoire de France pour servir de complément aux Observations sur l'histoire de France de l'abbé Mably. Репутација Маблијева била је у то доба толика, да је Гизо хтео да стави своје дело под протекторат тако великог човека, и ако је овај већ давно био умро. У том су делу овиx шест есеја: 1. о муниципалном режиму у римској царевини V века; 2. о пореклу и насељавању франака у Галији; 3. о узроцима пада Меровинга и Каролинга; 4. о друштвеном стању и политичким институцијама Француске под Меровинзима и каролинзима; 5. о политичком карактеру феудалног режима; 6. о изроцима постанка представничке владе у Енглеској. У предговору је тврдио Гизо, да се не занима савременом политиком, и да је дошао

моменат, кад треба посматрати живот старе Француске са потпуном непристрасношћу. Тиме је правио алузију на теорије о победи и пореклу племства и постанку трећег сталежа, које су у 18 веку заступали Буленвилијер и Мабли. Између Гизоа и Маблија лежи читав свет нових идеја и нових радова; Мабли се мало занимао анализом докумената, док је Гизо читао прво оригиналне текстове, затим модерну литературу — нарочито немачку — па по томе створио теорију, али је ипак био под утицајем Маблијевим и политичких философа. Гизо је поставио циљ, да изнађе, како су се слободне, аристократске и монархиске институције у Галији дошле из Немачке. — Плод његових предавања на Сорбони од 1828 до 1830 г. била је Histoire de la Civilisation en Europe et en France, depuis la chute de l'empire romaine.[1] У свесци о Европи, Гизо је пратио историју институција до 18 века, а у свесци о Француској само до Филипа Лепог (1285—1314) У овом је делу изнео не само политичке и друштвене институције, већ и установе црквене, покрет идеја и књижевности. Ово је дело израђено на основу извора и докумената; читаве су стране испуњене оригиналним цитатима и одмах прокоментарисане. Гизо је, износећи резултате својих научних истраживања објаснио, како је дошао до њих, показујући пут, којим треба да иде историчар. Што је оригинално у овој књизи, то је пажња, која је поклоњена цркви: Гизо је појмио, да је религиско осећање било битни услов средњевековне цивилизације. Исто је тако дао доста великим људима, које су историчари 18 века запостављали. Гизо је сам од историчара философа који је мишљења, да велики људи могу утицати на друштво и преобразити свет.[2] Овако је схватање појмљиво, јер је Гизо био савременик Наполеонов, па није могао гледати у Наполеону само продукт Револуције, а у царевини резултат фаталних сила. Ове вође људи велике су нарочито стога, што се њихов ђеније стара,

[1] Предавање његово на Сорбони 1828 о историји цивилизације у Европи, и 1858—30 о историји цивилизације у Француској изишла су први пут под насловом: Cours d'histoire moderne, подељена у два засебна дела: 1. Histoire de la civilisation en Europe depuis la chute de l'Empire romaine, и 2. Histoire de la civilisation en France depuis la chute de l'Empire romaine.

[2] Виктор Кузен у делу Principes de la Philosophie de l'histoire (1827) дао је битно место „шефовима." По њему је историја драма, у којој ваља разликовати роле „масе", која испуњава позорницу, и „шефова", који говоре и гестикулирају.

да схвати опште реалне потребе свога времена, и да их задовољи, задовољавајући и своју амбицију, па по томе ствара произвољне и далеке комбинације, хотећи да бескрајно распростре своју акцију, и да има будућност у власти, као што има садашњост. Велики човек хоће да утиче, и заиста утиче на човечји дух као и на друштво. Филозофија историје био је први укус и најраније занимање Гизовљево, али је он и у наративној историји показао исто тако велики таленат, као и у спекулативној. Прво му је дело у овом правцу Histoire de Charles I (1826—7), које сачињава први део његове Histoire de la Révolution d'Angleterre.[1] У овом се делу Гизо показао већи научник, него у поменутим делима: сваки је ред написан на основу доказа из докумената. Данашњи енглески научници сматрају га за потпуно поузданог вођа, и његово дело за „најбољу модерну књигу која се може читати о овој епоси.“ Гизо је имао исто тако страст да се служи документима као год и Тјери. Пре него што је публиковао своје есеје, предузео је био да издаје Collection de mémoires relatifs à l'Histoire de France (1823), а пре него што је издао Карла I, организовао је и дириговао је Collection de documents relatifs à la Révolution d'Angleterre. У прогласу за прву колекцију казао је Гизо: „Оригинални споменици наше старе историје били су до сад искључиво наслеђе научника; нису ни мало били приближени публици. Француска и њен живот од V до XIII века могли су се само упознати по делима модерних писаца.“ Гизо је био и научник и писац са сопственим идејама, талентован приповедач, а у исто време философ историје и главни представник философске школе у историској науци тога времена. Међу тим је Гизо и једини представник те школе у ово доба: остали су историци писали у духу тадање романтике, њихов је најстарији представник био Мишо, који је у ово доба био заборављен. Овој су школи припадали: Сисмонди,[2]

[1] Дело је изишло уз три пут. 1. Histoire de Charles I 1826—27; 2. Histoire de la République d'Angleterre et de Cromwell (1649—1658) 1854; 3. Histoire du protectorat de Richard Cromwell et du rétablissement des Stuarts (1658—1660), 1826 г. Године 1850 издао је Гизо резиме тога дела под насловом. Discours sur l'histoire de la Révolution d'Angleterre.

[2] Histoire des Français (1821), и Histoire des Républiques itaiiennes (1807—1818).

Сегир,[1] Вилмен,[2] Дари,[3] међу којима је једини Дари, који се највише и најметодичније служио изворима. Најодличнији су пак представници овога правца били Тјери и Барант.

Барант (1782—1866) је изазвао делом Histoire des ducs de Bourgogne de la maison Valois (1824—26) код публике највеће одушевљење. Његово је дело модел наративне историје, управо хронике историске. Писац се не упушта ни мало у дискусију и објашњења, он пушта од краја до краја савремене хроничаре да говоре. Али пре него што је написао дело, Барант је најозбиљније критиковао документа, правио хронолошка истраживања и служио се при избору највернијим хроничарима.

Између поменуте две школе, наративне и философске, два су историчара: Тјер и Миње представљали нов правац који су критичари назвали фаталистичка школа. Обојица су историчари Револуције, а име је школи дато тако, што су обојица видели у Револуцији логички развитак датих узрока, гледајући у свима њеним појавама неопходну потребу. Међу тим ниједан од њих није ни теоретичар ни философ, већ обојица причају факта. Тјеру је било довољно само тридесет страна на десет свезака, да изложи узроке Револуције. Обојица су тежили, да изнесу догађаје по примеру Тукидида и Тита-Ливија.

Тјер (1797—1877) је издао 1823—27 Histoire de la Révolution française, у којој прича факта, без икаквих озбиљнијих студија о административним променама, о друштвеним борбама, моралним идејама, стањем провинција; он у опште не износи унутрашњи живот Револуције. Пошто је био ангажован активним учешћем у политици, Тјер је тек 1840 наставио своје дело и 1845 изишла је прва свеска његове Histoire du Consulat et de l'Empire, а последња (двадесета) 1862 год. Историја конзулства је допринела да се развије култ Наполеонов, ма да се не може тврдити, да је Тјер баш толико био одушевљен њиме, нарочито као вођа либералне опозиције. Тјер се у овом делу с нарочитом љубављу бави војничким и буџетским питањима, и таква су му места узори излагања. Сем ових војничких и финансиских студија битна је карактеристика дела подужа анализа дипломат-

[1] Histoire universelle (1821).

[2] Histoire de Cromwel, d'après les mémoires du temps et les recueils parlamentaires (1819).

[3] Histoire de la République de Venise (1819).

ских релација, и напослетку упоређење између Наполеона и осталих великих војсковођа. О другим питањима, као што су религиска еволуција, књижевност, духовно и материјално стање, нема готово ни речи. Њега је врло мало интересовала унутрашња политика, економска и морална страна живота. Критика је нашла многе погрешке делима Тјеровим, али се оне морају оправдати кад се има на уму, да је он први, који је написао ту огромну историју, и да се нико после њега није смео подухватити за тај посао. За многе догађаје не би се знало, да их Тјер није изнео, а и ако нису били тачно изнесени, ипак су представљали покушај, да се ближе дође до истине, јер су их други после исправили. Тјеру се нарочито приписује једна велика погрешка у методи: он је приписивао Наполеону, да је пре сваке битке имао дефинитиван план, док је Наполеон постепено развијао план, према потребама и случајностима, које су искрсле преко дан. У овом се случају Тјер варао једино из тежње, да буде јасан, поставши жртва свога начина излагања. Као што је поменуто, његов је идеал у писању историје био Тукидид и Тит-Ливије: по њему је циљ историчарев, да истинито прича догађаје. и да на послетку позове читаоца, да изведе из тога закључак, и да поцрпе поуку из прошлости.

Миње (1796—1884) је од Тјера у толико надмоћнији, што није имао никаквих политичких страсти, већ се искључиво био посветио историским радовима и пословима Академије (био је стални секретар Академије моралних и политичких наука). Миње је у излагању хладан, прецизан, готово академик, а информације су његове врло тачне. Ниједан француски историчар није дао толиког доказа о научној објективности као Миње. Његове су књиге и расправе све по једном плану, већином су израђене после публикације нових важних докумената. Његова су дела модел историске композиције и научне прецизности, а стил му је јасан и прецизан. Мињеова Histoire de la Révolution française изишло је готово у исто доба са Тјеровим (1824). Миње је видео у Револуцији, као и сви његови савременици, дефинитивни долазак на владу економски новог друштва: Револуција је створила једну државу, једно право и један народ. У предговору збирци Negocitions relatives à la succession d'Espagne (1835) Миње је групирао у општу идеју догађаје једне периоде, изневши слику читаве једне епохе. Миње није показивао особите наклоности за изучавање института; само су му два рада у овом

правцу, и то не баш најбоља: Formation territoriale et politique de la France (1838) и Germanie au VIII-e et IX-e siécle (1839). Али је за то имао нарочити укус за ситне детаље и озбиљне анегдоте. Сем радова поднешених Академији и публикованих у „Журналу Научника“, још су ова дела Мињеова: Histoire de Marie Stuart (1851). Charles Quint (1854), Rivalite'de François I et de Charles Quint (1875).

Под утицајем немачке философије отпочели су у ово доба своју историску карпјеру Мишле и Кине, стварајући нову школу, која је названа идеалистичка или симболичка. Под утицајем В. Кузена, који их је упутио на философију и на Немачку, Мишле је превео Викову „Нову науку“ с талијанског, а Кине Хердерове „Идеје за општу историју човечанства.“ Мишле (1798—1874) је покушао да нађе у историји, износећи факта вечите борбе идеја и принципа, периодично понављање истих сила, слободних или фаталних. Као професор историје имао је Мишле великог утицаја на млађу генерацију; његов Précis de l'histoire moderne (1827) намењен школској употреби, био је друкчији него сви дотадањи уџбеници. У њему се виде три принципа методе, по којој је Мишле радио сва своја остала дела: драмско јединство историје, идеја у форми слике, и факт у форми символа. Немачка је непрестано имала утицаја на њега нарочито Гримове „Старине немачког права“ (1828). Услед овог утицаја Немачке и философије. Мишле се разликовао од осталих француских историчара, који су били политичари и људи партиски заинтересованих (дела Тјерпјева и Гизовљева потекла су због политике и интереса савремене Француске, они су се одушевљавали извесним групама људи или извесним епохама): Мишле је био човек од идеја и пред очима је имао читаву француску нацију. Године 1831 изишло је прво његово велико дело Histoire romaine. Пишући га, имао је Мишле пред очима Нибура (чија је Римска Историја изишла 1811), који је потпуну схватио важност раса за римску историју. Мишле објашњава стару Италију надмоћношћу пелашке расе, али о расама води рачуна само до оснивања Рима. Нарочито се заинтересовао земљиштем и правним установама Италије; то је тада у Француској било сасвим ново, јер се ни у једној књизи дотле не истиче питање о конфигурацији земљишта у правним установама. Ипак је његова римска историја, и ако се Мишле служио критичком анализом и документима, са великим недостацима,

јер историја старог века може се написати тек помоћу најфиније критике. Мишле је обрадио само доба до 31 године пре Христа. — Од 1833 до 1844 изишло је шест свезака Мишлеове Histoire de France, од почетка до смрти Луја XI (1483). Предмет је историје по њему васкрснуће интегралног живота прошлости, не само по површини, већ и по унутрашњости и дубинама његова организма. У предговору (од 1869) вели Мишле: „племенита плејада историчара, која је од 1820 до 1830 бацила толики сјај, господа Барант, Гизо, Миње, Тјер, Огистен Тјери, испитивала је историју са специјалних и различитих тачака гледишта. Један је био заузет елементом расе, други институцијама итд., не видећи, можда, довољно, како се ове ствари тешко изолују, колико свака од њих реагира на друге.“ Да би достигао свој идеал Мишле комбинује методе обе школе пре њега: код наративне школе свиди му се укус за лепим, живим причама у боји дотичног времена; код философске школе позајмљује студије о владавини, друштвеном стању, религиским питањима. Цело је дело завршено 1868 и изнело двадесет свезака. За тим је изишла Histoire de la Révolution française од 1847—1853; дело се завршило са 9. Термидором (27. јули 1794, пад Робеспјеров). При завршетку каже Мишле: „Сва историја о Револуцији до сада била је монархиска, било за Луја XVI или за Робеспјера. Ово је прва републиканска, која је оборила идоле и богове. Од прве до последње стране има само једног хероја: народ.“

Едгар Кине (1803—1875) показује највећу сличност са Мишлеом. Његово дело Les révolutions d'Italie (1848—52) садржи серију историских и философских разматрања о политичким, моралним друштвеним, уметничким и економским револуцијама Италије „од постанка варварске Италије до социјалног ускрснућа“ 1848 год. Кине обухвата, као и Мишле, целокупан народни живот, и његово је дело прве врсте у историској литератури. Затим је написао (1854) Histoire de la fondation de la Répudlique des Provinces-Unies, а по том La Révolution (1865). Две су главне тезе у овом делу: Револуција, услед слабости и расулости, није никад успела у својим религиским покушајима, који су само сукцесивни неуспеси; Терор није био нимало потребан, није био нимало користан, и био је проста негација Револуције.

(Свршиће се)

СА ЈАДРАНА

ПУТНИЧКА КОЗЕРИЈА

ОД

Христине Г. Ристићеве

(НАСТАВАК)

У Спљет смо стигле већ у сумрак. Лађа је овде на котви до 5 сахати у јутру, али ми ћемо овде прекинути наш пут. Докле је Задар глава Далмације, Спљет јој је највећа варош. С лађе се приказује амфитеатрално, а лежи у полукругу између голих висова Лосора, Козјака и пошумљеног Мрљана (Марјана), из средине стрчи звоник.

Осим западног новог дела вароши, цела је стара варош смештена у огромном четворокуту старе Диоклецијанове палате — тврђаве. У почетку III века мудри цар римски подигао је себи склониште за одмор од царовања на староме Аепалатијуму 1 сахат далеко од свог места рођења, богатога града Солина (сад се тим именом зове сиромашно једно село) Тврђаве и палате из онога доба су управо читаве многољудне вароши, опасане зидовима за одбрану од завојевача. Па и ова палата била је најпроменљивије судбине. Њу су рушили Авари и Готи, а кад је у VII веку пропао сјајни град Солин, дођоше солински грађани овамо, населише се у опустелу „палату“ и пренеше овамо културу богатог Солина, умни и трговачки живот, те стара тврђава мудрога цара-Словенина оживе, процвета и постаде средиште уметничког живота, нарочито неимарства и вајарства. Зато су га за своју мету узимали многи завојевачи. Чији није

био! И византијски, и млетачки, и франачки, и угарски, и босански, и хрватски, и турски, и француски, док најзад не паде 1813. године у крило Аустрији; (а како су и Хрвати аустријско робље, то они зато и полажу право на Далмацију, Босну и Ерцеговину, те и Гундулића огласише за „хрватског“ песника, као што тај придев домећу и оним трима српским областима). Дај Боже и царе Лазо, да Аустрија не дочека да прослави 100-годишњицу свога пљена, већ да се на старој тврђави Спљетској залепрша стег уједињенога Српства.

Ко хоће да понесе лепо сећање на какво место, нека се чува да у њ први пут не дође ноћу. То моје искуство потврдише својим „хм-кањем“ и моје две сапутнице сад први пут у Спљету.

Ко није пролазио кроз стару варош у Фијуми или није био у Бакру, може овде да види улице широке 2 m., а са обе стране затворене многоспратним сурим кућама — палатама, тако близу једне другој, да се суседи кроз „фенистре“ (прозоре) могу и руковати. Каменом поплочано тле улице никад сунце и не огреје, а како су носиљке изишле из моде, заједно са доколеницама и власуљама, то овуда мора пешице и најплавокрвнија господштина, осим ако има екипаже св. Илије!

Није ни чудо ако би и онај који није прошао нашим Врачаром са његовим градинама, и нехотице пожурио да изађе на пијаце — широка четвртаста места у која се стичу по неколико таквих улица, као оно код нас у Нишу они широки тргови. Чини се, онако у ноћи, као да оне куће прете својом висином, као да прилазе ближе, да стежу и пригњече; уз то, неки задах који је неочекиван крај мора. Ко не пита па не дозна, а може да осети да сумпороводник није миомир, тај свашта помисли, и чуди се лепим дамама и финој господи што у ноћи благују пред гостионицама на риви (обали). Да је електричног осветљења, може бити да би утисак био светлији, јер овако и кладенац Фрање Јозефа, и сами зидови палате изгледају тајанствени и страшни у ноћи. Али то само први пут и то у ноћи, после оних дивних природних видика на путу довде. Зато Спљету не треба учинито криво већ га ваља видети и на дану. Ах, тад се све мења и путнику са поле правдољубља није довољно ни десет „опрости“, да пред својом савешћу потре и пола синоћне неласкаве мисли. Онда види, како су занимљиве па и пријатне те тесне, али чисте улице, начичкане разноврсним радњама (у

којима има на продају пиротских ћилимова), и многољудно насељене. Онда му се отме дуги узвик чуђење, кад види, да су те куће усађене у зидове, па шта више да су и саме поједине првобитне одаје Диоклецијанове палате. Понекоја фасада читава је уметничка збирка, са својим стубовима, рељефима, попрејима, све још из доба римске славе. Где је време или непријатељска рука срушила који кат, накаламљен је нов, са прозорима новога кроја, и крововима, на којима се домаћини у ноћи одмарају ближе небу, које је овде лепше, и звездама, које су овде сјајније!

А ту, баш у мору крај обале, је сумпоровит извор, те се види још један доказ да је Бог на Далмацију просуо сву издашност доброг расположења. Удешено је и купатило у које доносе на лечење кљасте и богаље, да се после петнајестак дана здрави врате дома. Замисли само: сумпорне термо, морски ваздух и боровина из прве руке, с Мрљана! Е, нек просто није српско млеко онима што иду у Мехадију а не дођу овде! Кад већ болују од уображења, да је све боље, чим се пређе Дунав и Сава, па беже из своје рођене земље и њених одличних бања, што бар не дођу овамо у чисто српски крај. Овде ће чути и српску песму и српске гусле; наћи ће овде и лекаре Србе; овде ће га дочекати као свој свога. И морско купатило и „бања на бачвицама“ је врло добро удешена. На 50 метара има по тлу песка; а трамвај води до њега, „а већ је скоро готова“ врло лепа велика вила „Розина.“

Спљет је скриња за вековно благо што га сад васкрсавају из старога Солина, Помпеје далматинске. Али је и та скриња један део тога блага. Замисли, да су још здрави и читави и спољашњи и унутрашњи зидови палате; да је у тим зидинама данашњи Спљет; да му је саборна црква св. Дујма некадашња гробница (маузолеј) Диоклецијанова, а крстионица је некадашњи олтар Ескулаповог храма, где се силни и храбри римски цар Словенин боговима молио и жртве им приносио. Унутрашњост одговара спољашности грађевина? Све је то из оног доба кад се радник мање штедио него ли данас стока; кад је новац био ценији, те су силни цареви мислили да могу натерати време, да моћ свога заборава баци пред њихове ноге само као прашину. И зидине, и стаменити, огромни, једноставни, гранитни стубови у цркви, све је то јако, лепо и укусно, тако, да и данашња савршенија и утанчана култура и индустрија не могу да им створе сличних. Причали су нам за један огроман стуб,

десно од уласка у цркву, да су га некад Млечићи хтели да одкупе, али су Спљећани као откупну цену тражили онолико ока цекина, колико тежи стуб. Лукави Млечићи разумели су тај још лукавији одговор. Стара гробница царева претворена је у саборну цркву почетком IX века. Најпре долази предворје, мермерне степенице и стубови, а црква је с поља осмоугална а унутра округла, са врло много олтара, по обичају католичких цркава. Над главним вратма има ванредно лепих барељефа, а унутра 8 стубова од црвеног и шареног египатског граната високи су око 8—9 метра, а над њима галерија са другим мањим око 4 метра од гранита и парфида — све једноставно и колосално. Лукови и капитоли над њоме пуни су вајарских, добро очуваних резбина. Под је каменит. Близу улазних врата су над подземним гробницама камените плоче са барељефима витезова у природној величини. Смешно је, али сам се чувала да не газим по њима! Чинило ми се да би се руке у рукавима од оклопа посегле на ме халебардама и копљима!

Столови су древни са наслонима и седиштима лепо резаним — све је то старо, па нам изгледа врло, врло лепо, јер се уз естетичко осећање јавља и пијетет према мртвој прошлости. Унутрашњост цркве, управо оно што је остало из римског доба, тако је лепо и величанствено, да се око нерадо скида са тога и свраћа на лево од главних врата, куда вам клисар скреће пажњу. Ту је проповедаоница из XIII века, дело вајара Андрије Гувано, ископано у солинској мртвој вароши. Проповедаоница је подигнута на 6 стубова. На капитолима се виде трагови позлате, а мотиви резбине мењају се као: змије, биље и звериње. Све је у цркви врло, врло лепо и величанствено, али за нас, православне чудновато. Боже ми опрости, али сам заборављала да сам у цркви већ сам се осећала као да сам у каквом музеју или престоној сали. Научила сам се на наше тихе богомоље, иконе, кандилоца и иконостасе. Ја се тако, тако мало разумем у архитектури, али толико видим, да је утицај грчког неимарства, јер ме је на први поглед ова црква подсетила на споменуту цркву св. Димитрија у Солуну. Само је она друкчијег облика и већа, али коринтски стубови у два реда са галеријом, па и сам под слични су. Само су тамо по поду крстови и натписи, што их није могла свуда да потре мухамеданска нетолерантност.

Један трем везује цркву св. Дујма са звоником (звонаром), другом знаменитошћу Спљета. Звоник, висок око 50 метара, по-

дигнут је уза саму цркву, из које воде врата у трем. Сад је звоникопасан дрвеним скелама јер је био склон паду, те се лагано оправља, по првобитноме изгледу. Има 5 спратова, на које воде где камените, а где, привремене дрвене степенице. Звоник је грађен неколико векова, а за грађу су узети каменити остатци из старих римских грађевина, готове изваjане плоче, кипови или стубови. Тако звоник изгледа и сам као какав музеј. Кад се скине са звоника онај дрвени оклоп, кад буде потпуно ресторпран, тад ће изгледати величанствено, само ако се око њега и цркве поруше они рушни забати и кућерци који их опкуљавају. И онако прилично квари утисак непосредна близина цркве уз коју изгледа да је звоник прислоњен, па још ако не буде око њих чистине!

Спроћу цркве (маузолеја) стоји стари храм Ескулапов, дворски храм Диоклецијанов. Уз њега су опет прислоњене куће и кућице сплетских грађана, те је изгубљен међу неприличним друштвом. Сад је храм претворен у крстионицу и баш је двоје деце крштавано, наравно по католичком обреду кад смо ми били тамо. Попесмо се уз мермерне степенице, местимице оглодане зубом времена, и уђемо у грађевину високу око 9 метара. Једна соба велика колико 6 метара. Свуда ваjарских украса. На средини некадашњи незнабожачки олтар сад је крстионица, чија је бочна и предња рапава камена површина фином резбом тако промењена, да се чини најлепши гипир, са шарама укусно комбинованим. Уза зид су прислоњена двоја крила дрвених врата, т. зв. „Гутанова врата“ скинутих са цркве и ту привремено смештена. Она су из XIII века. Велика су отприлике око 3 метра а свако крило широко око 1½. Мерила сам својим педљем, па после срачунала по метру, па не јамчим за тачност мере. Не зна човек шта ће пре; или да се чуди ко и чиме могаде у свако поље од 2 кв. дм. обојих крила да уреже по 14 слика из Христова живита, или ће да се диви самоме раду. Уза зид стоје и саркофази (обични каменити сандуци) некаквог свеца и епископа, и двеју кћери Беле IV, маџарскога краља. Вођа нам рече да су Маџари тражили од Спљећана ову своју реликвију али су им ови одговорили, да ће им је послати првим возом железнице што би је Мађари подигли од Пеште довде! Изишли смо из крстионице, па смо прошли кроз подземан пролаз, у чијим су зидинама и лево и десно станови и дућани, па опет на трг.

Брз путник може ово све на брзу руку да види, али само с поља, али је боље овде прекинути пут, јер вреди видети и музеје, а нарочито Солин и сву околину спљетску. Заборавила сам ти рећи да близу цркве и звоника може да се види једна египатска сфинга из доба Мемнона (XV века пре Христа), друга је у музеју, обе је Диоклецијан донео из Египта да њима украси терасу на уласку у маузолеј.

Моје сањарије о Египту, могле су овде и стварно да ме задовоље. Мојег уживања кад сам се могла наслонити на сфинге и помиловати руком њих и њине јероглифе који говоре (молим ово није слуга у музејуму експлицирао!) о „сунцу, цару који дели живот, смрт и судбину!“ А сад? Од њега ни трага ни праха! Археолошки музеј, са ископинама из старога Солина, основан је 1821 године, а директор му је пречасни Фрања Булић. Нарочите зграде за музеј нема; главни део је у старој гимназији а друго смештено је у две најмљене приватне куће, близу оне државне.

У предсобљу и средњој соби су каменити споменици: саркофази, кипови, рељефи, плоче са натписима, што цели, што делови и парчад. Ко зна латински могао би се пријатно позабавити читањем натписа, нарочито надгробних, који су прости и дирљиви а веома поетични. У соби даље су ормани са стакленим, металним, каменитим и земљаним предметима и нумизматична збирка, кипови богова и божица и бижутерија од драгога камена: корнјолана, аметиста, смарагда, опала, рубина и горскога кристала (брињанта нема!). Још је ту, по замисли а према остацима, израђен у минијатури модел Диоклецијанове палате, како је морала изгледати за време царево. Има ту и једна стара књижурина, илустровано латинско описаније Спљета, и палате, али га је некакав „мистер“ у платненом хавелоку окупирао, те нас је тако лишио задовољства да је прелистамо. На самоме уласку у овај део музеја улица је закрчена каменитим остатцима из мртве вароши, који се немају где сместити јер су препуна и она друга два одељења.

Доиста су занимљиве ове камените комадине, што их је, кад вешта кад невешта рука вајарева углачала и украсила дивним резбама. Покрај целих кипова, разних римских божанстава соло и у друштву, поред разних архитектонских делова са истим мотивима, највише падају у очи два саркофага (камените гробнице) још из почетка IV века сада ископане на гробљишту

старохришћанском у негдашњем граду Солину, за ондашње прилике, огромном и по величини и по значајности. На место њега је сада истоимено сеоце, под чијим је виноградима у дубини од 4—8 метара, лежало све то благо старе грчкоримске културе, што га сад учени људи износе на видело новога века, а путници му са страхопоштовањем иду на поклоњење. Саркофази личе на мале кућице са настрешницама и шиљастим кровом. Површине су, осим задње, уза зид прислоњене — претворене длетом у читаве легенде и мите. Тако, на једноме је престављен добар пастир и разне сцене из живота, са 20—30 лица. Саркофаг је од белога мермера, а на једном је боку престављен геније смрти са обореном зубљом. Други саркофаг има на својој предњој и бочним странама представљену фабулу из Еврипидове трагедије „Иполит и Федра.“

Бого мој, тешко је и попамтити што све има у овим ормарима за силну, разнобојну стакларију, нађену и ископану под лицем земљиним! Ту су бочице за мирисаво уље (или како овде кажу: миродија), бочице за воду, вино, лековите напитке (исто као што се данас праве бочице за капљице). Те су све бочице и танке и широке, и „фидан бој“ и трбушасте; наравно, свака је друкчијег облика, боје и израде. Па, да видиш светњаке, па бога ми и дивите! Баш дивите, калеме за ондашњу тинту, мастило. У једноме је још на дну било мало чађи угљене (мурећепа), којим се служила каква лепа Солињанка, пишући драгом на далеко, у каквој легији галској, или овде код нас у Виминацијуму (Костоцу). А може бити да је тиме враннла и танке веђе — с мора пијавице!...

Ко би попамтио најразноврсније облике иглица, обоца, ђинђува, ђердана, укосница, брошева, гривни и прстенова од камена! Па то исто опет од злата и метала, комбиновано са драгим каменом; обоци с бисером, пафте, пуцад, крстови, и т. д. Па нека ми сад каже ко да су садашње жене кокете и гиздавице. Та нису ни на пола пута Ева из древнога доба! Ево даље предмета, који ће нас упознати са преисторијским „домаћим газдинством!“ То су земљане опеке, судови за домаћу употребу, нешто каменитих и бронзаних секира, чекића и ножева. Видела сам, још несмештене, тек донесене амо, 2—3 браве т. зв. „дубровачке браве.“ Баш ми је мило што сам их видела, јер сам им име још из раногa детињства запамтила. Коме их нису помињали у детињству претећи да ће колаче затворити „бравом дубровачком!“

То је исто значило као да су колачи и изгубљени. И, ваистину не би брава дубровачких ни умело отворити дете, судећи по садашњем покушају одрасле девојке!

У другим двема кућама су већином слични камените предмети од мање важности. Како нема нарочите зграде, а збирке су велике, то зато нису ни сређене, већ раштркане без плана, и система. Нисмо тамо ни ишле.

Ако се прошета по граду, ваља загледати сваку кућу, јер мало да није на свакој кући узидано по какво каменито обележје величине и славе минулих времена.

Спљетско је позориште ново, управо зграда, јер сталне трупе нема. Зидано је 1895. г., троспратна зграда, повелика, може бити још један и по пута колико наше позориште. Предња страна се приказује одмах својим изгледом да је лице дома уметности, док му бокови са три реда безбројних прозора, личе на касарну. Унутрашњост је укусна и отмена, флајеи елегантни. На доњем боју у трему је лево и десно по једна „каса“, одатле воде широке степенице у горње делове. Имаће око 100 ложа. Ложе у партеру су од дна још једном толико колико код нас високо. Партер и паркет имају своје засебне уласке са лева и десна, а партер стајања је одвојен од од њих гвозденом оградом. Значи да се сала врло брзо може испразнити. Фреске на таваници и зидовима врло су фине и елегантне, а бина велика и пространа. Завеса је била увијена те је нисмо виделе. С предње стране су сале за концерте и балове; из тих сала воде троја врата на три омања балкуна фасаде.

Сад ћемо се попети на Мрљан, и то, знај, у најпријатнијем друштву и расположењу. Пели смо се све кроз шуму четинара и местимице белогорице. Пошли смо краћим, пешачким, тежим путем, док је онај други, колски, удобнији али дужи. Изглед је ванредан! Нисам никад лепше, разноврсније и питомије панораме видела. Одавде море изгледа као велико језеро у које су просута острва и полуострва. Види се прегледно цео Спљет, а звонара у својој дрвеној кошуљи изгледа као каква огромна трмка. На једном крају полуострва је са фрањевачким самостаном, на гробљем које се познаје по чинарисима и беласкању мермерних споменика Чини ми се, па то и рекох, да су мртвима дали најлепши део града. Рекоше ми — али под заградама — да се носе мишљу да га изместе, а оно место да украсе летњиковцима за странске љубитеље мора. Изгледа да то тамо тешко

иде. Види се да су далеко од општине онога града, о којем сам већ говорила, где би то преко ноћ, као чаробним штапићем извршено било! С Мрљана се отвара хоризонт на острво Брач, Шолту, Хвар и Вис, и још мало, па би се видео и неретвански залив, да га не затвара острво Брач. На лево сам гледала Трогир, чија се звонара распознаје, а у подини питомо, жупно Каштеланско приморје. Није без разлога казао песник:

„Лијепо ти је погледати, побре,
Од Солина до града Трогира
И Каштела равна разгледати
Која 'но су прилика Мисира!“

Призор је доиста диван! Плава, бистра вода морска, кршева таман као да их је ту нека вешта декораторска рука наместила да се одморе очи од недогледног питомог зеленила градина и винограда. Небо светло и чисто; ваздух миришљав. У даљини једрилице надувених крила као покретне ветрењаче. Или се виде црне немани, лађе, га широким кружним трагом од ситних таласића, што су их избраздале и оставиле у глаткоме челу лепога Јадрана. А сунце, велико, злаћено, лепо сунце разастрло свој топли зрак који не сажиже већ само милује пријатном топлотом. Из града се не чује метеж животне прозе, па се у тој тишини, ту, мисао и нехотице више и радије бави Ромеом и Јулијом, него ли — Брутом!

Пошли смо у Солин из Спљета у кочији после подне у 3 сахата, као гости овдашње одличне српске породице Др. Ј. Ар. У колима са мном био је и мој велики Србин и пријатељ мали Анте Д гимназист, који се живо интересује и разбира за нашу војску и њено уређење. У замисли овог паметног детета, сваки српски војник је Обилић, а и ми га нисмо разуверавали.

Кад бих ти узела описивати околицу Спљета ишло би редом исто те исто: дивно зеленило маслина и смокава, красни питоми виногради који нигда, осим само на једном месту код села Суђурца, нису дигнути на османлуке, а и за то су ми рекли сељани да је то по „влашки“ (овде значи православни Србин). Између тога зеленила провирују беле кућице и летњиковци Спљећана, као бело лице убаве девојке. Овде су ми, кад смо пролазили покрај једног врло лепог летњиковца, рекли да је једног православног Србина са многобројном породицом; он не може стално овде да је, јер нема православне цркве. Сасвим сам заборавила да упитам, је ли истина да је један бо-

гати херцеговац оставио фонд и земљиште да се подигне православна црква и какав је одзив био у Српству на позив за хупљење прилога ради овога?

Да не бих увек исто понављала о лепоти онога што је Бог подарио а људи негују, пређи ћу одмах на људске творевине, које су старе колико и палата Диоклецијанова — стари римски водовод, девет километара дугачак, где кроз камен прорезан, где у долини озидан на сводове широке по два метра од читавих каменитих стена, наравно, лепо отесаних и састављених цементом, какав сад не може да се начини. Водовод је тек пре триестак година поправљен и сад се кроз њега Спљет снабдева врло добром водом са извора Солинске реке Јадра, која извире са Мосора, а врло је бујна и кратка тока. Један део воде иде у спљетски водовод, а други је крак одведен за велику воденицу и велику фабрику мраза (леда, где је, цигло један човек стварао из кључале воде ледене санте). Како се то ради, умела је О. боље да објасни јер је то посао хемије, а та кујна припада њеном еснафу. Сачекали смо док је био готов један ледени правоугаоник дугачак 80 сантиметра а око 30 сантиметра широк и висок, па смо је раздробили и окушали! Да знаш, како је лепо крај реке овде! Ја мислим да је овде слатко и умрети!... Вода извире бурно и ваља се преко окука и омањих брежуљака. Даље врца у млазевима или на широко, са неколико метара висине пада, по се разбија у бисерну пену. А између појединих слапова час узано, час широко тле труле или јаснозеленкасте маховине, шевара и другог воденог биља: или сура или мрка грбина огромних, голих стена Мосора. Вода шушти, хучи и бучи у брзоме своме несташноме бегу као да слути да ће је зауставити и укротити људске направе, чији клепет и лупа још више појачавају дивљу питомину или питому дивљину овога призора. Мени је тако било, да ме је све нешто мамило да се бацим у мирну зеленкасту воду или под њену белу, бисерну кишу. На срећу је моја рука била у Мандичиној, а крај мене госпоја Маре па се задовољих само чашом хладне бистре воде, што нам ју је Анте пружио. Овуда ће проћи и железница за Босну, чија се траса подиже, а завршиће се, мислим код Зеленике, крај Х. Новога.

Већ се видело да смо близу Солина по задинама зиданих углачаним каменовима више од 1 кв. метра великим, узетим из старих срушених зидова солинскога града, који се дигао

под највишим врхом Козјака, кроз чију долину тече Јадар, а на истоку Мосор, са југа се види спљетско поље, далеко Брач и Шолта, а на северу Каштела, па западно Трогир а све је надвисила стара тврђава Клис са истоименим селом на планинским литицама. Пешице смо пошли даље и, богами, више од два сахата смо се забављали, лутајући по мртвој вароши, газећи по праху прехришћанскога гробља.

Најпре ће ти показати рушевине римскога театра, великог око двајестак метара. Значајно је, да је унутрашњи распоред показивао напредније и практичније здање од данашњих јер је свако задње седиште било више од предњега, па је сваки гледалац имао слободан поглед. Даље смо видели остатке старих двају купатила; остатке граничних градских зидова из разнога доба, како се Солин ширио. — Све је то још големо и чврсто. На рушевинама градске цркве из IV века лепо се познаје облик, па узвишен олтар за троја врата, којима је био издвојен од средњег дела цркве, као што је код нас и сад, па место и за оглашене, а најзначајнија је крстионица мермерна, са каналом испод цркве, кроз који је вода спровођена за саму тајну крштења. То је одаја са 8 зидова, под показује трагове позлаћеног мозаика, у средини је стојала мермерна плоча, црвени стубови су држали њену таваницу. Вода је овде пуштана, и ту је крштење извршивано, а у три одаје побочне стајале су камените клупе за свлачење оглашених, и већ бела кошуља за покрштавање. Около је био ходник и водио је у одају где се миросало, ова је била у свези са црквом. Пут одавде до првохришћанског гробља „Манастирине“ води кроз алеју рузмарина, који је овде, као што видиш, гробно, а не сватовско цвеће, па и не мирише као наш рузмарин.

Овде ти је читав покор од каменитих олупина, целих саркофага великих и малих, који нису однесени у спљетски музеј. Неке су гробнице остављене онако, како су и нађене (пошто је земља откопана и уклоњена). Кад се подигну врата, т. ј. каменита бочна плоча чије се ивице спуштају у ужљебљене дуваре дужих страна, лепо се виде лево и десно на каменитом подијуму два костура, а посреди гробнице светњак, где се палило уље.

Наместо данашњих воштаница лепо се очувала и једна каменита преса за вино и друго за уље, као што је Сењани и сад тамо граде. Гробље је, свакако, гранично са нечијим пољским имањем, те је и тај „тисак“ ту разумљив. Овде је у бли-

зини садашњи директор музеја (који нам је лане све ово лепо показао и објаснио) подигао себи обиталиште „Tusculum directoris Bulić“, по готову све од старе грађе, камените, вођене при ископавању. На уласку стоји удешен као поштанско сандуче земљани округласти суд, у коме је некад почивала стаклена урна са пепелом неког самртника. Лево од уласка је салон, где су, место софа и дивана, намештени саркофази, превррнути да даду, не мекана, већ тврда седишта. На средини је сто где се могу исписати дописнице са сликама појединих делова рушевина и — попити која боца сарајевског пива из „доњих подрума“! Степенице воде из предсобља на више у приватни стан директоров. Морам овде споменути једну сцену са лањског нашег излета овамо. Кад смо ми били овде, око 5 сахати возом из Сплета дошао је и директор Булић са неком господом и госпама из Сплета. Уз њих смо се и ми испели, горе, где је г. директор госпама задовољно показивао нов, велики, озидан „шпорет“ „који је најзад добио“. И мене је развеселио задовољан осмејак на лицу старога научника и трудбеника, којим је ове своје речи пропратио показујући „штедњак“ својим пријатељима и натерао ме је да дам за право епикурејцима. Ето, ни близина славног праха предалеке прошлости не лечи од жеља за уживањима модерно удобног живота, који се ипак свршује само — прахом и пепелом! За то време док су мене гониле философске мисли, моја мајка и једна подебела госпа водиле су разговор од кога сам само ово чула, јер се развио у читаву језиковну препирку:

— Па ви говорите хрватски!

— Како хрватски?! — говорим српски! вели моја мајка запрепашћена.

— То је хрватски, није српски, — држи своје она госпа.

— Јо̄к хрватски, већ српски, ја сам из Србије! — љути се моја мајка.

— А ја сам из Хрватске, и ви говорите исто као и ја — хрватски — оштрије ће она госпа.

Ко зна до које би висине доспели гласови у речима једног истог језика, изговарање двојаким устама, да се ја не умешах. Дохвативши руку моје матере ја је подигнем објашњујући обема парничаркама на брзу руку овако од прилике: Јели ово један прст, палац рецимо, ово је други, кажипрст, па редом изређам имена свих прстију, а сви су на једној шаци, и то је једна

рука. Ти прсти, то вам је што и ваш српски и „хрватски“ језик! Ето, докле је дотерао необјашњив шовинизам кратковидих родољуба хрватских, који се сад труде да на слични начин створе и „босански“ језик мислећи да ће тако на подножју Српства подићи Велико-Хрватску. Помисли тако, као кад би неко себи пресекао ноге, да пре седне на земљу! Ова жена је била проста жена, али је свакако, била мајка „учеће се младежи“, која, судећи само по овоме дејству свога утицаја много обећава за заједнички сложни рад на скидању заједничких окова аустромаџарских!

Кроз редове старих, каменитих стубова пролази се у баштицу, где су столови од каменитих плоча. Бог те пита из ког доба и из кога зида. Сељаци из околине доносе све што ископају из старе вароши, те им сам директор или стари његов слуга (који нам је ове године био чичероне и све о Солину „као из књиге“ објашњавао) откупе, ако је, штогод вредно тога. Има још једно мање гробље на Марусиницу близу амфитеатра, који је врло велики а имао је и подземни канал, кроз који је вода пропуштана за приказивање морске битке. Види се и место за врата, кроз која су улазили гладијатори, исто као и место и врата за зверове. Пре походе амфитеатра, свратили смо у крчму „Микелић“ у чијем је прочељу узидано попрсје и три главе, са разним архитектонским деловима. Штета само, што их је окречио жутом бојом, те, на први поглед изгледају као обичне гипсане фигуре. Овде смо се одморили и прихватили печеном јагњетином уз періуне (врста нељутих паприка) и извесну врсту лука, киселење у сирћету, уз допуну од „домаћега“ (вина), и музику пријатнога јужног наречја у разговору наших, драгих, гостољубивих спљетских пријатеља.

(Свршиће се)

НАША МОНЕТАРНА СИТУАЦИЈА

У нашој се јавности врло много говори о подизању домаће привреде, трговине и индустрије. Прва брига око тога наравно да се ставља у дужност државн. Владама Краљевине свима без разлике, и сад се горко пребацује што на томе нису довољно радиле. Та струја у нашем јавном мњењу већ је прилично времена тако јака, да су се читави режими покушавали послужити њоме, да извине своју иначе потпуно пустоловску политику. Чувени „државни програм“ од 11 октобра 1897 год. у суштини својој био је као неки програм рада на економском унапређењу земље. Наравно да је овај програм остао мртво слово на хартији, јер нити је сам по себи што ваљао, нити су људи којима је било поверено његово извршење, били способни да важна питања у њему истакнута, решавају. Али се с тим програмом врло много парадирало, и може бити да још има необавештеног света, који верује да је под тим режимом заиста штогод учињено за економски напредак Краљевине.

Јер крај све те тобожње бриге наше јавности о економском развитку земље, свет је остао још и до данас не обавештен о томе, у чему би се управо састојао тај државни рад на унапређењу привреде и радиности. Питања која се на то односе, врло су мало и врло неозбиљно у јавности третирана, обично без икаквих студија, на памет, у неодређеним фразама, које су се обично завршавале лепом жељом да се одсад води што већа брига о економском развитку земље. Кад се што где случајно и писало прецизније и с познавањем предмета о коме се пише,

то је скоро увек било о специјалним питањима, и писац се обично врло нерадо заустављао на општим приликама наше земље.

Само на тај начин било је могуће да се не постави прво претходно питање, без кога је права залудница предлагати разне мере којима би држава имала да утиче на што интензивнији развитак појединих грана привредних. Јер пре но што се почне дискутовати о томе да ли држава и, нарочито, шта држава треба да ради у том правцу, логично је било запитати се да ли је наша држава учинила све оно што је неоспорно њен посао, што чини битну одлику појма о држави, и због чега она управо и постоји, и да ли држава невршењем тих својих битних функција, не чини нешто много горе, но што би било њено немешање у економске послове, а то је да ли не чини немогућим правилно развијање привредних односа у земљи. Да се пак упустило у студију тог питања, лако би се дошло до уверења да наша држава не само да не чини ништа да убрза нормални економски развитак, но тај развитак још спутава невршењем својих битних дужности или њиховим рђавим вршењем. Пре но што су се решили да од државе траже за свога клијента помоћ, коју им она има права и не дати, адвокати нашег економског развитка ваљало је да траже оно, што држава њиховом клијенту неоспорно дугује. А то су они основни услови привредног развитка које је држава дужна осигурати, и без којих је свако „подизање“ привреде проста дангубица. Коме то није јасно, довољно је да се запита, шта би данас у Маћедонији и у целој Турској империји вредело за економски развитак да тамо има на хиљаде привредних и економских школа, и да ли би се онај народ под данашњим административним и правним околностима могао обогатити, када би Турска сваке године милионе трошила на разне пољопривредне справе, и у опште на потпомагање трговине и радиности.

Погодбе за нормални економски развитак још нису створене у Србији. Цео свет је данас на чисто шта нам ваља администрација. Ако су нам судови колико толико уређени, извршење одлука судских апсолутно ничим није гарантовано. Нама је познато да је у једном једином срезу пре неколико месеци стојало преко 1700 предмета на извршењу и „чекало на ред“. Разуме се да под таквим околностима о кредиту не може бити речи. Капиталисти постају преко мере обазриви а капитал скуп. Самим тим за свакога ко нема свога капитала, сваки рад, свако

предузеће које доноси испод 18—20%, није рентабилно. Је ли онда чудо што се апелује на државу, да она потпомогне свако предузеће било посредно било непосредно из свог џепа. Само што је државн то немогуће, ма како имала за то добре воље. А међутим тај новац, што га у ствари бескорисно троши, оскудева јој и за оно, за шта јој апсолутно треба.

Исто тако стоји ствар и с комуникациским срествима, и са пољском полицијом и т. д. Порески систем је до зла бога рђав, и наперен је директно против производних класа, оптерећујући несразмерно више капитал који ради, но капитал који не ради. Страшан финансиски немар државни штети и земаљски кредит и онемогућава улазак страних капитала у земљу под повољним условима, и т. д. и т. д. Све се то код нас сувише често заборавља, када се говори о подизању народне привреде. Међутим о некој нарочитој акцији државној на подизању привредне снаге народне моћи ће озбиљно бити говора тек онда, кад сва ова претходна питања буду правилно решена. Надати се да ћемо и ми једном увидети, да сваки посао треба почети с почетка.

Ми смо се овде решили говорити само о једноме моменту, који је од огромне важности за економски развитак земље: о нашој данашњој монетарној ситуацији. Решили смо се да баш о томе говоримо нарочито зато, што монетарна ситуација сваке земље, у иначе нормалним економским приликама зависи једино од државе. Држава је дужна да ту ситуацију одржава у нормалном стању, и то је дужна у толико више, што је то при паметном управљању апсолутно ништа не стаје. Главно је да она у регилрању те ситуације не тражи за себе никакве директне користи, и да је сама због тога не квари. На том пољу економске активности још се и данас може узети за правило Гурнејево „Laissez faire, laissez passer“. Као што се види дужност релативно лака Ту нам је дакле најлакше оценити, колико наша држава одговара својим најелементарнијим дужностима.

У даљем току излагања ми ћемо видети да је држава код нас своју дужност да одржава здраве монетарне односе у земљи пренебрегла, и да је шта више и сама кварила, и нарочитим концесијама допуштала приватним установама да могу кварити, монетарну ситуацију. Покушаћемо да изнесемо колико и данас кошта и земљу и државу то, што су нам монетарне прилике не-

нормалне, и у коликој мери то смета економском напретку наше земље. На том једном примеру моћи ће се јасно видети да би врло велика добит била, кад наша држава само не би спречавала економски развитак, а камо ли још и да га помаже.

* * *

Закон о српским народним новцима од 10 децембра 1878 год. је основни закон који регулише монетарни систем Краљевине Србије. Већ пре тога закона, законом о ковању српске сребрне монете од 30 новембра 1873 године, уведен је код нас монетарни систем француски, а према начелима и одредбама новчане конвенције од 1865 год., којом је створена т. зв. Латинска Унија.

Но тим законом уведена је само ситна сребрна монета, којом се имала постепено истиснути из саобраћаја страна ситна монета. Валутно питање које се у нормалним приликама у ствари целокупно своди на питање односа између злата и сребра, остало је недирнуто законом од 30 новембра 1873 год. Оно је први пут регулисано као што рекосмо, законом од 10 децембра 1878 год. Тај закон усвојио је потпуно систем утврђен новчаном конвенцијом од 1865 год. регулишући чл. II и IV и однос између злата и сребра на исти начин, на који је тај однос био регулисан у земљама латинске уније т. ј. по сразмери $15^1/_2$:1. Но та једнакост између нашег новчаног система по закону од 1878 год. и система латинске уније од 1865 год. само је формална. У ствари због извесних околности, специјалних за Србију, наш је монетарни систем добио сасвим засебан карактер.

Латинска Унија закључена је између држава које су већ све раније усвојиле монетарни систем француски. Основна карактеристика тог система била је у двојности валуте. Законом од 17 жерминала год. XI, који у својим основним одредбама и данас важи, узет је као јединица монетарна франак, коме је вредност утврђена на пет грама сребра легалне финоће т. ј. таквог у коме има $^{900}/_{1000}$ чистог сребра. Истим законом утврђена је и цена једнога килограма злата финоће 900:1000 у односу према сребру. На тај начин утврђен је један легалан стални однос између вредности сребра и злата, те тиме изједначена оба метала у погледу на монетарну важност. Ковање

новца било од једног било од другог метала дозвољено је сваком појединцу у државним ковницама. Легални либеративни курс имала је и златна и сребрна монета.

Систем који је на тај начин створен јесте систем двојне валуте, биметалистички. Тај систем са незнатним изменама остао је у важности све до новчане конвенције између Француске, Белгије, Швајцарске и Италије закључене 23 децембра 1865 г. у Паризу. Новчана конвенција од 1865 г. закључена је као што је познато за то да спречи извоз ситне сребрне монете из држава уговорница. Проналазак златних поља у Аустралији и Калифорнији утицао је врло неповољно на трговачку цену злата. Злато које је још од 1820 године стајало стално изнад легалне вредности од 15½:1 пало је после проналаска златних поља услед нагло повећане производње знатно испод своје легалне вредности. По познатом Грешемовом закону сребро које је у том случају постало добра монета почело је излазити из биметалистичких земаља. То је у осталом било врло природно. У Француској и у осталим земљама које су затим ушле у Латинску Унију, однос између злата и сребра био је законом утврђен. За 15.59 килограма[1] сребра државне су вам ковнице враћале равно толико исто франака колико и за један килограм злата. Међутим у иностранству где није законом утврђен однос између сребра и злата, могао се купити један килограм злата у то време за 15,30 до 15,40 килограма сребра. Банкари су имали очевидан интерес да у иностранству продају француско, белгиско, швајцарско или италијанско сребро по трговачком курсу за злато, па да то злато искују у државним ковницама својих земаља у златнике и ове затим поново размене у сребро по легалној вредности. Та се операција у велико и вршила све од 1851 године. Године 1863 и 1864 у свима поменутим земљама сасвим је нестало крупнога сребра и замењено је златом, па се већ почела губити из саобраћаја и ситна сребрна монета. Пред опасношћу да остану без ситне монете, што би у великој мери сметало новчаној циркулацији, четири горепоменуте државе Француска, Белгија, Швајцарска и Италија на предлог Белгије закључе у Паризу новчану конвенцију од 23 децембра 1865 год. којом се конституишу у монетарну унију доцније названу Латинска Унија. Главна измена

[1] Номинални легални однос је управо 1 : 15,50, али су фабрикациони трошкови већи за сребрну монету, те је стварни однос управо 1 : 15.59.

која је унешена том конвенцијом у новчани систем била је та што је финоћа сребра код ситне монете од 0·20, 0·50, 1 и 2 динара спуштена од 900 на 835 хиљадитих. На тај начин новој ситној монети смањена је унутрашња вредност и испод трговачке вредности. Извоз те монете ради куповине злата није више био могућан или рентабилан. Но самим тим што је тој монети смањена унутрашња вредност испод номиналне, та је монета постала у неку руку само репрезантативна, као монета од бакра и никла или државне новчанице. Држава је морала задржати према томе право ковања те монете искључиво за себе. Конвенција од 23 децембра 1865 год. и резервише то право за државе уговорнице, које се уједно обвезују да неће исковати више те монете, но по 6 динара на становника. Тиме се Латинска Унија знатно приближила златном монометализму. Но како је финоћа сребрника од 5 франака остала иста, те по томе и њихово ковање слободно, монетарни систем Уније је и у ствари и на даље задржао свој биметалистички карактер.

Закон о српским народним новцима је као што смо рекли потпуно усвојио тај монетарни систем. Само како српска држава није имала своје ковнице, то је била принуђена силом околности да право ковања новца свих монетарних типова и у сребру и у злату задржи за себе. Тиме је међутим карактер њеног монетарног система из основа промењен. Формално биметалистички, у ствари наш је монетарни систем постао монометалистички. И како су тада исковани златници имали унутрашњу вредност од 20 златних динара, а држава их је и давала и примала за двадесет својих сребрника од једног динара, и како је сребрног новца исковано само толико колико је било потребно земаљској циркулацији за поткусуривање, те му је и трговачка цена била равна легалној т. ј. знатно већа но некованом сребру, то је Србија извршењем закона од 10 децембра 1878 год. у ствари добила златни монометализам. У осталом у то време таква је иста ситуација наступила и у земљама Латинске Уније, где је забраном ковања сребра у ствари уништен биметалистички систем. Конвенцијом од 5 новембра 1878 год. све државе уговорнице које припадају Латинској Унији, обвезале су се да обуставе даље ковање сребрног новца, које је остављено слободно по конвенцији од 1865 год.

Да видимо сад како је стојала монетарна ситуација у Србији после извршења закона од 10 децембра 1878 год.

По највишим решењима од 15 марта 1868 и 24 јануара 1869 године сковано је и стављено у течај бакарног новца:

Од 1 паре динар.	Дин.	40.000[1]
Од 5 пара динар.	Дин.	201.580
Од 10 пара динар.	Дин.	493.157
Свега	Дин.	734.737

По закону од 10 децембра 1878 год. исковано је и пуштено у течај бакарног новца:

Од 5 пара динар.	Дин.	300.000
Од 10 пара динар.	Дин.	900.000
Свега	Дин.	1,200.000

Свега дакле било је у течају по извршењу закона о српским народним новцима 1,934.737 динара бакарног новца.

По закону од 30 новембра 1873 год. исковано је и пуштено у течај сребрног новца:

Од 50 пара динар.	Дин.	1,000.000
Од 1 динара	„	3,000.000
Од 2 динара	„	2,000.000
Свега	Дин.	6,000.000

По закону од 10 децембра 1878 г. исковано је и пуштено у течај до 20 октобра 1880 год., када је и последња партија пуштена у течај:

Од 50 пара динар.	Дин.	300.000
Од 1 динара	„	800.000
Од 2 динара	„	1,500.000
Од 5 динара	„	1,000.000
Свега	Дин.	3,600.000

Свега сребрнога новца било је пуштено у течај по извршењу оба закона 9,600.000 динара.

Заједно пак и сребрног и бакарног новца било је у циркулацији 11,534.737 динара.

Dr. Вој. Маринковић.

(Наставиће се)

[1] Нигде у документима која се односе на ту емисију бакарног новца нисмо могли наћи тачан број комада, колико је од сваког монетарног типа пуштено у саобраћај. Цифре које горе дајемо, израчунате су према подацима о количини метала употребљеног на ковање појединих типова. Употребљено је пак:

На ковање десетпараца	. . . .	937	ђумруч. цента
„ петпараца	. . . .	383	„ „
„ једнопараца	. . . .	76	„ „

Цифре које горе дајемо слажу се међутим са цифром укупне емисије, како је назначена у закону од 10 децембра 1878 год., те их с пуним правом можемо сматрати за тачне.

ПОРОДИЦА ПОЛАЊЕЦКИХ

РОМАН

ХЕНРИКА СЈЕНКИЈЕВИЋА

У 3 КЊИГЕ

ПРЕВОД С ПОЉСКОГА

ДРУГА КЊИГА

(НАСТАВАК)

VII

Сада за Полањецкога наступи доба припрема и трчкарања за свадбу. Имао је још пре годину дана, до душе, стан готов, дакле чим се упознао с Марином. Кад му се у своје време стао Букацки присмевати таквом стану, видећи у њему доказ колико је овом стало до женидбе, Полањецки се није опирао, него му је рекао:

— Па јесте. Имам толико да могу себи ту раскош допустити, а међутим изгледа ми да већ почињем у том правцу по нешто и да моје намере постају нечим стварним.

Букацки назва то предвиђањем које је похвале достојно, и уз то изрази чуђење да човек, који тако уме да прозре у будућност, не најми одмах и бабицу и дадиљу. Овда онда су се такви разговори завршавали препирком. Полањецки није могао поднети да му ко одриче: да он има трезвен поглед на свет. Букацки је пак остајао при том да је то птичији романтизам достојан каквог сврачка, романтизам, који се почиње са грађењем гнезда. Један је тврдио да не може бити ништа племе-

нитије него спремити кавез, кад хоћеш да имаш птицу. А други је одговорио кад се тица још није ни видела, и кад је лов несигуран, онда је кавез само једна празна самообмана. Свршавало се алузијом на слабе ноге Букацкове, које не могу да трче за птицама, и ако оне немају крила. Букацки је падао често у особито распололожење.

А сад кад је крлетка била готова, а тица не само уловљена него и привикла, ипак беше још толико много посла да се посвршава, да је Полањецкому било за дивно чудо како то да ствар тако проста: као на пример оженити се, у цивилизовану друштву постане тако заплетеном. Учинило му се да је право: кад нико нема права да загледа у моралну страну те везе, кад је она учин, који је постао упливом чисте слободе воље, да онда нема нико права да и формалну страну тога коментарише.

Али је он то тако мислио најпре за то што није био законодавац, а после и што је био пргав човек, којему је досадило то бескрајно тражење те овога те онога „документа“, а после и то кад се већ једини решио да се жени, што је престао анализовати, а језовито чекао да се то сврши. Њега је више пута испуњавала пакост, кад би се стао упоређивати са оним Плошовским, чији је случај тек почео интересовати људе и ишао од уста до уста, те је потпуно задовољно мислио: „Ипак сам ја од другог метала“.

Понекад опет, кад би се опоменуо лика Плошовсковога, његовог племићског, јако изразитог профила, његове утанчаности и гипкости ума, његовога нечувенога дара да се с људима измири, а нарочито с женскињама, ипак му је долазило на ум: да је он, Полањецки, тим мање госпствен, мање благородан, и у опште човек одељан од грубог материјала. Ипак је говорио сам себи: да је у овом свету, у којем се ваља тако борити, просто штета бити таквим филиграном, како у погледу ума, тако и тела. Он је у себи запазио много више услова за живот. — У осталом — мислио је — ја могу чему било да послужим, а он само да поднесе на друштвеној полици са књигама. Ја могу да заслужим хлеба, а он је могао једва да тресе, готове јабуке. Ја умем, и то ваљано, да бојим цицове, а он је само умео да натера румен на девојачке образе. А како је огромна разлика између нас два у односу према женскињу! Тај је умео да проанализује свој живот, и живот обожаване девојке, па је

упропастио и њу и себе, немогући изићи из сумње: да ли је довољно воли; и ја сумњам да ли је моја љубав потпуна, па ипак узимам своју девојку и био бих хуља, а не човек, кад бих се унапред стао бојати од будућности, и ако не бих постигао да из ње извучем толико добра и среће, колико се уопште то може.

И ако се Полањецки одрицао анализе, ту је ипак стао анализовати, истина не себе, него Марину. У осталом допустио је то себи зато што је био напред убеђен у срећан ресултат. Знао је добро да у прорачуну за будућност двоје вереника добра воља једнога није доста и да би била недовољна, ако у другога ње не би било. Али је он убеђен да узимајући Марину не узима девојку без осећаја. Марина не само да је донела собом на свет ваљану телесну грађу, него се још од малена заузела послом, рачунима, у којима је морала заборавити на себе зарад других. Сем тога с њом је био, као неки непрестани благослов, спомен њене матере, која је свуда у околини Кремјења још живела у успомени као тиха, честита и ваљана, а којој је живот био пун горчила. Полањецки је то знао и зато је био убеђен да зидајући на карактеру и срцу Маринину, зида као на камену станцу. Често му је долазило на памет оно што је говорила једна познаница и пријатељица његове матере, кад су је запитали: да ли се више брине за будућност својих кћери или синова. „Само се бојим за синове, јер моје кћери у најгорем случају могу само неимати среће“.

Да! синове подиже школа и свет, и њих двоје од синова могу направити неваљалце; кћери које подиже и штити домаће огњиште „могу у најгорем случају само неимати среће“. Полањецки је појмио да је тако било и са Марином. Ако је, дакле, стао и њу анализовати, то је пре испадало као уживање јувелирово у драгуљама, него метода научника, који се труди да докучи непознате и недокучене истине.

Али се једном свадио с Марином због писма које је добио од Васковскога из Рима, на неколико недеља после професорова одласка, а које је цело прочитао Марини. То је писмо овако гласило:

„Драги мој. Станујем у via Tritone, у француском пансиону. Обиђи мој стан у Варшави; види да ли Снапчински добро пази на моје малишане и да ли она пилеж Св. Фрање има доста воде и семења. Чим дође пролеће ваља отворити прозоре и крлетке; које хоће нека остане, а које неће нека одлети. Младунци

из рода homo sapiens треба да имају свега доста, јер сам за то оставио колико треба, а сем тога мало моралисања а више љубави. Снапчински је добар човек, али је меланхоличан. Он вели да је то због снегова. Кад га нападне оно што он зове „хандра“[1], по читаве седмице гледа само у врх својих ципела и ћути, а с децом треба и поразговарати да их духовно подигнеш. Толико о Варшави.

„Онај мој рад о којем сам ти говорио штампа се сад овде на француским у штампарији „L' Italie“. Мало се смеју мојем француском језику и мени, али сам се ја на то навикао. Амо је дошао и Букацки. Ваљан, љубазан човек, али подивљао и прича да вуче ногу, али нисам то опазио. Он веома воли и тебе и Марину, а и све остале, и ако се он од тога брани. Кад почне он оно његово, човеку досади. Нека те Бог благослови и тебе и твоју красну Марину. Желео бих да вам будем на венчању, али не знам да ли ће ми ови овде свршити печатање до Ускрса. Али ме сад послушај што ћу ти рећи, јер ти тога ради и пишем ово писмо. Немој мислити да стари говори тек што му се говори, јер треба прво да знаш да сам био наставник, да ме је од тога тешког посла ослободило само наслеђе од брата, да сам много видео и научио. Ако будете имали деце, не мори их многим учењем; пусти их нека расту по божјој вољи. Могао бих ту свршити, али ти волиш цифре, еле ево ти цифара. У малога детета има толико часова рада колико и у човека домаћина, с том разликом, што човек за време канцеларискиx часова ћаска с друштвом или пуши цигару, а дете мора читав час да напреже пажњу, јер ће иначе изгубити везу и неће моћи даље да разуме оно што му се говори. Човек по свршену послу иде кући, дете мора да се спрема за идући дан, па некоме иде за један исти посао четири, а другом, које теже схвата по шест часова. Додај тому: да сиротна деца још уз то дају часове, а богатији их примају, ето ти дванаест часова рада. Дванаест часова рада за дете! Да ли ти то разумеш, драги мој? Да ли појмиш да од тога претераног рада деца постају болешљива, извитоперена, изнурена, упорна? Да ли разумеш како ми нашом децом засејавамо гробља, и зашто и најгоре идеје нађу поборника? Та данас се иде на то да се ограничи фабрички рад и за одрасле, а филантропија о овом ћути! Та то је поље рада,

[1] Хипохондрија — руска реч.

ту је заслуга готова, ту ти је части и славе! Не мучи своје претераним учењем, молим те! Ја и Марину молим да ми обоје то обећате. Ја не говорим да се тек говори, као каткад Буцацки, јер говорим од срца, и то је највећа реформа, која чека идућа покољења, највећа ће бити после увођења Христових начела у наше јавне радове. Пре неколико дана десило ми се нешто чудно у Перуђи, али о том други пут. За сад вас обоје грли ваш...“

Марина је слушала ово писмо гледајући на врх својих ципелица, као оно и онај Снопчински, који се помиње у писму. Полањецки се пак стаде смејати.

— Јесте ли слушали што тако скоро? Наше венчање још ни близу није, а професор већ тугује над нашом децом и заузима се за њих. То је помало историја мојега гнездашца.

Мало после додаде:

— Право да важем, моја је кривица, јер сам му много што шта обећао.

Наже се тако да могаде сагледати очи у Марини па је запита:

— Па шта велите на ово писмо?

Питајући на овај начин Полањецки је имао тако незгодан тренутак, у којем човек није оно што је и поступа сам са собом како је најнеугодније. Он је по својој нарави био пре прек него груб, а у извесним тренутцима женски нежан. Међутим сад, како у његову погледу тако и у питању које је управио на девојку, која је престављала овејану стидљивост, било је нечега бруталнога. Разуме се да је она знала да за удадбом долазе деца, али јој се то престављало као нешто неодређено, о чем се не говори, а ако се и говори, то или у алузији, која је тако нежна као сплет паучине, или у часу каквог узбуђења, кад срце лупа да искочи, заљубљеним устима на ухо, некако у свечаном расположењу, као о каквој светињи у будућем заједничком животу. Али овај непажљиви тон којим је говорио Полањецки, толико је заболео, колико и збунио. Само јој некако дође на памет: „А што он то не разуме?“.

Сад она опет учини нешто што јој није у природи; јер се често догађа да се чељаде стидљиво и плашљиво, кад се нађе у незгоди, покажу јачи гнев, него што га осећају.

— Не би требало да сте такви према мени — повика збуњено — не би требало!

Полањецкому се још јаче даде на смех хотећи да изазове извештачену веселост.

— А што се ви љутите? — упита је.

— Па ви поступате самном како не би требало.

— Не разумем, о чему је реч.

— У толико горе.

Њему изумре смех на уснама, лице му дође црно од љутине и поче говорити тако опоро, као човек, који наједаред престаје водити рачуна о речима:

— Може бити да сам глуп, али знам шта је доброта, а шта не. На тај начин живот постаје немогућ. Ко од ништа прави ишта, нек криви сама себе, а кад вам је моје присуство тако досадно, онда идем.

Дохвати шешир, поклони се и изађе. Марина није покушавала да га задржи. Још за неки тренут увреда угушиваше у њој сва остала осећања, а за овим остаде само утисак, као од удара маљем. Мисли јој се раштркаше као јато птица, а над свима се уздиже једно нејасно осећање: „свршено је! неће се вратити више!“ На тај начин сруши се она лепа кула, која се над њим почела тако лепо у ваздуху зидати. Празнина, ништавило, мртвило, живот без циља и срце пуно бола, ето шта јој остаде у будућности. А како се било близу среће!.... А то што се десило испало је некако неочекивано, тако неразумљиво, да се није у овај пар умела наћи. Она приђе сточићу, и стаде уређивати хартије без икаква смисла, некако механички журно, као да је било много стало до тога да у том тренутку буде уређено. После баци поглед на Литкину фотографију и наједанпут седе а рукама поклопи очи и чело. После нешто времена паде јој на памет: да Литкина воља мора бити јача од воље обоје њих и заспину јој тренутно зрачак наде. Стаде ходати по соби и присећати се шта се то десило, па се онда сети Полањецкога не само какав је био у последње време него и пре тога на две до три недеље. Сад јој туга беше већа него што је била увреда, и постајаше све већа, заједно са симпатијама за Полањецкога. После поче себи говорити како није требало да се онако дусне, да је требало да прими Полањецкога и да га воли онаквога какав је, а не да тражи да се он дотерује према њену схватању. „То је жив човек, није лутка“, рекла је неколико пута, и све је више осећала да је крива, и све јој више падаше тешко на срце. По природи благо срце и веома склоно вољењу сад ступи

у борбу са хладним разумом, којега је у ње било без сваке сумње, и који јој је сад узалуд говорио да право није било на страни Полањецкога, и да она раније није казала њему ништа за шта јој се не би могло опростити. Она је у себи говорила: „Ако у њега буде и мртва добра срца, доћи ће опет“, али је у исто време обузе страх пред самољубом мушкараца у опште, а Полањецкога посебице, јер је била веома разумна те је морала запазити: како је он много полагао на то да га не држе за повитљива човека. Али баш то што би онога који га не би волео бунило против њега, у ње је све више говорило за њега.

И већ после пола часа била је потпуно убеђена да је кривица само и једино до ње, и „да га је толико намучила у животу“, да је сад дужна уступити пре њим, то јест да прва пружи руку за измирење. То је ваљало по њеном схватању да буде у облику неколико написаних речи, које ће ствар исправити. „Он је толико пропатио због оног посла око Кремјена, да на ово има право.“ Готова је била чак и да заплаче због те велике патње. Надала се уз то да ће он, тај друштвени човек, умети да оцени: колико њу стаје да напише писмо, и да ће још то вече доћи.

Учинило јој се да није ништа лакше него исписати неколико срдачних редака, таквих, који би ишли право к срцу, пошто ће од срца полазити. Али каква тешкоћа! Писмо нема очију, које би се залиле сузама, нема лица које се у исто време осмехује и тужно и слатко, нема гласа који би дрхтао, ни руку, које се пружају. Писмо се може читати и разумети како се хоће. јер су то само црна слова на листу хартије, који је хладан као смрт.

Марина је цепала већ трећи табачић кад се на одшкринутим вратима указа смежурано као печена јабука лице пана Плавицкога, с тек што обојеним брковима.

Он упита:

— Зар нема Полањецкога?

— Нема, тато.

— А да ли ће и долазити?

— Не знам, тато — одговори она уздахнувши.

— Ако дође, сине, реци му да ћу се ја вратити најдаље кроз један час, имам нешто да се разговарам с њим.

— Ох! и ја бих хтела да се разговарам с њим — помисли Марина.

Она поцепа и трећи листић, узе четврти и стаде се размишљати: да ли да целу распру окрене на шалу, или просто да се извини? Може му се шала недопасти, а извињење је много топлије, само — како је то тешко! Да он није одмах устао доста је било само да се пружи рука, али он излете као из праћке, та љутица, тај тако мили....

Она подиже очи у вис и стаде напорно радити оном црном главицом, кад наједаред у предсобљу зазвони. Марини стаде лупати срце као маљем, а кроз главу јој пролетати питања мињевитом брзином:

— Да ли је он, или није?

Отворише се врата — он.

Уђе као вук погнуте главе, а у лицу невесео и очигледно веома несигуран о том како ће бити примљен. Али она, кад га виде скочи са срцем што јој је било као у птице, весела изгледа, срећна, дирнута веома тим што се вратио, прва потече к њему, мету му руке на рамена, па поче говорити:

— Ах, како сте добри! Како честит! А знате ли да сам вам хтела писати?

Полањецки притисните њене руке на своје усне, поћута неколико тренутака, па рече:

— Требало је да ме викнете кад сам био на басамцима.

Занесен захвалношћу притиште је себи на груди и стаде љубити уста, очи, чело, косе која се од притискивања раздрешише. Учинило му се да је у том тренутку нашао све што чини праву и велику љубав. После је пусти и настави говор:

— Ви сте претерано добри. И ако је то лепо, али то ме веома тишти. Дошао сам да вас замолим за опроштај — ништа више. Ја сам се одма тргао..... Веома сам се једио због последњих речи, и не умем вам казати: како ми је било жао. Ишао сам улицом: мислио сам можда ћу вас спазити на прозору, и да ћу вам на лицу познати: да ли се могу вратити. После нисам могао више издржати и ето дошао сам.....

— Ја вас молим за опроштај; до мене је била кривица. Ево видите ове поцепане хартије — писало сам, писала.

Али је он очима гутао у тај мах оне косе, које је она брзо уређивала. Са зарумenелим лицем на којем је сијала радост, и насмејаним од среће очима, учинила му се лепшом него икад дотле, сад је за њом жудио више него икад дотле.

Опазила је и Марина како он гледа у њену косу и забуна јој се борила с чисто женском кокетеријом. Придавала је navaлице тако невешто да су у све већим бућевим падале по раменима, а у исто време говорила:

— Немојте ме гледати, или ћу утећи.

— То је прво и прво моје благо — одговори Полањецки — а сем тога тако још нисам у свом веку видео.

Он пружи опет к њој своје руке али се она стаде отимати.

— Не смете, не смете — понављаше она — мене је и оно стид. Ваљало је одмах да одем.

Коса ипак полако дође у ред, па обоје седоше и почеше мирно разговарати, и ако једно с другог не скидоше очију.

— Погледајте поцепану хартију.

— Искрено вам кажем да сте преко мере добри.

Она подиже очи, загледа у поличицу над писаћим столом па одговори:

— Зато што је била до мене кривица! Да! Само до мене!

И држећи да неће моћи бити довољно великодушна, додаде мало после, поцрвенивши до ушију од стида, а с обореним очима к земљи:

— Ипак професор Васковски има право у оном што пише о... науци.

Полањецки дође у тај пар да клекне и да јој целива ноге Њена захвалност и доброта не само да су га обезоружала, него и потпуно покорили.

— Ако је ико погинуо, то сам ја! — повика довршујући вероватно речима неку своју исказивану мисао. — Ви сте ме потпуно освојили.

Она стаде весело трести главицом.

— О, не бих рекла. Зар ја, оваква плашљивица?

— Ви плашљиви! Да вам кажем само једну анегдоту. Познавао сам у Белгији две госпођице Вотерс које су имале мачка, којега су веома волеле. То учтиво створење правило се тако добро, да га човек на рану метне, да зарасте. После једна од од њих добије на дар ухваћена зечића. Шта бисте рекли! Мачак га се тако бојао, да је од страха бежао, где се могао попети. Једном пођу госпођице Вотерс у шетњу, и наједаред се сете да су мачак и зечић остали у истој соби. „Ама да „Мату“ не удави зечића“. „Мату, та он га се боји да у свет од њега утекне!“ Оду мирно они даље. Врате се после једног са-

хата, и погодите шта је било? Од зеца остале само уши. Тако вам је и с нама. Ви се све као бојите, а од нас најзад остану само уши!

Окупи се Полањецки смејати, а и Марина пристаде уз њега; а мало после он додаде:

— Знам да ће и од мене остати само уши.

У осталом није истину говорио, знао је да ће бити друкчије. Марина се помисли па одговори:

— Не, нисам ја таквог карактера.

— У толико боље — одговори Полањецки — јер искрено вам велим, по оном што сам у животу видео: већа саможивост осваја мању.

— Или већа љубав подлеже мањој — одговори Марина.

— Све то излази на једно. Што се мене тиче, признајем да бих по каквог Ирода волео овако да ухватим (ту отвори прсте па их стисну), али с таквим голубом као што сте ви — сасвим је друкчије. С вама држим да би требало војевати за то да се не одричете себе толико много и да не волите прекомерно. Таква је ваша природа и ја знам коју узимам. Сви тако мисле, и онај Машко, који није ни по чем Соломун, овако ми је говорио: „Она с тобом може бити несрећна; ти с њом нећеш никад“. И у праву је био. Радознао сам какав ће бити он према својој жени. Он је непопустљив.

— А веома заљубљен?

— Није тако, као оно кад је једна кокетовала.

— Није било ни тако зао као неки „господин Сташа“.

— Ала ће то бити диван пар људи. Она није ружна, и ако је нешто бледа, и има претерано црвене очи. Али се Машко жени за имање. Држао је да га она не воли, а кад се десило оно с Гонтовским (и то је један од конкурената!) био је убеђен да ће се оне користити том згодом да га одбију. Међутим изашло је сасвим друго, и замислите: сад се Машко опет бацио у бригу што све иде као подмазано. Чини му се то подозриво. Излазе сад чудновате ствари. У животу је и сам Краславски. Шта ти ја тамо знам!... Све је то некако врло глупо. Нема ту среће, бар не онакве, какву ја замишљам.

— А какву ви замишљате? — упита Марина.

— Ја мислим да је срећа то кад човек узме девојку такву као што сте ви, и онда зна јасно шта га чека.

— А ја мислим да је срећа у том да човека воле, али то још није доста.

— Шта још?

— Да се буде тога достојно и да...

Ту Марина за неко време не умеде наћи речи, и најзад рече:

— И да се верује мужу... и да се с њим заједно ради.

VIII.

Полањецки се није варао. Машку је ишло све тако глатко, госпођа и госпођице Красловске држали су се тако угледно, да је био из дана у дан у немиренији. Кадкад се сам због тога смејао, а како од неког времена није ништа крио од Полањецкога, то му једног дана рече с пуним цинизмом:

— Драги мој, ово су сад просто анђели, а мени коса капу диже на глави, има ту нешто.

— Благодари лепо Господу Богу.

— Та и сувише су идеалне, без икакве задње намере, скоро без плана. Јуче сам им на прилику наговестио: да сам адвокат само зато што по мом мишљењу синови из бољих породица треба да су ма што и ма чега да се лате. Погоди шта су ми одговориле? Рекле су да је и тај положај добар, као и ма који други, да је за њих свако занимање добро — да само рђави и лени људи могу да се стиде рада. Потрошили су толико општих фраза, да ми дође воља да их бомбардујем примерцима са прегледа краснописних као на пример: „Част је као стрменита бездна“, или што тому слично. Кажем ти, Полањецки, ту се нешто крије. Држао сам да је тата; али он није. О њему сам се већ известио; станује у Бордоу под именом Мсје де Ленгле — и има своје домаће огњиште, не толико сопственим трудом стечено, него га одржава пенсијом, коју добива од г-ђе Крословске.

— Шта то теби смета.

— Баш ништа.

— Ако је тако оне су само несрећна женска чељад и ништа више.

Да, али да ли њихови дохоци одговарају њиховој несрећи? Сети се да је имала терета. А после, видиш, ако су оне онакве, каквима се издају, а уз то богате онда сам готов да се зацопам, а то ће бити глупо; а ако овамо испадне да немају

ништа, или једва нешто мало, онда сам готов још пре да је заволим, а то ће бити још глупље. Она има за мене дражи.

— А то ће бити једино паметно у сваком случају. Али ти ипак мисли и на себе, а помало и на мене и на Плавицкове. Знаш да ја немам обичај у таквом случају да попуштам, а рокови се приближују.

— Моја се махина још ложи — кредитом. У осталом ви држите у хипотеку Кремјењ. Кроз дан два биће прстен код г-ђе Краславске, после чега имам наде да ћу дознати што подробније.

Ту Машко стаде монологовати:

— Да такав рачунџија човек, као ја, купује мачка у џаку, просто ми не иде у главу. С друге стране, нема човека, бар од оних, који знају свачије рачуне, а који би и могао посумњати у богатство г-ђе Красловске. Па ипак оне су тако племените!!!

Полањецки га прекиде очигледно нестрпљиво:

— Твоје је страховање савршено некорисно. Ти, драги мој, ниси потпуно реалиста, јер си се увек правио оно што ниси, па и сад то чиниш, у место да гледаш оно што ти даје хлеба.

Неколико дана доцније било је и весеље поводом прстеновања Машковог, на коме је била и Марина, јер госпођа Краславска, којој се допадао пан Плавицки, чије су везе њој биле познате, није избегавала додира с њим, као ни с Бигјеловима. Машко је довео све своје познанике са чувеним презименима, с моноклима у очима, с раздељеном косом на средини, већином врло младе и већином врло ветрењасте. Били су међу њима петоро браће Вижа, која су се звали овим именима: Мизио, Кизио, Бизио, Брелачек и Татуш. Звали су их петоро заспале браће, јер су налазили побуда за живот једино у ногама, оживљавали су само у карневалима, а били потпуно укочени, бар умно, кад није било забава. Букацки се на њихов рачун веома шалио и волео их. Био је и барон Кот, који је начуо негде да је неки Кот некада у Денбну, па кад год би га кому представљали увек би сам додавао „од Денбна“, а кад би му што ко причао стално би одговарао: „Quelle drôle d'histoire!“ Машко је њима говорио увек са „ти“, а и они њему. Машко је на све њих гледао с висока, као и на Коповскога, младића који је имао главу необичне лепоте, а очи исто толико дивне колико и глупе. Категорију умнијих пријатеља Машкових представљали су Полањецки и Кресовски.

Тако је исто и госпођа Краславска позвала неколико госпођа с ћеркама, око којих су се врзли флегматично и безбрижно браћа Вижа. Девојачка срца ових госпођица, кад се Каповски приближио, мање су обраћала пажњу на његову духовну сличност са Хамлетом, која се састојала у том: да се његов мозак, ако не он сав, може сместити у орахову љуску. Неколико знатнијих голих темена допуњавали су друштво у салону.

Госпођица Краславска, одевена у бело, и поред поцрвенелих очију изгледала је врло примамљива. Било је у њој неке женске чари, која се заснивала на чудној, готово сањивој мирноћи. Опомињала је у неколико на слике Перуђина. Овда онда би живахнула као алабастерска лампица, у којој би изненадно засјала светлост, па опет се угасила, али не без дражи. Те вечери одевена у белу лаку хаљину изгледала је много лепшом него обично. Гледећи у њу Полањецки је мислио: да јој је срце може бити доста сухо, као и глава, али да може бити угледна жена, а нарочито за Машка, који особито на светски углед полаже. Њихов се живот указивао као хладан и суморан дан, у коме сунце не даје топлоте, али у коме ни буре нема. Сад су седели при крају салона, не ни сувише близу, али не ни сувише далеко од осталога друштва; забављали су се ни више ни мање него што је ишао ред: у његову присуству до ње видело се таман толико осећања, колико треба, али изнад свега се видело како се он пашти да испадне вереник „correct" а она му то враћала истом монетом. Они су се пријатно осмејкивали једно на друго, он је говорио више од ње, као будући вођ и домаћин кући, а погледали су једно у друго у очи као да су најсрећнији и најузорнији пар вереника што се може замислити у светском уображењу.

— Ја не бих могао то издржати — говораше сам у себи Полањецки. — И ту му наједаред паде на ум: како, док она овде овако спокојно и конвенционално седи насмејана, онај кукавни доктор, који „није могао душе од ње одвратити", трули тамо негде међу повратницима под црном земљом, потпуно заборављен, као да га никад није ни било. И то га naљути. Осећао је не само презирање за срце госпођице Красловске, него и та њена мирноћа учини му се нешто неукусно, неким духовним мртвилом, које је некада било у моди, а на коју су грмили песници видећи у њој демонско, али која се сада спустила ниско и дошла на равно са моралним ништавилом и глупошћу.

— „То је пре свега ћурка, а уз то још ћурка без срца“ — помисли Полањецки. И у том му је тренутку толико била јасна пред очима бојазан Машкова што се оне држе на господској нози, да Машко задоби његове јаче цењење, као човек духовит и који уме да проникне.

Затим стаде сравњивати своју вереницу са госпођицом Краславском и са големим унутарњим задовољством рече сам себи: „Мариница ми је сасвим, сасвим други сој.“ Осетио је да је духовни одмор гледати у њу. У колико је она тамо била као нека вештачка биљка, одгајена не на здравом и слободном ваздуху, него у стакленој башти, у толико је од Марине зрачио живот и топлота, а сем тога упоређење је испадало на Маринину корист и у погледу светском. Полањецки није потпуно занемаривао тако звану „отменост“, разумевајући под њим, ако не увек, а оно врло често, да она одговара потпунијој духовној дозрелости, а нарочито код женскиња. Мотрећи сад час на једну час на другу, дошао је до убеђења да је ово духовно дозревање у Краславске извештачено и на силу, код Марине пак урођено. У оне је била као поручена спољна хаљина, а у Марине је то била душа и као нарочити знак рода, који је усавршаван културом од толико векова. Узимајући од погледа Букацкога онолико, колико му је требало, а то ће рећи колико се могло наћи зрелога у њима, сећао се Полањецки: како онај није само једном говорио: да се женскиње, без обзира на порекло, дели на патрициско, које има културе, начела и духовне потребе које су им у крви, и на парвенискиње, које се свим тим огрћу као мантилом, само за госте. И гледајући сад у племенити профил Маринин, Полањецки је с поносом паланчанина, који се жени са кнегињом, да узима патрицијскињу у потпуном значењу те речи.

А уз то још и племићку веома лепу. Врло често женскоме треба само мало ширине, само мало среће, па да се развије у свет. Полањецкому се Марина учинила просто ружном, кад су се враћали с погреба Литкиног; сад се просто зачудио како је лепа. Краславска је према њој изгледала као половна хаљина према новој, и да је имање Плавицкове било на оној висини, на којој и њена лепота, сматрана би била одиста као права лепотица. Браћа Виже са бинохлима на својим коњским носевима, гледали су у њу с дивљењем, а барон Кот од Ценбна, изјави по-

верљиво: да је права срећа што је заручена, јер да није тако, ко зна да не би „стао на гвожђа.“

Полањецки је то вече могао запазити једну црту у својем карактеру, за коју дотле није знао. Био је саревњив. Како је био убеђен: да је Марина девојка на свом месту, којој се може све слепо веровати, то је та саревњивост била просто неумесна. У своје време био је љубоморан на Машка, и то се могло разумети само по себи; али сад ни сам није умео себи дати рачуна: зашто га на пример може да наједи онај Коповски са својом лепом главом, а ћурећим мозгом, и то само зато што седа до Марине, а задаје још више или мање не довршена питања, на која је она са више или мање наклоно одговарала. С почетка је сам себи пребацивао: „Нема смисла тражити од ње да да корпу човеку!“ После ипак реши: да се Марина обраћа Коповскому више него што би требало, да га посматра све радозналије, а да му одговара са више воље. О вечери седео је до ње, нерасположен ћутећи, а кад га је она запитала што је такав, одговорио јој је:

— Нећу да покварим утисак, који је учинио Коповски.

Њој је баш била воља што је он љубоморан, али стеже усне да не изда осмех, погледа га озбиљно па му рече:

— Зар ви баш држите да код господина Коповскога има чега необичнога?

— На против, напротив! Он и кад иде улицом носи главу да проветри, бојећи се да му је мољци не поједу.

Уста Маринина издржаше пробу али очи не могоше, него беху насмејане, те не могући даље издржати рече му полако:

— Страшно љубоморан!

— Ја! Ни најмање!

— Е онда да вам кажем о чему смо говорили. Знате да је јуче на естради за време концерта био случај каталепсије. Сад се ту око нас говорило о том. Питала сам господина Коповскога: је ли видео тога каталептика? Знате ли шта ми је одговорио? Да свако може имати друкчије убеђење. Шта велите! Зар није необичан човек.

Полањецки се одобровољи и поче се смејати.

— Али ја вам кажем: да он просто не разуме шта му се каже, и одговара што му падне на ум.

Остатак вечери проведоше једно поред другога у добру расположењу. Кад су полазили, како Плавицкови имађаху кола

само за два седишта, то не могаху примити Полањецкога, она му се наже и шапта га:

— Хоће ли натмуренко доћи сутра на ручак?

— Доћи ће, јер је заљубљен, — рече Полањецки увијајући јој ноге ћебенцетом.

А она му шану на ухо, као неку велику новину.

— И ја исто тако.

И ако је он у трепутку, кад је то говорио, био потпуно искрен, она је ипак говорила истинитије.

Машко отпрати Полањецкога до куће. Путем су разговарали о овом вечеру. Машко му је испричао: како је пре доласка гостију покушао говорити с госпођом Краславском о новцима али није успео.

— Било ми дошло — рече — да јој отворено поставим питање, али у што финијем облику. Али сам се побојао. У осталом зашто да сумњам у имање моје заручнице? Само за то што се оне понашају према мени нежније него што сам очекивао. Кад би то било у шали било би врло добро али се бојим да сувише не забасам, јер ако се моје страховање покаже неосновано, ако оне одиста имају новаца, наљутиће се на моју велику радозналост која долази од сувише велике заинтересованости. Ваља и на то рачунати, јер ми се лађа може разбити у самом пристаништу.

— Добро, добро — одговори Полањецки — рецимо да је тако, и у осталом врло је вероватно да имају, али ако испадне да немају, шта ћеш онда? Имаш готов план? Хоћеш ли онда кидати или ћеш се оженити њом.

— Не кидам ни у којем случају, јер ништа од тога не тражим. Ако ме женидба не доведе до циља, ја ћу и онако банкротирати те банкротирати. Али ћу им одмах изнети јасно свој финансиски положај, и држим да ће они са мном прекинути.

— А ако не хтедну?

— Заљубиће се у моју вереницу и отпочећу поравнање са повериоцима. Престаћу, као што ти велиш да се „правим“ и стараћу се да зарадим хлеба за нас обоје. Нисам лош адвокат. То знаш.

— Све је то врло лепо, али ме то ни мало не умирује како за моје примање, тако и за Плавицково.

— Ви сте у бољем положају од других, јер имате у залогу Крепјец. У даном случају ти ћеш дограбити све у своје

гвоздене шаке и истераћеш штогод одатле. Тешко ће бити за оне, који су ми поверовали на реч, и кажем ти овако у очи, да ми је теже за њих. Имао сам, а и још имам велике наде.... То је сад моја болест. Али ако ми се да времена, искобељаћу се како било.... Ако би имао колико толико домаће среће, а у њој потстицаја за рад....

У том стигоше до Полањецковога стана, те Машко и не доврши што је започео. А кад се стадоше праштати он наједаред отпоче:

— Чујеш. Ти мене сматраш мало за хуљу.... а ја сам то много мање него што ти мислиш. Право сам се што велиш, то је истина! морао сам се извијати као чиков, па сам у том извијању и силазио с права пута. Али ми је досадило, и отворено ти велим да ми се хоће мало среће, јер је досад нисам имао. Стога сам се хтео женити са садањом твојом заручницом, и ако нема новаца. А што се тиче госпођице Краславскове, знаш ли да ми понекад дође: да баш волим да некако испадне да нема ништа, али опет зато да ни она мене не напусти, кад дозна да ни ја немам ништа. То ти искрено кажем, а сад лаку ноћ!

— Но! — помисли Полањецки — нешто ново од Машка.

Уђе на капију. Кад стаде код врата зачуди се чујући да код њега неко удара у клавир. Слуга му рече да је то Бигјел, који чека на њега већ два часа.

Полањецки се узнемири, али помисли: кад би Бигјел дошао каквим непријатним послом не би ударао у клавир. Изађе да је Бигјелу требао потпис Полањецкога, да би могао сутрадан рано да изврши неки посао.

Могао си ми оставити хартије, па ићи да спаваш — рече Полањецки.

— О испавао сам се ја код тебе на софи, па сам после сео за клавир. Некада сам свирао тако добро, као и на челу, али су ми сад прсти отежали. Твоја Марина лепо свира, а то је красна ствар у кући.

Полањецки се стаде смејати његовски крто и искрено:

— Моја Марина? Она ти је права еванђелска душа: „не зна јој левица, шта чини десница“. Нема ти она, моје пиленце, никаквих претенсија и свира само онда кад је замоле:

На то Бигјел рече:

— Ти јој се сањћим посмеваш; али се тако посмевају само заљубљени.

— Вала и јесам потпуно заљубљен. Бар ми се сад тако чини, а морам ти у опште рећи да ми се то све чешће чини. Хоћеш ли чаја Бигјеле?

— Хоћу. Идеш ли ти сад од Краславске?

— Идем.

— Како Машко? Хоће ли испливати?

— Сад сам се баш с њим растао. Допратио ме до врата. Али ти он неки пут тако што говори, што се не би никад човек од њега надао.

Полањецкому би мило што има с ким да се поразговори, и осећајући потребу за поверљивим разговором поче приповедати све што је чуо од Машка, и колико се зачудио кад је нашао на романтичара, у којн човека његове врсте.

— Није Машко хуља — рече Бигјел — он је само на путу за различне странпутице отуда и његово понашање да изгледа оно што није. Али с друге стране опет то што јако пази на себе, чува га да сасвим не посрне. А што се тиче тога, да си ти у њему открио романтичара...

Ту Бигјел засече врх цигаре, затим је врло достојанствено, мичући при том обрвама, намести се мало боље па настави:

— Букацки би ти при тој теми избацио бар десет ироничних парадокса о нашем ортаклуку... Мени се увртило у главу што си ми ти причао како је он нас нападао за то, што ту и сувише неко некога воли. Њему изгледа да је то глупо и да не вреди ни зашта, а ја видим у том неки постицај. Треба човек да у свету има нешто. А шта ми имамо? Новаца немамо памети тек да није без ње, дара за оријентовање у нашем положају не бозна колико, економије нешто мало, у самој ствари нама је остало још што немо, нешто по сили околности мораш некога или нешто заволети, осећа се потреба за тим. Знаш да сам ја човек који хладно размишља, трговац човек, те трезвено говорим. Ја сам о том размишљао због оног Букацковог говора... Овај Машко, на пример, био би хуља негде на другом месту, каквога под небом не би било. Знам ја таких, те још колико. Али овде и испод хуље можеш загрепсти честита човека, а ствар је врло проста! Јер док се има у стомаку још која мрва, човек не постане марвом. Ту је има, а нарочито за то што има неко да се воли.

— Потсећаш ме на Васковског. То што ти говориш није далеко од његових погледа о мисији најмлађих Арија.

— Шта је мени стало до Васковскога. Ја говорим онако како мислим. Знам једно: одузми нам то, распрштаћемо се као дуге без обруча.

— Слушај да ти ја кажем. Та је ствар давно код мене расправљена. Волети или не волети неко лице то је засебно питање, али ја разумем тако да човек мора ма што волети. И ја сам о том размишљао. Кад је оно дете умрло осетио сам да ми је нешто однесено, и сад то по некад осетим. Данас не, али, као што ти рекох, дођу ми тренутци кад се некако исцрпем, кад ме обузме нека сумња, и ако се поред свега тога женим, то је чисто, што сам убеђен да ваља дати живу и јаку основицу општој љубави...

— И зато и није то — одговори у својем убеђењу непоколебљиви Бигјел — јер се ти не жениш баш сасвим по тому што ти то разум каже. Узимаш лепу и ваљану девојку, којој те нешто вуче, и немој се убеђивати да је друкчије, јер ћеш се и ти сам почети правити оно што ниси. Драги мој свакога пред женидбом спопадну такве сумње. Ја, као што ме видиш, нисам никакав философ, а десет сам се пут на дан питао пре свадбе, да ли довољно волим своју будућу невесту, да онако као што треба, свом душом, а не само у мислима? И Бог те пита још шта! После сам се оженио, узео сам добру жену, па нам је добро. И вама ће исто тако бити, само да узмете ствар просто, онако каква је и да се не заносите ту ваздан којекаквим разматрањем тајана срца, то је све лук и вода.

— Може бити и тако — одговори Полањецки. — Није ни мени по вољи устурит ноге уз дувар па анализовати себе од јутра до мрклога мрака, али не могу а да не видим факта.

— Каква факта?

— Таква, на пример, што моје осећање није сад онако, какво је било у почетку. Мислим да ће тек бити онако, да тому гредем. Женим се у пркос тим опаскама, као да њих и нема, али их правим.

— Воља ти.

— И знаш, шта још сем тога мислим: треба ипак да прозори на кући буду окренути сунцу, иначе ће у стану бити хладно.

— То си добро казао — одговори Бигјел.

IX.

У том је и зими истицао рок, долазио је крај поста, а тим самим приближавао се дан Полањецковог венчања, као и Машковога. Букацки позват у часнике отписао је између осталог и ово: Извући свесилу творчеву из виших сфера, то јест из стана угоднога одморка, и приморати је помоћу закључених на земљи бракова да се претвори у мање или више брачне ситнице, које захтевају после колевке, а забављају се држањем великог прста од ноге у устима, то је ужасно досадно. Ипак ћу доћи, јер су у вас пећи лепше, него овде".

На недељу дана пред свадбу он дође — донесе на дар Полањецкому лист пергамента са мистериjозним шарама, као на надгробним споменицима а на њему натпис: „Станислав Полањецки, после дугог и тешког момаштва итд."

То се Полањецкоме веома допаде и понесе је сутра дан око подне Марини. Заборавио је да је тај дан недеља и како се унапред надао да ће најпријатније провести до ручка претрпе живо разочарење, кад затече Марину са шеширом на глави.

— Па ви идете? — упита је.

— Да. Цркви. Данас је недеља.

— Ај, недеља!.. Истина је! А ја сам мислио да поседимо заједно. То би било пријатније.

Она погледа у њега својим благим небеским очима и рече наивно:

— А служба Божја?

Полањецки сада прими те речи као што би и макар какву другу, не слутећи да у душевном процесу, који ће доцније имати да преживи, оне играју баш због своје простоте велику улогу. Готово механично понављајући њене речи он рече:

— Велите: служба божја. Врло добро, иначе немам посла, хајдемо заједно.

Марини то беше веома угодно. Путем му рече:

— Ја штогод сам срећнија, све се више осећам Богу захвалном.

— То је само знак доброга срца. Други се Бога сећају само у невољи.

У цркви га обузеше оне исте мисли, које су га обузимале оно јутро, кад је са старим Плавицким био на служби у Вонтору: „Све системе философске мутна вода односи једне за дру-

гима, а служба се врши онако како се вршила пре толико векова.“ Чинило му се истина да у том има нечега што се не може да појми. Он, који је поводом Литкине смрти дошао у додир са смрћу на начин тако пун бола, враћао се овда онда тим тужним мислима, кад год би био на гробљу или у цркви на служби, или у каквим било другим околностима, које не би имале свезе са пролазним, стварним потребама живота, или што је срачуњено на загробну будућност. Зачудио се тому како се у животу веома много ради за ту будућност, и како се мимо свега мудровања, сумњичења ипак тако живи, као да та загробна будућност стоји ван сваке сумње, толико се то њој жртвује од посебних малих егоизама, толико се учини филантропских дела подижу се болнице, храмови, прибежишта, а све то с рачуном на то да ће се после смрти исплатити.

Још му је више пало у очи то: ако хоћеш да си на миру са животом, онда ти ваља најпре да се измириш са смрћу, а ако немаш вере у нешто загробно, онда то просто није могуће. А кад се та вера има, питање отпада, као да га није ни било. А кад је тако, шта онда тражите више? Има се пред собом хоризонат некога новога постојања, у најгорем случају веома занимљивог и то уверење изједначава се са спокојством и тишином. Пример тога имао је Полањецки код Марине. Зато што је била нешто мало кратковида, држала је она главу нагнуту над саму књижицу, али кад би је од времена на време подизала, Полањецки би видео њено лице тако погодно, тако пуну не мал битнога спокојства и тако пуно блаженства, да је било просто анђелско.

— То је срећно женско, а биће све срећније, — говорио је у себи — а уз то има памети, јер кад би на супротној страни било колико толико поузданости, било би човеку бар толико утехе, колику може да даде дознаТа истина, али јести се због разноликих неразрешивих питања, то је права глупост.

Кад су се враћали кући, њему је једнако памет била при оном изгледу Маринину, па јој рече:

— У цркви сте изгледали као какав профил у Фра Анђелика. На лицу вам се огледала права срећа.

— Па ја сад и јесам срећна. А знате ли зашто? Зато што сам сад боља, него што сам била. Онда ми је на срцу био само јед и увреда, никакве наде није било преда мном, и све се то окренуло у такво зло, да ме је страх сад и помислити! Веле

да несрећа оплемењује изабране душе. Али ја нисам та изабрана душа. У осталом може бити да несрећа и оплемењује, али јед, увреда, немар — то убија..... То је као отров.

— Јесте ли ме много онда мрзели?

Марина погледа у њега па му одговори:

— Толико сам вас мрзела, да сам читаве дане само о вама мислила.

— Паметан је онај Машко — одговори Полањецки — он ми те једном овако оцртао: „Волела је више тебе да мрзи, него мене да воли.“

— Јесте, јесте, волела сам!

У таквом разговору стигоше до куће. Полањецки је имао времена да развије свој пергаменат и да га покаже Марини. Али се њој то није допало. Удавање је она сматрала не само са стране срца, него и са стране вере.

— С таквим се стварима не шали — рекла је Полањецкому а мало после признала му да је тај Букацки врећа.

После ручка дође Букацки. За оно неколико месеци што је провео у Италији, дошао је још тањи, што је био доказ противу доброте „chiante“-а за желудачни катар. Нос је његов потсећао човека на оштрину у ножа, хумористично, иронично насмејано његово ситно лице дошло као од порцелана, а не веће од песнице порасла човека. Он је био рођак и Полањецкому и Марини, и стога је пред њима говорио што би му пало на ум. Још с прага им изјави: да према све чешћем размимоилажењу душевном у ово доба ипак сме жалити, али им се никако не диви што су се заручили. Дошао је истина у нади да ће их још моћи наговорити, да се окану, али сад види да је све доцне и да му не остаје ништа друго до да само макне раменима. Марина слушајући то поче да се љути, али је Полањецки волео Букацкога, те му рече:

— Причувај то што си почео за здравицу, коју ћеш морати да напијаш, а сад нам само кажи шта ради наш професорчић?

На то му Букацки одговори озбиљније:

— Код њега је наступила збрка појмова.

— Не мојте се тако шалити! — рече Марина.

А Полањецки додаде:

— И још тако некорисно.

Букацки настави онако исто:

— Код професора Васковског су се збркали појмови, а ово су моји докази за то: прво, ходи по Риму без шешира, или управо ходио је, јер је више у Перуђи него у Риму; друго, спопао је младу и пристојну Енглескињу и стао јој доказивати: да су Енглези само у приватном животу Хришћани, али да поступање Енглеске према Иркој није хришћански; треће, штампа брошуру, да је мисија увођења хришћанства у међународна дела поверена најмлађима од Аријана — Словенима. Молим вас зар то нису докази.

— То смо ми видели пред његовим поласком, а ако му ништа друго не прети имам наде, да ћемо га затећи жива и здрава.

— Он не мисли да се враћа.

Али Полањецки извади нотес, написа неколико речи писаљком и показа Марини, па рече:

— Прочитајте и реците: је ли добро?

— Кад се у мом присуству пише онда се ја повлачим — рече Букацки.

— Не, не, није тајна!

Марина се зарумenела од радости као јагода, па чисто не верујући очима окуши га питати:

Је ли истина? Није?

— Зависи од вас.

— Ах, господине Сташо. Ни на сан ми није долазило. Морам рећи тати! Морам!

И истрча из собе.

(Наставиће се)

БОРБА ПРОТИВ ТУБЕРКУЛОЗЕ

(НАСТАВАК)

Заражени станови и радионице играју врло велику улогу у распростирању туберкулозе. Из онога што смо напред видели о издржљивости туберкулозних бацила, ово је сасвим разумљиво. Стан у коме је живео какав јектичав болесник може садржавати многобројне туберкулозне бациле, које могу свој живот, а тиме и моћ да здравога заразе, сачувати по неколико месеца. Ако се у такав стан усели здрава породица, може лако оболети од ове болести. У таквим становима изложени су највећој опасности жене и деца, која највећи део времена у стану проводе. Док се зараза код одраслих јавља у облику јектике, код деце се најчешће јавља у облику шкрофула и запаљења мождaних марамица (запаљење мозга). Ако се појави, код једног члана породице, онда постепено прелази, и на остале чланове, који заједно станују. Познати су многи случајеви, код којих се зараза тим путем преносила. Да наведемо један пример (Engelmann) који је тачним посматрањем утврђен. У једном новом, доста здравом, стану умру од јектике два болесника, и остали чланови породице иселе се одатле. У овоме стану у току од 12 година променило се више кираџија, од којих је 12 помрло од туберкулозе у истом стану, или за кратко време пошто се из њега иселио.

Најопасније су намештене (меблиране) собе, које се издају под кирију. Често се дешава да се из такве собе исели какав туберкулозан болесник, а усели здрав човек који у оним истим зараженим постељним стварима поћива, у којима је пре неколико дана или недеља болесник лежао. Тако страдају ђаци и други

самци, који у таким намештеним собама станују. Исто тако могу се заразити путници по нечистим механама и хотелима.

Ни у један стан, где је пре тога други становао, не би требало уселити се, док се потпуно не дезинфикује т. ј. очисти срествима, који убијају заражене клице. Станови који су унутра кречени, могу се дезинфиковати, ако се зидови свеже угашеним (врућим) кречом окрече, а под врелим цеђем изриба. Прозоре и врата, ако нису обојени (фарбани), треба водом и сапуном опрати а затим избрисати крпом умоченом у гас. У Београду је најбоље тражити од општине, да она дезинфекцију изврши. Општина београдска има доста добро уређен завод за дезинфекцију, и од сиротиње не тражи никакву наплату за ту услугу.

Што смо казали за станове вреди исто и за занатлиске радионице, фабрике, школе и т. д. где већи број радника или ђака збијен у малим локалима већи део дана проводе. Између тих радника нађе се по који туберкулозни болесник, који такав локал зарази. Свакоме је познато како се такви локали чисте. Попрскају се мало водом, а затим метлом почисте. Заражена пљувачка ако је где год на поду лежала, размаже се и по поду растури. Стога је у свима таквим просторима под увек прљав и покривен дебљим или тањим слојем прашине. Уз то долазе често и друге околности које пренос заразе олакшавају. Такви су простори често мали, тако да на свакога радника долази једва 3—5 кубни метара ваздуха. Тешко се и ретко, нарочито зими, ветре да би добили свежа ваздуха. Кад се у такве радионице уђе, осети се одмах задах од покварена и прашљива ваздуха. Стога је број умирања од туберкулозе код радника и занатлија ралативно доста велики.

По кафанама и крчмама није чистоћа ништа боља но у радионицама. Колико се ту посетилаца зарази, то је тешко дознати; али нам је познато, да доста велики број кафеџија и келнера од туберкулозе умире.

Ширење заразе из таких простора може се само тако спречити, ако свуда у њима буде пљуваоница и ако се у већој чистоћи одржају, но што је ова на коју смо навикли. У таквим просторима, где се већи број људи скупља није довољно под свакога дана почиститн, већ га треба изрибати, опрати. Где је потребно треба и свакога дана прати. Што има мање нечистоће, мања је и опасност заразе.

VI

Туберкулоза се може и разним стварима пренети, ако их израђују, прерађују или продају таква лица, која болују од туберкулозе или се израђују у таквим просторима, који су заражени туберкулозом. Овде главну улогу играју животне намирнице као што су: хлеб, млеко, масло (путер), колачи, месо и т. д. Код млека и млечних производа, постоји још једна могућност, да се зарази туберкулозним бацилама. Не само код људи, но и код крава долази често туберкулоза. Болесне краве, нарочито ако им виме није зраво, дају млеко које може садржавати врло велики број туберкулозних бацила. Ако је крава у јачем степену оболела, онда ни њено месо није здраво, јер и оно може бити заражено бацилама. Сви производи који се израђују од таквог млека као: скоруп, кајмак, сир, масло (путер) и т. д. садржавају бациле и могу заразу пренети.

Којим се начином зараза развије у организму, ако се храни туберкулозним бацилама зараженим намирницама, није још тачно познато. Туберкулоза желуца и црева релативно доста је ретка. Нарочито пада јако у очи да туберкулоза често не долази ни код јектичавих болесника, који врло често своју пљувачку гутају. Било због тога што сокови органа за варење, нарочито желудачки сок, туберкулозне бациле убијају или их спречавају да се у тим органима могу настанити; било због тога, да им развићу не дозвољавају остале многобројне бактерије, које се у желудцу и цревима у великим количинама налазе, тек у сваком случају органи за варење не дају погодно земљиште туберкулозним бацилима за њихово развиће. Али се храном, која садржи туберкулозне бациле може ипак организам заразити; у томе случају оболе од туберкулозе други органи и то лимфалне жљезде, плућа и т. д. у којима бациле налазе много повољније земљиште за свој опстанак, него што су органи за варење. То је многобројним опитима на животињама доказано. Ако се млеком од туберкулозних крава хране дуже време животиње, онда се код њих не мора појавити прво цревна туберкулоза, већ се јавља генерална туберкулоза са локализацијом у многим органима (плућима, слезини, јетри) а нарочито у унутарњим лимфалним жљездама.[1]

[1] Bollinger. Die Tuberculose unter den Haustieren und ihr Verhältniss zur Ausbreitung der Krankheit unter den Menschen. Bericht über den Congress zur Bekämpfung der Tuberculose als Volkskrankheit, Berlin. 1889.

Са санитетским мерама за сузбијање туберкулозе код наших крава стојимо доста рђаво. Као год што не знамо колико од туберкулозе умире становника, исто тако не знамо у коликом је степену раширена и сточна туберкулоза. Међутим ако наша санитетска власт мало већу пажњу обрати на ово врло важно питање, може лако добре резултате постићи. Убризгавањем крава туберкулином (течност која се добија екстракцијом из култура туберколозних бацила) може се доста тачно познати болест у почетку, када се обичним прегледом не може још ништа наћи. Требало би забранити да се употребљују за људску храну млеко, као и остали млечни производи, од крава, које се нађу да су заражене туберкулозом. Болесне краве треба одмах поклати из двојаких разлога: тиме би се спречило да се болест даље међу стоком не растире и месо од таквих крава код којих се болест није у већем степену развила може се употребити за људску храну. Доцније кад болест већи део захвати мора се и месо уништити, јер је и оно онда окужено туберкулозни бацилама.

Из овога што смо казали о пренашању туберкулозе са зараженом храном и осталим намирницама, види се да се сами грађани без помоћи од санитетске власти и нарочитих закона не могу лако сачувати од ове болести.

VII

Ступање у брак туберкулозних врло је опасно за обоје: и за мужа и за жену. За женске[1] изгледа да је у овом погледу у неколико опаснији брачни живот него за мушке. Овде можемо имати разних случајева: могу обоје, момак и девојка, бити болесни, или може бити болестан једно само од њих, момак или девојка, а друго здраво.

У првом случају, ако су обоје били болесни, у брачном животу услед учестаног полног сношаја, болест која је пре тога била латентна, тињала, букне и узме много бржи ток. Код жена се погорша туберкулоза у трудноћи и после порођаја у бабињама. Тако исто дојење је јако штетно за туберкулозне матере, а још опасније је за дете, које се одмах првог дана свога живота почне тровати окуженим млеком. Уз то долазе и остале

[1] C. Gerhardt. Über Eheschliessung Tuberculöser. Zeitschrift für Tuberculose und Heilstättenwesen, Band I, Heft 4.

тешкоће у брачном животу, којима су изложене матере, као недовољан ноћни одмор, бриге, већи рад у кући и т. д.

Код туберколозних људи, такође није ништа лакши брачни живот, Сем тога такви су људи обично јако похотљиви, што их такође јако слаби. Све то утиче рђаво на начето здавље и болест погорша и изазове да се у јачем степену развије. Мишљење неких да се болест код људи услед уреднијег живота и боље домаће неге, може лакше поправити и залечити, погрешно је. Неуредан живот нежењених људи, лумповање, неумерност у алкохолним пићима и т. д свакојако је штетно и за здраве а камо ли за туберкулозне. Но то се све може поправити и без ступања у брак, као год што се и у браку не мора увек одвикнути од свога пређашњег неуредног живота. Међутим у браку га чекају и друге поменуте опасности, које могу и оне користи од уредног брачног живота и боље неге уништити.

У другом случају кад је само један од супружника болестан, постоји велика опасност, да се и други здрав супружник не зарази туберкулозом. У узајмном брачном животу има свих услова да муж зарази жену или жена мужа. Примера таквих има врло много. Ретко има кога лекара, да му није познат по који такав случај. Ми ћемо споменути два случаја из нашег искуства. Један туберкулозни болесник ожени се здравом девојком. После две године умре болесник. Његова жена умрла је после три године од исте болести. У другом једном случају ожени се један здрав лекар туберкулозном девојком, која одмах после порођаја умре од јектике. После три године умре и лекар од исте болести платививши животом своју погрешку.

Стога туберкулозни болесници, док постпуно не оздраве, не би требало да ступају у брак. Само здрави људи могу бити у браку срећни и задовољни.

Најстрашнија је ова босест у породицама. Ту кад и кад покоси све чланове, који заједно живе. Болест се може у породицу на разне начине унети. Може прво оболети који од родитеља и остале чланове породице заразити, или може које дете болест унети, које се где год на другом месту ван куће заразило. У таквим случајевима остану од болести поштеђени само они чланови, који одвојено живе.

Није тешко разумети, зашто се зараза у породици међу члановима распростире. Становање и ноћивање здравих са болеснима у истим собама, често и у истој постељи, употреба

истих судова за јело и пиће и т. д., све то доприноси да се здрави окуже. Опасност заразе код сиротиње је већа, но код имућних породица, које имају пространије и здравије станове.

Распростирање туберкулозе у породици може се само тако спречити, ако здрави чланови долазе што мање у додир са болеснима. Болесник не сме спавати у истој соби са здравима. Соба у којој болесник станује мора се у највећој чистоћи одржавати. Болесник мора пазити на своју пљувачку и да увек употребљује пљуваоницу. Он мора имати своју чашу за пиће и своје судове за јело. Рубље болесниково треба увек добро искувати и затим опрати. Болесни родитељи не треба да љубе своју децу, болесне матере не смеју дојити. Кад болесник кашље, треба увек уста да заклони марамом, јер при кашљу излази из уста читав млаз ситних капљица од пљувачке, које садржавају небројено туберкулозних бацила. Те се капљице брзо исуше и ваздух око болесника испуни се зараженом прашином. Ако такав ваздух удише друго здраво лице, које се налази у непосредној близини болесниковој, може се лако заразити.

У сиротим породицама, где се не може болесник одвојити од здравих, најбоље је дати га у болницу на лечење.

VIII

О наслеђу туберкулозе у новије време сасвим се променуло мишљење. Пре се држало да је туберкулоза наследна болест и да са родитеља прелази на децу, са једног колена на друго. Држало се чак да може по који пут и да прескочи по једно колено, да пређе са првог колена на треће (атавизам). Но доцнијим испитивањима, а нарочито проналаском туберкулозних бацила, увидело се да наслеђе нема ни најмању улогу, или бар има врло малу улогу у распростирању туберкулозе. Претпоставка да дете може наследити туберкулозу од оца (герминативним путем) нема за сада довољно доказа. Наслеђе од матере (плацентирним путем) врло је ретко, чак и онда кад је од туберкулозе оболео полни орган материн.

Кад се зна да је туберкулоза заразна болест, и да се додиром и заједничким животом преносити са једног лица на друго, онда није нимало неразумљиво зашто деца од болести родитеља често оболе од туберкулозе. Напротив познато је много

случајева да деца остану здрава, ако се одмах по порођају одвоје од болесног родитеља.

За доказ да је туберкулоза наследна болест, наводила се и та околност, што у неким туберкулозним породицама умиру деца, пошто одрасту, у истим годинама. Ова околност говорила би унеколико за наследну природу туберкулозе; али се тешко даје објаснити. Утврђено је, да су увек и у сваком случају, без изузетка, узрок туберкулози туберкулозне бациле. Где нема ових бацила, није туберкулоза. Стога би се наследна туберкулоза могла само тако разумети, да туберкулозне бациле из материног организма пређу у детињи, и ту у ма коме било органу болест проузрокују. Ако се болест развије код детета у првим месецима или првим годинама живота, то би се још могло довести у везу са наслеђем; али да се болест развије тек после 12—20 година, то није могуће разумети. Познато је да бациле ако се не множе, могу највише живети ½—1 године. За 15 до 20 и више година морале би у том случају угинути. Најзад против тако дугог латентног процеса говори и та околност, што је код деце туберкулоза увек бржег и бурнијег развијања него код одраслих људи.

Међутим умирање деце у тим годинама у туберкулозним породицама може се лако објаснити и без теорије о наслеђу. У таквим породицама постоји увек могућност да се дете једно од другога или од родитеља зарази. Да ли ће се које дете раније или доцније заразити, зависи много од начина живота, од стадијума болести код родитеља и т.д.

Исто тако тешко је објаснити да постоји наследна склоност (диспозицији), да неко који води порекло из туберкулозне породице може лакше туберкулозу добити но друго лице које води своје порекло из здраве породице. Исто тако узима се да ова склоност или диспозиција за туберкулозу може постојати у туберкулозним породицама само код неких њихових чланова, а код осталих чланова да не постоји (индивидуалне диспозиције).

У старијим временима, док се није знало, шта је узрок туберкулози и да је туберкулоза заразна болест, објашњавало се поглавито диспозицијом њено распростирање. Мишљењу да постоји диспозиција допринела је много и та околност, што су деца од туберкулозних родитеља, нарочито матере, често врло слабог телесног састава, бледа, малокрвна и много осетљивија за све климатске непогоде но деца здравих родитеља. Сем

тога познато је, да се многе телесне особине родитеља, као боја косе, очију, облик појединих делова тела, снага има слабост организма, може наслеђем преносити на децу и потомке. Стога се не може потпуно спорити, да извесна наследна склоност за туберкулозу може постојати, но свакојако се то данас не узима у оноликој мери, колико се у старијим временима држало.

Диспозиција за туберкулозу не мора се увек наследити, она се може и доцније задобити. Неуредним животом, оскудицом у здравој и доброј храни, у здравим становима, прекомерни радом, бригом и друштвеним неприликама, може се здравље организма толико ослабити, да овај даје много мање отпора не само туберкулози, но и многим другим болестима. Организам човечији може се ослабити и многим уживањима, као прекомерним пушењем дувана, неумереношћу у алкохолним пићима и т. д. Пијанство игра врло велику улогу у оболевању од туберкулозе; оно ислаби и пре времена изнури толико организам човечији, да овај свима и најлакшим болестима брзо подлегне. Алкохолна пића, нарочито ракија, отровна су за све органе човечијега тела и под њиховим утицајем могу се органи толико дегенерисати да постану неспособни за своју функцију.

Диспозиција за туберкулозу може се добити и у свима оним случајевима, где тело човечје ослаби услед прележаних других болести, као што су запаљења плућа, сифилис, шећерна болест, наступна грозница, врућица, мрасе, велики кашаљ итд.

Код распростирања туберкулозе играју често знатну улогу и извесна занимања, где је у радионицама велика прашина, нечист и нездрав ваздух. Овде ћемо ради примера споменути каменоресце који у затвореним просторима раде, млинаре, пекаре, итд. За диспозицију имају врло важну улогу и такви занати, где радеици целог дана а често и ноћу раде у погуреном положају, седећи или стојећи на једном месту, као н. пр. кројачи, обућари, типографи итд.

IX.

Видели смо да је пљувачка јектичавих болесника опасна не само за здраве, но и за болесне, јектичаве људе, и да би требало такву пљувачку одмах уклонити, као што се ради и са

осталим изметинама људским. Изгледа да би се то могло врло лако вршити, па ипак је ово врло тешко остварити. Као што је лако разумљиво да сваки човек мора чувати туђу својину, јер у колико чува туђу чуваће се и његова; тако је исто лако разумљиво, да сваки човек мора чувати туђе здравље, и у колико чува туђе здравље, чуваће се и његово. Но како сви људи нису тако идеални, да ову истину разумеју, то је држава ради чувања својине морала многе законе и казне прописати. Исто тако мора држава и ради чувања здравља својих грађана од туберкулозе, законе и казне прописати. Од европских држава Норвешка је прва добила такав закон, који је ступио у живот 1. Јануара 1901 године. По томе закону, све туберкулозне болеснике који избацују много слузи и који су опасни за своју околину морају лекари пријавити санитетској власти (здравственој комисији). Исто тако мора се пријавити власти сваки смртни случај од туберкулозе; ако такав болесник није лечен, онда пријаву мора поднети непосредно његова породица или укућани. Пријава се мора поднети и ако болесник промени стан или место становања. Сваки туберкулозни болесник који се лечи код своје куће мора бити под строгим лекарским надзором, и његов лекар носи сву одговорност, да се болест даље не може распростирати. Када лекар увиди да није у стању хигијенске и друге за предхрану мере увести и извршивати, онда мора известити санитетску власт о свима тим недостацима у извршењу предохраних мера. Ако болесник прописане мере неће да извршује или нема могућности да их изврши, онда га може санитетска власт и против његове воље пренети у болницу. Чим болесник умре или стан промени, мора се у том стану извршити дезинфекција и то онако, како санитетска власт за потребно нађе. Док се дезинфекција не изврши, у такав заражен стан нити се сме когод уселити, нити се сме ма каква ствар из стана уклонити докле се претходно не би дезинфиковало. Лица која болују од такве болести коју је закон предвидео, не смеју се давати на приватну негу, док то санитетска власт не одобри; без овог одобрења не смеју бити узета ни друга здрава лица ради неговања таквих болесника. Санитетска власт има право да забрани израду или продају животних намирница туберкулозним болесницима, ако нема могућности да се спречи ширење заразе таквим намирницама. Женама и девојкама које од туберкулозе болују може санитетска власт забранити да иду у

службу као дојкиње или да чувају децу. Санитетска власт може забранити да се млеко из таквих радња продаје, где туберкулозна лица краве чувају, млеко музу или прерађују. Сем ових законских прописа Норвешка народна скупштина (Storthing) дала је право краљу и санитетској власти (здравственој комисији) да могу прописивати сходне наредбе, које су потребне за сузбијање туберкулозе по радионицама, фабрикама, кафанама, хотелима, школама, црквама, позориштима и у опште свима локалима где се људи скупљају.

(Наставиће се)

ЛЕГЕНДА

У селу Мадрики живео је газда Шпак и у њега слуга Трохим. Трохим се заљуби у Васу, газдину ћерку, а и она је њега радо гледала. Науме да се узму. Али газда Шпак презриво одбије прошевину сиротана Трохима. Од жалости Трохим изгуби сасвим главу. Живот немаше више чари за њега и већ је хтео да скочи у реку. Од тога га одврати Придбалка, познат човек у селу; искусан, довитљив али зао.

„Где се смуцаш лудаче“? рече му Придбалка.

Трохим се трже, не одговори ништа и окрете од воде.

„Бива по неки пут, — рећи ће Продбалка — да се у тешком часу јави наједаред какав добротвор који те посаветује и пружи руку срећи. Сад је то с тобом. Ја сам твој добротвор. Слушај!“

И Придбалка му стаде шапутати:

„Дошао је код нас у механу богат трговац са робом. Носи разну чоху за одело, а сигурно има и новаца са којим би ти могао купити коња и кола. Остаће вечерас код нас и кренуће се ноћас са својим слугом за Лубки. Пут води кроз шуму, поред пута је дубок јарак, обрастао шибљем. Иди и сакри се међ дрвеће, па чим наиђу кола истрчи и удри мотиком по глави, најпре трговца па затим слугу. Само брзо да нема кад слуга да се брани. Узми затим што ти треба, и претури кола са убијенима у јарак. Повешће се истрага. Истражни ће судија видети да коњи нису одведени и да је сва роба недирнута. Та он неће знати ни колико је било робе. Утврдиће да се трговац несретним случајем претурио с колима у јарак и да је ту са својим слугом остао на месту мртав.“

Трохим се је дуго ломио — није се могао решити на злочин. Најзад ућутка своју савест и изврши убиство. Узео је новац. Придбалка му набави лепо одело и испроси Васину руку.

Венчаше се. Трохим и Васа живе сретно и у изобиљу. Кашто га је само гризла савест, јер му је један калуђер причао да се до четрдесете године мора покајати свако дело.

Године пролазе. Трохим се све више и више богатио. Постао је трговац, преселио се најпре у окружну варош па затим у Петроград. Живео је велељепно и давао бал за балом. Али помисао, да се приближује дан испаштања, није му давала мира.

Васа умре. Трохим је имао сада златне руднике. Ожени се по други пут и уживао је у сваком задовољству. Само му у души не беше мирно. Он је често пута тражио утехе код других, не би ли исцелио душевну бољку своју. Најзад се овај богати болник исповеди првосвештенику. Али узалуд. Све што му световаше, рушило је његове навике, и тражило основне промене у начину његова живота, а он то није могао.

„Којешта! — Све су то бабске приче!“ – говорио му је Придбалка. „Ко је Бога видео, ко с њим говорио? Нико. (а то је зато што Бога нема, нити га је икада било.) Сви знају да не постоји ни Бог ни ђаво.“

„А ко је створио свет?“ упита ће Трохим.

„Свет? Што га је и требало стварати, кад је он од искона ту“ одговори Придбалка. „Ах, Трохиме! Трохиме! мислиш ли ти збиља, да сви они који о Богу причају у њега и верују? Није тако брате мој.“

„Па ти онда мислиш да нема ни страшног суда, на коме би се судило о нашим рђавим делима?“

„Наравно да га нема. — Ко ће то судити? И коме ће судити, кад те нестане с овог света?“

Трохим није могао ништа да одговори на ово, али је слутио да није тако. У овакој унутрашњој грижи дође Трохиму четрдесета година. Тада наста испаштање.

После једног разговора са својим сином, ноћу између 12 и 13 августа, оде да легне и те ноћи поче испаштање.

„Нема Бога, душе нема, испаштања нема!“ Ала је то красно! Какво спокојство! А ја се узалуд толико мучих. Сви се ми међу собом боримо, један убија другог да би живео, тако ми причаше мој син Александар. Борба за опстанак, то је закон, другог није. Бог је дакле изволео да ја победим у борби. Бог! Увек

та глупа навика! Није то Бог изволео, ја сам сам умео да победим. Сви се боре; ко победи, користи се победом. Ја сам победио и користим се. Живео сам лепо — само ми је помисао загорчавала живот. Знам да ми многи завиде — падоше му на памет калуђереве речи. — Завиде ми! Сваки је рад да има; хоћеш ли — бори се. Бори се, не чекај да ти се удели. Ето н. пр. Александар се....

Сети се како је Александар пре неки дан изјавио да неможе излазити на крај са 20.000 рубаља које му даје годишње. Молио је за још 10.000. Кад сам га одбио није му било право. „Нада се да ће добити све, кад ја умрем....“

И наједаред му сину кроз главу, да његов син мора желети да што пре умре. —

„Бори се за победу. Ја сам се борио, убио сам трговца — његова ми је смрт била потребна, убио сам га. А чија је смрт потребна мом сину?

Узе му се дах, усправи се у кревету. „Чија смрт?.... Моја.... Ја сам му на путу. — Па да му дам све што тражи, опет би му милија била моја смрт. Постао би господар свега.“

И сад се Трохим Семеновић стаде сећати изгледа свога сина, његових речи и из њих закључи да његов син жели његову смрт. „Мора да је жели! И онда, као образован човек без предрасуда, може ме убити. Рецимо неће бацати себе у зло. Али, има отрова...“

Наједаред се сети разговора са својим сином о стародревним отровима, који убијају а не остављају никаква трага. „Ако он има такав отров, мора ми га дати. Зашто да ми га не да? Већ ми је говорио како ја запуштам радњу; да би ваљало већих операција.... Да шољу чаја..... и беше. Може поткупити слуге, кувара. Сви су они подмитљиви.“

Помисли на свог личног слугу — један фићфирић.

„Њему! Њему само хиљаду рубаља, па готов. Исто тако и кувар. Ове га мисли узрујале и уморише. Да се разгали дохвати чашу пуну шећерне воде, што је стојала на сточићу поред кревета. Узе је у руку и примети нешто бело на дну чаше.

„Ко га зна шта је то. Аја, нећете ме тако лако укебати.“

Просу воду из чаше; оде до умиваоника и напије се из бокала. — Тако је, борба свију против свега. Јешћу и пићу само оно што ми жена једе..... Па и она. Зна до мора наследити после моје смрти седми део целог имања, а њени спро-

машни рођаци непрестано траже помоћи од ње..... Тх! у рату нема милости! Мораћу тако удесити да не чекају никакве користи од моје смрти. Начинићу такав тестаменат да не добију ништа после моје смрти. Да им моја смрт не буде од користи. Тако је, сутра ћу га начинити и саопштити им.

Желео је да заспи, али га мисли обхрвале. Навуче ноћну хаљину и папуче, приђе столу и стаде састављати своју последњу вољу. Цело своје имање завешта на добротворне цељи. Кад је то свршио пође опет у постељу. Опет му падоше на памет слуга и кувар. Стави себе у њихов положај и продужи: „Кад би ја био слуга са 15 рубаља месечне плате, а знао да у трећој соби од мене спава какав богат човек, и још уз то убеђен да нема Бога ни страшног суда, шта би ја тада радио? Учинио би оно, што сам и са трговцем учинио.“

Трохима Семеновића обузе страшан страх. Сиђе понова са кревета и стаде закључавати врата. Реза није добро држала. Привуче велику наслоњачу и подупре њоме врата, врх наслоњачин привеже једним убрусом за кваку. На велику наслоњачу намести једну мању, која ће се на мах претурити, ако ко покуша да отвори врата. Затим угаси свећу и леже понова. Заспао је тек пред зору. Сутра је дуго спавао, те му се жена забрине и пође у његову собу. Наслоњача се претури и Трохим Семеновић скочи уплашено с кревета.

— Ко је? Шта је? У помоћ! викао је. Дуго се није могао освестити. Кад се је тргнуо, учинило му се да су ушле убице у његову собу. Касније је објашњавао да је врата заградио из предострожности — и покушавао да забашури сву страх. То му није испало за руком јер и деца и слуге приметише велику промену на њему.

Пређе је био кад весео, кад љутит, кад добар кад суморан — нарочито кад би мислио о свом греху. Пређе је неке људе мрзео, неке волео — нарочито своју децу и унуке. Сад је остао увек једнак: замишљен, пажљив. Сваког је посматрао подозривим испитујућим погледом и био према свима па и према деци хладан.

Каква ће му бити последња воља, био му је једини посао. За дуго је није могао саставити онако како жели. Адвокати које је звао за ту цел нису га могли задовољити. Сам је писао, брисао, преписивао.

У јелу је пробирао. Јела која је најрадије јео, остављао

је често пута недирнута. Кад што би усред ручка дохватио полупразан тањир испред свог сина, жене или шћери па докусурио остатак. Вино је куповао сам, и држао под кључем у орману у својој соби. Радњу је запуштао, и трудио се да сакрије од своје околине своју добит и дохотке. Новац што му је некад мио био, мучио га је сад. Крио га је од других људи и увиђао је да га без божије помоћи не може никако осигурати.

Осећао је, ако сви људи сазнаду оно, што зна он и његов син, а то је да нема Бога ни страшнога суда онда га никаква сила на свету заштити не може. Убиће га, отроваће, опљачкати имање било силом било преваром. Спас је само у једноме: не обелоданити свету да нема Бога ни страшнога суда, већ напротив уверити га, да их има.

Ето зашто се он промени после ноћи од 12-ог августа. Постао је врло побожан, као никада дотле, у веку. Држао је сваку среду и петак, није пропуштао ни једну службу божију. Својој је околини у свакој прилици нарочито напомињао, да има Бога и божијих закона, и да ће сви они, који не греде путем божијим, пропасти и претрпети страшне муке на ономе свету. Чак је и свога сина о томе уверавао, градио се као да је заборавио све пређашње разговоре с њиме или да се покајао.

Кад се оно 12-ог августа увери, да нема ни од кога нити ни од чега да се боји — да нема Бога, па да може слободно уживати у сваком изобиљу: од тада је живот изгубио за њега сваку драж. Радости се претворише у муке.

Страх да га ко не убије, не отрује, не пороби, злочин у својој рођеној породици, од слугу недавши му мира. Сумњао је у свакога, свакоме је приписивао најцрње намере. Бојао се сваког, мрзео све — своју жену, сина, кћер, целу своју околину. Чак и унучићи, које је некада тако волео, изгледали су му као неки мали зверови. Чинило му се да га и они толико мрзе као што он мрзи остале људе.

Не би ли се страха опростио чинио је двоје: прво, крио је све од свакога, претварао се пред свима и био на опрезу од сваког и ако му нико зла желео није. И друго, свакога је уверавао да има Бога, добродетељи и страшнога суда. Мислио је да ће се спасти ако увери свет о ономе, у шта сам веровао није. Имање му је бивало сваким даном све веће и веће, али се он томе није радовао, на против бојао се тога. Све је своје укућане сматрао као душмане. И најобичнијег задовољ-

ства у јелу пићу и сну, не имађаше више. На сваком је кораку презао од злих намера.

Тако је несрећни Трохим Семеновић проживео још 10 година. Људи су приметили да он има неку муку, али о његовим јадима нису ни сањали. А ови су били чемерни, нарочито кад је помишљао да нема мира ни с оне стране гроба. Мучио се, патио, а ни сам није знао зашто. Па се је ипак смрти бојао, јер је знао, да иза ње нема ничега и да је са животом и све остало прошло.

Вратио се једног јутра с јутрења. Доручковао је, напио се вина, што је држао под кључем, и легао да се одмори. Више није устао.

Задесила га је на пречац лака природна смрт.

Тело покојног Трохима Семеновића у красном мртвачком сандуку отпратише на гробље манастира Св. Александра Невског. За сандуком је ишла непрегледна гомила света, сви они који радо посећиваше богату трпезу богатога господара златних рудника. Чувени један свећеник, красноречиви проповедник, говорио је на гробу и узносио добродетељ, побожност и сретан живот покојников. Нико сем Бога не знађаше за Трохимов злочин и за испаштање које га снађе, кад оно изгуби веру у Бога.

Толсти.

ХРОНИКА

ПОВРШИНА ДАЛМАТИНСКИХ ОСТРВА

У Географском Заводу наше Велике Школе вршена су и врше се, поред других радова, и премеравања појединих српских земаља, да би се сазнала њихова права величина и да би се једном са страним, често пута произвољним, проценама престало. Резултати на овоме пољу рада показали су се до сада премером наше Краљевине и Кнежевине Црне горе (види Споменик XXXV и Дело, свеску за децембар 1898). Осим ових премеравања површина, рађена су и премеравања дужина српских река, чији су резултати објављени само једним делом у поменутој свесци Споменика. У низ тих премеравања која су објављена и која ће се тек објавити улази и пример Далматинских Острва, посао који је тек ових дана завршен.

I

Премеривши острва у Далматинском Приморју може се запазити да су она највећа у самом почетку свога низа пошавши са крајњег с. з. Тамо су прва острва ближе Ријеци (Fiume) Крк и Црес са површином преко 400 км² најпространија острва. Једино острво Паг ремети ову правилност, јер његова површина прелази само 300 км². Од Цреса па до Брача нема ниједног (осим Пага) острва, чија би површина била бар преко 200 км². Тек од Брача настаје друга група — ако би се на две у опште ова острва могла поделити — која својом површином, бар она у почетку, прелазе број од 200 км². Средину

овога острвског низа чине мања острва, стењци, шкоље, чија површина не прелази ни 100 км^2 осим Дугога Отока.

Копнени испад — јер га не можемо назвати ни полуострвом, ни ртом, ни окрајином, — између Сплета и Шибеника поделио је цео острвски низ на два дела различна по површини, слична по распореду и положају пространих и малих острва. Различност у површини ове две групе огледа се врло јасно у бројевима, који преставља̂ју збирне површине обеју група; прва је острвска група пространа 1977.3 км^2, а друга 1339.4 км^2, значи да је она прва група острва скоро за трећину већа; збирна површина свих острва износи **3316.7** км^2. Сличност пак и нехотице се примећује посматрајући почетке обеју група: највећа острва и једне и друге групе налазе се у почетку њихову полазећи са с. з. на ј. и., у првој групи су тамо Крк, Црес, Паг, Раб, а у другој Брач, Хвар, Корчула. Распадање некадашњег далматинског копна вршило се, као што се види, правилно; највеће копнене партије одржале су се у почецима ових низова, а најјаче распадање извршено је на крајевима њиховим. Копнени испад сплетско-шибенички морао је играти велику улогу у овоме процесу. Можда је и јаче увлачење динарског гребена од обале према унутрашњости, остављајући на тај начин мекше копнене делове између венца планинског и морске обале, дало предиспозиције за све јаче мрвљење далматинскога копна у југо-источним партијама обеју група.

Од далматинског копна, које је некада заузимало ако не целу област данашњег Јадранског Мора, оно извесно један знатан део његов, остало је сада над површином воде још 3316.7 км^2. Занимљиво би било знати првобитну површину његову пре стварања Јадранског Мора, па би се онда знала и размера тоњења и распадања копна.

Стварање далматинских острва није престало; оно се продужава, јер копно дуж Далмације стално тоне, обалска је линија изложена позитивном померању. Као прва жртва снаге Јадранских таласа пашће данашње полуострво Пељешац, чија је несразмерно узана веза са копном према врло великој дужини полтострва, врло слаба, — од полуострва постаће острво. Овакве ће судбине бити и други делови далматинске обале, чија је веза са копном лабава.

Далматинска острва као део копна данашње Далмације имају са њом велике сличности: сва су карстна и брдовита,

безводна и ретко насељена као и Далмација; правац пружања њихове главне, дуже, осовине паралелан је са обалом; исте флоре и фауне, насељена истим народом као и Далмација. Главна осовина пружања оних прве групе је с. з. — j. и., оних друге групе и. — з.

И ако је на свима овим острвима живаљ српски и хрватски ипак сва немају српска имена; много их је која носе само талијанска имена. Нисам се могао домислити зашто је ово овако, и ако је и литература српска о овоме и о овим острвима у у опште тако сиротна, да се у њој у опште не може скоро ништа наћи. У напоменама у IV делу ја сам забележио сва имена, које једно острво има и те сам податке узимао из секција на којима је и вршено мерење.

II

Мерење је извршено на секцијама ц. к. војног географског института у Бечу, размер 1:75.000. Овим секцијама престављена је цела Аустро-Угарска и Црна Гора, само што је на секцијама Аустро-Угарске терен шрафиран међу изохипсама, а на другима шумерован. Метод самога рада био је исти као и при премеру Црне Горе (види поменуту свеску Дела) с том малом разликом, што је при премеру Црне Горе вредела иста планиметарска јединица за све секције, док је овде за све једнаке Zone једна и иста планиметарска јединица употребљена при овоме мерењу вредиле су ове за:

Zone	25.	0.063359 км²	Zone	30.	0.063735 км²
„	26.	0.063078 „	„	31.	0.062998 „
„	27.	0.063138 „	„	32.	0.063599 „
„	28.	0.063171 „	„	33.	0.062972 „
„	29.	0.063944 „	„	34.	0.063151 „

Zone 35. 0.063795 км²

Тражити апсолутну тачност у оваквим мерењима није могућно, јер при осталим незгодама и сами размерници, уверио сам се мерењем, на секцијама нису међу собом једнаки.

III

Да би се имао бољи преглед великих и малих острва, ја сам сва уредио по величини и она иду овим редом са својом величином површине.

1.	Црес	434.4	км^2
2.	Крк	433.6	„
3.	Брач	429.8	„
4.	Хвар	324.4	„
5.	Паг	302.0	„
6.	Корчула	297.9	„
7.	Дуги Оток	124.7	„
8.	Млет	106.0	„
9.	Вис	97.0	„
10.	Раб	93.6	„
11.	Лошињ	80.2	„
12.	Пазман	67.1	„
13.	Шолта	62.6	„
14.	Уљан	56.7	„
15.	Лагоста	44.7	„
16.	Корнат	35.9	„
17.	Буа	31.3	„
18.	Олиб	28.5	„
19.	Молат	24.2	„
20.	Вир	23.9	„
21.	Мортер	19.6	„
22.	Езо	18.8	„
23.	Уније	17.7	„
24.	Цури	17.2	„
25.	Жут	16 7	„
26.	Сеструњ	16.4	„
27.	Силба	15.9	„
28.	Pervicchio	14.3	„
29.	Вел. Дрвеник	12.5	„
30.	Isto	10.2	„
31.	Плавник	9.6	км^2
32.	Torcola	9.2	„
33.	Premuda	9.2	„
34.	Маон	9.1	„
35.	Зларин	8.6	„
36.	Kaprije	8.1	„
37.	Gregorio	7.0	„
38.	Busi	6.7	„
39.	St. Clement	5.9	„
40.	Coli	5.5	„
41.	Долин	5.3	„
42.	Cazza	4.6	„
43.	Св. Андрија	4.6	„
44.	Sferinac	4.5	„
45.	Skarda	4.2	„
46.	Asinello	4.2	„
47.	Sansego	4.1	„
48.	Рава	4.1	„
49.	Ривањ	4.0	„
50.	Kakan	3.7	„
51.	Змајан	3.5	„
52.	Мали Дрвеник	3.4	„
53.	Зелен	3.2	„
54.	Peschiera	3.0	„
55.	Priestar	2.9	„
56.	Веркада	2.7	„
57.	Laudara Vk.	2.6	„
58.	Provičio	2.6	„
59.	Skerda	2.3	„
60.	Велики Тон	2.3	„
61.	Lavernatka	2.2	км^2
62.	Sit	2.0	„
63.	Мерчара	1.8	„
64.	Lausa	1.8	„
65.	Курбабела	1.8	„
66.	Katena	1.3	„
67.	Вел. Канидол	1.3	„
68.	Magresina	1.1	„
69.	Gazziol	1.0	„
70.	Мали Канидом	0.8	„

IV

Далматинска острва

Редни број	Име острва	На секцијама	Вредност једне планиметарске јединице у км²	Број планиметар. јединица	Површина острва у км²	Напомена
1	Крк	Zone 25. Col. XI Zone 26. Col. XI	0.063359 0.063078	6849	433.6	
2	Црес	Zone 25. Col. XI Zone 25. Col. X Zone 26. Col. XI Zone 26. Col. X Zone 27. Col. XI	0.063359 „ 0.063078 „ 0.063138	6882	434.4	
3	Раб	Zone 26. Col. XI Zone 27. Col. XI Zone 27. Col. XII	0.063078 0.063138 „	1484	93.6	
4	Gregorio	Zone 26. Col. XI	0.063078	111	7.0	
5	Плавник	Zone 26. Col. XI	0.063078	153	9.6	
6	Pervicchio	Zone 26. Col. XI Zone 26. Col. XII	0.063078 „	227	14.3	
7	Coli	Zone 26. Col. XI Zone 26. Col. XII	0.063078 „	87	5.5	
8	Лошињ	Zone 27. Col. XI Zone 28. Col. XI	0.063138 0.063171	1271	80.2	Поред овога имена говори се и *Лушињ*.
9	Паг	Zone 27. Col. XI Zone 27. Col. XII Zone 28. Col. XII	0.063138 „ 0.063171	4782	302.0	
10	Dolin	Zone 27. Col. XI Zone 27. Col. XII	0.063138 „	85	5.3	На секцијама је забележено и са именом *Долин*.
11	Unie	Zone 27. Col. X	0.063138	280	17.7	На секцији је забележено и са именом *Уније*.
12	Sansego	Zone 27. Col. X	0.063138	65	4.1	Поред овога имена, српски се ово острво зове *Сушак*.
13	Grande Canidole	Zone 27. Col. X	0.063138	21	1.3	Српски се зове ово острво *Велики Канидол*.

Редни број	Име острва	На секцијама	Вредност једне планиметарске јединице у км²	Број планиметар. јединица	Површина острва у км²	Напомена
14	Piccolo Canidole	Zone 27. Col. X Zone 27. Col. XI	0.063138 „	14	0.8	Зове се српскп *Мали Канидол*
15	Asinello	Zone 28. Col. XI	0.063171	66	4.2	
16	Selve	Zone 28. Col. XI	0.063171	252	15.9	Зове се српскп *Силба.*
17	Premuda	Zone 28. Col. XI	0.063171	146	9.2	
18	Skarda	Zone 28. Col. XI	0.063171	66	4.2	
19	Isto	Zone 28. Col. XI	0.063171	162	10.2	
20	Ulbo	Zone 28. Col. XI	0.063171	452	28.5	Српскп се зове *Олиб.*
21	Melada	Zone 28. Col. XI Zone 29. Col. XI Zone 29. Col. XII Zone 29. Col. XII	0.063171 0.063944 „ „	378	24.2	Ово се острво зове српскп *Молат.*
22	Maon	Zone 28. Col. XII	0.063171	145	9.1	
23	Skerda	Zone 28. Col. XII	0.063171	37	2.3	
24	Magresina	Zone 28. Col. XII	0.063171	18	1.1	Српскп се зове *Велики Плауниђ.*
25	Puntadura	Zone 28. Col. XII	0.063171	379	23.9	Српски се зове *Вир.*
26	Lunga	Zone 29. Col. XI Zone 29. Col. XII Zone 29. Col. XII Zone 30. Col. XII	0.063944 „ „ 0.063735	1956	124.7	Данашње је народно име *Пэсула Гроша;* српско му је пме *Гроса;* у домаћим старпјим спомешщима зове се *Велики Оток;* на аустријској генерал-штабној карти пме му је *Дуги Оток.*
27	Sferinac	Zone 29. Col. XII	0.063944	71	4.5	Зове се српскп *Зверинац.*
28	Велики Тон	Zone 29. Col. XII	0.063944	37	2.3	
29	Сеструњ	Zone 29. Col. XII	0.063944	256	16.4	
30	Eso	Zone 29. Col. XII	0.063944	295	18.8	

Редни број	Име острва	На секцијама	Вредност једне планиметарске јединице у км²	Број планиметар. јединица	Површина острва у км²	Напомена
31	Rivanj	Zone 29. Col. XII	0.063944	63	4.0	И српски се зове *Ривањ*.
32	Rava	Zone 29. Col. XII	0.063944	65	4.1	И српски се зове *Рава*.
33	Ugljan	Zone 29. Col. XII	0.063944	887	56.7	Српски се зове *Уљан*.
34	Пазман	Zone 29. Col. XII Zone 30. Col. XII Zone 30. Col. XIII	0.063944 0.063735 „	1053	67.1	
35	Жут	Zone 30. Col. XII Zone 30. Col. XIII	0.063735 „	262	16.7	
36	Incoronata	Zone 30. Col. XII Zone 30. Col. XIII Zone 31. Col. XIII	0.063735 „ 0.062998	564	35.9	Српско је име за ово острво *Корнат*.
37	Lavernatka	Zone 30. Col. XII	0.063735	35	2.2	
38	Katena	Zone 30. Col. XII	0.063735	20	1.3	
39	Laudara Vk.	Zone 30. Col. XII	0.063735	41	2.6	
40	Sit	Zone 30. Col. XII	0.063735	33	2.0	
41	Peschiera	Zone 30. Col. XII Zone 30. Col. XIII	0.063735 „	49	3.0	
42	Lavsa	Zone 30. Col. XIII Zone 31. Col. XIII	0.063735 0.062998	32	1.8	Српски се зове *Лауца*.
43	Мортер	Zone 30. Col. XIII	0.063735	308	19.6	
44	Веркада	Zone 30. Col. XIII	0.063735	43	2.7	
45	Цури	Zone 31. Col. XIII	0.062998	274	17.2	
46	Kurba	Zone 31. Col. XIII	0.062998	30	1.8	Зове се још и *Курбабела*.
47	Kakan	Zone 31. Col. XIII	0.062998	59	3.7	Српско је име за ово острво *Камичац*.
48	Kaprije	Zone 31. Col. XIII	0.062998	128	8.1	Српски се зове *Капри*.
49	Змајан	Zone 31. Col. XIII	0.062998	56	3.5	
50	Зелен	Zone 31. Col. XIII	0.062998	51	3.2	

Редни број	Име острва	На секцијама	Вредност једне планиметарске јединице у км²	Број планиметар. јединица	Површина острва у км²	Напомена
51	Providčio	Zone 31. Col. XIII	0.062998	41	2.6	
52	Зларин	Zone 31. Col. XIII Zone 31. Col. XIV	0.062998 „	139	8.6	
53	Bua	Zone 31. Col. XIV Zone 32. Col. XIV Zone 32. Col. XV	0.062998 0.063599 „	494	31.3	И српски се ово острво зове *Буа*.
54	Шолта	Zone 32. Col. XIV Zone 32. Col. XV	0.063599 „	985	62.6	
55	Zirona Grande	Zone 32. Col. XIV	0.063599	197	12.5	Српско је име за ово острво *Велики Дреник*.
56	Zirona Piccola	Zone 32. Col. XIV	0.063599	54	3.4	Српско је име за ово острво *Мали Дреник*.
57	Брач	Zone 32. Col. XV Zone 33. Col. XVI	0.063599 „	6758	429.8	
58	Lesina	Zone 33. Col. XV Zone 33. Col. XVI	0.062972 „	5152	324.4	Српско је име за ово острво *Хвар*.
59	Torcola	Zone 33. Col. XV	0.062972	147	9.2	
60	St. Clemente	Zone 33. Col. XIV Zone 33. Col. XV	0.062972 „	94	5.9	
61	Lissa	Zone 33. Col. XIV	0.062972	1541	97.0	Ово се острво српски сове *Вис*.
62	Св. Андрија	Zone 33. Col. XIII	0.062972	74	4.6	
63	Корчула	Zone 34. Col. XV Zone 34. Col. XVI	0.063151 „	4719	297.9	
64	Cazza	Zone 34. Col. XV	0.063151	74	4.6	Српски се зове ово острво *Сушак*.
65	Gazziol	Zone 34. Col. XV Zone 35. Col. XV	0.063151 0.063795	17	1.0	
66	Marchiara	Zone 34. Col. XV	0.063151	29	1.8	Зове се српски ово острво *Мерчара*.
67	Priestar	Zone 34. Col. XV	0.063151	46	2.9	
68	Лагоста	Zone 34. Col. XV Zone 34. Col. XVI Zone 35. Col. XVI Zone 35. Col. XV	0.063151 „ 0.063795 „	708	44.7	
69	Busi	Zone 35. Col. XIV	0.063151	107	6.7	Српски се ово острво зове *Бишево* или *Бизове*.
70	Meleda	Zone 34. Col. XVI Zone 35 Col. XVII Zone 34 Col. XVII	0.063151 0.063795 0.063151	1671	106.0	Српско је име за ово острво *Млет*.

Е. Ј. Цветић.

КАКВА СУ МЕСЕЧЕВА МОРА?

(ЈЕДНО НОВО ТУМАЧЕЊЕ ЊИХОВЕ ПРИРОДЕ ПО Г. J. Vincent-У).

На основу нових испитивања Месечевих прилика изнео је г. J. Vincent нове погледе на природу пратиоца наше земље. Да би читаоцима ти погледи били јасни, ми ћемо у овоме чланку најпре изложити укратко какве су физичке особине оних особитих Месечевих прилика што се обично називају морима и океанима Месечевим, а затим изнети објашњења њихове природе. За све време док се Месец види, почев од фазе српа па до пуног Месеца, и голим оком виде се на њему неке велике тамне просторије. Оне се не мењају и на котуру Месечеву вечито имају један исти положај. Та сталност њихова положаја оличена је у нашем народу предањем да су на Месецу изнесена два брата Каин и Авељ, и то баш сцена где братоубица Каин носи леш свога брата Авеља да га сакрије. Кад се Месец посматра и кроз обичније дурбине, кроз позоришне двогледе, види се нешто одређенија његова површина, и ми препоручујемо читаоцима да тако посматрају Месец па ће им јаснија бити и садржина овога чланка. Тим путем одмах се опажа прва значајна одлика његове површине: те тамне просторије једнолике су и равне, док су оне сјајне просторије, које чине остали део Месечеве површине, прекривене већим и мањим неравнинама и већином шиљцима.

Те велике тамне просторије Месечеве — океани и мора Месечева, како их је још Плутарк назвао — нису испуњени водом као што су наши, земаљски океани и мора. Кад би то било, они би са својих површина издвајали грдне количине водене паре, градили би се облаци и магле, које би застирало извесне Месечеве површине. Од свега тога ништа се не опажа: предели Месечеви вазда су врло јако осветљени са стране окренуте Сунцу.

На неколико дана после Младог Месеца, већ на оном узаном српу лако се опажа једна издвојена тамна пега, на самом западном ободу. То је море прелома (mare crisium). Не далеко одатле, ка југу, виде се два издужена залива: плодно море (mare foecunditatis) и нектарско море (mare nectaris), од којих је ово друго ближе средини Месечевог котура. Та два мора спајају се ка северу у тихо море (mare tranquilitatis), које је малим мореузом у вези са морем вечности (mare se-

renitatis). Из овога мора, врло узаним и кратким мореузом једним иде се у једно пространо море, које су селенографи поделили у три дела: на северозападу кишно море (mare imbrium), на истоку бурни океан (oceanus procellarum), на југу облачно море (mare nubium). Источно од облачнога мора налази се велики залив влажно море (mare humorum). Између тихог и облачног мора, налази се парно море (mare vaporum), а у средини котура: средишни залив. Од мора вечности према самом северном ободу протеже се ледено море (mare frigoris) и спаја се са бурним океаном обилазећи кишно море. Најзад на самом западном ободу види се Хумболтово и јужно море, која су мало позната.

Месечеве пеге су или сиве или црне. Те су боје јаче или слабије представљене према самом предмету. Пажљивим испитивањем на дурбину и у повољним атмосферским приликама запажене су тамо и друге боје или бојени рефлекси, најчешће зелени. Тако је море прелома сиве боје са слабим зеленкастим рефлексом,ну које се не простире до самих обала; заливи су већма зеленкасти. Исто тако је и море вечности јасно зелене боје по средини, а при обалама, на простору од 120 до 130 километара је угасито сиво (ширина тога мора је око 700 км.). Влажно море је исто тако зелено као и море вечности. У оба та мора види се нека сива бразда која се провлачи према обалама и одваја их од зелене партије њихове. Те су две боје са свим јасно одвојене, али према кратеру Гасендијеву су измешане и прелаз се не опажа. Друга су мора сиве боје осим језера снова (lacus somniorum), које се налази на северозападу од мора вечности, а има неку мрко жућкасту боју. Под извесним околностима кишно и ледено море показују неку жућкасто зелену боју, а плодно море сепија-боју. Контраст између тамних и сјајних предела Месечевих не зависи од њихове боје: они су по природи различити. Тамни су предели једнолики, а сјајни су рапави и бодљикасти, као што смо већ рекли и као што је то још Галилеј спазио чим је на Месец управио дурбин. Кад се вели да су тамни предели једнолики то не значи, да су они сасвим равни и да по њима нема никаквих предмета; на против, по њима се виђају кратери и то врло велики и врло значајни, виде се планинске групе и планински венци. Ну кратери су по њима усамљени и релативно врло ретки, а на континентима су врло многобројни и збивени један поред другог. И

планине су врло ретке па и врхови и венци нису тако знаменитих димензија. Грдне просторије по тим морима су сасвим пусте, без кратера и без већих планина и преставља ју само монотону равницу. У томе се нарочито одликује море вечности.

Да расмотримо пре свега месечева мора. Ту нас већ на првом погледу неке њихове одлике јако изненађују. Пре свега пада у очи она неправилност њихових обода. Најправилније је море прелома. Друга су мора више мање кружна и у опште толико неправилна, да треба много уображавати па да се у њих уочи нека аналогија форме са системом наших, земаљских мора Континенти су тако распоређени да ни у колико не личе на наше.

Има једна одлика месечевих мора, која указује на аналогију са нашима: све њихове пучине, осим Хумболтовог, јужног и мора прелома, стоје у међусобној вези и површине им се преливају узајамно без прекида.

Кад се нарочито посматрају морске обале, опажа се како их има од две врсте. Негде их ограничавају колосалне планинске масе, високе и стрме бацају дугачке сенке по једноликим морским пучинама које почињу од њиховог подножја; другде су обале напротив благе, налик на наше песковите спрудове севернога и балтичкога мора, само у њима нема ничега што би личило на наше дуне, јер прелаз из самог приморја на континенат обележен је само постепеним мењањем боја. Планине ограничавају поједина мора, негде су једини предели месечеве површине, чије конфигурације у неколико личе на наше ланце планинске. У самој унутрашњости континената нема ничега сличног нашим континентима. Ту се само ниже кратер до кратера што никако не личи на планинске групе на морским обалама.

Приморје кишнога мора састављено је од кратерских низова, који су највећи на Месечевој површини. Апенини, који одвајају то море од парнога мора пружају се у дужини од скоро 650 километара. На њима има преко 3000 шиљкова. Један од њих врх Хадлеј уздиже се на 4500 метара, а у његовој непосредној близини измерени су врхови који не одступају много од те висине. Врхови Хајхенс и Волф на том истом низу досежу до висине 5400 и 3600 метара. С друге стране мореуза који спаја кишно море и море вечности, као продужење овога

низа јесте низ Кавказ. Један од његових врхова висок је 5700 метара. За овим на северној страни стоји масив Алпи, на којима је врх Мон-Блан висок 3600 метара и на којима многи врхови досежу од 1500 до 2400 метара. Велико полуострво, што се пружа даље од Алпа ка истоку нагло се уздиже поред залива Ирпса и један му врх износи 4500 метара висине. У продужењу тога језика ка мору, уздижу се тенерифски врхови, који прелазе висину од 2000 метара, а за тим две усамљене масе Пикон у висини 2400 и Питон 2100 метара. Друга једна група, врхови Харбингерови, нижу се као продужење тога полуострва, које обавија кишно и ледено море: ту има врхова од 2100 метара висине. Најзад карпатске планине завршују круг који обавија кишно море. То је скуп подвојених планина, у дужину 290 километара. Један од тих врхова износи 2100 метара.

Интересантни масив планинских низова и усамљених врхова, што смо их поменули, чини најважније узвишице месечеве површине. Ту спадају и Пиринеји, који се протежу између некtарског и плодног мора. Они немају онај сурови изглед какав се иначе види код висија северних месечевих покрајина. Они се пружају у дужину 300 километара а највиши им је врх од 3600 метара. Други један низ Рифеја пружа се у облачно море на 160 километара, а није виши од 900 метара. У југоисточним покрајинама нижу се знамените планине Лајбниц, Дерфел, Рук, Кордиљери, Д'Аламберт на којима има висова од 6000 до 8000 метара, само не зна се ништа о пределу који се пружа даље од овога ка истоку, нити се зна да ли те планине обухватају какво море. Извесно је само то, да континенталне масе што су нама окренуте у квадрантима југозападном, северозападном и југоисточном немају онаквих планинских масива, какви обухватају кишно море.

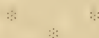

Мало час смо споменули кратере, што се овде онде виђају по морским пучинама. Они се могу поделити у две, доста јасно одвојене, групе. Неки су познијег порекла од мора, чији монотони изглед шарају; изгледа да су они остали све до данашњега дана онакви, какви су се и наградили. Такви су кратери Аристилус, Аутоликус, Ератостен, Буљод, Манилијус. Такав је и Коперник. Код других се опажа извесно распадање, рушење

првобитног облика; они су у главном очували свој изглед. Од њих ћемо поменути неколико најзначајније.

Архимед има бедем, чија је средња висина изнад унутрашње му равнице на 1200 метара, која није баш тако велика према његовој ширини. Један његов шиљак на југоистоку досеже 2100 метара. У унутрашњости му нема никаквих планина а дно му је за 150 до 180 метара ниже од околног мора, са којим је исте боје. Та незнатна дубина његовог дна пада у очи у толико више, што оне код великих кратера силази често пута на 1000 и 2000 метара а испод површине околног мора. Код кратера Касини виде се сличне особине. Његов бедем не прелази 1200 метара, а према истоку пада на 450 метара, а унутрашњост му је скоро на истом нивоу као и суседно море. Кратери Пари, Бонплан и Фра-Моро налазе се у јачем стадијуму распадања него ли Касини и Архимед. Ниски и узани врхови, готово сасвим поравњени, показују некадањи положај и простирање бедема. Унутрашњост му је заравњена и стоји у вези са обичним морем. Нешто ближе југу види се исти призор на кратеру Герике. У истоме мору кратери Лубинески, Кис, Алатархидес и један безимени у његовој близини на западној страни налази се у истоме стању.

Ма какве да је природе та сила што је рушила те бедеме ипак се може веровати да је то ерозија мора. Шта више, већина кратера поред морске обале виде се упола порушени, а код свих је она страна бедема што је континенту окренута највише очувана. У томе се нарочито одликују кратери Фракастор, Ле Моније,律 Пататус, Летрон.

Међу морима највећу пажњу заслужује влажно море. Приморје му је застрвено кратерима код којих се нарочито јасно опажа поменута ерозија. Тамо се види на југоистоку од Алатархидеса мали један кратер, чији је бедем према мору одрођен. Мало даље, према северозападу, Хипалус је врло јако отворен према истој страни. Витело, који је сачувао свој средишни врх, има само узану бразду од свога некадањег бедема Лес и Допелмајер изрођени су много јаче. Најзад у северном углу мора на Гасендију су извршене несумњиве ерозије. Источни му је бедем још непрестано велики, један шиљак на њему висок је 2700 метара, а то није највиши. На западу му је бедем на 1500 метара изнад унутрашње равнице, на 2400 метара изнад обичног мора, а ту има један врх на 2700 метара изнад

те равнице. У њему има средишних врхова, од којих је највиши 1200 метара. Тај тако велики бедем према влажноме мору нагло пада до на 150 метара. Унутрашња равница је за 600 метара виша од влажнога мора. Ето ту има шест кратера на обали једнога малог мора са великим бедемима који су сви орољени са морске стране.

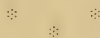

На Месечевој површини има још једна одлика коју ћемо овде напоменути. Та се одлика састоји у оној вези, која канда постоји између Месечевих мора и јаркова. Ти јаркови су врло дугачки и имају врло стрме стране. Они су врло често сасвим прави, али је најобичније да су увек мало искривљени. Њих је у опште тешко посматрати. Један интересантан систем јаркова налази се у близини Трисекера, затим код Хигинуса и Арпадеуса. Медлер констатује да ти канали нису подједнако распрострањени по разним партијама Месечева котура Њих има највише у оним деловима мора који се сучељавају са планинама, у планинским пределима мале висине и у бедемским, кратерским равницама. Ј. Шмит је издао 1866. детаљан каталог јаркова у коме је било на 425 који су онда били познати. Кад се тај списак прегледа и упореди са Месечевом картом, опажа се, да су јаркови груписани било по равницама или морима, било у њиховој близини, као што је и Медлер запазио. Њих нигде нема у унутрашњости континента.

Онако јасна разлика између мора и континената Месечевих у погледу природе површина њихових, чини утисак да је кора Месечева некада, у извесно доба, била разривена на великој површини. На површину су избиле црне лаве и разлиле се по оним просторијама које ми сада називамо морима. То је старо објашњење, али изгледа врло природно. Помоћу тога, може се протумачити она једноликост морских површина које се међусобно спајају. Што се код неких мора види нека сива зона, која обавија средишне просторије, које су нешто друкчије боје — као што смо поменули код мора прелома, вечности и влажног мора — то може бити од различног минералошког

састава, претпостављајући да се лава много брже хладила при обалама.

Према овоме, она особина код старих кратера, ерозија и др. могла би се објаснити, да је рушење њихових бедема настало додиром са масом која је кључала из унутрашњости и која је својом врло високом температуром отапала бедеме докле их је дотакла. Што је пак ниво унутрашње равнице код неких кратера виши од нивоа суседнога мора, може се објаснити запљускивањем кратерских шупљина лавом, која је после тамо и очврсла. Јаркови би били пукотине у лави од стезања њеног при очвршћавању.

У том потопу од лаве, који је некада поплавио тако огромне просторије Месечеве површине, истопљене масе кључале су низијама и пукотинама и разливале се где год су могле. Тиме се може објаснити она карактеристична неодређеност и неправилност морских обала и благи нагиби бедема према мору. Ну могућно је, да су благи нагиби бедема били и пре ерупције.

Планински ланци могли би на Месецу имати исто порекло као и наши на земљи. Карпати, Пиринеји и Алпи чине тамо грдан један планински лук, који личи на наше повијене планинске ланце. Још смо и сувише далеко да се о тим питањима може чути последња реч. Минералошко испитивање Месечеве коре још нам је неприступачно. Али су за то топографски детаљи њени пространо поље за рад. Оптичка испитивања, на која се до сада мало обраћала пажња, можда ће нам једног дана дати и нових тековина.

Проф. **Јеленко Михаиловић**

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Ex Oriente lux. Писмо поводом предавања професора Делића, изданих под насловом: Babel und Bibel. Написао Епископ Никодим. Издао В. С. Задар 1903. Вел. 8⁰ стр. 63. Цена 1 круна.

На жељу једнога од својих другова, написао је, под овим насловом епископ далматински Никодим Милаш своје „писмо" о резултату спора, изазванога предавањима немачког астриолога Фр. Delitzsch-а, који је усумњичио Библију, (или боље рећи Свето Писмо Старог Завета), као књигу Откривења, и представио је као продукат асирско-вавилонске писмености, и то на осневу ископина старог Вавилона. — Писмо ово пре би се могло назвати приказом предавања Delitzch-евих. — Сензација, изазвана овим предавањима, потекла је отуда што је је Delitzch „нашао тесну везу између вавилонских ископина и старозаветне историје" (стр. 7), и примерима од пронађених споменика покушао да утврди уверење, да је настала „нова епоха", како у разумевању Старога Завета, тако и у суђењу о њему. На основу тога што се, по споменутим споменицама, данас може поуздано знати да су у истини постојала места и лица о којима библија говори (стр. 8): — што су и Вавилоњани празновали суботни дан (стр. 9); — што се и у њих одржало предање о потопу, слично библијскоме опису (стр. 11); — што је и у Вавилоњана и у Јевреја био сличан поглед на порекло греха (стр. 13), анђеле и пакао (стр. 14); — што су у Вавилону богови општили с људима и говорили кроз уста својих свештеника а пророка, као и код Јевреја (стр. 19) — на основу свега тога Delitzch изводи „да је велика погрешка била сматрати у Старом Завету сакупљене драгоцене остатке старо-јеврејске писмености....

за религијски канон, за верску књигу, која је од почетка до краја Богом надахнута" (19, 20, стр.). Он налази даље: да је Библија састављена из световних писмених састава, где има и бласфемије (стр. 20), контрадикције (стр. 21, 22), израза народне нетрпељивости (24 стр.), одломака јеврејске реторике (Ibid.), те као таква не треба, нити може служити као верска књига за морал и поуку (Ibid.).

Побијајући (само у речима) вредност Библије, по њеним саставним деловима, с једне стране, — Delitzch с друге стране смера да вавилонску културу покаже као праизвор, из којега су црпене поједине библијско-историјске слике и описи, и не само то, него — и као праизвор старозаветне и новозаветне религије. Све што Библија има, то је потекло из Вавилона, ту нема ничега, што је саопштено од Бога по Откривењу, све је то мит и легенда, извод људскога ума, и ми из незнања или заслепљености „признајемо оним староизраиљским оракулима карактер откривења, које не може бити потврђено ни науком, ни религијом, ни етиком." — Gelitzch, ни више ни мање, скида ореол светиње са свега Старога Завета! Зато се управо и развио тај „Babel und Bibel — Streit."

За приказом Delitzch-евих предавања епископ Никодим и са̂м, тихо улази у немачки Bibelstreit и у самом почетку вели, да се сва ова ствар може нас тицати само са општег народног гледишта (стр. 30). Наша је црква од старина утврдила начело: да између божјег откривења, и резултата позитивних наука, мора постојати склад (стр. 32); при томе, ми морамо имати на уму, да истина, ако и остаје вечно иста, тражи увек нових разјашњења (стр. 33.). Црква стоји за напредак и не може да брани човеку да мисли само у одређеним границама (стр. 34).

Али, „Асириологија" је нова наука (стр. 35), а Библија треба да се тумачи сама собом, и само тавна и неразјашњена места могу да се тумаче профаним наукама (37, 38 стр.). Од тога неће страдати ауторитет Библије. Ако нам, према томе, археологија пружи нове податке да тавна места у Библији боље разумемо, ми ћемо то са захвалношћу примити, вели писац (стр. 39).

За овим суђење јаче се наглашава да „Асириологија" није aукторитативна наука, јер нема чврсте основе (стр. 39), што тврди наводима из Кенигова списа о овом спору. Али већина радника на тој науци хтели би да је сматрају искључиво меродавном за историју старога доба. У ту крајност је ударио и Delitzsch (стр. 42).

Приступајући критици предавања његових г. Милаш напомиње: да њихова историјска страна има много проблематичнога; да је исто-

ријски материјал у Библији нижи од чисто религијскога (стр. 43): да не постоји те сличности у описима о потопу, коју Delitzsch налази (стр. 44—47); да је у суђењу о суботи Делич надмашио границе свога заноса (48—50 стр.): да он није црпео доказе о монотеизу из вавилонских споменика, него из Библије (стр. 50—53).

Најпосле, Делич није узео вавилонске споменике као средство за библијску егзегетику, него као извор Библије, а такав рад могућан је само у слободњачкому протестанству код присталица деструктивнога рационализма (стр. 54—56).

*

Поред примедаба, које је овом раду г. Милашевом учинио Заремски у своме приказу на њ (Богословски Гласник, IV. књ. 1 и 2 св. стр. 108—110), дало би се напоменути још и ово:

У основу свему разлагању и суђењу Delitzch-еву о пореклу Библије из Вавилона, леже две главне мисли: 1. да је библијска писменост једна између „најмлађих" својега рода, и 2. да „већ одавно стоји непомично тврдо уверење код свију научно образованих протестанских и католичких Богослова", да Библија „није религиозни канон, ни верска књига". Те две Delitzsch-еве истине, још су за сада претпоставке немачких рационалиста-богослова, које данас научно најјаче представља берлински професор теологије Харнак. — Нема сумње, да се на таквим основима, кад се узму за истину, може доћи до свакојаких резултата, јер сви резултати у опште и зависе од постављене основе и полазне тачке.

А каква је основа Delitzsch-ева? — Споменици, по којима се тек претпоставља, да је у Вавилону цветала писменост и култура на 2250 год. пре Христа. Дакле, на основу те голе претпоставке, која још није утврђена, иде се на то, да Библија изгуби сву своју вредност и као историјски споменик и кав верска књига.

Факат је од свега тај, да су народи Асирије и Вавилоније имали највише одношаја с Јеврејима. Будући заједничког порекла, дуго време газили су они заједнички једно исто земљиште, живили истим животом, одржавали једне те исте обичаје. У њих је и језик био заједнички, по корену. Халдејски језик био је само једна грана онога великог семитског корена, који је распустио био своје гране на Феникију и Палестину, Асирију и Арам (т. ј. Сирију, Месопотамију и Вавилонију), Арабију, део М. Азије, Етиопију и северну Африку, и образовао три посебна, али заједничка по корену језика: арамејски, арапски и јеврејски, који се држао средине међу првима. Учени

зналци тих језика, међу које у првом реду спада учени Кајл, не признају, да је арамејски језик, којим се у Асирији и Вавилону говорило, старији од других семитских језика (Lehrbuch der historisch-kritischen Einleitung in die kanonischen und apokryphisen Schriften des Alten Testamentes, II. Aufl. 21—27), и потиру доказе, на којима је утврђивао то мишљење J. Фирст, у своме спису о арамејском језику. — Према томе, није ни Вавилон могао утицати на Библију тако силно, како преставља Делич, кад му писменост није била старија од јеврејске.

У овоме питању имаће вредности и та околност, што се вавилонски утицај на Јевреје датира од времена политичке моћи Вавилона и његових инвазија у Палестини, као и то, — што је тек по периоду екзила, на шест векова пре Христа, језик Вавилона употребљен био у библијској књижевности у неколиким ставовима пророчке књиге Данилове и књиге Јездрине (Die Sprachen der Heiligen Schrift s. 51. у Einleitung-у Кауленовом: Die Sprachen des Alten Testaments у Кајла, стр. 21.).

Кад је утврђено да се јеврејски језик најпре развио од свију семитских језика, и кад се зна, да је овоме језику претходно коренити семитски језик, из којега су постали сви остали напред споменути историјски језици, што је утврдио Хеверник (Einleitung etc. I. § 26.), — онда значи, да резултати ископавања у Асирији и Вавилону „непосредно утврђују истинитост светих књига, јер се помоћу тих откопавања не само потврђују многе инспириране приче, него још и објашњавају и допуњују празнине“, како вели Devivier (La Biblia e le scoperte moderne nell' Egitto e nell' Asiria, p. 103.)

Вавилонске традиције односно првобитног стања човекова и сувише живо личе на традиције библијске. Из тога су само модерни рационалисти извели да та сличност потиче од утицаја вавилонске културе, као што су раније, до откопавања Вавилона тврдили, да је све библијско казивање о првобитном стању човековом — јеврејска легенда. И сад, кад се та „легенда“ утврђује, ваља представити, да је та „јеврејска легенда“ — вавилонска вера, коју су Јевреји само позајмили!..

Из основа је непоуздано навео Delitzch: да је већ одавно утврђено уверење, код свију учених богослова, да Библија није религиски канон. Изузев неколицине протестанских рационалиста, сви остали богослови тврде, баш на супрот томе, да Библија „није продукт човечанског мишљења, него, да је дух Божји ударио на њу печат Истине, који је од свијупро извода чевекова духа специфично разликује“ (Bi-

blischer Commentar über das Alte Testament, von C. F. Keil und F. Delitzch у уводу, стр. XXVIII).

Сва остала субјективна суђења Delitszch-ева остају за данас само таква, без стварне научне потврде. Њихова недовољна научна основа удаљила је од њега учени свет, место да га привуче. А то је најјаснија сведоџба неумеренога и преранога суда његова о вавилонским споменицима и њиховом утицају на Библију.

С. М. Веселиновић.

Dr. Georg Daneš, **Bevölkerungsdichtigkeit der Herzegovina** (Travaux géographiques Tschèpues) III. S. 171. Mit. einer Karte. Prag 1903 г.

Доктор Данеш припада најмлађој генерацији чешких географа, која је, са доцентом географије на чешком универзитету у Прагу Др. В. Швамбером на челу. покренула једну серију издања из области географске науке.

Трећа књига те едиције донела је на немачком језику расправу г. Данеша о густини насељености Херцеговине. Овај је рад прво угледао света прошле године на чешком језику накладом Kralovske České Spolčnosti (краљ. чешко учено друштво) под насловом: Hustota obyvatelstva v Herzegovine (s mapou).

Расправа је ова од двојаког интереса за нас: прво, што о кршној Херцеговини[1] пише један Чех и упознаје чешке географе са приликама ове дивне земље и друго, што је ово први пут да се, по овој статистичко-географској методи, проучава једна српска земља.[2]

Главне податке има г. Данеш из литературе и мора му се признати да је збиља одлично проучио сва савремена географска, геолошка и статистичка дела о тој области. Он је, осем званичне статистике босанске владе, употребио, нарочито за физички део, дела: J. Цвијића, А. Пенка, Битнера, Балифа, Кацера и Лукаса. Има и својих проматрања, која је чинио на екскурзијама 1900 и 1901 г. — Тада је г. Данеш обишао већи део Херцеговине, прошао важнија херцеговачка поља и свуате на Волујаку, Зелен-гори и Чврсници.

---

[1] Г. Данеш је проучавао Херцеговину у ужем смислу т. ј. данашње окружје мостарско.

[2] Слично је покушао и М. Смиљанић проучавајући Ј. Србију.

У првом делу свога рада износи г. Данеш јасан и концизан преглед оро — и хидрографије и морфологије Херцеговине, по том доста детаљан преглед климских прилика, воденог талога и вегетације. Из овог дела вадимо ове интересантне податке: Херцеговачка клима чини прелаз од медитеранске ка средње-јевропској клими. Топлота се смањује с удаљавањем од обале морске али расте количина воденог талога. — Лета су најсушнија. Количина воденог талога достиже минимум у августу а максимум у октобру и децембру. Кишних дана у опште је мало. За часак се излију велике количине воде. — Јака утицаја на климу имају и ветрови: бора и широко. Бора је јак, сух и хладан ветар, који, кад дуже дува, спусти температуру испод нуле; широко је топао. — Најнижа места имају благу зиму са сразмерно воденог талога и топло, суво лето. Овде је средња годишња топлота око 15°. У Мостару (59 met.) средње године температура је 14,8°, средња јулска 26,4° а зимњи минимум — 10°. Просечна количина вод. талога за ову најнижу зону је 1165 m. m.: за зону од 150—300 met. 1457 m. m.: од 300—500 met. 1527 m. m.; у Обрњи (Гор. Неретва) на 1147 met. долази 1870 m. m. вод. талога.

У даљим одељцима излаже нам г. Данеш план и методе рада и најпосле, поглавито на основу званичне статистике, расматра густину насељености појединих котара (срезова) и то: по броју домова душа и по вери. Овде г. Данеш дели становништво Херцеговине на земљораднике и earth неземљораднике и проматра их оделито. Уз текст има и 14 статистичких таблица.

Ми ћемо се осврнути само на неке, најинтересантније податке из овога дела.

Највише малих насеља са по 1—5 кућа има у требињском (31) и билећском (26) котару, а у љубињском, мостарском и љубушком и нема их готово. Великих насеља са по 100—500 кућа има највише у мостарском и љубушком котару. У целој Херцеговини има 98 насеља са по 1—5 к., 183 н. са 6—10 к., 308 н. са 11—20 к., 287 н. са 21—50 к., и 1 варош (Мостар) са преко 1000 к. — Најмања су насеља по карсном платоу и пространим доњим терасама Бјелашнице и Височице.

Од целокупне површине Херцеговине[1] 3729 км.^{2} је под суватима, 1281 км.^{2} је обрађен, 352 км.^{2} је под ливадама, 56.60 км.^{2} је под виноградима, 172 км.^{2} је непродуктивно.

[1] Мостарско окружије пространо је по катастарском мерењу 9.119,3 км.^{2} а по Балифову мерењу 9.177 км.^{2}.

На 1 км.² обрађене земље долази:

У котару Требиње	308,76	становн.
„ „ Билеће	255,—	„
„ „ Љубиње	204,53	„
„ „ Љубушки . . .	201,83	„
„ „ Столац	201,48	„
„ „ Мостар	159,80	„
„ „ Гацко	128,94	„
„ „ Невесиње . . .	100,10	„
„ „ Коњиц	75,30	„
Просечно у целој Херцеговини	154,45	„

У Херцеговини има свега 197.848 земљорадника или 90,13% целокупног становништва и то:

Поседника	8.804	или	4,01%
Сељака који имају своју земљу . .	60.075	„	27,37%
Кметова	56.449	„	25,73%
Кметова који имају своју земљу .	67.322	„	30,66%
Радника	5.195	„	2,36%

По висинским зонама овако је распоређено становништво:

Од 0— 150	m.	на 1 km.²	56,9	станов.
„ 150— 300	„	„	45,4	„
„ 300— 500	„	„	28,5	„
„ 500— 700	„	„	25,7	„
„ 700--1000	„	„	17.8	„
„ 1000—1300	„	„	7,7	„
„ 1300—1600	„	„	0,5	„

Густина насељености, дакле, опада са висином. Из X и XI таблице видимо да је 1895 г. било свега католика 88.188, православних 74.899 и мухамеданаца 56.135. Средњи годишњи прираштај католика је 3,1%, православних 2,0% и мухамеданаца 1,1%. Католика највише има у љубушком котару (88%), православних у билећском котару (81,7%) а мухамеданаца у коњичком (55,8%). Мухамеданци и православни су најмалобројнији у љубушком а католици у билећском и гатачком котару. Јевреја има мало у варошима.

Неколико редова посветио је г. Данеш и кући херцеговачкој, али ми о њој знамо довољно из Антропогеографских Проблема Б. Полуострва од J. Цвијића.

Уз рад иде и једна ситуациона карта Херцеговине 1:400.000. У карту су уцртана места и реке. Места су преставља на са 8 разних

сигнатура из којих се види величина места по броју становништва. Још су употребљене и четири друге сигнатуре, које показују проценат неземљорадника.

У опште за нас може имати већега интереса статистички материјал, који је г. Данеш распоредио по савременој методи а за остала антропогеографска проматрања и закључке ми имамо бољих и потпунијих података, које је већ публиковала и које ће надаље публиковати, под уредништвом г. Ј. Цвијића, наша Академ. Наука у Етнографском Зборнику. — Странци пак, моћиће се добро послужити овом лепом књигом.

Ужице

Радомир М. Илић.

N. Vulić, **Prägungen der Dacia und von Viminacium.** Sonder-Abdruck aus der Wienen Numismatischen Zeitschrift. XXIV Band, 1902.

У Виминацијуму (код дан. Костоца) и Дакији ковали су Римљани једно кратко време у средини 3 в. по Хр. неколико врста бакарног новца. Пре неколико година приредио је B. Pick у свом делу Antike Münzen Nord-Griechenlands I једну одличну публикацију тог новца. У Wienes Num. Zeitschrift за 1899 учинио је г. Н. Вулић неколико примедаба на нека Пикова констатовања и тумачења и објавио је известан број виминацијског новца који се не налази код Пика: неколико из збирке нашег Нар. Музеја које је он превидео, а неколико из збирке И. Вајферта коју он није ни прегледао. Сад, у прилогу коме је горе наслов исписан, публикује г. В. још двадесет комада виминацијског и дачког новца из Вајфертове збирке, којих нема у Пика.

Р.

N. Vulić, **Contributi alla Storia della guerra di Ottavio in Illiria nel 35—33 e della Campagna di Tiberio nel 15 a. C.** Estratto dalla Rivista di Storia Antica 1903.

У овој расправи, која је читана на Историјском Конгресу држаном у Риму ове године месеца Марта, имају, како се види већ из наслова, два одељка. Први се бави о рату који су Римљани водили

у Илирији 35—33 год. пре Хр. Ту се расправља читав низ питања. Где су живела нека од племена која су Римљани тада покорили? Јесу ли она покорена у самом почетку рата или доцнија? Ко их је савладао, флота или сухоземна војска? Кад су Римљани први пут освојили дан. Босну? Јесу ли они продрли у овом походу од 35—33 год. у унутрашњост дан. Босне? Шта је био циљ овој војни? Стоји ли она у вези с односима између Октавијана и Антонија? итд. Други одељак говори о том, да ли је доцнији цар Тиберије покорио 15 год. пре Хр Скордиске који су живели у дан. Србији. У њему се доказује: да Тиберије није 15 год. ратовао у опште у дан. Србији, па дакле ни са Скордисцима који су ту становали; да је он покорио Скордиске с оне стране Саве и то 12 год. пре Хр.: да један извор за овај рат треба разумети друкчије но што је схватан досад.

Р.

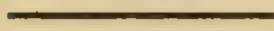

БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

Годишњак Срп. Краљ. Академије. — Изишла је из штампе XVI књига „Годишњака“ Срп. Краљ. Академије Наука. У њој је извештај о радуа академијином за 1902 год.; извештај о стању фондова који су предани академији на руковање; извештаји о Народној Библиотеци, Народном Музеју и Музеју Српске Земље, и извештај о откопавању старина у Костоцу, старом Виминацијуму, од др. Милоја Васића, затим некролози, биографије, преглед издања академијиних и списак установа којима се шаљу академијина издања. Из „извода из академијиних записника“ види се да је академија природних наука имала пет скупова, на којима су се читали прикази о радовима који су поднесени били за академијина издања. Академија философских наука држала је свега четири састанка на којима је тако исто расправљано о радовима који су били поднесени за академијина издања. Председништво академијино држало је тринаест скупова, на којима су се решавала питања о административним, буџетским и другим таким питањима која се тичу академије, решавано о молбама упућеним академији и другим таким стварима. Целокупна академија држала је три редовна, један ванредан, (због смрти академика Пере П. Ђорђевића), један свечани (на коме је г. др. М. В. Вујић читао своју акедемску беседу и проглашен за академика) и годишњи скуп на коме је утврђен буџет академијин за 1900 годину и изабрана три нова (дописна) члана Академије. Међу извештајима особиту пажњу привлачи исцрпан извештај библиотекара Народне Библиотеке, најисцрпнији који досад имамо, у коме је најприближније тачно приказано стање ове наше врло значајне и до данас занемариване просветне установе. Исцрпни су и извештаји управника Народнога Музеја и привременога управнике Музеја Српске Земље. И извештај др. М. Васића о откопавању у Виминацијуму доста је исцрпан, само има места неозбиљних, као што, судећи по самом том извештају, и сам рад г. Васићев изгледа неозбиљан и да ће испасти без ресултата каких би било да тај посао предузме какав спремнији човек. Међу некролозима су некролози Аполона Александровића Мајкова, Николе Машића, Др. Јована Пачу-а, Гаврила Витковића, Стеве Д, Поповића. Кад је реч о некролозима, не можемо а

да озбиљно не приговоримо секретару академијину што је пропустио овај „Годишњак“ без нарочитога некролога најодличнијем члану Академије пок. Пери Ђорђевићу, већ се задовољио са оно неколико површних речи председника академијина на свечаном скупу. А некролог пок. Пери Ђорђевићу најлакше је било написати кад већ постоји исцрпан и изврстан некролог од г. Љубе Јовановића, академика, штампан у „Делу“ за фебруар ове године. Од биографија су: наставак биографије правога члана г. др. Јована Цвијића, биографије Јована Н. Томића и Момчила Иванића, дописних чланова академијиних. На крају су табеларни прегледи о читаоцима Народне Библиотеке. Ова књига „Годишњака“ има 333 стране мале 8⁰ и стаје 1 динар.

Летопис Матице Српске. — Изишла је 221 књига „Летописа Матице Српске“ са овим садржајем: I. Односи између Србије и Угарске (1331—1335.), од Петра Марковића; II. Богобој Атанацковић. Студија из историје српске књижевности, од дра Јована Скерлића; III Из „Књиге скица“ од дра Светислава Стефановића; IV. Распуст Преображенског Народно-Црквеног Сабора 1872. године, од дра Стевана Павловића (свршетак), V. Књижевност: 1. Оцене: „Јован Грчић. Историја српске књижевности према наставном плану за средње школе“ од Јована Радонића; 2. Прикази: а) Белетристика: „Свет. Ћоровић. У часовима одмора“ од М. С-ћа. — „Душан С. Ђукић. Кроз сутон,“ од М. С-ћа. — б). Историја: „Живот и владавина Стевана Дечанског, написао Милош Зечевић“ од Ј. Р. — 3. Белешке и VI. Нове књиге.

Archiv für slav. Pfilologie. — Изишла је четврта свеска двадесетпете књиге Јагићева Архива за словенску филологију са овим садржајем: Средњевековна канцеларија у Дубровнику (Die mittelalterische Kanzlei der Ragusaner), од К. Јиречка; О румунским кнезовима (Über die rumänischen Knezen) од Ј. Богдана: Живот св. Ћирила (Vita Cyrilli) од Ламанскога: О употреби свршених и несвршених глагола у словеначком језику (Zum Gebrauche des Verba perfechiva und imperfectiva im Slovenischen), од Станислава Шкрабица: Узроци губитка предикативног инструментала у словеначком и сорабском језику (Die Ursache des Schwundes des prädicativen Instrumentals im Slovenischen und Sorabischen) од К. Штрекеља; Нешто из етимологије (Ein Stück Volksetimologie) од д-ра Ашбота: Срећа и крај једне чувене литерарне мистификације: Веда Словена (Glük und Ende einer berühmten literrarischen Mystification: Веда Словена) од И. Шишманова: Ка литератури „Питања и одговора“ (Zur Litteratur der „Fragen und Antworten“) од К. Радченка: Миклошић и Шафарик, од Ал. Кочубинскога: Додатак „првој цетињској црквеној штампарији од 1494 год.“ (Ein Nachtrag zum „ersten Cetinjer Kirchennachdruck v. J. 1494.“) од В. Јагића. Међу критикама је приказ Т. Корша о А. Ашкерцовом „Prešeren's Dichtungen“, а у рубрици „ситне вести“ (Kleine Mittheilungen) је некролог Јану фон Карловиц од Јагића и Јагићева захвалност сарадницима. На послетку је регистар ствари, имена и речи од А. Брикнера.

Радови Руђера Бошковића. — Коста Стојановић оштампао је из „Просветног Гласника“ своју студију о Бошковићу под насловом „Радови Руђера Јосифа Бошковића на пољу песничком философском и егзактним наукама.“ У књизи је: увод и онда; прва глава: песнички радови Руђера Ј. Бошковића: друга глава, радови Руђера Јосифа Бошковића из астро-

номије и метереологије; трећа глава: радови Р. Бошковића на пољу физике и геодезије; четврта глава: радови Руђера Бошковића на пољу философије; пета глава: Бошковићева философија о природи. Ову ваљану студију најтоплије препоручујемо нашим читаоцима који желе да што дознају о највећем Србину XVIII века, Руђеру Јосифу Бошковићу. Књига има 95 стр. — 8°, а цена јој је 1,50 д.

Аграрно-правне прилике средњевековне Србије. — Dr. Phil. Милан Влајинац штампао је у Јени књигу под натписом „Die Agrar-rechtlichen Verhältnisson des mittelalterlichen Serbiens." Jena, Verlag von Gustav Fischer, 1903. Ова је књига четрдесета по реду у серији „Збирка национално-економских и статистичких радова семинара државних наука у Халу", која излази под уредништвом Др. Јов. Конрада, професора државних наука у Халу („Sammlung nationalökonomischer und statistischer Abhandlungen des staatswissen schaftlichen Seminars zu Halle a-d-S., herausgegeben von Dr. Joh. Conrad, Professor der Staatswissenschaften zu Halle") — Писац је хтео да изнесе историско развиће аграрних прилика у Србији или, уопште, и целог Балканскога Полуострва од потпуног насељења Словена, а посебице Срба, у овим земљама — од 6. века до данас. У овој књизи он износи историјски развитак аграрних прилика од досељења до коначне политичке пропасти српскога народа у другој половини 15. века. Овај свој рад поделио је писац на два одељка. У првом говори о друштвеним и аграрним приликама код Словена и посебице код Срба од њихова насељења на Балканскоме полуострву до почетка 9. века, а у другом о аграрном уређењу Србије и других српских земаља (und der übrigen serbischen Staaten (!) — вели писац) од краја XII века до њихове пропасти и преласка под турску власт (средина XV века). Књига има стр. I + 311, велике 8°.

Песме Бранислава Лукића. — Другови Бранислава Лукића, ученика VIII разреда гимнасије у Сомбору, који је умро у мају ове, 1903 год. скупили су и издали неке његове песме „не може бити с надом, да ће оне пожњети књижевни успех; него само ради миле и вечите успомене на одвећ рано преминулог покојника, ради успомене на жарког родољуба српског." „Оне су — вели даље у преговору Н. В. — тек први изливи млађана срца његова, оне су тек пупољци, којима је још времена требало, да се потпуно развију и да замиришу пријатним мирисом у цветном врту српске уметничке песме." И доиста у овом малом броју малих песмица пок. је Бранислав показао да је био даровит песник: као патриота ватрен и одушевљен, као љубавник пун осећања. По овим се песмама може рећи да би он, да га је само Бог подарио дужим животом, био веома симпатичан песник. Но и ово што је урадио сачуваће му доиста трајну успомену бар међу Бранислављевим сродницима, пријатељима и познаницима, а свакојако наћи ће их се још који ће са задовољством читати ове песмице и пожалити рано преминулог песника. Ми је најтоплије препоручујемо нашим читаоцима. Књижица има 44 стр. мање 8°. и цена јој је 50 фил. Чист приход од ове књиге намењен је „Алумнеуму Српске Учитељске школе сомборске."

Велика школа. — Штампан је „Преглед предавања, вежбања и семинара за I и II полгође 1903.—1904. школске године. Извод из уредбе, академијске власти, особље, списак ученика, установе." Са сликом (фасада и основе) главне зграде Велике школе. Београд.

штампано у штампарији краљевине Србије 1903, 8°, стр. 57 и 4 листа цртежа.

Околина Београда. — Из V. књиге „Етнографског Зборника" оштампан је за себе спис Ристе Т. Николића „Околина Београда. Антропогеографска проучавања." Овај спис заузима 903—1104 стр. споменуте књиге Етн. Збирка. Уз њега иде и карта коју је израдио Радоје Дединац у географ. заводу Велике школе.

О болесним и здравим нервима. — Предраг М. Исаковић превео је (он каже; прерадио) с немачког књижицу Крафта Ебинга под горњим натписом. У њој је; Увод; наше нервозно доба. У овом делу књижице има оваких мисли: „Страх од заразних болести, политичких преврата, берзанских крахова, ратова социјализма и т. д. држи небројено људи у перманентној бризи и узбуђењу, и не дâ (sic) им, да уживају радости земаљскога живота", — или: „тек што су овим преватом (т.ј. француском револуцијом) дата права и положај у социјалном животу трећем сталежу, а четврти већ истиче своја тобожња права, и то често не у парламетарном облику, већ динамитом, пањевилама и убиствима. Створене су слободне институције у државама, чији грађани већином нису никако зрели за њих; букнуле су националне задевице и борбе; борба између државе и цркве није још доконачана; из рушевина старих постале су нове државе, још неконсолидоване и још не тачно ограничене; велика национално-економска питања очекују своје решење" (стр. 7.). Затим напомиње писац увода (не бисмо рекли да је овај увод писао сам Крафт Ебинг): „ширење проституције, моралних злочина, самоубистава, душевних болести, пијанства"; њему се чини да данашње модерно друштво срља моралној и физичкој пропасти." Спомиње: гром, бесне псе, ватру, заразне болести. Прориче да ће, ако не наступи срећно доба, бити „у историји човечанства још доста црних листова." — „Понедељак је „dies nefastus," јер понедељником не излазе новине, а седмица у којој се не деси ни један скандал, ни један страшан и несрећан случај, никакав важан политички догађај — неснохна је." И т. д. Као што се из овога што је наведено може видети, довољан је само овај увод, па да здрав постане нервозан, а који је већ нервозан да буде још нервознији, а који је врло нервозан: да се убије или скочи у воду или у ватру! — Сем овога увода, у овој се књижици говори: о нервном капиталу и нервном раду, о узроцима нервних болести, и о чувању нервнога здравља. Књижица има 65 стр. мање 8° и цена јој је 0,60 дин.

Обезбеђење стоке. — Г. Влад. Зделар, професор превео је чланак др. Филоз. Хилземака „Обезбеђење стоке"; превод је прво штампао у „Финансиском прегледу", па отуда оштмпао у засебну књигу. Надамо се да ће овај чланак бити од користи нашим привредницима, и стога им га топло препоручујемо, тим бисмо радије да је преводилац одредио много мању цену своме преводу. Књига је у вел. 8°, има 79 стр. и цена јој је 1 динар (а довољно би било 0,50 дин.).

Посланица бирачима. – Г. Милан Недељковић, проф. Велике школе, као кандидат за народнога посланика за округ подрински штампао је у засебној књижици (у малој 8°. стр. 47.) програм свога рада у народној скупштини, ако би био изабран.

Основи агрикултурне хемије. — С. М. Лозанић оштампао је за се из календара „Земљорадничка задруга" за 1904

годину свој чланак „Основи агрикултурне хемије," намењен ширем кругу читалаца — самим земљорадницима. Намера г. Лозанићева је за похвалу, јер знање агрикултурне хемије може само користити нашим земљорадницима. Књига је у вел. 8⁰ и има 42 стр.

Антропогеографски проблеми Балканскога полуострва. — Г. др. М. В. Смиљанић засебно је оштампао из „Наставника" своју критику на рад г. др. Јов. Цвијића „Антропогеографски проблеми Балканскога полуострва." Књига је у великој 8⁰ и има 31 стр.

Хемијски састав човечјег тела. — Др. Војислав Ж. Ђорђевић ван. професор Велике школе штампао је у штампарији „Милош Велики" у Београду књигу под горњим натписом намењену као уџбеник ученицима физиологије на Великој школи. Књига је у вел. 8⁰, има 68 стр. текста, и цена јој је 1,50 дин.

Уводне лекције из Хемије. — Ник. М. Ракић, професор написао је и штампао у штампарији Ђорђа Будимовића у Крушевцу књижицу „Уводне лекције из хемије за ученике IV. разреда гимнасије." Књижица има 33 стр. сред. 8⁰ и цена јој је 40 пара дин.

Социјалистичка библиотека. — Као четврта свеска „Социјалистичке библиотеке" штампан је „Социјалистички катихизис" од Н. Тарана. Књижица је ова штампана у штампарији Браће Савића, има 16 стр. веће 8⁰, а цена јој је 10. п. дин.

ЧИТАОЦИМА

У редакцији *Дела* може се добити **„Дело"** из ранијих година како у комплетима од целе године тако и у поједининим свескама. Цена је: За Србију и то: за прву, 1894 годину 30 динара, а за остале године обична цена, 16 динара. За иностранство од 1894 године 40 круна, за остале године 20 круна. А за поједине свеске 2 динара.

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић
(иван-бегова ул. бр. 5.).

Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (македонска улица бр. 40)